

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Ана В. Миленковић

СЕМАНТИЧКА И ТВОРБЕНА АНАЛИЗА
ГЛАГОЛА КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ
ОСЕЋАЊА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ
ЈЕЗИКУ

Докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Ana V. Milenković

VERBS OF EMOTION
IN CONTEMPORARY SERBIAN
LANGUAGE
(a semantic and word-formation approach)

Doctoral dissertation

Belgrade, 2017

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Ана В. Миленкович

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ В
СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
(семантический и словообразовательный
подход)

Докторская диссертация

Белград, 2017

Ментор:

Др Рајна Драгићевић, редовни професор
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови Комисије:

Др Катарина Расулић, доцент
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Др Стана Ристић, научни саветник
Институт за српски језик САНУ, Београд

Др Гордана Штрбац, ванредни професор
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Датум одбране: _____

Гали, Виду и Небојши

СЕМАНТИЧКА И ТВОРБЕНА АНАЛИЗА ГЛАГОЛА КОЈИМА СЕ ОЗНАЧАВАЈУ ОСЕЋАЊА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

РЕЗИМЕ

У савременом српском језику *осећања* или *емоције* могу се означити именицама (*љубав*), придевима (*вољен*) и глаголима (*волет*). Различите врсте речи означавају различите аспекте истог појмовног домена. Предмет нашег истраживања јесу *емоционални глаголи* – посебан део емоционалне лексике савременог српског језика којим се означавају емоције, емоционални односи и процеси, емоционална експресија и шира емоционална ситуација. Емоционалним глаголима осликава се однос између *онога који нешто осећа* и *онога што дато осећање у њему изазива*. Дати однос постаје сложенији ако се у обзир узму и елементи као што су: каузалност, интенција, емоционална експресија, мимика, гестикулација и сл. Сам догађај исказан глаголом могуће је анализирати из различитих перспектива, са фокусом на различите аспекте и елементе глаголске радње. Нашу језичку грађу чини 814 глаголских јединица преузетих из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речника српскохрватског књижевног језика Матице српске* (РМС). Основни циљеви нашег истраживања могу се сагледати из два угла – теоријског и практично-лексикографског. У теоријске циљеве убрајамо: дефинисање лексичко-семантичке класе глагола са архисемом – *емоција*, анализу њихове аргументске структуре са фокусом на семантичке улоге *доживљавача* и *изазивача* емоције, издвајање посебне семантичке групе глагола којима се означава емоционална експресија, лингвистичко тумачење односа који постоји између значења базичних емоција и лексичког значења емоционалног глагола, однос између примарног значења глагола који не означава емоцију и концептуалних механизма који стоје у основи развоја секундарних емоционалних значења, опис њихових творбено-семантичких особености и дефинисање значења прототипичног емоционалног глагола. Практично-лексикографски циљеви у вези су са метаанализом лексикографских дефиниција емоционалног глагола у РСАНУ и конструкцијом општих дефиниција које би омогућиле њихову системску обраду. Сви појединачни циљеви део су једног, свеобухватног циља нашег истраживања који подразумева општу класификацију емоционалних глагола (засноване на критеријумима *доживљавача* емоције и емоционалног квалитета примарних емоција – *радости, туге, страха* и *љутње*), која би чинила основу израде *Речника емоционалне лексике српског језика*. Методологију истраживања обликовала је и усмеравала сама језичка грађа, а обухватила је, пре свега, теоријску анализу обимне психолошке, лингвистичке и психолингвистичке литературе, методу дескриптивне семантике, творбено-семантичку анализу, основну статистичку анализу, концептуализацију емоција и метаанализу

лексикографских дефиниција. У складу са постављеним циљевима, резултати нашег истраживања показали су следеће: (1) критеријско (дистинктивно) обележје помоћу којег дефинишемо основне типове емоционалних глагола јесте семантичка улога *доживљавача* (чији носиоци могу бити субјекат или објекат емоционалног предиката); (2) по датом критеријуму сви емоционални глаголи могу се поделити на два основна типа: емоционално-пасивне и емоционално-активне; (3) емоционално-пасивни глаголи означавају унутрашње емоционално стање субјекта, док се емоционално-активним глаголима означава узрочно-последичан процес изазивања емоције у другоме (улогу *каузатора* има субјекат, улогу *доживљавача* објекат); (4) емоционално-активни глаголи могу бити интенционални и неинтенционални; (5) посебну групу емоционалних глагола чине емоционално-експресивни глаголи (означавају конкретну телесну, вербалну, фацијалну или физиолошку манифестацију емоције); (6) емоционални глаголи могу се класификовати и према квалитету једне од четири примарне емоције (*радости, туге, страха* или *љутње*) које се могу препознати у основи њихових значења; (7) прототипичан емоционални глагол је емоционално-пасиван глагол; (8) емоционално-пасивни глаголи подлежу специфичним емоционалним трансформацијама помоћу којих творе емоционално-активне парњаке; (9) емоционални глаголи имају просте, предвидиве полисемантичке структуре; (10) примарно неемоционални глаголи творе секундарна емоционална значења механизмима појмовних метафора и метонимија; (11) све емоционалне глаголе могуће је описати на основу три метадефиниције: емоционално-пасиван глагол (*осетити / осећати* емоцију), емоционално-активан глагол (*изазвати / изазивати* емоцију) и емоционално-експресиван глагол (*испољити / испољавати* емоцију). Сви увиди до којих смо дошли и резултати које смо представили засновани су на интердисциплинарном приступу и међудејству двеју наука – психологије и лингвистике. Верујемо да је то једини прави начин да се разуме и опише језичка реализација елемената који припадају апстрактном домену људских емоција.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: емоције, примарне емоције, глаголи, емоционални глаголи, емоционална семантика, семантичке улоге, узрочно-последичне емоционалне трансформације, лексикографска дефиниција.

НАУЧНА ОБЛАСТ:

ЛИНГВИСТИКА

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ:

ЛЕКСИКОЛОГИЈА, СЕМАНТИКА

VERBS OF EMOTION IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE (A SEMANTIC AND WORD-FORMATION APPROACH)

SUMMARY

In contemporary Serbian language we use three different word classes to express various aspects of the same conceptual domain of human emotions. Nouns are used for *naming* the type of emotion (*ljubav*), adjectives *describe* the characteristics of a person dealing with the emotion (*voljen*) and verbs define different aspects of the emotional situation as a whole (*voleti*). The aim of our study is to analyze the meaning of emotion verbs, which are part of the emotion-lexicon of contemporary Serbian language. Emotion verbs denote emotions, emotional processes, emotional behavior and various emotional situations. They define the relationship between *the one who feels* and *the thing which triggers the feelings inside*. This relationship can be seen as more complex when we think about elements such as: causation, intentionality, emotional behavior, mimicry, gesticulation etc. This means that the same emotional event can be analyzed by focusing on different aspects and elements of the verbs meaning. In this study we investigated 814 lexical units extracted from the SASA Dictionary (Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika) and the Matica srpska six-volume dictionary (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika). The objectives of our study can be classified as – theoretical and lexicographical. The theoretical objectives include: defining the lexico-semantic class of emotion verbs, the investigation of their argument structure (focusing on the semantic roles of the *experiencer* and the *causative-stimulus*), defining a special class of emotion verbs which denote specific emotional behavior, a linguistic representation of the meaning of primary emotions and the lexical meaning of the emotion verb, the description of the conceptual mechanisms which allow the derivation of secondary emotional meanings of non-emotional verbs, the description of their word-formation and semantic characteristics and defining the meaning of the prototypical emotion verb. The lexicographical objectives are based on the meta-analysis of the verbs' lexicographic definitions and dictionary entries in the SASA dictionary, and the construction of general definitions which would enable their systematic interpretation. All of these aims are part of our universal objective which is the presentation of a general classification of emotion verbs and the construction of *The dictionary of emotion words in the Serbian language*. The research methodology was shaped by the nature of our language corpora, and was based on the theoretical analysis of a wide range of psychological, linguistic and psycholinguistic literature, descriptive semantics, word-formation analysis, basic statistical analysis, the conceptualization of emotions and the meta-analysis of lexicographic word definitions. In accordance with the given objectives, the main results of our research include the following: (1) the basic property for distinguishing the main types of emotion verbs is the semantic role of the *experiencer*; (2) there are two main types of emotion verbs: emotionally-*passive* and emotionally-*active* verbs; (3) emotionally-*passive* verbs denote the internal emotions

of the subject (subject-experiencer verbs), while emotionally-active verbs denote the process of emotional causation (object-experiencer verbs); (4) emotionally-active verbs can be intentional or non-intentional; (5) emotionally-*expressive* verbs form a separate verb class (denoting the concrete bodily, verbal, facial and physiological behavior); (6) emotion verbs can be classified according to the emotional quality of one of the four primary emotions (joy, sadness, anger and fear); (7) the prototypical emotion verb is the emotionally-*passive* verb; (8) emotionally-passive verbs can transform into emotionally-active verbs by the means of special emotional transformations; (9) emotion verbs have simple polysemantic structures; (10) verbs with non-emotional primary meanings can give secondary emotional meanings through the mechanisms of conceptual metaphors and metonymies; (11) all emotion verbs can be described using three meta-definitions: an emotionally-*passive* verb (*to feel an emotion*), an emotionally-*active* verb (*to cause an emotion*) and an emotionally-*expressive* verb (*to manifest an emotion*). All of the results, insights and interpretations that we have made are based on an interdisciplinary approach and the interaction between psychology and linguistics. We believe this is the only way to understand the linguistic representation of the individual elements of the abstract domain of human emotions.

KEY WORDS: emotions, primary emotions, verbs, emotion verbs, emotional semantics, semantic roles, causative emotional transformations, lexicographic definition.

SCIENTIFIC FIELD:

LINGUISTICS

SPECIFIC SCIENTIFIC FIELD:

LEXICOLOGY, SEMANTICS

САДРЖАЈ

1. Увод	1
1.1. Предмет и циљеви истраживања.....	4
1.2. Корпус истраживања и основна методологија	7
1.2.1. РМС и РСАНУ – основни лексикографски извори.....	7
1.2.1.1. Полисемантичка структура емоционалних глагола у РСАНУ.....	10
1.2.1.2. Полисемантичка структура емоционалних глагола у РМС.....	12
1.2.2. Критеријуми одабира. Основни параметри	15
1.2.2.1. Просторно-временска квалификација	15
1.2.2.2. Експресивна квалификација	16
1.2.2.3. Препознавање емоционалног значења	16
1.2.2.4. Структура језичког корпуса. Коначна форма	21
1.2.3. Методологија истраживања	23
1.3. Структура рада	26
2. Емоције	30
2.1. Филозофија емоција	32
2.2. Психологија емоција	38
2.2.1. Теорије емоција.....	39
2.2.1.1. Еволуционистичка теорија емоција	39
2.2.1.2. Психофизиолошка теорија емоција	41
2.2.1.3. Когнитивна теорија емоција	43
2.2.2. Примарне емоције.....	45
2.2.2.1. Основни научни контексти	46
2.2.2.1.1. Биолошки контекст.....	46
2.2.2.1.2. Психолошки контекст	48
2.2.2.2. Класификација примарних емоција	49
2.3. Емоције у филозофији и психологији – осврт на досадашња истраживања.....	56

3. Емоције и језик	60
3.1. Досадашња истраживања емоционалне лексике	63
3.1.1. Основни приступи	65
3.1.1.1. Анализа семантичких компонената.....	65
3.1.1.2. Теорија прототипа. Утврђивање централних категорија.....	78
3.1.1.3. Концептуализација емоција.....	85
3.1.1.3.1. Емоционални сценарио, скрипта, модел	85
3.1.1.3.2. Емоционалне метафоре	92
3.1.1.3.3. Асоцијативна метода у концептуализацији емоција.....	109
3.1.2. Кратак осврт на досадашња истраживања	113
3.1.2.1. Компоненцијална анализа.....	114
3.1.2.2. Теорија прототипа	116
3.1.2.3. Концептуална анализа.....	118
3.2. Емоционални глаголи.....	121
4. Емоционални глаголи у српском језику	138
4.1. Појмовно-терминолошки апарат.....	139
4.1.1. Основни психолингвистички појмови.....	139
4.1.1.1. Осећај, осећање и емоција	140
4.1.1.2. Стање и особина	143
4.1.1.3. Типичне емоције код говорника српског језика. Емпиријско истраживање.....	149
4.1.1.3.1. Полазна идеја и циљ истраживања	149
4.1.1.3.2. Скала процене. Емпиријски поступак	151
4.1.1.3.2.1. Одабир речи-стимулуса	152
4.1.1.3.2.2. Анализа добијених резултата. Општа класификација	154
4.1.1.3.2.3. Анализа добијених резултата	156
4.1.1.3.2.4. Прототипичне емоције. Интензитет, трајање и квалитет	162
4.1.1.4. Основна терминологија.....	169
4.1.1.4.1. Емоција	170
4.1.1.4.2. Стање	172

4.1.1.4.3. Особина.....	172
4.1.1.4.4. Емоционалност	173
4.1.1.4.5. Емоционална вредност	174
4.1.1.4.6. Експресивност.....	175
4.1.1.4.7. Емоционални језик	177
4.1.1.5. О психо(лингвистичком) појму <i>емоција</i> – закључна разматрања	178
4.1.2. Основни граматички појмови.....	181
4.1.2.1. Глаголи	181
4.1.2.2. О појму глаголског рода	181
4.1.2.3. О појму глаголског вида	187
4.1.2.4. О појму семантичких улога	194
4.1.2.5. Семантичка категорија намере (интенционалност)	196
4.1.2.5.1. Досадашња истраживања категорије намере у оквирима шире семантичке категорије каузативности	198
4.1.2.5.2. Категорија намере у семантичкој анализи емоционалних глагола.....	206
4.2. Семантичка класификација емоционалних глагола у српском језику	209
4.2.1. Прави емоционални глаголи.....	211
4.2.1.1. Примарно-емоционални глаголи.....	211
4.2.1.1.1. Емоционално-активни глаголи.....	212
4.2.1.1.1.1. Емоционално-активни глаголи – <i>ка себи</i>	212
4.2.1.1.1.2. Емоционално-активни глаголи – <i>ка другоме</i>	215
4.2.1.1.1.2.1. Прави неинтенционални емоционално-активни глаголи	216
4.2.1.1.1.2.2. Контекстуално условљена интенционалност.....	218
4.2.1.1.1.3. Класификација емоционално-активних глагола.....	221
4.2.1.1.1.3.1. Глаголи којима се означава процес изазивања осећања <i>радости</i>	221
4.2.1.1.1.3.2. Глаголи којима се означава процес изазивања осећања <i>туге</i>	223
4.2.1.1.1.3.3. Глаголи којима се означава процес изазивања осећања <i>страха</i>	226
4.2.1.1.1.3.4. Глаголи којима се означава процес изазивања осећања <i>љутње</i>	228
4.2.1.1.1.3.5. Глаголи којима се означава процес изазивања <i>гађења</i>	229
4.2.1.1.1.4. Емоционално-активни глаголи. Опште одлике	230
4.2.1.1.2. Емоционално-пасивни глаголи	234

4.2.1.1.2.1. Глаголи који припадају емоционалном домену <i>радости</i>	234
4.2.1.1.2.1.1. Глаголи са општим значењем – <i>осетити/осећати радост</i>	235
4.2.1.1.2.1.2. Глаголи пасивне емоционалне трансформације	236
4.2.1.1.2.1.3. Глаголи пасивног узроковања емоције	237
4.2.1.1.2.1.3.1. Узрок емоционалног стања – <i>постојање објекта</i>	237
4.2.1.1.2.1.3.2. Узрок емоционалног стања – <i>понашање објекта</i>	238
4.2.1.1.2.1.4. Језички показатељи временског трајања и интензитета <i>радости</i>	239
4.2.1.1.2.1.4.1. Глаголи <i>уласка</i> и <i>изласка</i> из емоционалног стања <i>радости</i>	239
4.2.1.1.2.1.4.2. Глаголи <i>дуготрајних</i> и <i>краткотрајних</i> емоционалних стања	240
4.2.1.1.2.2. Глаголи који припадају емоционалном домену <i>туге</i>	242
4.2.1.1.2.2.1. Глаголи са општим значењем – <i>осетити/осећати тугу</i>	243
4.2.1.1.2.2.2. Језички показатељи временског трајања и интензитета <i>туге</i>	243
4.2.1.1.2.2.2.1. Глаголи <i>уласка</i> и <i>изласка</i> из емоционалног стања <i>туге</i>	244
4.2.1.1.2.2.2.2. Глаголи <i>дуготрајних</i> и <i>краткотрајних</i> емоционалних стања	245
4.2.1.1.2.2.3. Глаголи који означавају осећања <i>срама</i> и <i>стида</i>	246
4.2.1.1.2.2.4. Глаголи који означавају осећања <i>чежње</i> и <i>жудње</i>	247
4.2.1.1.2.3. Глаголи који припадају емоционалном домену <i>страха</i>	248
4.2.1.1.2.3.1. Глаголи са општим значењем – <i>осетити/осећати страх</i>	248
4.2.1.1.2.3.2. Језички показатељи временског трајања и интензитета емоције <i>страха</i>	250
4.2.1.1.2.3.2.1. Глаголи <i>уласка</i> и <i>изласка</i> из емоционалног стања <i>страха</i>	250
4.2.1.1.2.3.2.2. Глаголи <i>дуготрајних</i> и <i>краткотрајних</i> емоционалних стања	252
4.2.1.1.2.4. Глаголи који припадају емоционалном домену <i>љутње</i>	253
4.2.1.1.2.4.1. Глаголи са општим значењем – <i>осетити/осећати љутњу</i>	253
4.2.1.1.2.4.2. Језички показатељи временског трајања и интензитета <i>љутње</i>	254
4.2.1.1.2.4.2.1. Глаголи <i>уласка</i> и <i>изласка</i> из емоционалног стања <i>љутње</i>	255
4.2.1.1.2.4.2.2. Глаголи <i>дуготрајних</i> и <i>краткотрајних</i> емоционалних стања	255
4.2.1.1.2.5. Глаголи са значењем <i>гађења</i>	256
4.2.1.1.2.6. Емоционално-пасивни глаголи. Опште одлике	258
4.2.1.2. Секундарно-емоционални глаголи	262
4.2.1.2.1. Глаголи са секундарним значењем <i>радости</i>	269

4.2.1.2.1.1. Емоционално-активни глаголи са секундарним значењем <i>радости</i>	269
4.2.1.2.1.2. Емоционално-пасивни глаголи са секундарним значењем <i>радости</i>	273
4.2.1.2.1.3. Преглед основних појмовних метафора (<i>радост</i>).....	277
4.2.1.2.2. Глаголи са секундарним значењем <i>туге, страха и љутње</i>	277
4.2.1.2.2.1. Емоционално-активни глаголи са секундарним значењем <i>туге, страха и љутње</i>	278
4.2.1.2.2.2. Преглед основних појмовних метафора	286
4.2.1.2.2.3. Емоционално-пасивни глаголи са секундарним значењем <i>туге, страха и љутње</i>	287
4.2.1.2.2.4. Преглед основних појмовних метафора	298
4.2.1.2.3. Емоционалне метафоре – основни увиди.....	298
4.2.2. Емоционално-експресивни глаголи	307
4.2.2.1. Телесна емоционална експресија	307
4.2.2.1.1. Телесна емоционална експресија – <i>из себе</i>	308
4.2.2.1.2. Телесна емоционална експресија – <i>ка другоме</i>	309
4.2.2.2. Вербална емоционална експресија.....	309
4.2.2.2.1. Вербална емоционална експресија – <i>из себе</i>	310
4.2.2.2.2. Вербална емоционална експресија – <i>ка другоме</i>	310
4.2.2.3. Физиолошка емоционална експресија	312
4.2.2.4. Фацијална емоционална експресија.....	314
4.2.2.5. Емоционално-експресивни глаголи. Опште одлике	314
4.3. Творбено-семантичка анализа емоционалних глагола у српском језику.....	317
4.3.1. Творбено-семантичке особености емоционалних глагола у српском језику.....	323
4.3.1.1. Глаголи мотивисани <i>именицама</i> са значењем осећања	325
4.3.1.2. Глаголи мотивисани <i>придевима</i> са значењем осећања или људских особина	329
4.3.1.3. Глаголи мотивисани <i>глаголима</i> са значењем осећања	337
4.3.1.3.1. Глаголи са префиксом <i>до-</i>	338
4.3.1.3.2. Глаголи са префиксом <i>за-</i>	338
4.3.1.3.3. Глаголи са префиксом <i>из-</i>	339

4.3.1.3.4. Глаголи са префиксом <i>на-</i>	341
4.3.1.3.5. Глаголи са префиксом <i>раз-</i>	341
4.3.1.3.6. Глаголи са префиксом <i>с(а)-</i>	343
4.3.1.3.7. Глаголи са префиксом <i>о-/об-/од-</i>	344
4.3.1.3.8. Глаголи са префиксом <i>по-</i>	345
4.3.1.3.9. Глаголи са префиксом <i>пре-</i>	346
4.3.1.3.10. Глаголи са префиксом <i>про-</i>	347
4.3.1.3.11. Глаголи са префиксом <i>у-</i>	348
4.3.1.3.12. Глаголи са префиксом <i>уз-</i>	348
4.3.2. Основне творбено-емоционалне трансформације.....	354
4.3.2.1. Права (пасивно-активна) трансформација.....	355
4.3.2.2. Префиксална (пасивно-активна) трансформација.....	357
4.3.2.3. Комбинована (пасивно-активна) трансформација.....	360
4.3.2.4. Прави емоционално-пасивни глаголи.....	367
4.3.2.5. Експресивна емоционална трансформација.....	368
4.3.2.5.1. Пасивна емоционално-експресивна трансформација.....	369
4.3.2.5.2. Активна емоционално-експресивна трансформација.....	370
4.3.2.6. О основним емоционалним трансформацијама.....	373

5. Лексикографска обрада емоционалних глагола у српском

језику	376
5.1. Емоционални глаголи у речницима РСАНУ и РМС.....	379
5.1.1. Лексикографска обрада емоционално-пасивног глагола.....	382
5.1.2. Лексикографска обрада емоционално-активног глагола.....	385
5.1.3. Лексикографска обрада емоционално-експресивног глагола.....	387
5.2. Предлог општих образаца дефинисања емоционалних глагола у РСАНУ.....	390

6. Закључак.....

6.1. О месту <i>емоција</i> у лингвистичким истраживањима.....	397
6.2. Емоционални глаголи у српском језику.....	401
6.3. Примарне и секундарне <i>емоционалне</i> семантичке реализације.....	409

6.4. Интенционалност.....	414
6.5. Предлози за унапређење лексикографске обраде емоционалних глагола у РСАНУ.....	420
7. Литература.....	426
8. Прилог.....	441
Биографија	468

When I use a word, Humpty Dumpty said, in rather a scornful tone, it means just what I choose it to mean – neither more nor less.

The question is, said Alice, whether you can make words mean so many different things.

The question is, said Humpty Dumpty, which is to be master – that's all.

... They've a temper, some of them – particularly verbs: they're the proudest – adjectives you can do anything with, but not verbs.

Lewis Carroll

Када ја употребим неку реч, презриво рече Хампти Дампти, она значи баш оно што сам ја наумио да значи – ни мање ни више.

Питање је, рече Алиса, можеш ли натерати речи да значе толико различитих ствари.

Питање је, рече Хампти Дампти, која ће од њих бити господар – то је све.

... Оне имају нарав, неке од њих – посебно глаголи: они су најпоноснији – с придевима можеш свашта, с глаголима, већ – не можеш.

Луис Керол

1. УВОД

Наше истраживање биће посвећено свету речи и њиховим значењима. Започећемо га уверењем да свака реч коју знамо, коју изговоримо, чујемо или прочитамо има своје место у нашем *унутрашњем речнику* – збирци свих оних јасних, нејасних, познатих и непознатих речи са којима се свакодневно срећемо. Како ми растемо, расте и наш унутрашњи речник. Јављају се нове речи, гранају се њихова значења, почињемо да препознајемо различите нијансе. Усвајање и препознавање значења речи процес је који траје, који се развија, уобличава, али се никада не завршава. Погледајмо следећи пример¹:

Мајка: Шта је то, *љубав*?

Дете: То је кад некога волиш.

Мајка: А, *мржња*?

Дете: Па, то је кад се мрштиш.

Дете на узрасту од пет година зна да реч *љубав* значи *да некога волимо*, али не зна да је у питању процес који је граматички означен глаголом *воleti*. Оно што је још значајније јесте чињеница да именица *љубав* (прасл. *ljuby*) и глагол *воleti* (прасл. *volja*) не потичу од истих основа (различита им је етимологија), што би детету могло да отежа повезивање осећања (*љубави*) са глаголом којим се означава његово доживљавање (*воleti*).² Ипак, пример нам показује да дете успешно описује емоцију употребљавајући прави глагол у правом значењу. С друге стране, на узрасту од пет година, примарно значење именице *мржња* још увек није усвојено, али дете доводи у везу емоционалну експресију са значењем емоције. Наиме, онај који *се љути*, најчешће *се* и *мршти*. Иако не зна да објасни основно значење речи *мржња*, дете описује једну његову компоненту, у овом случају – *експресивну*.

¹ Преузето из разговора мајке (аутора овог текста) и њене петогодишње ћерке о томе шта значе речи којима се означавају осећања.

² Етимологија преузета из Скок 1971 и Глухак 1993.

Дати примери показују колико су речи којима се означавају *осећања* важне, колико су присутне у нашим животима од најранијег детињства. Усвајање значења речи којима се означавају конкретни објекти, као што су *лопта, лутка, тањир, кола, кревет* или, на пример, *пас, мачка, голуб* и сл. олакшано је чињеницом да је дете, свакодневно, окружено датим елементима стварности. Осећања су апстрактна, невидљива, неопипљива. О њима дете сазнаје само на основу контекста, односно одређених емоционалних радњи и речи које их прате (нпр. мајка грли и љуби дете док му говори да га воли; отац се мршти и маше главом док грди дете и сл.). Због тога је проучавање усвајања апстрактне лексике велики изазов, не само у области науке о језику, већ и у области развојне психологије и психоллингвистике.

Разумевање емоција, дакле, почиње врло рано, од упознавања са основним значењима *именица* којима се именује врста емоције – *радост*, придева којима се описује онај који дату емоцију доживљава – *радостан*, до глагола којима се означавају сложеније емоционалне ситуације: доживљавање емоције – *радовати се*, односно изазивање емоције у другоме – *радовати некога*.

Све ове речи чине *емоционалну лексику* једног језика, док се део науке о језику који се бави проучавањем њиховог значења назива *емоционалном семантиком* (према Шаховски 1988/2012).³ У нашем истраживању бавићемо се једним делом емоционалне лексике, оним којем припадају тзв. *емоционални глаголи*. Говорићемо о њиховим значењима, семантичким класификацијама, творбено-семантичким особеностима, речничким дефиницијама, а на крају ћемо предложити другачији начин дефинисања емоционалних глагола, с идејом да се будуће обраде глаголских лексема које означавају осећања, расположења и различита емоционална

³ У својој књизи *Категоризација емоциј в лексико-семантичкој системе језика* В. Шаховски користи два термина, *эмотивный* и *эмоциональный*, како би означио појаве и односе који припадају појмовном домену људских емоција. У овом раду предност дајемо термину *емоционалан*, а у поглављу посвећеном појмовно-терминолошком проблему детаљно ћемо представити основне разлоге нашег одабира.

стања, на основу резултата до којих смо у овом истраживању дошли, систематизују и унапреде.

Ради прегледности и лакшег разумевања садржаја рада, укратко ћемо представити предмет и циљеве истраживања, детаљно ћемо описати критеријуме одабира *глагола* који ће чинити наш језички корпус, систематизоваћемо појмовно-термиолошки апарат који ће у раду бити коришћен да бисмо, затим, прешли на централни део нашег истраживања – семантичку анализу глагола којима се означавају осећања у савременом српском језику.

1.1. Предмет и циљеви истраживања

Људске емоције и механизми њиховог језичког изражавања представљају предмет изучавања многих наука, а та интердисциплинарност омогућава посматрање исте појаве из угла различитих научних теорија и перспектива. Непостојање системских приступа проучавању природе и својстава широког спектра људских осећања довело је до великог броја различитих класификација емоција (в. Џејмс 1884; Ортони–Тарнер 1990; Екман 1999; Принц 2004; Соломон 2008; Миливојевић 2007 и др.). Таква различитост мишљења на пољу психологије емоција ствара нејасну полазну основу за језичка, пре свега семантичка истраживања емоционалне лексике. Због таквих неусклађености, задатак сваког лингвисте јесте да сам одреди и дефинише теоријски оквир којим ће приступити сложеном питању емоција у језику, било да бира пут *од света емоција ка њиховом језичком изразу* или *од језичког израза ка груписању и класификацији емоција*. Језичка манифестација емоција подразумева употребу тзв. *емоционалне* лексике тј. речи које имају посебну, *емоционалну* семантику. Речи које чине лексичко-семантичко поље емоција имају сложено значење, за чије је разумевање неопходно свеопште познавање природе самог денотата, дакле јединствене природе људских емоција (према Миленковић 2015).

Предмет нашег истраживања јесу глаголи којима се у савременом српском језику означавају *осећања*. Природа емоционалне лексике упућивала нас је на теоријска гледишта двеју комплексних наука – психологије и лингвистике. У том смислу, тешко је било угледати се на само један теоријско-методолошки правац и доследно га пратити од почетка до краја израде рада. Због тога смо се, на самом почетку нашег истраживања, упознавали са многим научним теоријама, гледиштима, методологијама. Читали смо о различитим правцима проучавања људских емоција, пре свега у психологији, а затим и о оним језичким студијама које су се бавиле описом лексике којом се, у различитим језицима, означавају и дефинишу емоционални појмови. Међудејство и испреплетаност психологије и

лингвистике у разумевању емоција видљиви су у целокупном нашем излагању, од почетка до краја истраживања. Од разумевања психолошког појма *емоција* кроз семантику лексике којом се оне језички изражавају, до разумевања значењских структура реченица (са емоционалним предикатом) на основу различитих параметара којима се емоције објашњавају у психологији (квалитет, трајање, интензитет емоције и сл.).

Глаголе којима се означавају различити аспекти човековог емоционалног живота, у наставку нашег истраживања, зваћемо једним именом – *емоционални глаголи*. Њима се осликава однос између *онога који нешто осећа* и *онога што дато осећање у њему изазива*. Овај однос постаје сложенији ако се у обзир узму и елементи као што су: каузалност, интенција, вербална експресија, понашање, гестикулација и сл. Дакле, сам догађај исказан глаголом могуће је анализирати из различитих перспектива, са фокусом на различите аспекте и елементе глаголске радње. О датим аспектима и различитим угловима разматрања семантике емоционалног глагола говорићемо у наставку нашег рада.

Изучавање семантике глагола, нарочито када се њима означавају ентитети који припадају апстрактном појмовном домену емоција, отвара многа питања која су у вези са разумевањем емоција из угла психологије, а затим и њихово језичко утемељење. Да бисмо обухватили и одговорили на што већи број питања која су у вези са комплексном семантиком емоционалног глагола, поставили смо себи неколико општих циљева. Они су се током рада модификовали, уобличавали и добијали коначан облик у форми закључака до којих смо дошли на самом крају нашег рада:

- У једнојезичним речницима РСАНУ и РМС препознати и пописати глаголе са емоционалним значењем (пре свега оне који дато значење остварују у својим примарним семантичким реализацијама).
- Формирати лексичко-семантичку класу глагола са архисемом – *емоција*.
- Анализирати аргументску структуру сваког глагола, препознавањем семантичких улога *доживљивача* и *изазивача* емоције које се

додељују синтаксичким позицијама субјекта (граматичког и логичког) и објекта.

- Посебно третирати глаголе који означавају испољавање емоције, тј. емоционалну експресију.
- Уочити и лингвистички представити повезаност теорије примарних емоција и лексичког значења емоционалног глагола.
- Дефинисати значење прототипичног емоционалног глагола.
- Представити општу класификацију емоционалних глагола, узимајући у обзир критеријуме *доживљавача емоције* и емоционалног квалитета примарних емоција – *радости, туге, страха и љутње*.
- Испитати однос између глагола који примарно не означавају емоцију и концептуалних механизма који стоје у основи развоја секундарних емоционалних значења.
- Описати творбено-семантичке особености емоционалног глагола.
- Предложити нове моделе дефинисања емоционалних глагола, са циљем да се у будућности приступи њиховој системској лексикографској обради.

Циљеви дефинисани на овај начин и полазна идеја о томе да се сви неопходни елементи потребни за разумевање значења емоционалних глагола налазе у тачкама пресецања психологије и лингвистике, дали су нам јасну полазну основу и сигурност да се – кроз свет људских *емоција*, упустимо у откривање света *речи*, оних којима су емоције обликоване и језички осликане.

1.2. Корпус истраживања и основна методологија

Резултати једног истраживања и закључци до којих се долази умногоме зависе од правилног, добро промишљеног одабира грађе која ће се у датом истраживању анализирати. Најбоље би било, чини нам се, темељно приступити појмовно-теоријском аспекту појаве која се испитује. То би значило свеобухватно упознавање са литературом, изворима, постојећим језичким корпусима, недоумицама других аутора и, на крају, са њиховим закључцима и научним доприносима. Међутим, чак и када смо добро упознати са предметом свог истраживања, са донетима који су постигнути пре нас – питања, недоумице и несигурности у вези са одабиром грађе, њеном систематизацијом и класификацијом увек постоје.

У овом поглављу говорићемо о процесу формирања језичког корпуса који ће чинити основу нашег истраживања. Он је, на крају, могао изгледати и другачије. Могао је обухватити већи, али и мањи број речи. Многе идеје у вези са одабиром репрезентативних глагола јављале су се касније, у току самог рада, али су остајале записане као предлози за нека даља истраживања, јер би свако додавање по неког новог глагола, заснованог на неком новом критеријуму, представљао посао без краја.

Због тога ћемо говорити о оним критеријумима и одлукама помоћу којих смо заокружили наш језички корпус који је, на крају, окупио 814 глаголских јединица којима се означавају емоције, емоционална стања и различити типови емоционалне експресије.

1.2.1. РМС и РСАНУ – основни лексикографски извори

Формирање језичких корпуса који ће се користити у различитим врстама лингвистичких истраживања почива на коришћењу, пре свега, различитих типова дескриптивних речника. У нашем истраживању користили смо два таква речника: *Речник српскохрватског књижевног*

језика Матице српске (МС) и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ). Речник МС једини је комплетан једнојезички речник који садржи, на једном месту, заокружени инвентар глаголске лексике српског језика. Због тога је, управо он, представљао полазиште за одабир наших емоционалних глагола.⁴ Свим глаголима који су ексцерпирани из Речника МС, а који су обрађени у првих 19 томова РСАНУ приписане су дефиниције значења онако како су дате у РСАНУ. Објаснићемо и зашто. Предмет нашег истраживања јесте семантика глагола. Разумевање и анализа глаголског значења умногоме зависи од богатства значења који је представљен у дескриптивним речницима. Приступ препознавању, обради и класификацији лексичког значења у РСАНУ врло је сложен, теоријски утемељен и исцрпан. Многа значења у Речнику МС, с разлогом, нису забележена, односно обрађена, другачије су организована, а показало се да исте речи, у Речнику САНУ имају богатије и нијансираније полисемантичке структуре. Описаћемо то примером глагола *воleti*:

(МС)

воleti, волим, ијек. вољети (трп. прид. вољен) несврш. **1.** (кога, што; ређе коме, чему) **а.** *осећати љубав, наклоност, приврженост према коме или чему која се оснива на заједници идеала, крвног сродства и сл.* ~домовину, ~децу, ~уметност, ~рад. – Генерал воли глумцу неизмјерно. *Цар Е. б.* *осећати љубав према коме која се оснива на привлачности супротних полова.* – Али ја ниједне друге осим тебе не волим, ја се не могу другом оженити. *Вес.* Ој, дјевојко, ...реци да ме волиш. *Шен.* Знаш ли, душо, да те неко големо воли? *Бег. в.* *радо слушати, читати, гледати, радо се служити чим, уживати у чему:* ~једног писца, глумца, ~вечер на мору, ~рибу, ракове (као јело), ~ вино (као пиће). **г.** *имати склоност, приврженост према какву занимању, послу, игри и сл.* ~путовати, ~радити ручни рад, ~шах и сл. **д.** *осећати радост, задовољство због чега.* – Зато би[х] био волио да се цијели тај посао како тако забашури. *Шен.* Ја сам волела да од вас ништа не тражим. *Цар М. 2. а.* *осећати већу склоност или приврженост према коме или чему, давати коме или чему предност или преимућство, радије чинити једно него друго (понекад през. покр. волијем).* – Њена тетка Шерифа...волила је Хусеину него Алипаша Видаићу. *Том.* Волим да одлежим једно запаљење плућа него једну министарску кризу. *Нуш.* Неки расад и усев волије песак, неки креч, неки иловачу. *Вел. б.* у *суперлативном значењу.* – Он ...најволи читати...вијести са берзе. *Коч.* ~се уз. повратни.

⁴ Огромну захвалност дугујем др Гордани Штрбац која ми је, на самом почетку мог интересовања за емоционалне глаголе, несебично уступила корпус који је користила у изради свог магистарског рада у којем се бавила валенцијом глагола емоционалних стања и односа. Због тога је коначан корпус који је коришћен у изради ове дисертације утемељен на грађи која ми је великодушно уступљена. Неки глаголи су избачени, неки нови су унети, али је сама могућност да добијем корпус глагола о којима сам тек почињала да размишљам, умногоме утицала на одређивање даљег правца мог интересовања у области семантике емоционалних глагола.

(РСАНУ)

волети ијек. **вољети** (некњ. ек. и ијек. волити), волим (некњ. волем, дијал. вољу) (импф. вољах, дијал. волејах ијек. волијах, ек. воледијах и волејах; аор. волех ијек. вољех, дијал. воledoх ијек. воledoх; р. пр. волео, –ела, –ело ијек. волио, вољела, вољело, некњ. ек. волио, ек. и ијек. волила, волило; трп. вољен) несвр. **І. 1. а.** (некога, ређе некоме) *осећати љубав, бити пријатељски расположен, наклоњен, везан осећањима (за некога)*. — Њега је народ здраво због доброте његове волио (Бат. 1, 793). Ја сам се умео наћи са сељацима, и они су ме волели (Весел. 19, 368). Он тек воли учитеља Грују, — никад га неће обићи, а да не сврати (Глиш. 1, 80). Ја безумно волим своју вереницу (Вас. Д. 3, 60). Волео га као да ми је рођени брат (Ил. Д. 4.34). Он воли Власима, јер га је Влахиња и родила (Ћор. С. 2, 99). Ја јој напоменух Раду ... а она се издаде и вели: Волим му као очима у глави (Ћип. 3, 67). Ја сам вољела своје мужу, био ми је мио (Лун. 1, 13). И тамо волио јој цио свијет, а опатице готово највише (Ђал. 8, 134). Осјећао је да је он тој дјевојци веома волио (Назор, СКГл НС 3, 417). Особито му је волио неки старац каноник (Шен. А. 5, 250). **б.** *марити, имати воље (за нешто), трпети, подносити (некога, нешто), осећати задовољство (у нечем)*. — Најпосле то је био узрок, те Французи нису волели ни сталне апелационе судове (Ав. 4, 16). Драгоје волејаше лов и трке (Нов., Вила 1865, 295). Кеца [карте] воле, ал' увек губи, јер је клопав, кад игра (Игњ. Ј. 4, 153). Страсно је волео крушке, као медвед (Весел. 6, 17). Опасио, да Бланшу исто не занима и да воли кућној игри (Ђал. 3, 69). Тиха си била, мораш ти причат | причу, што тако си вољела чути (Домј. 1, 61). Такав народ таман и воли везу и лијепу одијелу (Бел. 1, 14). Морам смјеста ка гласовиру. Генерал воли глазби неизмјерно (Цар Ем. 2, 108). Чему иду људи к њему кад он не воли оружју и борби (Назор 18, 182). **в.** *(о биљкама, животињама) тражити као средину, подлогу, боље напредовати (захваљујући нечему)*. — Лукџ воле ... гносну земљу (Чоб. 1, 42). Кукуруз воле скорашње ђубре (Спасић Д. 2, 48).

2. желети, хтети. — Види се по свему, да би моја мајка волела била, да сам збиља односе прекинуо (Јаг. 2, 34). Ја баш волео да он чује све, за то сам га и позвао (Весел. 6, 198). У оној гунгули може говорити ко шта воли (Том. Ј. 1, 82). Кажите Кучук Алији: ујутру рано нека изађе на Дедино Брдо или на Врачар, где он воли (Вукић. М. 5, 44). Волео бих да ти се деси што се мени догодило (Војн. И. 3, 72).

3. (понекад и са обличким обележјима поређења: волијем, волијеш, волије, волијемо, волијете, волију; најволети) нар. *више (највише) волети, више (највише) желети, претпостављати*; исп. волији (1). — Ој девојко у кошуљи танкој! | Да ли ми те раставити с мајком! | Јали с мајком, јал' с кошуљом танком; | Вољу с мајком, нег' с кошуљом танком (НП Вук 1, 322). Француски поротници [су] волели и крива да ослободе, него ли да га изложе опасности онако претераних казна (Ав. 4, 26). Ми воледосмо прегорети и постојбину, него слободу своју! (Ил. Ј. 4, 398). Казао да воли Олгину прсту него ли читаву имућу (Ћор. С. 12, 597). Уплаших се од тих ситних душмана [стеница] с људске коже па воледијах изићи да ноћим под вењаком у авлији (Мил. М. Ђ. 9, 127). Волијем се напатити у младости, него у старости (НПр, БВ 1904, 234). Волију умрети, | Нег' што ће срама | И ропства поднети (Змај 1, 348). Она волије да служи код мене, но да се уда за њега (Том. Ј. 2, 12). Кога би ти брата највољела | Да т' оставим у бијелу двору (НП Вук 2, 289). Све ћути, све замишљен, избегава разговор и најволи да је сам (Кост. Т., БК 1903, 887). За буре у Сењу Силвије најволи шетати улицама (Марј. М., Крањч. С. 2, V). Знао [сам] да је ви најволијете (Вин. 9, 452).

Изр. ~ као очи у глави, као со у очи в. око (изр.) ~ као свиња роткву в. ротква (изр.).

II. ~ се осећати узајамну љубав, наклоност. — Ова наша деца воле се (Змај 1, 482). Синови и кћери, браћа и сестре ... све се то воли узајамно по крви (Поп. Гавр. 8, 93).

Оно што се одмах примети јесте богатство примера, што је својствено методологији израде Речника САНУ, а поред тога, сама полисемантичка структура глаголских лексема систематичније је представљена, чиме је олакшано уочавање односа између примарног и секундарних значења, као и препознавање механизма који доводе до развоја вишезначности. Дакле, од укупног броја глаголских јединица (814) који чине наш језички корпус, дефиниције првих 440 преузете су из Речника САНУ (*анимирати – патити се*), док је њих 374 дефинисано на основу Речника МС (*нећи – шокирати се*).

Дуго смо размишљали о томе на који начин приступити одабиру грађе и да ли лексикографске дефиниције треба да буду преузете из различитих речника. Могли смо се ослонити искључиво на Речник МС, чиме бисмо имали стабилан корпус, у смислу описа значења и њихове презентације, једнообразну методологију израде и, на крају, резултате који би се могли генерализовати искључиво на лексику, односно њена значења, онако како су представљена у датом шестотомном речнику. С друге стране, наше лично искуство у раду на Речнику САНУ, можда највише од свега, утицало је на одлуку да део лексике која је у њему обрађена, преуземо и уврстимо у наш језички корпус. Сматрали смо да је важно представити емоционалне глаголе у нешто сложенијој, примерима и дефиницијама богатијој форми. Ипак, показаће се тек касније, у самој језичкој анализи, да емоционални глаголи, заправо, немају развијене полисемантичке структуре, да су емоционална значења јасна и предвидљива, и да је целокупно истраживање могло, без икаквих мањкавости, да буде спроведено на грађи преузетој из речника МС.

О свему овоме говорићемо у наредном поглављу у којем ћемо представити полисемантичке структуре глаголских лексема дефинисаних у Речнику САНУ и оних чије су дефиниције преузете из Речника МС. Њихов однос осликаћемо просеком броја свих значења и просеком броја укупних емоционалних значења, представљених у датим речницима.

1.2.1.1. Полисемантичка структура емоционалних глагола у *РСАНУ*

Да бисмо осликали семантичку структуру (богатство значења) емоционалних глагола онако како су дефинисани у Речнику САНУ представићемо однос броја емоционалних значења и укупног броја значења која дати глаголи обухватају.

Рекли смо да су дефиниције значења за првих 440 глагола (по азбучном редоследу) преузете из Речника САНУ. Овако изгледа табеларни приказ броја њихових значења⁵:

Табела 1.

Полисемантичка структура емоционалног глагола у РСАНУ	
укупан број значења	просечан број емоционалних значења
20	5
15	5
13	3
11	2.5
10	4
9	2
8	2
7	2.1
6	2.81
5	2.52
4	2.03
3	1.79
2	1.55
1	1

Израчунавањем аритметичке средине датих вредности можемо упоредити просечан број укупних значења свих глагола са просеком укупних емоционалних значења (в. табелу).

Табела 2.

Полисемантичка структура емоционалног глагола у РСАНУ	
просечан број значења	просечан број емоционалних значења
8.14	2.66

Горенаведени подаци нам кажу да глаголске лексеме чије смо дефиниције преузели из Речника САНУ имају, у просеку, по 8.14 значења, од којих, просечно, 2.66 емоционалних значења. Међутим, да бисмо добили вернију слику о стварним полисемантичким структурама емоционалних глагола, сматрамо да је неопходно искључити оне глаголе који у својим

⁵ Подсећамо, у обзир су узета само она значења која чине део стандардне лексике савременог српског језика, односно она која не садрже просторно-временске квалификаторе.

примарним семантичким реализацијама не означавају емоцију.⁶ То су, заправо, сви они глаголи који тек секундарно, механизмима метафоре и метонимије остварују емоционална значења (на пример, *горети*, *кипети*, *грести*, *грмети*, *буктети* и др). Искључивањем ових глаголских лексема, добијамо однос значења приказан у доњој табели:

Табела 3.

Полисемантичка структура емоционалног глагола у РСАНУ	
просечан број значења	просечан број емоционалних значења
2.27	1.53

Глаголима преузетим из Речника САНУ, чије су примарне семантичке реализације емоционалне, просечан укупан број значења износи 2.27, док је удео емоционалних значења у њима, просечно, 1.53. То значи да је од укупног броја емоционалних глагола дефинисаних у РСАНУ 46% глагола који имају само једно значење и то значење је емоционално, док је 21% глагола који имају два значења, од којих су, у највећем броју случајева, оба емоционална. Пре него што упоредимо и прокоментаришемо ове резултате, исту анализу спровешћемо на глаголима преузетим из Речника Матице српске.

1.2.1.2. Полисемантичка структура емоционалних глагола у РМС

Други део језичког корпуса чинило је 374 глагола чије смо дефиниције значења преузели из Речника МС. Погледајмо како изгледа однос укупног броја њихових значења и броја емоционалних значења (в. табелу):

⁶ Глаголима који примарно не означавају емоције, а који механизмима појмовних метафора и метонимија развијају секундарна, емоционална значења, биће посвећено посебно поглавље у оквиру овог истраживања (в.т. 4.2.1.2).

Табела 4.

Полисемантичка структура емоционалног глагола у РМС	
укупан број значења	просечан број емоционалних значења
11	1
9	3
8	2
7	2.33
6	1
5	1.87
4	1.64
3	1.28
2	1.29
1	1

Поређењем просека укупног броја значења глагола са укупним бројем емоционалних значења добили смо однос приказан у доњој табели:

Табела 5.

Полисемантичка структура емоционалног глагола у РМС	
просечан број значења	просечан број емоционалних значења
1.74	1.15

Дакле, вредности броја укупних и емоционалних значења глагола преузетих из Речника МС кажу нам да је просечан број укупних значења глагола 1.74, док је просечан број емоционалних значења 1.14. Ипак, да бисмо добили још вернију слику броја значења, учинили смо исто што и у претходној групи глагола. Искључили смо оне глаголе који тек секундарно означавају емоцију (на пример, *планути*, *пећи*, *прегорети*, *разбистрити се*, *потрести*, *преврети* и др.). Однос овако добијених просека њихових значења приказан је у доњој табели:

Табела 6.

Полисемантичка структура емоционалног глагола у РМС	
просечан број значења	просечан број емоционалних значења
1.50	1.12

Рекли смо да се речници РСАНУ и РМС разликују по методологији дефинисања значења, навођењу облика глагола (нпр. у Речнику МС несвршени и учестали гл. вид упућују се на свршени), броју примера и сл. То се види и у односу значења пре и после искључивања глагола који имају секундарне емоционалне реализације. Као што видимо, просечни бројеви укупних и емоционалних значења незнатно су се променили. Због тога истичемо да је у питању концепција Речника МС, његова методологија и техника израде које резултирају мањим бројем значења, тј. простијом полисемантичком структуром емоционалних глагола, него што је то случај са Речником САНУ. Међутим, ако се вратимо неколико пасуса уназад, где смо рекли да је грађа показала да би се ово истраживање могло спровести само на корпусу глагола преузетих из Речника МС, дато мишљење потврђујемо управо поређењем просечних вредности значења глагола, и код РСАНУ и код РМС, у тренутку када смо искључили глаголе са секундарним емоционалним реализацијама.

Дати подаци показују да је – просечан број значења емоционалног глагола у РСАНУ 2.27, док је у РМС 1.50. Број просечних емоционалних значења у РСАНУ износи 1.53, док у РМС износи 1.15.

Објаснићемо зашто смо сматрали да је важно приказати полисемантичке структуре емоционалних глагола на овај начин. Одабир речника из којег ће се ексцерпирати грађа на основу које ће се изградити језички корпус умногоме утиче на сам ток истраживања, методологију која ће се користити и резултате који ће се добити. У случају глагола којима се у српском језику означавају емоције, емоционална стања и емоционална експресија могли смо се користити било којим од два, представљена једнојезична речника. Разлог томе јесте једноставна, предвидљива семантичка структура емоционалног глагола која не оставља много места истраживању развоја вишезначности, будући да ње, готово и нема. О томе зашто је то тако, каква је природа емоционалног глагола и да ли је, заправо, реч о природи емоција које се датим глаголима означавају, а које

ограничавају развој њихове вишезначности, говорићемо у наредним поглављима нашег рада.

За крај овог дела нагласићемо, још једном, да без обзира на оправданост употребе грађе која би у потпуности била утемељена на Речнику Матице српске, у наставку нашег истраживања држали смо се почетне идеје, да онај део глагола који је обрађен у досад објављеним томовима Речника САНУ, преузмемо у датом облику из датог извора. Остатак грађе преузет је из Речника Матице српске. Сматрамо да, ако већ постоји богата речничка грађа, која одражава структурираност глаголског значења, његову изнијансираност и која је осликана мноштвом примера, такву грађу треба проучити, треба је представити и научно интерпретирати.

1.2.2. Критеријуми одабира. Основни параметри

1.2.2.1. Просторно-временска квалификација

Предмет нашег истраживања у вези је са значењем глаголске лексике савременог српског језика. То што је темом дефинисано да се бавимо синхронијским аспектом језика, тј. речима које припадају савременом говору и писању, помогло нам је да успоставимо први критеријум одабира глагола, а он гласи: глаголска лексема, у свом лексикографском чланку, не сме садржати просторно-временски квалификатор.

Наиме, целокупна лексика која је представљена у Речнику САНУ садржи тзв. *квалификаторе* којима се одређује одступање одређених лексема од језичког стандарда. У том смислу, припадност лексема (или њихових појединачних значења) нестандартној лексици лексикографски је означено следећим ознакама: дијал.(екатски), покр.(ајински), арх.(аично), заст.(арело), необ.(ично), индив.(идуално), ист.(оријски), некњ.(ижевно) и др. При одабиру глагола водили смо рачуна о томе да у корпус не уђу глаголи који имају неку од датих ознака.

Такође, а у вези са просторно-временским критеријумом, приметили смо да постоје глаголи који не садрже квалификатор којим би се означила њихова различитост у односу на стандардну лексику. Међутим, ишчитавајући дате речи, понављајући их, како себи тако и другима, схватили смо да је реч о глаголима чија значења нису препознатљива и јасна савременом говорнику. Водећи се својим, субјективним језичким осећајем, а често и на основу интерсубјективне сагласности са колегама, донели смо одлуку да такве речи не уврстимо у наш језички корпус. Тако су *по страни* остали глаголи типа: *бегенисати*, *дусати се*, *дуснути се*, *жапати се*, *женирати*, *злити*, *изнебушити се*, *испизмити се*, *ненавидети*, *осупнути*, *печалити*, *севдисати*, *сетовати*, *чемериковати* и многи други.

1.2.2.2. Експресивна квалификација

Осим глагола који су просторно-временски маркирани, постоји подгрупа емоционалних глагола који су стилски маркирани. У питању је експресивна обојеност глаголске лексике која је, због својих употребних специфичности, најчешће део говорног жаргона. О појму експресивности и експресивној лексици говорићемо у поглављу посвећеном основним појмовима и терминологији коју ћемо у нашем истраживању користити (в.т. 4.1.1.4.6.). Овде само напомињемо да су ван оквира нашег језичког корпуса остали глаголски експресиви за означавање различитих емоционалних стања и расположења. У питању су глаголи типа: *зацопати се*, *палити се*, *напалити се*, *зателебати се*, *драмити*, *оладити*, *откинути*, *исећи се*, *пошандрцати*, *шизити*, *пошизити*, *шизнути*, *пролупати*, *кулирати*, *искулирати*, *отпалити* и многи други.

1.2.2.3. Препознавање емоционалног значења

Будући да смо поменули глаголску лексику која није ушла у наш језички корпус, остаје нам да детаљно опишемо и објаснимо поступак

одабира глагола који чине основу нашег истраживања, али и да предочимо проблеме и недоумице са којима смо се сусретали на путу тог одабира.

Ако пођемо од именица којима се означавају емоције какве су *љубав*, *мржња*, *радост*, *туга*, *нада*, *страх*, *љутња* и др. лако нам је да пронађемо глаголе којима се дате емоције означавају – *волети*, *мрзети*, *радовати се*, *туговати*, *надати се*, *страховати* и *љутити се*. Сваки од ових глагола дефинисан је мањим или већим бројем синонима, дакле другим глаголима којима се означава исто или слично значење. Тако ћемо код глагола, на пример, *страховати* имати глаголе *плашити се* и *бојати се*. Разматрањем глаголских дефиниција и укључивањем значења њихових синонима, корак по корак, и почиње да се назире први, грубо формиран језички корпус. Добијањем почетног језичког корпуса емоционалних глагола, стекли смо добру полазну основу коју смо, у наставку класификације, на одређени начин модификовали.

У првом кораку искључили смо све оне глаголе који нису имали квалификаторе, али су нам се учинили просторно-временски или стилски маркираним. Затим смо за сваки глагол који је постојао у првобитном корпусу тражили синонимне глаголе у речницима РСАНУ и РМС. За сваку глаголску лексему проверавали смо има ли оба облика – и повратни и неповратни, или само један од њих. Када смо пописали све ексцерпирани глаголе, граматичке облике у којима се појављују у речнику (пре свега мислимо на категорију глаголског рода) и значења која су им приписана, приступили смо њиховој систематизацији и коначном одабиру.

1.2.2.3.1. Оно што смо прво приметили, а што ће касније постати и један од критеријума семантичке диференцијације емоционалних глагола јесте то што се основна разлика међу њима, осим квалитета емоције, тиче синтаксичко-семантичке категорије семантичких улога – *доживљавача* и *изазивача* емоције. Објаснићемо то примером. Ако погледамо глаголе *бринути* и *бринути се* приметимо да оба глагола имају значење *осећати бригу*, при чему је разлика међу њима само морфолошка (одсуство, односно присуство речи *се*): *Ана брине* због Марка и *Ана се брине* због Марка. С

друге стране, глагол *бринути* има још једно значење – *чинити да се неко брине*: Ана *брине* Марка својим понашањем. У нашем истраживању њих ћемо посматрати као три сублексема (према Поповић 2003: 208): *бринути* (осећати бригу), *бринути* (изазивати бригу у другоме) и *бринути се* (осећати бригу).⁷ Када будемо говорили о семантици емоционалних глагола и њиховим класификацијама биће у потпуности јасно да само сублексема *бринути* (изазивати бригу) може припадати тзв. емоционално-активним глаголима, док ће се сублексема *бринути* и *бринути се* (осећати бригу) наћи у категорији емоционално-пасивних глагола.

1.2.2.3.2. Следећи критеријум односи се на вишезначне глаголе од којих је само једно значење емоционално. Погледајмо пример глагола *вређати*:

вређати, вређам ијек. **вријеђати**, вријеђам несвр. **1. 1.** *наносити увреду; изазивати непријатно осећање, душевни бол.* — И молио се за оне, кои га вређао и пакосте му (Михаил 1, 130). То је ипак сцијенио, да га мисли вријеђати господин професор (Ковачић 1, 20). Како то боли, кад се мене вријеђа (Мај., ХК 16, 165). Такав би надзор ... огорчио учитеља ... и вријеђао га у душу (Напр. 1901, 349). Само је једно Олгу изненађивало, готово ју је вређало (Јанк. Мил. 1, 121). Онај Јуришић ... сместа осуђује и то на један бруталан, њему својствен, уочљив начин који вређа (Вас. Д. 3, 23).

2. *нарушавати, огрешивати се (о нешто); не поштовати.* — Дobar владалац неће дозволити да се ... устав вређа (Пер. Ж. 7, 18). У потоње доба се вријеђа обичај коротовања у понечему (Дуч. С. 1, 268). Господине, то није пристојно, то вређа гостопримство! (Трифк. К. 2, 145). Раде да се пријатељски реше сва спорна територијална питања ... тако да се не вређају битни интереси оба народа (Јов. Ј. 3, 105). Турски или кршћански хајдуци вријеђаху даномице дубровачку границу (Војн. Л. 3, 131).

3. *додиром задавати бол (обично на већ повређеном месту); озлеђивати.* — Крилима су ране направили, | Кљуновима ране вријеђали (НП Петран. Б. 3, 647). Мали камичци жуље и вређају рањаве табане (Вас. Д. 2, 103). фиг. Нека ме само најмања беда снађе ... љуће су ране, кад их вређа пријатељска рука (Весел. 14, 245).

Примарно значење лексема односи се на ситуацију изазивања емоције у другоме. То је значење које одговара нашем предмету истраживања и њега узимамо у обзир када говоримо о глаголу *вређати*. Значење физичког озлеђивања, тј. задавања бола (тачка 3.), неће бити разматрано, будући да се датим значењем не означава емоционални садржај глагола. Дакле, код глаголских лексема који имају више значења, а једно од

⁷ Много је аутора који су писали о терминолошким решењима у вези са именовањем нереализованих и реализованих лексичких јединица. Разликовање лексема као јединице лексичког система са свим својим значењима (нереализована) и лексема у једном од својих значења (реализована) терминолошки је решено коришћењем дистинкција типа: *лексема:реч*, *лексема:алолекса*, *лексема:сублексема*, *лексема:семантичка реализација* и др. (уп. Поповић 2003, Гортан-Премк 2004, Драгићевић 2007 и др.).

њих означава емоцију, под именом датог глагола мислићемо на одређено емоционално значење. У том смислу, глагол *вређати* означаваће емоционалну ситуацију која подразумева изазивање у другој непријатне, непожељне емоције (која се јавља као последица вршења радње означене датим глаголом).

1.2.2.3.3. У нашој грађи наишли смо на глаголе који имају више од једног емоционалног значења. Такав је, на пример, глагол *беснети* којим се означава једна од најтипичнијих људских емоција – емоција *беса*. Погледајмо лексикографску обраду датог глагола:

беснети ијек. **бјесњети** (некњ. ек. беснити ијек. бјеснити, бјешњети, бијешњети, бијесњети, бијеснити), бесним ијек. бјесним (–имо, –ите; некњ. ијек. бијесним; импф. бешњах ијек. бјешњах, некњ. бијешњах; р. пр. беснео, –ела, –ело ијек. бјеснио, бјесњела, –ело, некњ. ек. беснио, –ила, –ило ијек. бјешњео, –ела, –ело, бјесњео, бјеснила, –ило, бијеснио, –ила, –ило, бијешњео, –ела, –ело, бијесњео, ела, –ело) несвр. исп. бесновати, бесовати **1. а.** *оболевати од беснила (1а)*. — Кад је највише стрвине, онда највише пси бјесне (НПосл Вук). Да им пси не би беснели, на Божић бацају кости кроз прозор (Срећ. Ј., Дело 18, 107). **б.** *добити нападе крајње раздражености у лудилу*. — Пре тога е целу годину беснио, тада е окованъ лежао у шпиталу (Рајић 1, 142).

2. *бити изван себе од срџбе, од гнева; праскати, грдити, псовати*; исп. бџсити се (а). — Можете се и сами домислити како су Мађари биеснили а ми се смијали (Јаг. 2, 354). Радикали, ма колико да су у новинама беснели противу либерала, тражили су испод руке да се с њима објасне (Јов. С. 10, 201). Кремић је беснео против старе госпође (Уск. 1, 128). Овај је био код куће, бјеснио управо на жену, што му је ... при глачању ... пригорјела празничне хлаче (Цес. 5, 235). Павелић бесни што се Далмација дигла (Дед. В. 2, 72).

3. а. *понашати се као изван себе из обести, бујности и сл., махнитати, лудовати*. — Помамљена свака од њих бијесни | Да с' насити игре и плесања (Пуц. 1, 54). Пјевала је, скакала, бјеснила по кући! (Ћор. С. 11, 285). Ријетка ли ... ужитка ... живјети ... обијесно ... расипавати своје милоште, бјешњети и враговати (Драж. 1, 111). И ја праскам, бесним, крв струји кроз мене | И стотине струна у свести ми звоне (Бој. М. 4, 8). **б.** *водити разуздан живот, расипати*. — Он, из злобе или из освете, здружи се са Циганима и Циганкама, те са њима поче бјеснити, бекријати (Ћор. С. 11, 294).

4. *вршити терор*. — По Риму је беснео диктатор Сула (Јов. М. 4, 143). Остало време проведе овај цар у угушивању честих буна, беснећи свуда (Зеч. Мил. 3, 38). Реакција бесни [у Пешти], јаван живот угушен, жандарми на све стране (Скерл. 2, 29).

5. *фиг. испољавати се у свој својој силини*. — С пролећа и у јесен ту бесне ... љуте буре, које не дају путнику ни очију да отвори (Панч. 9, 9). Глад већ страовито међу нашом браћом бесни (Рув. К. 2, 170). Ето, то су мисли, што га млада море, | Што у младој глави бесне и вихоре (Змај 1, 393). Пре и после холере свагда бесне наступне грознице (Ђорђ. Вл., СА 1874, 145). [У вулканским огњиштима] ватра бесни кад је вулкан отворен а тиња кад је ... угашен (Жуј. 1, 26). За шест дана и шест ноћи бешњаше ова страшна бура (Милиј. 1, 19). На мору су бјешњеле нове олује (Назор 18, 235). А дотле је у нашем поробљеном крају бијеснио терор (Цар Ем., Сл. Б. 1947, 530). Велика бура која бијесни у свијету ... њега се није тичала (Чол., Књиј. 3, 364). Беснела је Шеста офанзива (Дед. В. 3, 79).

6. (некога) индив. *јако љутити; доводити до беснила*. — Ипак нема смисла бјеснити господина капетана (Крл. 4, 88).

Примарно значење лексеме *беснети* у вези је са болешћу беснилом и понашањем окарактерисаним као лудило, које се јавља као последица дате болести. Тек је секундарно значење у вези са осећањима *беса*, *љутње* или *гнева*, односно са емоционалном експресијом, тј. вербално-понашајном

компонентом која је специфична последица датог осећања. О значењу овог глагола, односно о начину на који је дефинисан много смо размишљали. То што је као примарно значење наведен процес обољевања од беснила, не слаже се са нашим, личним језичким осећајем, а верујемо ни са искуством савременог говорника српског језика. Ако чујемо реченицу *Ана бесни*, у потпуности смо сигурни да ниједан човек не би помислио да *Ана обољева од болести беснила*, већ на емоционални контекст у којем је *Ана бесна* и тај бес испољава. Говоримо, дакле, о двама сублексемама којима се означавају две различите емоционалне ситуације – *доживљавање* и *испољавање* емоције. Првом сублексемом *беснети* означава се субјекат као доживљавач емоције (*осећати бес*), док се другом означава емоционална експресија у којој је понашајна компонента значења доминантна, иако само глаголско значење имплицира постојање емоције која је у основи датог понашања (*осећати бес* → *испољити бес*). Прва сублексема *беснети* имаће емоционално-пасивно значење, док ће друга сублексема репрезентовати значење које је емоционално-експресивно.

Постоје, такође, глаголи чији повратни облици имају два значења: право повратно значење (*Марко се бодри*) и узајамно-повратно значење (*Марко и Иван се бодре*). Код оваквих глагола значења смо раздвајали у смислу да смо их посматрали као две сублексеме. У том смислу ће сублексеме *бодрити* (некога) и *бодрити се* (узајамно) припадати групи емоционално-активних глагола *ка другоме*, док ће се сублексема *бодрити се* (сам себе) наћи у класи емоционално-активних глагола *ка себи*.

Посебан проблем представљали су нам глаголи код којих смо приметили да постоје емоционална значења која су врло слична, готово иста, али су, ипак, посебно дефинисана. Погледајмо пример глагола *жестити*:

жестити, жестим несвр. **І. а.** *изазивати нечију љутњу, гнев, љутити, гневити, срдити*. — Немой да те мое речи жесте (Суб. Ј. 1, 79). Моје „негдје“ јако жести г. Медића (Вулетић С., БК 1900, 1002). Ова препредена злоба толико ме жестила (Ђаја Б. 1, 48). **б.** *подстицати нечију жестину, распаљивати, раздраживати*. — Уз ђевојку Грујо не бијаше, | Но по пољу коња разиграва, | Да га боље жести и помами (НП Вук 6, 185). Жега сунца као да га је жестила и давала му снагу (Ћип. 2, 64).

Основно значење глагола *жестити* јесте *изазивати* у другоме осећање гнева, срџбе, љутње. Без обзира на то што се у обради овог глагола појављује нијанса значења означена под **б.**, која наглашава сам процес довођења некога у стање гнева и беса, у нашем истраживању глаголе овог типа посматрали смо као лексему са једним емоционалним значењем.

1.2.2.3.4. Постоје глаголи о којима ћемо нешто касније говорити, а специфични су због тога што се њима могу означити и пријатне и непријатне емоције. Укратко, емоционалним глаголима могу се означити пријатна (пожељна) осећања и то су глаголи тзв. *позитивне* емоционалне вредности (*радовати се, волети, бодрити* кога и сл.). Другу групу чине глаголи којима се означавају непријатна (непожељна) осећања и то су глаголи тзв. *негативне* емоционалне вредности (*патити, љутити се, нервирати* кога и сл.). Међутим, постоји одређен број глагола који имају различита значења, а та је различитост утемељена у двострукој емоционалној вредности. На пример, глаголом *узбудити* (кога) може се означити изазивање и пријатног и непријатног осећања у другоме. Које ће значење бити у фокусу условљено је језичким (или ванјезичким) контекстом. Глагол *загрејати се* може означавати љутњу (нпр. **разгневити се**, пасти у ватру), а може означити и пријатну емоцију (*одушевити се*, бити очаран нечим и сл.). Глаголе овог типа класификовали смо тако што смо као посебну групу издвојили глаголе тзв. *неутралне емоционалне вредности*.

1.2.2.4. Структура језичког корпуса. Коначна форма

- Наш језички корпус садржи 814 глаголских лексичких јединица⁸.
- Сви глаголи припадају језичком стандарду савременог српског језика.
- Корпус не садржи глаголе који су просторно-временски или стилски маркирани.

⁸ Користимо термин *глаголска лексичка јединица* будући да су у питању глаголске *сублексе*, односно посебна значења једне лексеме, која се у нашем раду посматрају самостално.

- Повратна и неповратна форма глагола третирају се одвојено (уп. *разбеснети* и *разбеснети се*).
- Перфективни и имперфективни глаголи третирају се као две засебне лексеме (уп. *забавити* и *забављати*).⁹
- Ако глагол има више значења од којих је само једно емоционално, дефинише се на основу тог емоционалног значења (уп. *вређати* = *изазивати* у некоме непријатно осећање у односу на *вређати* = додиром задавати бол, *озлеђивати*).
- Ако је глагол вишезначан, а садржи два или више различитих емоционалних значења, свако значење има статус сублексеме (уп. *беснети* = осећати бес и *беснети* = испољавати бес).
- Повратни глаголи који имају значења праве повратности (*бодрити* самог себе) и узајамне повратности (*бодрити се* међусобно) посматрају се као две лексеме.
- Глаголи код којих је емоционално значење нијансирано, тј. приказано под два или више значења, а јасно је да се ради о једном, свеобухватном значењу, свођени су на једно емоционално значење (нпр. *жестити*).
- Глаголи који садрже два значења различитих емоционалних вредности нису узимани као посебне лексеме, већ су коментарисани као глаголи неутралне емоционалне вредности и класификовани као посебна подгрупа у оквиру класе емоционалних глагола (уп. *загрејати се*, *узбудити се*, *најежити се*, *смејати се* и сл.).
- У раду ће се инсистирати на разлици између глагола чије су примарне семантичке реализације емоционалне (прави емоционални глаголи) и оних који тек у својим секундарним реализацијама означавају емоцију (секундарно емоционални глаголи).

⁹ Проблему глаголског вида и класификације емоционалних глагола по датом критеријуму биће посвећено посебно поглавље (в. т. 4.1.2.3).

1.2.3. Методологија истраживања

У самом процесу осмишљавања и израде овог рада у фокусу нам је увек и једино била наша језичка грађа. Сва питања која су искрсавала, студије и радови које смо проучавали, као и сама методологија и техника истраживања, све је то био резултат нашег упознавања са самим језиком. Он нас је усмеравао у различите правце упознавања са теоријским, а касније и методолошким аспектом испитивања, не само глаголске лексике већ и природе појава које се датом лексиком описују.

Испитивање семантике глагола сложен је и захтеван посао. Ако се узме у обзир да се бавимо глаголима који означавају стања и односе који су у вези са апстрактним доменом људских емоција, само осмишљавање, а затим и извођење жељеног истраживања постаје још захтевније.

Предмет истраживања наметнуо је, разуме се, интердисциплинарни приступ. Разумевање семантике глагола који означавају емоције немогуће је без јасне слике о томе шта емоције заправо јесу. Због тога је велики део рада посвећен расветљавању и разумевању терминологије која је део научног апарата, пре свега психолошких наука.

У самој припреми бавили смо се теоријском анализом обимне литературе из области филозофије, психологије, социологије, лингвистике, психолингвистике, још уже студијама из области семантике и синтаксе српског глагола, и на крају, литературом која нам је пружила увид у истраживања емоционалних глагола у енглеском и руском језику (метода теоријске анализе).

Језички корпус који чини основу нашег истраживања добијен је поступком претраживања, ексцерпције и представљања глаголске лексике преузете из једнојезичних речника РСАНУ и РМС (корпусна метода).

У раду је коришћена метода анализе речничких дефиниција помоћу које је разматрано значење глагола и вршен одабир лексема које ће ући у корпус. Речничке дефиниције су, такође, анализиране у сврху препознавања оних елемената чије би редефинисање омогућило савремену лексикографску

обраду емоционалне глаголске лексике, а све под окриљем увида и резултата до којих смо дошли у одређеним сегментима нашег истраживања (метода анализе речничких дефиниција, лексикографска метода).

Сама природа глагола којима смо се бавили условила је да се најчешће користимо методом дескриптивне семантике. Један од разлога био је и тај што смо укрестили теоријске аспекте двеју наука: психологије и лингвистике, смештајући језичка обележја глагола у оквире дефинисане помоћу психолошких критеријума, какав је, пре свега, критеријум значења примарних емоција. Рекли смо да су полисемантичке структуре емоционалних глагола прости, да су у питању глаголи који, најчешће имају једно или два емоционална значења. О вишезначним глаголима код којих се емоционални садржај остварује процесима метафоре и метонимије говорили смо у посебним поглављима посвећеним секундарним емоционалним реализацијама (метода дескриптивне семантике, концептуализација емоција).

У раду је, у одређеним деловима, коришћена основна статистичка анализа, пре свега у описивању и приказивању добијених резултата, али и у циљу наглашавања сличности и разлика међу испитиваним појавама (статистичка анализа).

Два основна методолошка поступка индукције и дедукције коришћена су на следећи начин. Индуктивни приступ јасно се препознаје у свим систематизацијама, класификацијама и сажимању резултата и увида до којих смо дошли у анализи грађе. Посебно, у последњем поглављу у којем предлажемо опште дефиниције емоционалних глагола, као препоруке за будуће лексикографске обраде.

Дедуктивни приступ огледа се у различитим анализама, рашчлањивањима семантичког садржаја, препознавању примарних емоција у глаголима којима се означава широк дијапазон квалитативно различитих емоција, а затим и њихова систематизација (индуктивна и дедуктивна метода).

Као што смо рекли, сама природа емоција и њихова интеграција у језички систем српског језика обликовала су наше виђење глаголске лексике којом су дате емоције означене. Да би се разумела, испитала и, на крају, што јасније представила обимна грађа и резултати до којих се у истраживању дошло, био је неопходан, пре свега, интердисциплинарни приступ и методологија која није могла бити једнообразна, већ се модификовала и обликовала сходно питањима која нам је сама грађа, током процеса рада, наметала.

1.3. Структура рада

Истраживање језичких феномена представља процес који умногоме превазилази оквире лингвистичких наука. Тежња да се испитају и анализирају елементи језичке реалности неминовно води истраживача у оквире других, сродних и мање сродних научних дисциплина. Неопходно је проширити видике и довести елементе језичке стварности у везу са елементима појмовне стварности коју дате речи језички означавају.

Као што смо рекли, предмет нашег истраживања јесу својства емоција, језички означени посебним типом лексике, тзв. *емоционалним глаголима*. У првом сусрету са нашом темом, а затим и језичком грађом, схватили смо да ће бити јако тешко разумети семантику глагола који означава емоцију, а да се не разуме порекло и природа емоције као такве. То је основни разлог због којег смо почетак нашег истраживања посветили ванлингвистичком контексту.

Након првог, уводног поглавља у којем ћемо представити предмет и циљеве нашег истраживања, прећи ћемо на поглавље у којем ћемо дати преглед досадашњих филозофских и психолошких интересовања за појам *емоција*.

Разматраћемо развој интересовања филозофа за историју различитих именовања појма емоција – *мрачне силе, страсти, пасије и афекти*, представљајући широки спектар филозофских тумачења концепта *емоција* од античке грчке филозофије до савременог доба (т. 2.1).

Говорићемо о промени научне климе и трансферу интересовања за људске емоције које из окриља филозофије прелази у младу, психолошку науку и нови, емпиријско-експериментални методолошки оквир. Представићемо основне теорије емоција, природу и класификацију примарних емоција, основне научне контексте у оквиру психолошких наука и њихову улогу у разумевању порекла емоција (т. 2.2).

Одређивањем места *емоција* у оквирима филозофије и психологије постепено ћемо се окретати разматрању датог појма у области језичких

истраживања. Представићемо основне приступе разумевању emocionalне лексике, кроз тематски приказ досадашњих истраживања базираних на методологији компоненцијалне и концептуалне анализе, теорији прототипа и асоцијативној методи (т. 3.1).

Пре него што пређемо на саму језичку анализу, представићемо ауторе који су се, у различитим теоријско-методолошким оквирима, бавили emotionalном глаголском лексиком. Даћемо преглед најзначајнијих истраживања (која су обликовала наше разумевање семантике глагола) emotionalних глагола на материјалу енглеског, руског и српског језика (т. 3.2).

Четврто поглавље нашег рада посвећено је семантичкој (т. 4.2) и творбено-семантичкој (т. 4.3) анализи emotionalних глагола у савременом српском језику. Семантичка анализа биће заснована на разумевању семантичке структуре глагола посматрањем двају основних параметара – семантичких улога *доживљавача* и *изазивача* емоција и повезаности семантике глагола са значењем именица којима се означавају примарне емоције *радости*, *туге*, *страха* и *љутње*. Поглавље посвећено творби emotionalних глагола обухватиће два потпоглавља. У првом ћемо се бавити творбеним особеностима emotionalних глагола, у смислу одређивања мотивационог смера настанка глагола (именичка или придевска основа), а затим и префиксалном творбом простих emotionalних глагола и богатством значења префикса који у њој учествују. У другом потпоглављу ћемо творбено-семантички аспект посматрати кроз призму тзв. *emotionalних трансформација*, односно преображај глагола доживљавања емоције (типа *беснети*) у глаголе изазивања емоције (типа *разбеснети* некога). У овом делу говорићемо, такође, о семантици префикса и њиховој улози у модификовању значења основног emotionalног глагола.

Пето, последње поглавље нашег рада биће посвећено специфичностима лексикографске обраде овог типа глаголске лексике у РСАНУ. Прво ћемо представити и описати лексикографске обрасце које смо препознали у досадашњим обрадама emotionalних глагола. Затим ћемо

искористити сазнања до којих смо дошли, а у вези су са разумевањем специфичних елемената значења емоционалног глагола, и њих ћемо искористити како бисмо предложили нове, опште обрасце помоћу којих би се, у будућим лексикографским обрадама, дати тип глагола могао доследније дефинисати.

Када изнесемо основне закључке и смернице за будућа истраживања, табеларно ћемо представити све глаголе који су чинили наш језички корпус, класификујући их по оним критеријумима које смо издвојили као пресудне у разумевању значења емоционалне глаголске лексике српског језика.

* * *

С идејом о томе да је могуће, без обзира на комплексност појмовног домена емоција, бавити се речима којима се дати појмови језички означавају, прелазимо на први део нашег истраживања – део који ће бити посвећен статусу *емоција* у оквирима филозофских и психолошких наука.

Емоције су магичне трансформације света

Жан Пол Сартр

2. ЕМОЦИЈЕ

Љубав, радост, нада, туга, љутња, страх ...

Шта су, заправо, *емоције*?

Како настају? Колико их има? Каква им је природа? Да ли су пријатне или непријатне, постојане или променљиве? Да ли припадају субјективном, несвесном, интроспективном аспекту човекове личности или су подложне објективним, мерљивим, научним проценама и анализама? Да ли су *ухватљиве* или *неухватљиве*? Да ли су урођене или их стичемо искуством? Како испољавамо емоције? Да ли је емоционална експресија културолошки дефинисана или је универзална? Из чега се састоји емоционално искуство? *Које место емоције имају у нашим животима?*

Чини се да је одговор на ова питања једноставан. Рођени смо са одређеним бројем основних емоција чији се репертоар одрастањем проширује. Емоције можемо доживети као пријатне или непријатне, што зависи од субјективне процене емоционалне ситуације у којој се јављају. Некада с лакоћом говоримо о својим осећањима, некада нам је тешко да пронађемо *праву* реч. Сви људи, независно од културе којој припадају, осећања *радости, страха, туге* и *љутње* исказују на исти начин. Емоције су уткане у све сегменте људског постојања и стварања.

Ипак, у филозофско-психолошкој реалности и вишевековној *борби* да се разуме улога емоција у људском постојању одговори нису тако јасни и једноставни. Њихова различитост утемељена је у бројним дијалозима, полемикама и теоријама у којима се расправљало о суштинској природи емоција. Емоције су кроз историју филозофије сматране *инспирацијама, узвишеним принципима, трансформацијама света*, али и *тамним странама душе, страстима* и *гресима*. У психолошким наукама расправљало се о узроцима настајања и механизмима реализације емоција – да ли су наслеђене или научене, да ли их активирају физиолошки или когнитивни импулси, да ли су чисто телесне реакције или су ситуационо условљене, да

ли наше субјективно искуство утиче на перцепцију емоција и сл. Временом су интересовања за емоције, која су поникла у филозофији и психологији, пронашла своје место и у другим научним областима као што су биологија, физиологија, антропологија, неурологија и лингвистика. Оне су постале централни појам нових научних теорија које су имале исти циљ – *да објасне и опишу сложену структуру емоција и основне принципе њиховог функционисања.*

У дугој историји развоја филозофске и психолошке мисли емоције су интерпретиране на различите начине. Интересовање за њихову природу и порекло развијало се упоредо са развојем општих филозофских и друштвених тема. Појмови *осећаја, страсти* и *емоција* нису имали централни значај већ су били пратиоци *озбиљнијих* питања која су се тичала људског разума, свести и човека као бића. Међутим, без обзира на секундаран значај који су емоције имале у сфери филозофских учења, *наука о мудрости* јесте оставила значајан траг у савременом поимању емоционалних стања и процеса. У многим филозофским учењима могу се препознати одређене идеје које ће вековима касније постати основа савремених теорија емоција.

Да би се разумео статус који појам емоција има у савременој науци, важно је развој датог концепта сагледати у свим његовим фазама. Због тога ћемо у наставку рада описати основна филозофска учења у којима се расправљало о пореклу и природи емоција. Затим ћемо се бавити психолошким теоријама у којима се емпиријским путем трагало за структуром и садржином емоционалних концепата. Циљ нам је да дамо кратак историјски преглед основних филозофских и психолошких интересовања, који ће нам олакшати даље разумевање појма *емоција* у оквирима језичких истраживања.

2.1. ФИЛОЗОФИЈА ЕМОЦИЈА

Интересовање за природу појмова *bhava, pathèma, affectus, passion, емоција*¹⁰ пратило је филозофска размишљања од античких времена до савременог доба. Питање порекла емоција, њихове припадности *мрачним* или *светлим* аспектима човековог бића занимало је мислиоце попут Платона и Аристотела, средњовековне филозофе, немачку класичну филозофију и филозофију 20. века. Представници научне мисли 21. века постепено се окрећу холистичком приступу у разумевању емоција који подразумева удруживање савремених знања филозофије, психологије, неурологије, антропологије и лингвистике.

Филозофија је наука која се бави људским мишљењем. Питамо се, онда, на који се начин *емоције* уклапају у потрагу за *разумом*. Како дефинисати нешто што припада домену апстрактног, што је неопипљиво и нејасно. Како објаснити *емоције*? У рационалистички конципираној филозофској мисли емоције су сматране опасним импулсима који штете разуму. Ово веровање утрло је пут и савременој дихотомији *рационално* : *емоционално*. Оно што припада домену емоција је *примитивно, неинтелигентно, неконтролисано* и *подређено*. Рационално је оно што је *узвишено, стабилно, јасно* и *независно*. Фокусираност филозофије на дубине људског ума резултирала је празнинама и нејасноћама када су у питању порекло и природа људских емоција. У филозофским учењима не постоје таксономије и класификације емоција, али се називи неких *импулса* или *страсти*, а касније и *осећања* појављују у радовима многих великих мислилаца. Пре него што је интересовање за природу емоција прешло у окриље психологије, о њој се, у различитим облицима, расправљало у многим филозофским школама. У неким учењима основне идеје постајале су ставови и теорије, док су у другим учењима остајале у сенци развоја теорија разума и рационалног мишљења.

¹⁰ Називи за појам *емоције* у санскриту, старогрчком, латинском, средњеенглеском и француском језику (према Фрајда 2008: 68).

Због различитих статуса које је концепт емоција имао у развоју филозофске мисли, у раду ћемо описати оне идеје које су у највећој мери утицале на развој савремених психолошких теорија емоција и на наше разумевање ове специфичне сфере човековог постојања.

Појам онога што је за савременог човека *емоција* може се препознати у Платоновој идеји о трипартитној души која садржи *умни, срчани и пожудни* део. Мада се није бавио анализом и класификацијом емоција, Платон их помиње као елементе срчаног дела душе који су повезани са разумом, за разлику од пожудног дела душе који је чисто физиолошки. Он их, дакле, смешта у домен разума. Платон говори о томе да телесни процеси које човек осећа могу бити *пријатни* и *непријатни*. Они су увек праћени одређеном експресијом или покретима који се јављају као привлачност или аверзија у односу на објекат који их изазива. У својим радовима говори о осећањима *љутње, страха, чежње, јадиковања, љубави, имитације и зависти* (према Кнутила–Сихвола 1998: 15).

О појму емоција говорио је и Аристотел. Своје интересовање представио је у другој књизи *Реторике* која се сматра првом анализом појединачних емоција у грчкој филозофији. Дефинише емоцију као *оно што у толикој мери трансформише стање појединца да та трансформација утиче на његово расуђивање, а прате га пријатност или бол* (према Соломон 2008: 5). Свака емоција садржи три основна елемента – *емоционалну евалуацију догађаја, пријатно или непријатно осећање и емоционално понашање*. Пријатност и непријатност представљају основне конституенте свих емоција. Аристотел се није бавио таксономијом, али се у његовим радовима могу препознати називи следећих емоција: *пожуде, љутње, страха, поверења, љубоморе, радости, дружељубивости, мржње, чежње, имитације, сажалења, стида и смирености* (према Кнутила–Сихвола 1998: 15).

Аристотел је емоције сматрао ознакама доброг живота. За разлику од њега, стоичка филозофија била је песимистички обојена. Стоици су емоције сматрали концептуалним грешкама које су својствене патњи и које не

доносе добро. Међутим, иако су о емоцијама имали негативан став, били су истрајни у идеји да их дефинишу и класификују. Они међу првима разматрају временску димензију осећања, сматрајући да се емоције односе на садашњост или су окренуте будућности. Развијају идеју о тзв. *градивним елементима* који чине унутрашњу структуру емоција (нпр. градивни елемент *љутње* је *претпоставка моралне осуде*; градивни елемент *љубави* је *рањивост*; градивни елемент *страха* је *преокупираност осећањем сигурности*). Стоици издвајају пет основних емоција – *љубав, жељу, радост, страх* и *тугу*.

У средњовековној филозофској мисли *емоције* су, попут *страсти* и *жеља*, сматране гресима – *похлепа, пожуда, љутња, завист, понос* и *лењост*. С друге стране, највеће врлине *љубав, вера* и *нада* нису имале статус емоција, већ су представљале узвишене принципе који су припадали сфери разума.

Прво озбиљније бављење природом и пореклом емоција представљено је у расправи под називом *О страстима душе* (1649) у којој Рене Декарт емоције назива *страстима*. Дефинише их као *перцепције, осећаје* или *емоције* које су повезане са душом, а узроковане променама у саставу крви (енгл. *animal spirits in the blood*). Декартово учење сматра се претечом биолошких теорија у којима је акценат на физиолошкој природи емоција. У својим каснијим радовима Декарт мења став по питању природе емоција и помера их у когнитивни домен, верујући да се разумом може утицати на тзв. *узнемирујуће емоције*. Емоције *чуђења, љубави, мржње, жеље, радости* и *туге* Декарт сматра елементима доброг живота (према Соломон 2008: 6–7).

Декартову идеју даље је развио Дејвид Хјум који је централни део своје *Расправе о људској природи* (1739) посветио *страстима*. Дефинисао је емоције као *сензације* или *импресије* које могу бити *пријатне* или *непријатне*, а стимулисане су променама у саставу крви. Импресије које конституишу емоције нису независне, оне су увек у међуодносу са другим импресијама и идејама.

Идеја узрокује емоционалну импресију, а дата импресија узрокује нову идеју. Идеја да је особа постигла нешто значајно рађа *импресију о поносу* која је пријатна. Дата импресија рађа нову идеју коју Хјум назива *идејом о сопству*. Сама емоција не може се идентификовати на основу појединачних елемената, већ у оквиру читавог скупа различитих импресија и идеја (према Соломон 2008: 7).

Ставом о томе да се у основи емоција налазе *идеје* Хјум је поставио темеље онога што се у савременој науци назива *когнитивном* димензијом емоција.

У сфери филозофских размишљања, под утицајем рационалистички оријентисане мисли, долази до значајне доминације *разума*. У својој *Критици чистог ума* (1793) Емануел Кант говори о томе да постоје разлике између *разума* и тзв. *инклинација* или склоности у које спадају *емоције*, *расположења* и *жеље*. Ипак, временом мења свој однос према емоцијама тако што централни појмови његове етике – *поштовање* и *људски понос*, постају питања *осећања* исто колико и *разума*. Кант почиње да верује да се *ништа велико и значајно никада није остварило без страсти*. Када је Хегел наследио место носиоца немачке филозофије, поново је започета полемика у вези са дихотомијом *разум : страсти*, а његова *Феноменологија духа* (1807) названа је *логиком страсти* (према Соломон 2008: 8).

Унутрашњим, мрачним деловима душе бавио се Фридрих Ниче, филозоф који је славио инстинктивне и ирационалне мотиве људског ума. У својој *Генеалогiji морала* (1887) умео је да се игра речима, сматрајући страсти *разумнијим од самог Разума*, наглашавајући да *нису све страсти добре страсти*. Има мудрих страсти, али има и оних које су примитивне и недостојне човека. Ниче никада није развио теорију емоција али су његова поређења непревазиђена по својој суптилности и вештим увидима које је правио. Његова филозофија претеча је психоаналитичке теорије емоција коју је развио Сигмунд Фројд, а која емоције сматра унутрашњим, интроспективним деловима човековог несвесног.

Европска филозофија 20. века у светлу је *егзистенцијализма*, идеја о човековој слободи, слободној вољи и самосвести. У таквој друштвеној и

научној клими емоције почињу да заузимају централно место у разумевању сврхе људског постојања. Један од најутицајних мислилаца егзистенцијализма био је Жан Пол Сартр, који у свом кратком есеју *Емоције: Нацрт теорије* (1939) разматра природу људских емоција. Његово мишљење у супротности је са владајућим психолошким теоријама тог времена. Сартр критикује уврежено мишљење по којем емоције представљају несвесне, физиолошке промене на које човек својом вољом не може да утиче.¹¹

Сартр сматра да је човек иницијатор свог понашања. Сам одлучује о томе да ли ће бити тужан или љут, и кад одлучи, понаша се у складу са улогом коју је одабрао, а та улога укључује специфично телесно понашање, гестикацију и став. Некада, сматра Сартр, човек самовољно *улази* у одређено емоционално стање. Он доводи себе у стање депресије, љутње, а даје емоције потхрањује физичким променама у организму. Сартр прави радикалну промену у поимању емоција тако што их помера из сфере *трпљења* у сферу *делања*. Емоције нису тренутне физиолошке промене које се невољно појављују да нас муче. Емоције одређују наш поглед на свет и дефинишу структуру наше личности. Емоције су *трансформације света* које олакшавају човеков опстанак у њему.

Сартр својом филозофијом уводи егзистенцијалну димензију у домен емоција. Када говори о емоцијама као *магичним трансформацијама света* указује на способност човека да промени своје мисли, своју свест, своје намере и понашање и усмери их на другачије виђење стварности. *Не можемо да променимо свет, али можемо променити свој доживљај света* (према Соломон 2006: 102).

Сартр је један од последњих мислилаца који је о емоцијама расправљао у светлу филозофских идеја. Његове и многе друге филозофске мисли јасно се могу препознати у савременим теоријама емоција – постојање пријатних и непријатних осећања (Платон), емоционална евалуација и емоционално понашање (Аристотел), градивни елементи емоција (Стоици), когнитивне основе емоција (Декарт, Хјум) и постојање намере и сврхе као њених основних елемената (Сартр). У савременој науци питањима порекла, природе и структуре емоција почињу да се баве

¹¹ Аутор мисли, пре свега, на Џејмс–Лангеову теорију емоција (в. т. 2.2.1.2).

примењене дисциплине, пре свега психологија, неурологија и физиологија.
Циљ је јасан – *емпиријским путем утврдити механизме покретања и испољавања емоција.*

2.2. ПСИХОЛОГИЈА ЕМОЦИЈА

Било да су *добре* или *лоше*, емоције представљају апстрактне ентитете који су далеки људској спознаји. За разлику од метафизичких приступа који су својствени филозофији емоција, психолошка наука бави се и експлицитним знањем које је мерљиво, доступно анализи и експерименталном посматрању.¹² Она истражује различите односе који се тичу емоција и понашања, фацијалне експресије, физиолошких промена у организму, когнитивних аспеката емоција, испољавања емоција код новорођенчади, утицаја мождане стимулације на емоционално понашање и др. Различита питања која су обележила историју психолошких истраживања емоција могу се свести на неколико основних – да ли су емоције наслеђене или научене, који су механизми одговорни за њихово појављивање (физиолошки, когнитивни или социјални), да ли се емоције могу поделити на просте или сложене, постоји ли коначан број емоција, да ли животиње имају емоције и да ли су емоције универзалне. Многа од ових питања излазе ван оквира психолошких истраживања и одговоре на њих дају неке друге дисциплине као што су неуробиологија, когнитивна лингвистика, социјална психологија, антропологија, теорије учења и усвајања другог језика и др.¹³ Да није сродних дисциплина и различитих методологија многа питања у вези са пореклом, природом и функцијама *емоција* остала би нерешена, а сам концепт *емоција* не би се могао у потпуности сагледати.

Због тога ћемо у наставку рада дати преглед основних теорија које су се бавиле сложеним психолошким концептом *емоција*. Описаћемо најзначајнија истраживања која су се бавила проблемом утврђивања *примарних*, тј. *базичних* емоција. Представићемо основне приступе

¹² Психологија се бави и несвесним деловима личности, који су немерљиви и тешко се генерализују. Ипак, у нашем раду бавићемо се теоријама које су истраживале оне аспекте емоција који су подложни мерењу и анализама у експерименталним условима.

¹³ Питање *универзалности емоција* постаје значајно захваљујући истраживањима *егзотичних* језика у којима су испитиване фацијалне експресије припадника далеких култура (антропологија и антрополошка лингвистика).

класификацији и категоризацији емоција, а све то у оквирима три научна контекста – *биолошког, психолошког и когнитивног*.

2.2.1. Теорије емоција

Теорије емоција засноване су на експерименталним истраживањима која обухватају различите научне и емпиријске методе – посматрање телесне и фацијалне експресије субјеката при доживљају одређене емоције, анализу вербалних записа којима субјекти описују своја емоционална стања, експерименте у којима се животињама стимулишу или парализују одређени делови мозга, а затим посматра њихово емоционално понашање, мерења физиолошких и телесних параметара (хормона, срчаног ритма, згрчености мишића, боје коже, знојења и др.) све до савремених истраживања емоција која се остварују у оквирима тзв. *афективне неуронауке*, области која се бави неуралним основама емоција и расположења. Која ће се од датих техника и методологија користити у испитивању сложене структуре емоција зависиће од научног контекста у којем се одређена теорија емоција развија.

У зависности од начина на који описују структуру емоција и механизме у основи емоционалних процеса најутицајније теорије емоција могу се поделити на *еволуционистичке, психофизиолошке и когнитивне*. Основна разлика међу њима огледа се у различитим теоријско-методолошким приступима разумевању порекла, природе и функција емоција. У наставку рада укратко ћемо их описати и прокоментарисати.

2.2.1.1. Еволуционистичка теорија емоција

У својој књизи *Изражавање емоција код човека и животиња* (1872/2009) Чарлс Дарвин представио је сазнања до којих је дошао системским проучавањем телесних, првенствено фацијалних експресија помоћу којих људи и животиње изражавају емоције *радости, љутње, страха, туге и гађења*. Бављење емоционалном експресијом био је само један део Дарвиновог интересовања за развој адаптивне функције јединке да

адекватно реагује на промене у свом окружењу. Сматрао је да емоције имају утврђене, ограничене функције, у чијој се основи налази функција преживљавања. Емоције помажу животињи (и човеку) да организује и обезбеди свој опстанак у окружењу којем припада (нпр. емоција *страха* развила се да би помогла јединки да реагује у опасним ситуацијама и тако створи услове за преживљавање). Свој став о томе да је осећање *страха* урођено, ненаучено, Дарвин описује следећим експериментом:

Размишљајући о томе да ли су емоције несвесне или их је могуће контролисати, Дарвин је извео експеримент у Лондонском ЗОО врту у којем је сам учествовао. *Прислонио сам лице на дебело стакло испред кавеза јужноафричке отровнице у зоолошком врту, чврсто решен да не устукнем ако змија скочи; али, чим се устремила ка мени, моја одлука се показала потпуно јаловом, и скочио сам метар-два уназад, невероватном брзином. Моја воља и разум били су немоћни пред замисљеном опасношћу, коју у стварности никада нисам доживео* (према Оутли 2005: 41).

Дарвин се посебно бавио проучавањем фацијалних експресија за које је сматрао да су потпуно исте код људи и животиња и да непогрешиво показују да ли је неко опасан или пријатељски настројен. Његово учење поставило је темеље многим, првенствено биолошки оријентисаним истраживањима. Савремене психоеволуционе теорије разумеју емоције као урођене реакције на стимулусе. Једна од најпознатијих теорија која је утемељена на идејама еволуционизма јесте Плучикова *психоеволуциона теорија емоција* у којој аутор наводи следећа критеријска обележја – емоције имају адаптивну функцију, својствене су људима и животињама, постоје различити облици експресије емоција, основне емоције имају прототипичне обрасце који се лако препознају, постоји коначан скуп примарних емоција, све остале емоције представљају комбинацију примарних (*комплексна стања*), примарне емоције могу се концептуализовати као парови супротних емоција (радост – туга), емоције варирају у интензитету, трајању и нивоу побуђивања (Плучик 1980).

Еволуционисти верују да све људске културе деле неколико примарних емоција – *радост, презир, чуђење, гађење, љутњу, страх* и *тугу*, а да су остале емоције мешавине примарних емоција различитих

интензитета (*ужас* је, на пример, интензивнији облик примарног осећања *страха*). Идеје *универзалности* и *урођености* примарних емоција основни су постулати еволуционистичких теорија.

2.2.1.2. Психофизиолошка теорија емоција

Идеја да је емоционално понашање узроковано физиолошким променама у организму појавила се у Америци и Европи готово истовремено. Један од водећих америчких психолога 19. века био је Вилијам Џејмс, човек који се сматра *кривцем* што је интересовање за појам емоција прешло из окриља филозофије у контекст психолошких истраживања. Џејмс је направио револуцију у разумевању емоција и емоционалних процеса објављивањем свог научног рада под називом *Шта је емоција?* (Џејмс 1884). Он сматра да су емоције *скупови телесних промена које се јављају као одговор на емоционални стимулус*:

Ако замислимо ситуацију у којој човек шета шумом и наиђе на медведа, уврежено мишљење јесте да ће се човек уплашити и да ће почети да бежи. Дата ситуација садржи следеће елементе: **перцепцију** (човек види медведа) → **емоцију** (уплаши се) → **телесну реакцију** (почне да бежи). Џејмс, међутим, сматра да је редослед елемената другачији. Када човек угледа медведа, прво почне да бежи, а страх се јавља као одговор на бежање. Иста ситуација, дакле, обухвата другачији редослед елемената: **перцепцију** (човек види медведа) → **телесну реакцију** (почне да бежи, долази до лупања срца, знојења и сл.) → **емоцију** (јавља се страх) (Џејмс 1884: 190).

По Џејмсовој теорији емоције су реакције на телесне, физиолошке промене у организму које су изазване одређеним емоционалним стимулусом. Човек се не уплаши медведа. Медвед је стимулус који у организму човека изазива физиолошке промене као што су знојење, лупање срца и бежање. Емоција страха јавља се као последица телесних реакција. Сличну теорију о физиолошкој условљености емоционалног понашања представио је дански физичар Карл Ланге који је сматрао да се емоције јављају као последица вазомоторних промена, односно физиолошких промена у крви (1887). Будући да су се две теорије са истим погледом на

природу и реализацију емоција појавиле у исто време, у психологији су познате под називом *Џејмс–Лангеова* теорија емоција. Укратко, основна идеја јесте да *емоцију изазива телесна реакција на емоционални стимулус*. Човек прво реагује на физиолошке промене у организму, а затим доживљава емоцију која је последица датих промена (не смејемо се зато што смо срећни, већ смо срећни зато што се смејемо). У савременим психолошким истраживањима Џејмс–Лангеова теорија и даље представља једну од најутицајнијих теорија којом се објашњава порекло и функционисање емоција (дијаграм 1).

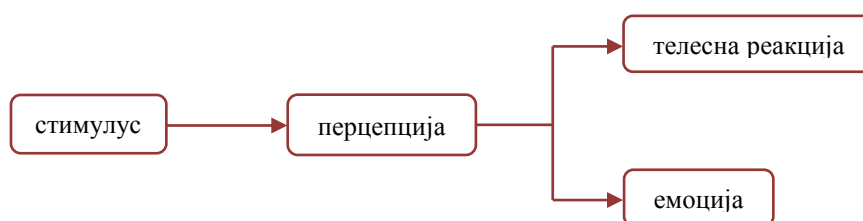
Дијаграм 1. Џејмс–Лангеова теорија емоција (приказ емоционалног процеса)

Теорија емоција коју су предложили Џејмс и Ланге убрзо је постала инспирација новим идејама које су биле засноване на критици дате теорије или су представљале њену надградњу. Међуоднос емоција и физиолошких промена који је чинио основу Џејмс–Лангеове теорије тумачен је на различите начине. Волтер Кенон био је амерички физиолог који је прихватио идеју о томе да физиолошке промене стоје у основи емоција. Међутим, коментаришући недостатке Џејмс–Лангеове теорије, своје мишљење изложио је у три против-аргумента:

1. Људи могу доживети физиолошка побуђења без емоционалних доживљаја (нпр. лупање срца када трчимо није индикација страха); 2. Емоције не могу бити узроковане физиолошким променама јер се јављају брже од њих (нпр. ако замислимо особу која се налази сама на неком мрачном месту, изненадна појава јаког звука условиће моментално осећање страха, док ће се физичке манифестације тог страха појавити касније) и 3. Људи могу доживљавати велики број различитих емоција чији је образац физиолошких реакција потпуно исти (нпр. лупање срца и кратак дах могу бити манифестација и страха и љутње) (Кенон 1927).

Џејмс и Ланге истицали су улогу аутономног нервног система у покретању емоција. За разлику од њих, Кенон је сматрао да активација одређених мозданих регија условљава њихову појаву. Са овом идејом

слагао се Кенонов студент Филип Бард који је у истом правцу наставио да проучава функције мозга. По *Кенон–Бардовој* теорији *телесна реакција на емоционални стимулус и сама емоција јављају се истовремено, независно једна од друге* (Кенон 1927). Мозак добија информацију која активира осећање у исто време када аутономни нервни систем добија информацију на основу које узрокује физиолошку реакцију (дијаграм 2).

Дијаграм 2. Кенон–Бардова теорија емоција (приказ емоционалног процеса)

2.2.1.3. Когнитивна теорија емоција

Развојем когнитивних наука почиње да се јавља интересовање за улогу когнитивног система у разумевању садржаја и функција емоција. Много година после психофизиолошких теорија емоција, два психолога, Стенли Шахтер и Џером Сингер предлажу тзв. *двофакторску теорију емоција* (1962) која подразумева физиолошку реакцију и когнитивну интерпретацију дате реакције, а у зависности од контекста у којем се јављају. Когнитивна интерпретација односи се на разумевање конкретне ситуације у којој се особа налази у тренутку појаве физиолошких промена.

Физиолошка промена *лупања срца* може се протумачити на више начина у зависности од ситуације у којој се појављује. Ако се дата реакција појави у контексту бежања од дивље животиње, она се тумачи као осећање *страха*. Међутим, ако се истој особи дата физиолошка реакција појави док посматра особу у коју је заљубљена, она се тумачи као *узбуђење*.

Шахтер и Сингер сматрају да, без обзира на то што су телесне манифестације исте, човек може доживљавати квалитативно различите емоције јер на његов доживљај утиче ситуација у којој се дате емоције јављају. Ово је прва теорија у којој се акценат ставља на когницију и која емоције помера из сфере несвесног и физиолошког, у сферу свесног и когнитивног (дијаграм 3).

Дијаграм 3. Шахтер–Сингерова теорија емоција (приказ емоционалног процеса)

Својеврсна адаптација Шахтер–Сингерове теорије може се препознати у *теорији когнитивне процене* Ричарда Лазаруса (Лазарус 1991). Он уводи појам *процене* емоционалне ситуације, сматрајући да је доживљај одређене емоције условљен проценом ситуације у којој се она јавља. Дакле, субјективна процена емоционалног стимулуса од стране особе која га перципира условљава тип емоције коју ће дата особа доживети. Теорија когнитивне процене садржи три основна аспекта који објашњавају индивидуалне варијације у емоционалним реакцијама на исти догађај: *релациони аспект* (однос између човека и његовог окружења), *мотивациони аспект* (лични циљеви субјекта и евалуација ситуације – субјекат процењује колико је она релевантна за остварење његових циљева) и *когнитивни аспект* (процена ситуације – колики је њен значај у животу дате особе). Када на основу датих аспеката исту ситуацију различито вреднујемо, појављују се различите емоције (дијаграм 4).

Дијаграм 4. Лазарусова теорија емоција (приказ емоционалног процеса)

Различите теорије емоција имају за циљ да објасне потенцијалне механизме који стоје у основи побуђивања и испољавања емоција. У основи сваке теорије је идеја о томе да перцепција емоционалног стимулуса на одређени начин побуђује емоцију. Питање је само, који процеси учествују у активацији дате емоције. У зависности од тога како су концепти емоција и процеса који их побуђују дефинисани, основне теорије емоција означене су као *биолошке, психофизиолошке и когнитивне*.

2.2.2. Примарне емоције

Један од начина да се разумеју бројни теоријско-методолошки приступи у проучавању емоција јесте да се њихове различитости сагледају у оквирима једног проблема. Питање око којег постоје највећа неслагања у теоријама емоција јесте оно које се тиче постојања тзв. *примарних* (основних, базичних или простих) емоција. Мишљења су различита. Од тога да постоји неколико примарних емоција које су урођене, универзалне и које се даље не могу разлагати, до тога да је сама идеја о постојању *привилегованих* емоција неодржива и ненаучна.

У овом поглављу даћемо преглед основних научних контекста у оквиру којих су се развијале теорије о примарним емоцијама. Није нам циљ да квалификујемо дате теорије као добре или лоше, нити да коментаришемо оправданост различитих приступа. Сматрамо да је полемика о *примарним* емоцијама важна да би се разумела сложена природа емоција уопште и да би

се стекла јаснија слика о постојању читавог низа *емоционалних искустава*. Дакле, питање које се налази у основи свих теорија о природи и функцијама емоција јесте: *ако постоје примарне емоције, које су то емоције, каква је њихова структура и по чему се оне разликују од осталих емоција и сложених емоционалних стања*.

2.2.2.1. Основни научни контексти

Теорије које се баве примарним емоцијама могу се сврстати у два основна оквира – *биолошки* оквир који сматра да се у основи емоција налазе неурофизиолошки процеси и *психолошки* оквир који је заснован на идеји да примарне емоције представљају градивне елементе за настајање сложених, изведених емоција. Мало је теоретичара емоција који су сагласни око тога колико примарних емоција постоји, које су то емоције и због чега су оне базичне.

2.2.2.1.1. Биолошки контекст

Истраживања заснована на идејама еволуционизма полазе од тога да се основна питања у вези са емоцијама могу разумети ако се схвати њихово еволуционо порекло и истраже њихове биолошке основе. Представници овог правца сматрају да се биолошки засноване примарне емоције могу препознати код свих људи и виших животињских врста, док су остале емоције специфичне и културално условљене (уп. Дарвин 1872/2009; Плучик 1980; Екман 1973; Изард 1977 и др.). Ако су примарне емоције биолошки одређене то значи да су укорењене у можданим структурама и имају неурофизиолошке и анатомске показатеље који су исти код свих припадника врсте (универзалност примарних емоција). Емпиријска истраживања у оквиру биолошких наука посебно су се бавила препознавањем и описом примарних емоција. Она су трагала за емоционално-специфичним неурофизиолошким и анатомским основама које би биле заједничке свим врстама сисара. Основне методе заснивале су се на

посматрању специфичног понашања људи и животиња у контекстима испољавања одређених емоција.

Испитивање фацијалне експресије. Посматрање и праћење промена у понашању људи и животиња једна је од основних експерименталних метода коју је у својим истраживањима користио Чарлс Дарвин. Један тип телесног понашања јесу и тзв. *фацијалне експресије* – промене у погледу, гримасама и облику лица које су изазване спољашњим или унутрашњим стимулусима. Одређени спектар фацијалних експресија у вези је са испољавањем емоција. Постоје многа истраживања која су имала за циљ да испитају универзалност фацијалне експресије емоција у различитим културама и код различитих животињских врста. Дарвин је сматрао да су осећања *среће* и *туге* урођене људској врсти јер се у различитим културама на исти начин испољавају. Слична мишљења срећу се и у савременим истраживањима. Пол Екман бавио се изучавањем фацијалне експресије народа Европе, Америке, Јапана и Африке. Приметио је да постоје осећања која се у различитим културама изражавају на исти начин. Исто тако, далеки, изоловани народи који никада нису били у додиру са западном културом, емоције испољавају користећи се истим фацијалним експресијама (Екман 1973, 1982). На основу резултата својих истраживања закључио је да су *срећа*, *љутња*, *гађење*, *туга*, *страх* и *изненађење* урођене и универзалне емоције. Примарне емоције су биолошки утврђене емоције које се манифестују универзалном фацијалном експресијом.

Студије на животињама. Другу групу истраживања чине она у којима се однос између типа експресије и примарних емоција проучавао посматрањем понашања животиња. Шевалије-Скољников (1973) бавила се испитивањем фацијалне експресије емоција код примата тако што је у њима, експерименталним методама, изазивала одређене емоционалне реакције. Приметила је да се одређени типови емоционалне експресије (нпр. *плакање*, *смех* или *игра*) и код људи и код примата реализују на исти начин. С друге стране, сложенија емоционална стања (нпр. *завист*) тешко се могу препознати у понашању људи, док их је код животиња готово немогуће

утврдити. Ауторка закључује да животиње могу да изразе одређене типове емоција као што су *радост*, *љутња*, *страх* и *гађење*, али никако широк спектар емоција које је човек способан да испољи. Због тога су, сматра Шевалије-Скољников, примарне емоције оне које на исти начин испољавају и људи и више животињске врсте, а које опслужују важне биолошке и еволуционе функције.

У оквирима биолошког научног контекста примарне емоције дефинишу се на следећи начин: биолошки су примитивне (имају еволутивну, односно адаптивну функцију), заједничке су људима и вишим животињским врстама (урођене и универзалне), обележене су специфичном фацијалном експресијом и телесним понашањем. Примарне емоције су – *радост*, *туга*, *љутња*, *страх* и *гађење*.

2.2.2.1.2. Психолошки контекст

Истраживања психолошке утемељености емоција засноване су на идеји да постоји неколико простих емоција које служе као градивни елементи у реализацији комплексних. Дакле, да би се могла разумети структура сложених осећања морају се јасно дефинисати својства примарних емоција. Однос простих и сложених емоција обично се описује терминима *стапања*, *мешања* или *укриптања*, чиме се акценат ставља на присуство двеју или више примарних емоција у структури оних сложенијих.

У својој књизи *Увод у социјалну психологију* енглески психолог Вилијам Мекдугал изнео је став по којем су примарне емоције оне које се испољавају у тренутку, односно које имају инстинктивну експресију, на пример *страх*, *љутња*, *нежност*, *гађење*, *усхићење*, *чуђење* и *потчињеност* (Мекдугал 1919/2001: 285). Сличну идеју имала је Магда Арнолд која је заступала мишљење по којем су примарне емоције оне које имају једноставну структуру, брзу активацију и које се најлакше могу изазвати, на пример *љутња*, *страх*, *мржња*, *љубав*, *жеља*, *нада* или *туга* (Арнолд 1960). Она сматра да постоје три основна фактора који доводе до брзе активације примарне емоције: *пожељност/непожељност* објекта емоције,

присуство/одсуство објекта емоције и *лакоћа/тешкоћа* у постизању циља. Специфичност датих приступа огледа се у постојању тзв. *емоционалних мешавина* (енгл. emotion blends). Бол је, на пример, мешавина *туге* и *љутње* (емоција која се јавља када особа доживљава неправду, а онај који је изазива не показује осећање кривице у односу на почињено дело). Осећања *љубави* и *туге* могу се препознати у две различите емоције: *чежња* (болно осећање које је резултат одвојености од вољене особе) и *емпатија* (осећај туге због особе до које нам је стало, коју волимо) (Шавер и сар. 1987: 1082). Појам емоционалних мешавина изникао је из психолошких теорија које примарне емоције сматрају елементима сложенијих емоционалних стања.

У оквирима психолошког научног контекста примарне емоције дефинишу се на следећи начин: психолошки су примитивне, имају једноставну унутрашњу структуру, брзу активацију и инстинктивну експресију, процесима стапања, мешања или укрштања учествују у изградњи комплексних осећања (тзв. емоционалне мешавине). Примарне емоције су – *љубав, радост, изненађење, љутња, туга* и *страх*.

2.2.2.2. Класификација примарних емоција

На основу научних мишљења која смо представили, а која су се развијала у оквирима биолошких и психолошких приступа, закључујемо да потенцијално *примарна, базична* или *проста* емоција мора да задовољи неки од следећих услова: да се током индивидуалног развоја појављује рано, да је заједничка људима и животињама, да се иста емоција у различитим културама изражава на исти начин (нпр. фацијална експресија), да поседује специфичну физиологију и да је урођена (према биолошком контексту) или да учествује у изградњи сложених емоција, да има једноставну унутрашњу структуру, да се брзо активира, да кратко траје и да има инстинктивну експресију (према психолошком контексту).

Различитост мишљења на пољу психологије емоција довела је до неколико основних критеријума на основу којих се дефинише базичност

одређене емоције: урођеност, физиолошка условљеност, фацијална експресија, инстинктивност, да је биолошка, активациона, да је утемељена у неуралној активацији или да представља ненаучено емоционално стање. У савременој науци постоји око петнаестак листа које садрже од 2 до 11 примарних емоција (в. табелу).

Табела 7. Примарне емоције¹⁴ (према Ортони–Тарнер 1990: 316)

АУТОР	ПРИМАРНА ЕМОЦИЈА	УТЕМЕЉЕНОСТ
Морер (1960)	бол, задовољство	ненаучена емоционална стања
Вајнер–Грејам (1984)	радост, туга	независна
Вотсон (1930)	страх, љубав, бес	урођена
Џејмс (1884)	страх, жалост, љубав, бес	физиолошка
Панксеп (1982)	очекивање, страх, бес, паника	урођена
Греј (1982)	бес, ужас, стрепња, радост	урођена
Оугли–Донсон-Лерд (1987)	љутња, гађење, стрепња, радост, туга	не захтевају пропозициони садржај
Екман и сар. (1982)	љутња, гађење, страх, радост, туга, изненађење	универзалне фацијалне експресије
Фрајда (1986)	жеља, радост, интересовање, изненађење, чуђење, туга	спремност на акцију
Мекдугал (1926)	страх, љутња, нежност, гађење, усхићење, чуђење и потчињеност	инстинктивна
Плучик (1980)	прихватање, љутња, очекивање, гађење, радост, страх, туга, изненађење	биолошка
Томкинс (1984)	љутња, интересовање, презир, гађење, забринутост, страх, радост, стид, изненађење	неурална активација
Изард (1971)	љутња, презир, гађење, забринутост, страх, кривица, интересовање, радост, стид, изненађење	урођена
Арнолд (1960)	љутња, аверзија, храброст, утученост, жеља, очај, страх, мржња, нада, љубав, туга	активациона

Прокоментарисаћемо заступљеност појединих емоција на листама различитих аутора. Када се преброје и класификују називи свих емоција које су представљене у горњој табели добија се следећа слика (в. табелу):

Табела 8. Фреквенција примарних емоција

страх	радост	љутња	гађење	туга	изненађење	бес	интересовање	љубав
9	8	7	6	6	5	4	3	3

¹⁴ Аутори су представљени растућим редоследом, дакле, од оних који су забележили најмањи број емоција до оних који наводе највише емоционалних термина.

Дакле, од приказаних 14 листа примарних емоција, осећање *страха* налази се на 9 листа и најбољи је кандидат за статус базичне емоције. Осим *страха*, високу фреквенцију имају *радост*, *љутња*, *гађење*, *туга* и *изненађење*. Ако се подсетимо основних теорија примарних емоција дефинисаних у оквирима биолошког и психолошког научног контекста, приметимо да се управо ових шест емоција (*страх*, *радост*, *љутња*, *туга*, *гађење* и *изненађење*) појављују као најбољи представници (уп. т. 2.2.2.1.). Остале емоције јављају се са фреквенцијом 2 (*жеља*, *забринутост*, *очекивање*, *презир*, *стид*, *стрепња* и *чуђење*) и са фреквенцијом 1 (*аверзија*, *бол*, *жалост*, *задовољство*, *кривица*, *мржња*, *нада*, *нежност*, *очај*, *паника*, *потчињеност*, *прихватање*, *ужас*, *усхићење*, *утученост* и *храброст*).

Оно што примећујемо јесте да постоје различита именована емоција које су истог или сличног емоционалног квалитета (нпр. страх – *стрепња*, *ужас*, *паника*). Квалитет емоције представља скуп основних својстава емоција које се односе на *пријатност*, *трајање*, *интензитет*, *временски оквир* и *сврху*.

ПРИЈАТНОСТ. Параметар пријатности односи се на елементарни, осетни доживљај неког осећања који према основном, хедонистичком тону може бити *пријатан* или *непријатан*. Пријатна осећања представљају резултат процене субјекта да стимулусна ситуација (оно што изазива емоцију) афирмише неку његову вредност (*радост*, *срећа*, *нада*, *усхићење* и сл.). Непријатна осећања представљају резултат процене субјекта да стимулусна ситуација угрожава неку његову вредност (*љутња*, *завист*, *љубомора*, *страх* и сл.).

ИНТЕНЗИТЕТ И ТРАЈАЊЕ. Према параметру јачине емоције могу бити *слабе*, *средње јаке*, *јаке* и *изузетно јаке*. Посебну групу чине јаке и изузетно јаке емоције које припадају афектима, веома снажним, али краткотрајним осећањима. Емоције се разликују и по свом трајању које може бити – *кратко*, *средње* и *дуго*. Интензитет и трајање емоције основни су параметри на основу којих се разликују – *афективна стања* (снажна и дуготрајна осећања), *расположења* (осећања која дуго трају и представљају основни емоционални тонус неке особе) и *сентименти* (претерана осећања нежности, туге или носталгије према одређеном објекту).

ВРЕМЕНСКИ ОКВИР. Емоције су реакције на *прошле*, *садашње* или *будуће* догађаје. Осећање које се реализује као дуготрајна неизвесност и брига која је усмерена ка

будућности специфична је за *стрепњу*. Непрестано враћање у прошлост и подсећање на прошле догађаје у основи је *патње, туге и жаљења*.

СВРХА. Свако осећање, било да је пријатно или непријатно, има одређену сврху. Повезује човека са светом, са објектима који га окружују и подстиче на активност чији је циљ адаптација на промене у спољашњем свету. Најчешћа подела заснована на параметру сврховитости јесте на *активирајућа* осећања (*фрустрација, љутња, завист, страх, љубомора и радост*) и *пасивизирајућа* осећања (*задовољство, срећа, туга и нада*) (уп. Требјешанин 2001; Миливојевић 2007; Ребер–Ребер 2010).

На основу описаних параметара емоције се могу поредити, класификовати и даље теоријски утемељивати. Различите комбинације датих својстава као резултат дају емоције сложенијих унутрашњих структура. Ако се вратимо на наше запажање да постоје емоције које имају исти основни квалитет али се другачије називају, питамо се, да ли су дате емоције *сложене, изведене* емоције. Оно што неки аутори наводе као *ужас, панику* или *стрепњу* различити су интензитети осећања *страха*. Дакле, параметар интензитета нијансира примарну емоцију страха у неколико нових емоција које су истог основног квалитета али различитих интензитета. *Стрепња* означава присутност страха у мањем интензитету док је *ужас*, на пример, страх изразито високог интензитета који у потпуности паралише особу која га доживљава. Видимо, дакле, да основна својства емоција – *пријатност, интензитет, трајање и временски оквир* имају функцију диференцијације емоција по одређеним критеријумима. Промене у интензитету или трајању емоције у језичкој равни реализују се различитим називима квалитативно истих емоција (*паника* је краткотрајан страх великог интензитета док је *стрепња* дуготрајан, обично ирационални страх који је усмерен на будућност) (в. табелу).

Табела 9. Различити називи квалитативно истих емоција

РАДОСТ	срећа, љубав, жеља, интересовање, благод и др.
ТУГА	бол, стид, срамота, кривица и др.
СТРАХ	ужас, паника, стрепња и др.
ЉУТЊА	бес, гнев, мржња, терор и др.

Да ли су, онда, *бес*, *гнев*, *мржња*, *терор* или *завист* сложена осећања? Да ли постоје емоције које су изведене из примарних емоција?

Идеју о постојању сложених емоција или тзв. *емоционалних мешавина* у својој психоеволуционој теорији емоција развијао је Роберт Плучик (Плучик 1980). Он заступа мишљење да постоји осам примарних емоција (*радост*, *поверење*, *страх*, *изненађење*, *туга*, *гађење*, *љутња* и *ишчекивање*) а да су све остале емоције мешавине или тзв. *изведена стања* јер представљају различита једињења примарних емоција. Однос примарних и изведених емоција Плучик приказује у облику тзв. *точка емоција* (енгл. Plutchik's wheel of emotions) који садржи три концентрична круга у оквиру којих су распоређене примарне и изведене емоције. Основни параметар њихове категоризације јесте *интензитет*. У средњем, тзв. међукругу распоређено је осам примарних емоција. У самом центру представљене су најинтензивније варијанте примарних емоција (нпр. *сриба* за емоцију беса, *ужас* за емоцију страха или *бол* за емоцију туге), док су у спољашњем кругу и на самој периферији кружнице представљене слабије варијанте примарних емоција (нпр. *досађивање* за емоцију љутње, *узнемиреност* за емоцију страха или *замишљеност* за емоцију туге). Точак емоција аналоган је кругу основних и изведених боја. Плучик сматра да се емоције могу концептуализовати као боје тако што примарне емоције одговарају основним бојама, док изведене емоције представљају мешавине примарних емоција на исти начин као што су изведене боје мешавине основних боја, на пример:

Табела 10.

Емоционалне мешавине
<i>љубав</i> → радост + поверење
<i>презир</i> → гађење + љутња
<i>очај</i> → страх + туга
<i>стид</i> → страх + гађење
<i>завист</i> → туга + љутња
<i>узнемиреност</i> → ишчекивање + страх

Идеја о мешању емоција и статусу примарних емоција као градивних елемената за сложенија емоционална стања послужила је Плучику да

објасни постојање више стотина емоционалних речи којима се именују и описују различита осећања и психолошка стања. Кружни модел примарних и изведених осећања инспирисао је Плучика на даља истраживања која су га одвела у поље дијагностике, пре свега психопатологије, у којој се бавио основним цртама личности и поремећајима у понашању (в. Плучик–Келерман 1980).

Постоје ли, дакле, *примарне, базичне или прете емоције*? Да ли су постојеће теорије, резултати и примери довољни да бисмо могли да кажемо да је концепт примарних емоција реалан, не само теоријски, већ искуствено. Ако постоји слагање већег броја научника да су осећања *страха, радости, љутње, туге, гађења* и *изненађења* базична, да ли је то довољан разлог да се дате емоције сматрају примарним? Ако јесте, у чему се огледа њихова примарност? Да ли су оне урођене, инстинктивне, да ли имају најједноставније биофизиолошке одговоре организма, да ли се најбрже активирају, да ли их одликује најпрепознатљивија фацијална експресија или су можда дате емоције градивни елементи сложенијих емоција и емоционалних стања? Одговори на ова питања не могу се пронаћи у једном теоријско-методолошком приступу. Основни проблем са којим се сусреће свака потенцијална теорија емоција јесте питање одређивања домена емоција. Да ли се концепт емоција у свакодневном животу поклапа са истим концептом у научном смислу? Основни проблем је, дакле, однос реалних емоција и њиховог научног описа – да ли су *бол, глад, отуђење, храброст, усамљеност* или *пожуда* емоције; да ли су емоције психички, физиолошки или бихевиорални догађаји; постоје ли примарне емоције; постоје ли емоције код новорођенчади, мачака, птица или инсеката?

Задатак науке јесте да успостави скуп техничких концепата који ће помоћи различитим истраживачким циљевима. То значи да ће се нејасност свакодневних концепата, међу које спадају и они из домена емоција, моћи избећи постављањем одређених ограничења. Истраживачу који се одлучи да загребе по нестабилном, недефинисаном простору људских емоција остаје једна могућност – да сходно својим истраживачким циљевима сам

дефинише теоријско-методолошки апарат којим ће приступити анализи, опису и класификацији концепата који припадају сложену домену емоционалних појава.

2.3. Емоције у филозофији и психологији – осврт на досадашња истраживања

Шта су, заправо, емоције? Овим питањем започели смо поглавље посвећено откривању природе и порекла емоција и њеног места у историји филозофске и психолошке мисли. Поглавље завршавамо уверењем да је свеобухватан, јасан и прецизан одговор тешко дати.

О месту емоција у филозофији

Емоције су *греси и надахнућа, страсти и инспирације, светлост и тама*. Антички песници сматрали су их опасним, бруталним силама – *љубав је лудило, љутња је као јахање бесног коња*. Емоције имају двојаки статус. Оне су ознаке доброг и лошег живота. Интересовање филозофа за домен емоција најчешће је било у сенци важнијих филозофских питања која су се тичала човека као бића, његове свести и његовог постојања. Међутим, без обзира на секундаран значај који је имала у окриљу филозофије људског постојања, филозофија емоција расправљала је о појмовима који ће много година касније, у психолошким теоријама емоција, представљати основне научне постулате. Платон је разликовао пријатне од непријатних осећаја, Аристотел је говорио о емоционалном вредновању и специфичном емоционалном понашању, Стоици су своју филозофију емоција темељили на градивним елементима, Декарт и Хјум емоције доводе у везу са когницијом, док Сартр уводи значај намере и сврхе у разумевању емоционалних појава. У ери филозофије емоција није се изродила конкретна, научно утемељена теорија емоција. Међутим, она јесте поставила основе за даља психолошка, а затим и интердисциплинарна истраживања емоција у савременој науци. Временом, емоције прелазе из окриља филозофије у сферу психолошких истраживања, односно из света *идеја* прелазе у свет *емпирије*.

О месту емоција у психологији

Емоције су *биолошки, психолошки и когнитивни* конструкти. Емоције се могу мерити. Оне су подложне анализи и експерименталном посматрању. Психологија емоција је дисциплина која се бави различитим аспектима настанка и реализације емоција. Досадашња психолошка истраживања емоција одвијала су се у оквирима три теоријска правца – еволуционистичког (емоције су *универзалне и урођене*), психофизиолошког (емоције су последица *физиолошких промена* које узрокује емоционални стимулус) и когнитивног (емоција је последица *когнитивне интерпретације* реакције организма која је условљена контекстом у којем се појављује).

Основно питање развијано у оквирима психологије емоција јесте питање о постојању примарних или базичних емоција. Два су основна мишљења. Примарне емоције су *биолошки примитивне* – заједничке су људима и животињама, карактерише их специфична, универзална фацијална експресија и понашање (*радост, туга, љутња, страх и гађење*). Примарне емоције су *психолошки примитивне* – имају једноставну структуру, брзо се активирају, одликује их инстинктивна експресија, у процесима мешања дају тзв. изведене емоције (*љубав, радост, изненађење, љутња, туга и страх*).

Класификација примарних емоција. Постоји око петнаестак различитих листа које садрже од 2 до 11 примарних емоција. Критеријуми за утврђивање базичности емоције су различити – урођеност, физиолошка условљеност, инстинктивност, постојање фацијалне експресије, неурална активација и др. Најбољи представници категорије примарних емоција су – *страх, радост, љутња, гађење, туга и изненађење*. Примарне емоције јављају се у различитим интензитетима, дајући тако квалитативно другачије типове емоција (*страх → стрепња, ужас, паника*).

Ка језичким истраживањима емоција

У филозофским и психолошким наукама појму емоција приступано је на различите начине. Док се филозофија бавила теоријским аспектом

емоција, сагледавајући их као концепте који припадају, пре свега, несвесном делу човековог бића и о којима је тешко полемисати, психологија је различитим истраживачким методама прикупљала податке о човековом доживљају одређених емоција и његовом емоционалном понашању.

Емоције се изражавају на два начина – *емоционалном експресијом* (односи се на фацијалну експресију, специфично емоционално понашање и физиолошке реакције) и *језичком манифестацијом*. Први тип емоционалног изражавања може се испитати различитим експерименталним методама у којима се вештачки изазивају емоције и мере одређени биофизиолошки фактори (хормони, знојење, лупање срца, срчани притисак, перцепција, когнитивне способности и др.). Међутим, једини начин да се испита језичка манифестација емоција јесте интеракцијом са људима који пристају да деле своја емоционална искуства и опишу детаље својих емоционалних доживљаја. Асоцијативни тестови, интервјуи, белешке и упитници основна су средства помоћу којих се такви, драгоцени језички подаци могу прикупити. Добијени описи одређених емоција постају језичка грађа која се даље проучава, анализира, пореди и теоријски утемељује.

У потрази за свеобухватним описом сложене природе емоција психологија се постепено окреће језичким истраживањима. Концепт емоција почиње да се истражује посредно, анализом емоционалних речи, њиховог значења, структуре и језичке употребе. У оквиру лингвистике рађа се један нови правац – *емоционална семантика*, област која се бави значењем *емоционалне лексике*, дакле оних речи којима се описују различити аспекти сложеног домена људских емоција. О њима ћемо говорити у наредном поглављу.

Посветићемо га односу *емоција и језика*.

Љубав је превише слаба реч за оно што осећам

Вуди Ален

3. ЕМОЦИЈЕ И ЈЕЗИК

Однос између *света емоција* и *света речи* остварује се језичким *означавањем* и језичким *изражавањем* људских емоција. Дати процеси подразумевају употребу *емоционалне лексике*, односно речи које имају посебну, *емоционалну семантику*. Речи које припадају лексичком домену емоција имају сложену семантичку структуру за чије је разумевање неопходно познавање природе самог денотата, дакле *људских емоција*.

О комплексности емоција писао је амерички психолог Џеел Давиц који је анализирао исказе својих студената у којима су описивали одређене емоције и емоционална стања. На основу добијених речи и исказа формулисао је тзв. *дескриптивни емоционални језик*.¹⁵ Наводимо примере језичког описа *среће* и *депресије*, онако како их је аутор приказао у свом истраживању (Давиц 1969):

Срећа: *осећам се срећно/оптимистично/сигурно/мирно/спокојно/слободно; осећам унутрашњу топлину; смејао бих се; свет је диван; вреди живети; будућност је светла; задовољан сам собом* и др.

Депресија: *Осећам се празно/уморно/поспано/несигурно/само/напуштено; ван додира са било чим; нисам гладан; не могу да се смејем; желим да се повучем; имам страх од будућности; немам жеље, мотивације; у мени је све умрло, стало* и др.

На основу датих описа аутор закључује да емоције нису само унутрашња, субјективна стања већ представљају комплексан психички појам који обухвата физичке симптоме, ставове о себи и другима, импулсе који терају на активност, физиолошке промене у организму и многе друге (Давиц 1969, 1970). Сложеност емоција посебно је видљива у њиховој језичкој манифестацији. Исту емоцију могуће је изразити коришћењем различитих језичких конструкција (нпр. *беснети*, испољавати *бес*, бити *бесан*, горети од *беса*, бити ван себе од *беса* и сл.). Такође, исти језички облици могу се користити у изражавању различитих емоција (плакати од *туге* или од *среће*). Дати примери указују на сложеност система међудејства емоција и језика.

¹⁵ Више о самом истраживању Џ. Давица (в. т. 3.1.1.1.).

Многе емоције не подлежу језичком изражају јер је много више емоционалних нијанси него што је човек способан речима да изрази.

Однос језика и емоција тиче се општих питања која су у вези са местом емоција у животу човека и специфичностима њихове језичке манифестације – како се емоционални живот човека рефлектује у језику, на који начин речи постају емоционалне, како се неутралне речи трансформишу у језичке јединице са емоционалним значењем и на основу којих се критеријума емоционалност и експресивност разликују у говорној и писаној речи. Потреба да се један толико апстрактан и комплексан концепт као што су људске емоције објасни и дефинише одвела је многе истраживаче у домен језичких истраживања. Апстрактна природа емоција се, заправо, на одређени начин и у одређеној мери у самом језику конкретизује. Језик представља средство помоћу којег другима објашњавамо оно што осећамо. Он нам омогућава да постанемо учесници у тзв. *емоционалној комуникацији*.

Постоје два основна типа емоционалне комуникације међу људима. Једна се односи на манифестацију емоција језичким средствима, док се друга тиче тзв. емоционалне експресије (специфичног понашања, гестикулације, мимике и др.).¹⁶ Изражавање емоција путем језика подразумева употребу емоционалних речи које представљају посебан део целокупне лексике којом се означавају појмови човековог психичког живота. Она може бити *дескриптивна* и *експресивна*. Експресивна лексика обухвата оне речи и изразе којима се у тренутку говорења изражава одређена емоција или испољава специфично емоционално стање (узвици, лексика субјективне оцене, ласкања, погрдна и цензурисана лексика и сл.). Дескриптивна лексика обухвата речи и изразе који имају функцију именовања емоције, што су, заправо, лексеме са *емоционалним значењем*. Именовање емоције може бити директно и тада се мисли на денотативно

¹⁶ У нашем истраживању нећемо се детаљније бавити типовима емоционалне експресије. Међутим, треба знати да различити облици понашања, гримасе, мимика, гестикулација, држање, ставови и сличне невербалне активности, било самостално, било као пратећа компонента језика, умногоме доприносе разумевању саме природе емоција која стоји у основи одређеног понашања.

значење лексеме, а може бити и индиректно, тј. фигуративно (употреба појмовних метафора и метонимија).

Већина аутора своје разумевање емоционалног значења заснива на истраживањима емоционалне денотације (уп. Вјежбицка 1972, 1992; Фер–Расел 1984; Ортони и сар.1987; Шавер и сар. 1987; Шаховски 1988/2012; Бабенко 1988; Апресјан 1995; Кевечеш 1990, 2000 и др.). Они сматрају да *дескриптивна лексика* има сложенију значењску структуру у односу на експресивну и да је оно што се назива *срж емоционалног значења*, заправо, емоционална денотација.

3.1. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ЕМОЦИОНАЛНЕ ЛЕКСИКЕ

У потрази за свеобухватном дефиницијом општег појма *емоција* и њених конкретних реализација (*љубави, наде, радости, страха* и др.) већина аутора, превасходно филозофа и психолога, окреће се језичким истраживањима. Различитим анкетама, упитницима, тестовима, белешкама или интервјуима они прикупљају податке о емоционалним искуствима људи, њиховим осећањима, мислима и психолошким стањима. Добијену грађу анализирају с циљем да дефинишу различите аспекте природе људских емоција. Зато можемо рећи да језичка истраживања емоционалне лексике представљају потрагу за одговарајућом дефиницијом *емоција* као примарних носилаца човековог психичког живота.

Речи којима се означавају емоције припадају домену апстрактне лексике. Будући да се истраживачи одлучују за одређени теоријско-методолошки приступ на основу типа лексике којом се баве, сматрали смо да ће највећи део досадашњих истраживања емоционалне лексике бити заснован, пре свега, на принципима концептуалне анализе. Међутим, када смо приступили организацији и класификацији радова из области емоционалне семантике, приметили смо да се истраживања разликују по томе на који начин приступају анализи лексичког значења емоционалних речи. У том смислу, досадашња истраживања емоционалне лексике поделили смо на три групе: 1. истраживања у којима се емоционално значење анализира његовим разлагањем на просте семантичке компоненте (компоненцијална анализа), 2. истраживања у којима се структура емоционалног значења посматра као прототипски организована (теорија прототипа) и 3. истраживања у којима се емоционално значење концептуализује употребом специфичних когнитивних модела (концептуална анализа).¹⁷

¹⁷ Поделу приступа у истраживању лексичког значења на компонентичку анализу, теорију прототипа и концептуалну анализу, у датом редоследу, преузели смо од Р. Драгићевић (Драгићевић 2007: 65).

Преглед досадашњих истраживања обухвата радове најеминентнијих аутора у области психолошких, психолингвистичких, когнитивних и лингвистичких истраживања односа *емоција* и *језика*. Неки од њих бавили су се емоцијама и емоционалним значењем паралелно са својим основним истраживачким интересима (уп. Вјежбицка 1992; Апресјан 1995; Лејкоф 1983, 1987 и др.), док су други аутори свој примарни истраживачки фокус посветили појмовном домену емоција, истраживању његове структуре и садржаја (уп. Шаховски 1988/2012; Оутли 2005; Кевечеш 1986, 1988, 1990, 2000 и др.). Основни циљ свих истраживачких приступа, без обзира на њихове различитости, јесте да разоткрију, разумеју и дефинишу основне јединице једног појмовног домена који је, због своје апстрактности, дуго био на маргинама савремених научних истраживања.

Наш циљ јесте да на што исцрпнији и што сликовитији начин представимо она сазнања која су променила научне токове у области емоционалне семантике и која су утицала на стварање тзв. *емоционалне слике света* – инспирисањем младих научника да се датим типом лексике баве у оквирима својих језичких особености. У самом излагању нећемо износити своје ставове по питању исправности и адекватности различитих научних мишљења и њихових закључака. Прво ћемо описати радове оних аутора чији су теоријско-методолошки оквири и истраживачки резултати у области емоционалне семантике, по нашем мишљењу, најрелевантнији. Затим ћемо, у посебном поглављу, сумирати основне постулате датих теорија и издвојити оне аспекте које сматрамо значајним за наше даље излагање о датој теми.

3.1.1. Основни приступи

3.1.1.1. Анализа семантичких компонената. Потрага за основним елементима значења

Компоненцијална анализа (или анализа семантичких компонената) је лингвистичка метода којом се значење лексеме испитује тако што се разлаже на простије значењске елементе. Основна идеја јесте да се на основу ограниченог броја недељивих елемената објасне значења неограниченог броја лексема (в. Драгићевић 2007: 67). У зависности од теоријских полазишта, идеја и циљева истраживача значењски елементи различито се именују – *дистинктивна обележја, семе, компоненте, црте, својства, примитиви* и сл. Без обзира на терминолошку различитост, теоријска основа је иста – *лексичко значење представљено је скупом основних семантичких компонената.*

Ц. Давиц. *На шта мислимо када кажемо да је неко срећан, тужан или љут?* Одговор на ово питање, сматра Џоел Давиц, није могуће пронаћи у психолошкој литератури која се првенствено бави питањима предикције и контролисања емоционалних феномена. По његовом мишљењу психологија се бави потпуно другачијим аспектима емоција од оних који се тичу дескрипције и дефинисања начина на који људи описују, односно именују своја емоционална стања. У потрази за одговором на питање – шта заправо значи када неко каже *да је срећан* или *да је љут* аутор је започео обимно емпиријско истраживање чији је резултат представио у облику *речника емоционалних значења* (Давиц 1969).

Давиц је пошао од претпоставке да ће најпрецизнији опис различитих емоција добити ако му обични људи буду описивали своја емоционална стања.¹⁸ Саставио је списак од 50 емоционалних речи (нпр. *љубав, туга,*

¹⁸ Емоционални искази које је аутор добио у свом истраживању слични су резултатима Р. Драгићевић која је асоцијативном методом испитивала концептуализацију *љутње, туге* и *страха* у српском језику (в. Драгићевић 2004, 2010).

нада, депресија, љутња и др.) и тражио од испитаника да опишу како изгледа њихов доживљај дате емоције – како се понашају, шта осећају. На основу добијених описа Давиц је издвојио 556 исказа помоћу којих је формулисао дефиниције за сваку од 50 емоционалних речи. Приметио је да постоје емоционални искази који се више пута понављају. Њима су описиване емоције сличног квалитета, па је Давиц претпоставио да се дате емоционалне речи могу на одређени начин груписати. Дефинисао је 12 *кластера* у оквиру којих је груписао добијене дескриптивне исказе – *активација, хиперактивација, хипоактивација, померање ка некоме/нечему, усмереност против некога/нечег, померање од некога/нечег, удобност, неудобност, тензија, повећање, неспособност:незадовољство и неадекватност*. Основна идеја аутора била је да се на основу датих 12 *кластера* могу дефинисати све речи којима се означавају емоције (нпр. *љутња* садржи хиперактивацију, усмереност против некога, тензију и неадекватност). Након што је формулисао емоционалне кластере, аутор је отишао корак даље сматрајући да се и сами кластери међусобно могу груписати. У том смислу дефинише 4 *димензије* које садрже по три кластера: *активацију* (активација, хипоактивација и хиперактивација), *сродност* (померање ка некоме/нечему, усмереност против некога/нечег и померање од некога/нечег), *хедонистички тон* (удобност, неудобност и тензија) и *компетенцију* (повећање, неспособност:незадовољство и неадекватност). Димензије емоционалног значења представљају апстракције које су изведене из кластера, на исти начин као што су кластери изведени из дескриптивних исказа (нпр. *љутња* садржи *хиперактивацију* – у димензији активности, *усмереност против некога/нечег* – у димензији сродности, *тензију* – у димензији хедонистичког тона и *неадекватност* – у димензији компетенције).¹⁹

Теорија емоционалног значења Цоела Давица заснована је на *дескриптивним исказима* индивидуалних говорника. Они имају својства

¹⁹ Резултати су идентични онима које је Давиц, методом кластер анализе, добио у свом првом истраживању.

семантичких компонената које се на првом нивоу групишу у 12 *емоционалних кластера*, а затим у 4 *димензије емоционалног значења*. Аутор истиче да постоје многа ограничења и недостаци декомпоновања семантичког садржаја емоционалних речи на овај начин, првенствено због немогућности човека да јасно и прецизно опише све аспекте свог емоционалног доживљаја. Међутим, без обзира на могуће варијације и непрецизности, искази дати у Речнику емоционалних термина представљају најприближнији опис појединачних емоција из перспективе човековог унутрашњег доживљаја.

В. Шаховски. Посебан значај у истраживањима емоционалне лексике има руски лингвиста Виктор Шаховски који се више од 40 година бавио тзв. *емотивном семантиком*. У својој књизи *Категоризација емоција у лексичко-семантичком систему језика* Шаховски се бави општом теоријом емоција у језику, сматрајући да се оно што човек на психичком плану доживљава као *емоцију* на плану језичког израза остварује као *емотивност*²⁰ (Шаховски 1988/2012). Језичке јединице које у својој семантичкој структури садрже емотивни елемент у форми семантичког обележја (семе или семског конкретизатора значења) називају се *емотиви*. Они се групишу у оквиру лексичко-семантичког поља емотива (ЛСПЕ) које садржи једро и периферију. У једарном делу налазе се тзв. *афективи* – језичке јединице којима се непосредно изражавају емоције говорника и његов однос према адресату (узвици, пејоративи, хипокористике, погрдна, нецензурисана лексика, емотивне варијанте личних имена и сл.). Периферију чине тзв. *конотативи* – емотиви који истовремено врше и емотивну и неку другу језичку функцију, односно могу се остварити и у другим значењима.

²⁰ Појмовно-терминолошки апарат В. Шаховског утмељен је на терминима изведеним из придева *емотиван* (емотивна лексика, емотивно значење, емотивна сема, емотивна семантика, емотивност и др.). Термин *емоционалан* користи да би означио човеков лични став, мишљење – емоционална номинација речи (нпр. он је душа, анђео, понос или магарац, пацов, кртица и сл.) наспрам реалне номинације (љубав, мржња, гађење и сл.).

Емотиви се разликују по унутрашњим структурама у оквиру којих се одређена семантичка обележја остварују. Семантичка структура *афектива* садржи две компоненте – денотативну и функционално-стилистичку. То су специјализовани емотиви код којих је изражавање емоција једина сврха (узвици, пејоративи, хипокористике, придеви и прилози са функцијом емоционалног појачавања). Семантичка структура *конотатива* садржи три макрокомпоненте – денотативну, конотативну и функционално-стилистичку. То су емотиви који изражавају емотивност посредно, кроз логичко-предметну семантику (емотивна лексика у секундарним значењима, деривати са афиксима емотивно-субјективне оцене и др.).

Емотиви се разликују и по природи денотативне компоненте значења. Афективи садрже *емотивну денотацију* код које је емотивност обавезна, једарна компонента семантике речи, њен основни садржај. Конотативи садрже логичко-предметну денотацију или *конотацију* где је емотивност пратећа компонента логичко-предметној компоненти значења. Она је везана, при-једарна и факултативна је (може, а не мора бити реализована у различитим лексичким употребама). Осим емотивне денотације и конотације Шаховски издваја и тзв. *емотивни потенцијал*, емотивност која се остварује у тексту и експлицира скривену конотацију речи. Емотивна денотација, конотација и емотивни потенцијал чине *емотивну семантику речи*.

Једини начин да се разуме семантика емоција јесте правилна интерпретација метапојмова као што су *именовање, изражавање и описивање* емоција. Лексика којом се емоције *именују* није емоционална, већ логичко-предметна и има функцију изазивања слике, односно представе одређене емоције (*радост, туга, нада* и др.). Изражавање емоција подразумева употребу лексике којом се непосредно изражава, реализује конкретна емоција (*бљак, ура, ужас* и др.). Описивање емоција подразумева употребу лексике којом се у говору или тексту преноси садржај који одговара квалитету одређене емоције (Говорио је о њој *с љубављу*). Лексика којом се емоције *именују* и *описују* имају неутралну семантику и садрже

логичко-предметну архисему. Лексика којом се емоције *изражавају* имају *емотивну* семантику, садрже *емотивну* архисему и представљају основу теорије емотивне семантике Виктора Шаховског.

Аутор сматра да је емотивна семантика нестабилна сфера лексичке семантике јер је подложна различитим променама као што су контекстуалне измене у *тренутку* језичке реализације, измене вредносног знака, развијање унутрашње емотивне амбивалентности и др. Будући да се *емоционализација* комуникативних јединица остварује у две равни – језичкој и комуникацијској, емотивне јединице, у том смислу, обухватају – *језичке јединице, елементе текста и језички израз*. Све ово води, по мишљењу аутора, једној заокруженој концепцији емотивности као специјалне компоненте лексичке семантике речи (Шаховски 1988/2012: 194).

Љ. Бабенко. Под великим утицајем *емотивизма* В. Шаховског све више аутора, пре свега на простору бившег Совјетског Савеза, почињу да се интересују за истраживања у области емотивне семантике. Посебно је значајан рад Људмиле Бабенко, ауторке која се бавила класификацијом емотивне лексике, заснованој на принципима семске организације у структури лексичког значења (Бабенко 1989). Пошла је од идеје да емотивно значење садржи *сему емотивности* којом се изражава *емотивни смисао*. Затим је приступила утврђивању правила на основу којих се сема емотивности укључује у семску структуру речи и одређивањем њеног места у хијерархији семантичких компонената. Ауторка је анализирала речничке дефиниције оних речи које имају емотивну семантику. Издвојила је укупно 8500 лексема и 10738 значења. Анализа је показала да сема емотивности може заузимати различите позиције у семској структури речи, па самим тим може имати и различите функције. Може припадати денотацији или конотацији, у оквиру којих се може остваривати као *категоријално-лексичка, диференцијална* или *конотативна* сема емотивности.

1. КАТЕГОРИЈАЛНО-ЛЕКСИЧКА СЕМА ЕМОТИВНОСТИ. Највећи део свог истраживања ауторка је посветила проучавању категоријално-емотивне

лексице. Она се најчешће реализује у споју општег и конкретног предиката емотивности ($КЛСЕ = ИЕ_1 + ИЕ_2$). Основни идентификатор емотивности првог степена ($ИЕ_1$) обухвата речи опште семантике (нпр. *осећати*, *изражавати*, *исказивати* и сл.) које се могу реализовати у различитим облицима (нпр. *осећати*, *осећање*, *осећајни* и сл.). На пример, реч *бојазан* означава **осећање** страха; *волети* значи **осећати** дубоку приврженост, љубав, симпатију. У том смислу, облици *осећање* и *осећати* представљају основни идентификатор емотивности који преноси општу идеју осећања као самосталне, посебне психичке реалности. На основу општег идентификатора емотивности формира се *лексичко поље емоција*. Допунски идентификатор емотивности другог степена ($ИЕ_2$) обухвата конкретне називе емоција (*љубав*, *страх*, *мржња*, *нада* и др.). На пример, реч *бојазан* означава осећање **страха**; *волети* значи осећати дубоку приврженост, **љубав**, симпатију. Речи *страх* и *љубав* представљају допунске идентификаторе емотивности који конкретизују идеју осећања и преносе основни садржај емоције. Допунски идентификатор емотивности објективизује типове емоција и остварује *класификационо-номинациону функцију*. Емотивно значење које се изражава кроз допунске идентификаторе назива се *денотативно емотивно значење*. По мишљењу ауторке целокупна емотивна лексика може се класификовати на основу допунског идентификатора емотивности који садржи основно емотивно значење. Она даје пример допунског идентификатора емотивности *узнемиреност* који се понавља у речничким дефиницијама различитих емотивних речи, на пример: **агитација** (стање узбуђености, узрујаност, узбуђење, *узнемиреност*); **узбуђење** (нервна узрујаност, велика *узнемиреност*, немир); **анксиозност** (стање узбуђености, *узнемирености*, забринутости; узбуђење); **киптети** (горети, *узбуђивати се*, љутити се) и др. Ауторка је регистровала 37 најфреквентнијих основних емотивних значења у речничким дефиницијама (*туга*, *љубав*, *радост*, *злоба*, *узнемиреност*, *жалост*, *доброта*, *бес*, *страх*, *понижност*, *незадовољство*, *стид*, *спокој* и др). Она формирају семантичко једро емотивне лексике и поклапају се са терминима који се налазе на

листама примарних емоција које су добијене у многим психолингвистичким и психолошким истраживањима емоција. Ових 37 основних емотивних значења даје око 6000 лексичко-семантичких варијанти.

2. ДИФЕРЕНЦИЈАЛНА СЕМА ЕМОТИВНОСТИ. Диференцијално-емотивно значење се у речничким дефиницијама јавља у различитим граматичким облицима, на пример: *шегачити се* (говорити **весело, забавно**, прошарати говор **шалама**, досеткама, вицевица); *газити* (насртати на кога, шта (обично с **презиром**)), *висити* (присуствовати, налазити се негде (о **неумесном, непожељном** присуству) и сл. Диференцијалне семе емотивности лако се прилагођавају систему постојећих диференцијалних сема и преузимају облик неке од њих, мешајући емотивно значење са конкретним значењима у вези са статусом *субјекта, објекта, времена, начина, узрока, циља* и сл. Ако се узме у обзир семантичка разноврсност диференцијално-емотивних сема и њихова фреквенција појављивања у речничким дефиницијама, хијерархија датих сема може се представити на следећи начин: емотивно-атрибутивне, емотивно-субјекатске, емотивно-објекатске, емотивно-узрочне, емотивно-циљне, емотивно-месне, емотивно-временске и емотивно-последичне семе (в. Бабенко 1989: 34–52). Основу диференцијално-емотивне лексике (91%) чине речи које садрже емотивно (-атрибутска, -објекатска, -узрочна и -субјекатска) значења.

3. КОНОТАТИВНА СЕМА ЕМОТИВНОСТИ. Конотација је у вези са експресивном функцијом језика. Она лежи у основи емоционалног самоизражавања говорника и односи се на процес испољавања емоционалних стања и односа. С тим у вези, лексичка значења која укључују емотивно значење конотативног типа одређена су као емотивно украшена или вредносно-експресивна значења. Конотативна лексика обухвата унутрашњу номинацију (самоизражавање говорника) и спољашњу номинацију (емоционално вредновање говорника од стране заједнице). У речничким дефиницијама Бабенко је препознала 8 основних емосема помоћу којих се описује конотативно-емотивна семантика. Једна од датих сема је хипокористичне вредности (*од милоште*), док је 7 сема пејоративних

вредности (*шалливо, иронично, неодобравајуће, занемаривајуће, презируће, грубо и погрдно*). Ауторка истиче да се највећи део емотивних конотација креће око пола негативности (56%), док се око пола позитивности креће њен мањи део (13%). Дата значења су актуална и присутна у живој говорној делатности. Основне карактеристике конотативно-емотивних значења односе се на њихову лимитираност (изражавају узак круг емоција), евалуативност, лоцираност на периферији лексичког значења, на функцију бојења речи одређеним емоционалним нијансама, амбивалентност (јер истовремено означавају изазивача емоције и изражавају емоционално-вредносни однос говорника према њему). Основну разлику између конотативног и денотативног емотивног значења ауторка види у чињеници да се конотацијом изражава *емоционални однос* говорника према стварности, а не *свет емоција* у датој стварности.

Лексичко-семантичко поље емоција (у наставку ЛСПЕ) Бабенко посматра у традиционалном смислу, дакле као структуру која садржи једро и периферију. Једро садржи категоријално-емотивну лексику (емотиви-имениоци са основним емотивним значењима) која чини 81% емотивне лексике. Они непосредно означавају емоције и преносе једрену КЛСЕ. Ближу периферију чини диференцијално-емотивна лексика (емотиви-имениоци са допунским емотивним значењем) која чини 13% целокупне емотивне лексике. У њима се емотивно значење изражава различитим семантичким врстама диференцијално-емотивних сема. Даљу периферију чини конотативно-емотивна лексика (емотиви-експресиви са пратећим емотивним значењем). Они чине само 6% укупне емотивне лексике. У њима се емотивно значење манифестује као пратећа компонента конотације речи. Једро ЛСПЕ организовано је тако што *центар једра* обухвата примарна значења емотивних речи. Даља су секундарна, метафорична значења која су функционално једнака примарним, али се од њих разликују по карактеру значења (представљају метафорично изведене деривате). *Зону прелаза* која је удаљена од центра једра и ближа његовим границама чине речи које преносе информацију о емоцијама у минималном, сажетом облику.

Основни принцип класификације емотивне лексике који ауторка предлаже заснован је на постојању строге хијерархије сема емотивности различитог ранга која омогућава да се ЛСПЕ посматра из различитих углова и да се дефинишу различите емотивне класе речи – *граматичке, лексичко-семантичке, денотативне, диференцијално-емотивне и конотативно-емотивне* (Бабенко 1988: 64–82).

К. Оутли и Ф. Џонсон-Лерд. У основи тзв. *комуникативне теорије емоција* налази се идеја о томе да емоције имају физиолошку и друштвену вредност:

Емоције су мождани сигнали који обављају интерну и екстерну функцију. Интерна функција тиче се мождане активности која је у вези са физиолошком матрицом која има сопствену неурохемијску основу. Екстерна функција је по карактеру социјална и служи регулисању односа унутар друштвене групе (Оутли–Џонсон-Лерд 1987, 1996).

Аутори комуникативне теорије емоција, психолози Кит Оутли и Филип Џонсон-Лерд, сматрају да постоји неколико *базичних сигнала* који формирају тзв. *емоционалне вредности* које одговарају примарним емоцијама *среће, туге, страха, љутње и гађења*. Речи којима се означавају емоционалне вредности немају унутрашњу семантику, што значи да се не могу разложити на простије значењске елементе као што су, на пример, семантичка обележја. Да би се описале све остале емоције, поред емоционалних вредности постоји и тзв. *пропозициони садржај* (енгл. propositional content) којим се описује емоционална ситуација. Дакле, базичне емоционалне вредности преносе садржај примарних емоција. Све остале емоције представљају спој базичне вредности и пропозиционог садржаја. На пример, емоција *кајања* дефинише се спојем базичне вредности *туге* и садржаја којим се означава узрок датог осећања *због тога што сам учинио оно што није требало*. Све емоционалне речи могу се груписати тако да припадају једној од пет основних емоционалних вредности. Аутори су дефинисали седам категорија којима припадају речи којима се означавају *генеричке* емоције (емоција и осећање), *примарне* емоције (нпр. срећа, туга), *емоционални односи* (нпр. љубав, мржња), *узроковане* емоције (нпр. радост,

ужас), *каузативи* (нпр. иритирати), *емоционални циљеви* (нпр. жеља, похлепа) и *сложене* емоције (нпр. стид, сажалење). Значење сваке емоционалне речи може се објаснити њеном припадношћу једној од пет основних емоционалних вредности.

Да бисмо што једноставније објаснили на који се начин емоционалне речи класификују у односу на надређену емоционалну вредност, у наставку ћемо дати пример оних емоција, тј. емоционалних речи које припадају емоционалној вредности *срећа* (в. табелу).

Табела 11. Категоризација речи које припадају емоционалној вредности *срећа* (према Оутли–Џонсон-Лерд 1987)

Емоционална вредност СРЕЋА		
Врста емоције	Дефиниција	Пример
ГЕНЕРИЧКЕ	/	емоција и осећање
ПРИМАРНЕ	речи којима се означавају базичне емоције различитог интензитета које се могу појавити и доживети без конкретног узрока	безбрижан, срећан, расположен, еуфоричан, усхићен
ЕМОЦИОНАЛНИ ОДНОСИ	речи којима се означава емоционални однос између субјекта који доживљава одређену емоцију и објекта дате емоције	свиђати се, волети, обожавати
КАУЗИРАНЕ ЕМОЦИЈЕ	речи којима се означавају емоције чији је узрок познат субјекту који их доживљава	орасположити, задовољан, одушевљен, пресрећан, уживање
КАУЗАТИВИ	речи којима се означава узроковање, изазивање емоције	задовољити, забавити, одушевити, занети, развеселити
ЕМОЦИОНАЛНИ ЦИЉЕВИ	/	потреба, жеља
СЛОЖЕНЕ ЕМОЦИЈЕ	речи којима се означавају више когнитивне евалуације емоционалне ситуације, а у односу на систем вредности особе која је доживљава:	
	евалуација у односу на себе	нада, понос, уображеност, задовољан
	евалуација у односу на друге	блискост, интимност, припадност

Све емоционалне речи приказане у табели имају заједничку основну емоционалну вредност – *срећа*. Категорија генеричких емоција је константна. Она обухвата опште емоционалне термине – *емоција/осећање* и не подлеже даљој семантичкој анализи. Остале категорије утемељене су на следећим информацијама – ко је доживљавач, изазивач или објекат емоције, да ли постоји узрок емоције, ако постоји, да ли је познат субјекту или није,

да ли субјекат датом емоцијом жели нешто да постигне, да ли су емоције у складу са вредносним системом субјекта или нису и сл.

Емоционалне речи чине организовано семантичко поље у оквиру којег су њихова значења утемељена на пет основних емоционалних вредности *среће, туге, страха, љутње и гађења*. Емоционалне вредности немају унутрашњу семантичку структуру, оне су примитивне, нерашчлањиве. Све остале емоционалне речи упућују на емоционална искуства која представљају комбинацију базичних емоционалних вредности и когнитивне евалуације која се тиче објекта емоције. Групишу се у кохерентне категорије којима се означавају примарне емоције, емоционални односи, узроковање емоције, каузативи, емоционални циљеви и сложене емоције.

Е. Ортони. *Могу ли се емоције дефинисати* – питање је које лежи у основи највећег броја савремених теорија емоција. Емоције нису лингвистички појмови, не спадају у домен језика, али је најлакши начин да им се приступи управо путем језика. Истражујући појам *афективног лексикона* Ендру Ортони и његови сарадници покушали су да направе таксономију оних речи које примарно означавају емоције (Ортони и сар. 1987). Пошли су од претпоставке да постоје многе речи које су афективне, али не упућују на емоције. Један од начина да се емоције диференцирају од других појмова који су афективни али не спадају у њихов домен јесте да се одреде *референти* емоционалних речи. Циљ Ортонија и његових сарадника био је да дефинишу поступак којим би се из широког скупа *афективних речи* изоловале само оне које означавају емоције. Саставили су корпус који је обухватао 500 речи коришћених у различитим психолошким и психијатријским анализама емоција. Свакој речи одредили су *референцију* – информацију о томе на шта упућује, односно шта означава. Добили су систем следећих основних дистинкција:

- Постоји разлика између *афекта* и *емоције*. Афекат је шири појам јер *сваки вредносни суд имплицира афекат*. Емоције су специфичне. *Све*

емоције су афективна стања, али свако афективно стање није истовремено и емоција (Ортони и сар.1987: 343).

- Афективни лексикон обухвата речи које директно и индиректно упућују на емоције. Због тога је важно успоставити начин за разликовање оних речи које означавају емоције, од оних које означавају различите врсте афективних стања.
- Постоји разлика између речи којима се означава емоционално стање (нпр. *љут, уплашен, жалостан* и др.) и оних речи које не означавају емоције директно, али их подразумевају (нпр. *уплакан, насилан, поцрвенео* и др.).
- Лингвистички контекст има способност да неемоционалну реч претвори у емоционалну. Да би тестирао емоционалност различитих речи Ортони употребљава два контекста која назива – контекст с глаголом *осећати* (енгл. *to feel context*) и контекст с глаголом *бити* (енгл. *to be context*). Ако исту реч која није емоционална, на пример придев *напуштен*, ставимо у ова два лингвистичка контекста приметимо да се неемоционална реч у *осећати* контексту емоционализује, тј. добија емоционалну референцију (Марко *се осећа* напуштено). У контексту са глаголом *бити*, дата реч не остварује емоционално значење (Марко *је напуштен* од стране својих другова). Лингвистички контекст са глаголом *осећати* уводи психолошка и афективна својства која не постоје у датој ситуацији и која се не односе на реално стање. Када се у датом контексту нађе реч која није примарно емоционална она почиње да упућује на емоцију. У контексту са глаголом *бити* не долази до реализације емоционалности.
- Постоји *екстерна* и *интерна* афективност. Речи којима се означава екстерна афективност не упућују на унутрашња психичка стања, али многе од њих имају изразит афективан садржај. Екстерна афективност обухвата *субјективну евалуацију* и *објективну дескрипцију*. Субјективна евалуација обухвата речи којима се одражавају ставови, процене и реакције које одређена особа изазива у другима (нпр. *привлачан, ужасан, јадан, чудан* и сл.). Она не обухвата опис физичког и психичког стања

особе. Објективна дескрипција означава однос јединке према свету, без изношења личног мишљења и вредновања дате особе. Речи којима се упућује на интерну афективност могу бити психичке и не-психичке. *Не-психичке* речи обухватају лексику којом се примарно означавају физичка и телесна стања, а не емоције (нпр. *исцрпљен, поспан, жедан* и сл.). Будући да многа психичка стања остварују пратеће физичке тј. телесне манифестације, некада је тешко одредити да ли се датим термином именује емоција или њена конкретна манифестација (нпр. Он је у *страху*). Унутрашња психичка стања представљају комплекснију категорију од не-психичких, а један подскуп датих стања јесу *емоције*.

- Емоционалне речи разликују се по свом *референцијалном фокусу* који садржи три компоненте – *афекат, понашање* и *когницију*. На основу датих компонената могуће је извршити финију дискриминацију унутар категорије психичких стања. У изразу *бити поносан* афекат је референцијални фокус, што значи да се примарно значење речи односи на афективно стање, а мање на когницију и понашање. У изразу *бити збуњен* когниција је референцијални фокус, што значи да је примарно значење у вези са знањем/веровањем, а мање у вези са афектом. Основна подела емоција је на оне које имају *афекат као фокус* (афективна стања, афективно-когнитивна стања, афективно-бихевиорална стања) или *когницију као фокус* (когнитивна стања, когнитивно-афективна стања, когнитивно-бихевиорална стања).

Важност истраживања које су спровели Ортони и његови сарадници огледа се у томе што су први успели да дефинишу критеријуме по којима ће се нешто одредити као емоција. Најбољи примери емоција су они који су квалификовани као афективна стања, дакле чији је референцијални фокус искључиво афекат (унутрашња, психичка стања). Међутим, и друге речи код којих се у делу референцијалног фокуса налази афекат (афективно-когнитивна стања и афективно-бихевиорална стања) јесу прихватљиви примери емоционалних концепата. У процесу развијања таксономије афективног лексикона аутори су показали да субјекти категоришу реч као

емоцију само онда када се њоме означавају унутрашња, психичка стања и када је фокус датог значења афекат. Сматрају да традиционални приступ може да понуди најбоље објашњење за категоризацију емоционалних речи, тј. да направи дистинкцију између емоционалних речи и оних који то нису.

3.1.1.2. Теорија прототипа. Утврђивање централних категорија

Сваки човек има одређену представу о различитим елементима стварности који дефинишу његово постојање. Такви ентитети апстраховани су из наше стварности и у нашој свести симболички представљени у облику различитих појмова. Међутим, дати појмови нису разбацани у просторима људског ума већ су на одређени начин организовани. Организација појмова врши се процесима категоризације. Категоризација представља процес *препознавања, разликовања и разумевања* објеката и идеја различитих садржина. Они су повезани на основу одређених сличности, особина и својстава и представљају тзв. *категорије*. Један од начина на који човек врши селекцију и организацију објеката смештајући их у одговарајуће категорије јесте одређивањем централног члана и поређењем осталих објеката са њим. Централни члан категорије представља *прототип*. Идеју о томе да људи неке објекте сматрају бољим представницима категорије у односу на друге потекла је од Еленор Рош, професора психологије која је више од 30 година свог научно-истраживачког рада посветила основним принципима и механизмима категоризације појмова (Рош 1973, 1975, 1999). Испитивала је најразличитије појмове који су део човекове свакодневице – воће, поврће, одећа, обућа, намештај, птице, животиње и др. Показала је да свака категорија има унутрашњу структуру која подразумева постојање централног члана или *прототипа*, док су остали чланови више или мање удаљени од њега. Објекти који имају веће сличности са прототипом налазиће се ближе центру. Што је мање заједничких особина, објекти ће заузимати све даље позиције у односу на центар, све док се не нађу на

маргинама дате категорије. Човек категоризује свакодневне објекте на основу свог знања о карактеристикама прототипа тако што друге објекте пореди са њим, врши селекцију и сврстава их у одређене категорије.

Идеја о томе да категорије објеката садрже једног идеалног представника око кога се групишу остали, више или мање слични чланови, покренула је истраживања у области психологије емоција. Наиме, истраживачи који су се бавили природом, структуром и функцијама емоција почињу да размишљају о томе да се утврђивање примарности емоција може постићи механизмима категоризације емоционалних концепата. Једини начин да се приступи апстрактној садржини емоција јесте анализом оних речи којима су емоције у језику означене. Потреба за категоризацијом емоција отворила је врата истраживањима основних правила и принципа категоризовања емоционалне лексике. Много је лингвиста, антрополога и психолога који сматрају да прототипски приступ има одређених предности у односу на традиционалну компоненцијалну анализу (уп. Рош 1973, 1975, 1999; Лејкоф 1972, 1987; Лејкоф–Џонсон 1980). Разлог виде у томе што се значење лексичке јединице не може представити утврђеним скупом обележја, неопходних услова и простих елемената, али се може јасније прецизирати осликавањем сличности и разлика које постоје у унутрашњој структури различитих емоционалних појмова.

II. Екман. Теорија прототипа постала је интересантна истраживачима емоција и емоционалне лексике захваљујући Полу Екману, америчком психологу који се бавио проучавањем различитих облика емоционалног понашања људи. Циљ његових истраживања био је да открије оне емоције које у различитим културама имају константне, утврђене фацијалне експресије. Дошао је до закључка да од свих емоција за које човек поседује речи којима их изражава, само *срећа*, *туга*, *љутња*, *страх*, *изненађење* и *интересовање* корелирају, на универзалном плану, са одређеним фацијалним покретима. Дате емоције сматра универзалним, основним емоцијама које су културално независне. По мишљењу П. Екмана

базичне емоције су оне које имају утврђену фацијалну експресију и које представљају централне чланове читаве категорије емоционалних концепата. Због тога се резултати његових истраживања сматрају једном од првих теорија примарних емоција у оквирима прототипског приступа (Екман 1973, 1982).

Ц. Расел. Међукултуралним истраживањима емоционалних појава бавио се амерички психолог Џејмс Расел. Проучавајући афективни лексикон и емоционалну експресију покушавао је да утврди сличности и разлике у категоризацијама емоција у различитим језицима и културама (Расел 1989, 1991). Један од основних закључака до којих је дошао јесте да људи различитих култура и језика емоције категоризују на различите начине. Истиче да ни општи термин *емоција*, као ни називи појединачних емоција, на пример *љутња*, *страх* или *радост* – нису универзални (Расел 1991: 444). Потврде налази у многобројним етнографским студијама специфичних емоционалних речи, међујезичким варијацијама у њиховом броју, неподударностима преводних еквивалената и слично. Када говори о емоцијама, аутор их увек сагледава из перспективе категоризације појмова и шта је, у том смислу, универзално а шта културно условљено. Људи различитих култура могу имати своје интерне категоризације једне универзално постојеће емоционалне реалности. Због тога су, сматра Расел, догађаји и стања означени термином *емоција* – културно специфични. Ипак, постоје сличности које се примећују у различитим језицима и културама а тичу се: (1) преклапања многих речи које имају иста или слична значења јер се односе на исте елементе емоционалне стварности и (2) сличности које постоје у перципирању фацијалних експресија емоција и емоционалног понашања уопште (Расел 1991: 445). Прототипском организацијом унутрашње структуре емоција и њиховом класификацијом Џејмс Расел наставља да се бави низом истраживања која је остварио у сарадњи са колегиницом Беверли Фер и другим колегама.

Б. Фер. и Ц. Расел. *Сви знају шта је емоција, док им не затражите дефиницију.* Овом реченицом Беверли Фер и Џејмс Расел започињу свој рад у којем се баве прототипском организацијом концепта емоција (Фер–Расел 1984: 464).²¹ Већина људи би се сложила с тим да су *љутња, страх, туга* и *узбуђење* емоције. Међутим, да ли у емоције спадају и *бол, глад, храброст, усамљеност* или *пожуда*. Да ли су емоције психички, физиолошки или бихевиорални догађаји (Фер–Расел 1984: 464). Не постоји општеприхваћена, свеобухватна дефиниција *емоција*. Постоји класичан приступ који каже да се концепти могу успешно дефинисати помоћу једног или више критеријских обележја, што се односи, на пример, на дефинисање *парних* и *непарних* бројева, *геометријских тела* или *родбинских односа*. Међутим, емоције се датим приступом не могу на адекватан и исцрпан начин дефинисати. Под утицајем идеја Еленор Рош о прототипској организацији унутрашње структуре различитих концепата Фер и Расел приступили су серији од седам експеримената помоћу којих су желели да испитају унутрашњу структуру емоција и утврде да ли је она прототипски организована. Аутори су имали за циљ да сагледају различите аспекте унутрашње организације концепта емоција. У наставку ћемо представити и прокоментарисати три експеримента чије резултате сматрамо значајним за нашу даљу дискусију о структури емоционалних концепата.

ЕКСПЕРИМЕНТ 1. Генерисање нижих категорија. Испитаници су имали задатак да наведу називе оних појмова који су, по њиховом мишљењу, подређене концепту *емоција*, тј. које се налазе на *нижем* категоризационом нивоу у односу на надређену категорију. Резултати су били очекивани, будући да су одговори обухватили следеће емоције – *љутњу, страх, тугу, љубав, радост, стид* и сл. На основу добијених резултата генерисана је листа тзв. емоционалних речи (емо-речи) коју су аутори користили у наставку својих истраживања.

ЕКСПЕРИМЕНТ 2. Генерисање виших категорија. Испитаници су добили листу од 20 стимулуса (емо-речи). Дефинисана су 4 различита упитника. Први упитник садржао је 7 стимулуса насумично распоређених између 13 уметнутих речи (нпр. *вртоглавица, мучнина, тврдоглавост, опрез, осетљивост* и сл.). Други упитник садржао је следећих 7 стимулуса

²¹ Аутори се баве истраживањем општег *концепта* емоција, а не конкретним, појединачним емоцијама.

такође насумично распоређених између 13 уметнутих речи. Трећи упитник садржао је преосталих 6 стимулуса распоређених између 14 уметнутих речи. Последњи упитник садржао је иницијалну листу од 20 стимулуса. Задатак испитаника био је да сваки добијени стимулус (емо-реч) сврстају у категорију којој сматрају да реч припада. Резултати су показали да су испитаници сваки стимулус означили категоријом – ЕМОЦИЈА. Дакле, свих 20 емо-речи припадају надређеној категорији *емоција*. Посебно су интересантни одговори који су добијени у четвртом упитнику који је садржао емоционалне стимулусе без уметнутих речи. Приметивши да свих 20 речи припадају категорији *емоција*, испитаници су разлике међу њима покушали да означе увођењем одређених израза: негативна / позитивна / неутрална / спонтана / непријатна / тужна / срећна / неконтролисана емоција. Осим термина *емоција*, испитаници су навели још две речи којима су именовали надређену категорију, а то су ОСЕЋАЈ/ОСЕЋАЊЕ (позитивно/негативно) и СТАЊЕ (свести/ума/бића). Када су се појмови *осећаја* и *стања* појавили као могући кандидати за позицију надређене категорије, аутори су почели да размишљају о томе да ли се и на који начин емоције разликују од осталих, надређених психичких концепата – да ли су *емоције*, *осећаји* и *стања* синоними; да ли се све три категорије налазе на истом, хоризонталном хијерархијском нивоу; да ли међу њима има преклапања и у којој мери; да ли емоције представљају подврсту стања или осећаја итд.

ЕКСПЕРИМЕНТ 3. Одређивање нивоа прототипичности. Испитаници су имали задатак да на скали од 1 до 7 одреде колико је свака од 20 понуђених емо-речи добар пример емоције. Вредност 1 добијали су најслабији примери емоција, док су вредност 7 добијали најбољи представници. Испитаници су рангирали емоције следећим редоследом: *љубав, мржња, љутња, туга, срећа, радост, страх, депресија, узбуђење, кривица, стид, узнемиреност, завист, брига, гађење, страхопоштовање, понос, смиреност, досада и поштовање* (према Фер–Расел 1984).

На основу датих резултата аутори закључују да концепт емоција има унутрашњу структуру која је прототипски организована. Она садржи надређене и подређене категорије. Концепт ЕМОЦИЈА надређена је категорија концептима *радости, страха, љутње, туге* и других, који представљају категорије на нижим хијерархијским ступњевима. Емоције стоје у одређеном односу према другим психичким категоријама као што су *осећаји* или *стања*. Експерименти су показали да испитаници с лакоћом могу да одреде које су емоционалне речи типични представници категорије емоција, што иде у прилог почетној претпоставци аутора да су емоционални концепти распоређени на различитим категоризационим нивоима. Што су

ближи прототипу, садрже више критеријских атрибута и бољи су представници дате емоције. Прототипским приступом у анализи емоционалних концепата Фер и Расел добили су следећи систем основних дистинкција:

- Постоји разлика између *концепта* емоције и *манифестације* емоције. Као што се концепти *љубави, страха, мржње, туге* и других емоција могу класификовати на основу степена њихове припадности општем концепту емоција, на исти начин се могу класификовати и њихове конкретне манифестације. Најбољи примери *поноса, поштовања* или *смирености* слабији су примери емоција у односу на просечне примере *страха, љутње* и *љубави*. Прототипични случајеви љутње бољи су примери емоција него што су прототипични случајеви поноса (Фер–Расел 1984: 481).
- Концепти који се налазе на средњем категоризационом нивоу представљају базичне концепте. Они се препознају по томе што имају високу учесталост употребе, представљени су кратким језичким формама, наше понашање према људима који доживљавају неку базичну емоцију (нпр. *љутњу*) је увек исто и лако је замислити фацијалне експресије људи који доживљавају базичне емоције *радости, љутње, страха*, или *гађења*.
- Структура емоција може се објаснити коришћењем тзв. *скрипти* или *сценарија*. Скрипта емоције садржи прототипичне узроке, веровања, физиолошке реакције, осећаје, фацијалну експресију, акције и последице. У том смислу, емоције представљају прототипичан след одређених догађаја. Осећање *страха*, на пример, обухвата следеће елементе – особа се нађе у опасној ситуација, изненади се, почне да вришти, покушава да се концентрише на опасност, да пронађе излаз, срце му све јаче куца, ноге му се тресу, мисли навиру, особа се окреће и почиње да бежи.

Основна идеја Б. Фер и Џ. Расела била је да на основу одређених лингвистичких задатака испитају концепт емоција тако што би утврдили да

ли дата категорија има унутрашњу структуру и да ли постоји оштра граница међу њеним члановима и оних који то нису. Резултати њихових истраживања показали су да категорија емоција има хијерархијски устројену унутрашњу структуру организовану око прототипичног, централног члана и нејасне или *фази* границе. Емоције *љутње, страха, љубави, радости* и *туге* бољи су примери дате категорије од, на пример, емоција *поштовања, страхопоштовања, спокоја* и *досаде*. До истих закључака дошли су неколико година раније у емпиријском истраживању у којем су испитивали брзину реакције испитаника у задатку лексичке одлуке (Фер и сар. 1982). Од субјеката су тражили да реченицу *X је емоција* процене као тачну или нетачну. Аутори су пошли од хипотезе да ће реченице у којима се појави прототипична емоција показати краће време препознавања од реченица у којима се она мање типична. Добијени резултати потврдили су њихова очекивања. Реченице типа *љутња је емоција* препознате су брже од реченице типа *страхопоштовање је емоција*. Већи проценат грешке јављао се у одређивању мање типичних представника као припадника категорије емоција од оних прототипичних. Аутори су закључили да је припадност категорији питање степена више него што је питање тачности и нетачности. Није искључено да одређени концепти припадају надређеном концепту *емоције*, питање је само степен њиховог преклапања са прототипичним чланом.

Ф. Шавер. Истраживањем структуре емоција из перспективе теорије прототипа бавио се и Филип Шавер заједно са својим сарадницима (Шавер и сар. 1987). Они су развили идеју о постојању тзв. *емоционалног лексикона* у којем су ускладиштени називи свих људских емоција. Кластер анализом утврдили су да емоционални лексикон има хијерархијску структуру која садржи три основна нивоа: (а) највиши ниво подразумева поделу емоција на *позитивне* и *негативне*, (б) средњи ниво садржи *базичне* емоције – *љубав, радост, изненађење, љутњу, тугу* и *страх*, док се на (в) подређеном нивоу налазе специфичније емоције – *приврженост, пожуда, веселост, понос, иритација, бес, разочарање, срам, ужас* и *нервоза* (Шавер и сар. 1987:

1081). Примарне емоција налазе се на средишњем категоризационом нивоу и имају најапстрактније емоционално значење (нпр. *љутња*). Њима су подређене емоције којима се изражавају разлике у интензитету и условима побуђивања (нпр. *иритација, бес, разочарање, нервоза* и др.).

Шавер наводи да говорници енглеског језика термине на средишњем категоризационом нивоу – *љубав, радост, изненађење, љутњу, тугу* и *страх* сматрају најбољим представницима категорије емоција. Разлози су следећи: лако је, кажу испитаници, замислити љуте и уплашене људе док је тешко замислити људе који доживљавају емоционално стање које се дефинише као *нешто између* љутње и страха. Такође, лакше се односимо према људима који доживљавају емоције на базичном нивоу (кад је особа тужна, уплашена или љута), а много теже са онима који доживљавају специфичније емоције (завист, љубомору, стид и др.). У нашем когнитивном систему емоције су *шифроване* у терминима базичних категорија, а затим долази до диференцијације у унутрашњој структури базичних емоција (нпр. страх се разлаже на *реални страх* и ирационални страх, односно *стрепњу*).

Аутори сматрају да је емоционални лексикон организован у облику хијерархијске структуре. Средишњи део дате структуре чине прототипичне базичне емоције. На нижим категоризационим нивоима налазе се емоције које се од примарних разликују по интензитету, трајању или условима побуђивања, или представљају мешавине њихових основних својстава (изведене, сложене емоције).

3.1.1.3. Концептуализација емоција

3.1.1.3.1. Емоционални сценарио, скрипта, модел

А. Вјежбица. *Које је значење речи радост, туга, страх, узнемиреност, љубомора, брига или љутња? Да ли се њихова значења могу описати коришћењем семантички простијих речи које би нам откриле структурне односе који постоје међу називима различитих емоција?* (Вјежбица 1972: 57). Интересовање Ане Вјежбице за речи којима се означавају емоције развијало се у оквирима њене опште семантичке анализе

појмова који припадају различитим концептуалним доменима. Од посебног је значаја њено поимање односа *мисли* и *емоција*. Људске мисли имају такву структуру да их је могуће изразити речима. *Емоције* су апстрактне, немају јасну структуру и тешко их је описати. Оно што можемо јесте да опишемо оне мисли које су у нашој свести повезане са одређеним осећањем и на тај начин саговорнику приближимо нијансе и дубине емоција које осећамо (Вјежбицка 1992).

Значења емоционалних речи Вјежбицка анализира у оквиру своје теорије семантичких примитива. Она је заснована на идеји о постојању јединственог *семантичког метајезика* који садржи ограничен број базичних концепата који су груписани по одређеним категоријама – *супстантиви* (ја, ти, неко, нешто, људи), *детерминатори* и *квантификатори* (ово, исто, остало, један, два, многи/много, све), *ментални предикати* (мислити, рећи, знати, осећати, штети), *акције* и *догађаји* (учинити, десити се), *евалуативи* (добро, лоше), *дескриптиви* (велико, мало), *време* и *место* (када, где, пре/после, испод/изнад) и др. (Вјежбицка 1972, 1992, 1996). У класи менталних предиката ауторка издваја глагол *осећати* као семантички примитив помоћу којег дефинише тзв. *емоционалне концепте*. Она сматра да се прецизност и недвосмисленост у дефинисању постижу одабиром оних термина који су интуитивно потпуно јасни и једнозначни. Због тога се емоционални концепти не могу дефинисати оним речима којима се означавају друге емоције (нпр. *туга* се не може дефинисати речима *несрећа*, *жалост* или *јад*). У циљу дефинисања емоционалних концепата Вјежбицка предлаже комбинације базичног емоционалног концепта *осећати* и скупа основних, неемоционалних концепата као што су – *штети*, *рећи*, *мислити*, *знати*, *добро*, *лоше* и др. (Вјежбицка 1992: 541).

Емоционални концепти обично се дефинишу речима које припадају лексичком фонду матерњег језика аутора. Различити језици класификују емоционално искуство човека на различите начине. Последице тога јесу потпуно другачије дефиниције, у основи истих емоционалних концепата. На пример, именице *anger* и *sadness* или *љутња* и *туга* представљају

културолошке творевине енглеског, односно српског језика, због чега не могу служити као независни елементи у дефинисању других емоционалних концепата. Постоје, међутим, концептуални примитиви који су културално независни (нпр. *добро*, *лоше*, *штети*, *знати*, *рећи* и *мислити*) и као такви представљају универзалне елементе људских мисли који имају своје еквиваленте у свим језицима света (Вјежбицка 1992: 546). Ови елементи називају се *лексичке универзалије* и представљају неутралне концепте. Скуп концептуалних примитива помоћу којих је могуће анализирати и класификовати емоционалне концепте различитих језика Вјежбицка дефинише у оквирима *теорије менталних сценарија*.

Људске емоције реализују се у оквирима емоционалне *ситуације* која је регулисана специфичним емоционалним *условима*. Емоционална ситуација и емоционални услови дефинисани су у тзв. *менталним сценаријима* помоћу којих човек интерпретира своје емоционално искуство. Постоје хипотетичне мисли које се налазе у основи свих осећања – *нешто јако добро ће се десити* (радост), *нешто лоше се десило* (туга), *учинио сам нешто лоше* (покајање) или *ова особа учинила је нешто лоше* (љутња) (Вјежбицка 1992: 548). На основу датих конструкција Вјежбицка издваја четири *семантичке димензије*²² које представљају основу класификације емоционалних концепата: (а) добро или лоше дешава се нама и другима, (б) људи чине добре или лоше ствари, (в) шта мислимо о себи и шта други мисле о нама и (4) емоционално понашање према другим људима. На основу ових семантичких димензија ауторка дефинише основне параметре који стоје у основи класификације емоционалних концепата: добро/лоше, десити се/учинити, штети/не штети и ја/неко/свако (Вјежбицка 1992: 550).

Вјежбицка сматра да постоји утврђен број услова и редослед њиховог појављивања који узрокују свест о одређеном емоционалном концепту.²³ У

²² Због дефинисања појмова семантичких примитива и семантичких димензија радови Ане Вјежбицке коментаришу се и у оквирима компоненцијалне анализе.

²³ А. Вјежбицка све време говори о емоционалним концептима, а не о реализацијама самих осећања.

наставку дајемо опис четири различите емоције које ауторка дефинише на основу својих параметара.

Табела 12. Концептуализација емоција (према Вјежбицка 1992)

<i>Лоше ствари се дешавају</i>	<i>Добре ствари се дешавају</i>	<i>Људи који чине лоше ствари</i>	<i>Наше размишљање о себи</i>
ТУГА	РАДОСТ	ЉУТЊА	КРИВИЦА
X осећа тугу	X осећа радост	X осећа љутњу	X осећа кривицу
X осећа нешто	X осећа нешто	X осећа нешто	X осећа нешто
некада нека особа мисли нешто као ово: нешто лоше се десило. ја бих желео: ово се није десило да могу, ја бих желео да урадим нешто због овога не могу ништа да урадим. због овога, ова особа осећа нешто лоше.	некада нека особа мисли нешто као ово: нешто јако добро се дешава. ја желим ово. због овога, ова особа осећа нешто веома добро.	некада нека особа мисли нешто као ово: ова особа учинила је нешто лоше. ја ово не желим. због овога, ја желим нешто да учиним ја бих хтео да учиним нешто лоше овој особи због овога, ова особа осећа нешто лоше	некада нека особа мисли нешто као ово: ја сам нешто учинио. због овога, нешто лоше се десило због овога, не могу да не мислим нешто лоше о себи због овога, ова особа осећа нешто лоше
X се осећа овако	X се осећа овако	X се осећа овако	X се осећа овако

Ако погледамо примере менталних сценарија *љутње* и *кривице* приметимо промену хипотетичне мисли која код осећања *љутње* гласи – *ова особа* учинила је нешто лоше, док код осећања *кривице* она гласи – *ја сам нешто учинио*. Дакле, каузатор ситуације је у случају осећања *љутње* неко друго лице, док је у случају *кривице* каузатор сам субјекат. Да би се остварило осећање *љутње*, у свести субјекта мора постојати мисао о томе да *постоји нека особа која је нешто лоше учинила*. Ова мисао узрокује појаву нових мисли које представљају унутрашњи, несвесни монолог особе која осећање *љутње* доживљава. Исто тако, у основи осећања *кривице* је мисао о томе да смо сами узроковали неку лошу ситуацију. Будући да је ван наше моћи да је променимо, осећамо кривицу.

Вјежбицка дефинише емоционалне концепте као менталне прототипе или сценарија у основи којих се налазе универзални семантички примитиви

– *добро, лоше, учинити, десити се, знати и штети*. Дати сценарији формулисани су у терминима *мисли, жеља и осећања* и садрже спецификацију неопходних услова за остваривање емоционалних концепата. Концептуализација емоција представља систем прецизних и изузетно нијансираних несвесних различитости.

Ј. Апресјан. У светлу својих лексикографски оријентисаних истраживања Јуриј Апресјан бавио се и емоционалном лексиком са циљем да понуди системски приступ лексикографској обради дате семантичке класе (Апресјан 1995: 367–369, 453–465). Будући да су многа истраживања показала да постоје значајне сличности између афективних лексикона различитих језика, Апресјан је сматрао да је неопходно дефинисати једнозначна лексикографска решења. Да би формулисао структуру лингвистичког описа емоционалних речи, Апресјан је пошао од природе самих емоција. Дефинише *систем* који садржи три основна параметра помоћу којих класификује емоције (субјективно искуство, интензивност/дубина и спољашња манифестација). Према уделу субјективног искуства или интелектуалне процене емоције могу бити – *базичне* и *небазичне*. Базичне емоције су биолошки условљене, не подразумевају интелектуалну процену, а осим људи имају их и више животињске врсте (*страх, радост, гађење, љутња и туга*). Небазичне емоције су културолошки детерминисане и мотивисане интелектуалном проценом ситуације као пожељне или непожељне (*нада, гнев, бес* или *очај*). Емоције се разликују по параметрима *интензивности* и *дубине*. На пример, *ликовање* је интензивније од *радости*, као што је и *страст* интензивнија од *љубави*. Међутим, *радост* је дубље емоционално стање од *ликовања*, као што је и *љубав* дубља емоција од *страсти*.²⁴ Емоције могу имати *спољашњу манифестацију*, а могу бити и *скривене*. Емоције као што су *ликовање, усхићење* или *бес* захтевају експресију у облику говорних исказа, акције,

²⁴ Апресјан наводи да је у руском језику класификација емоција по фактору интензивности асиметрична јер је неупоредиво више лексема којима се означавају интензивне, јаке емоције, од оних којима се означавају слабе (Апресјан 1995: 371).

мимике или гестикулације. С друге стране, постоје осећања као што су *радост, туга, патња, нада* или *љутња* које се могу доживљавати у себи, без јасне, видљиве емоционалне експресије.

Настанак и развој емоција обухвата пет фаза које имају утврђени редослед. Оне представљају специфичан *сценарио развоја емоција* (Апресјан 1995: 367–369):

а. примарни узрок емоције подразумева физичку перцепцију или психичку мисао о одређеном стању ствари. Обухвата непосредну перцепцију објекта у тренутку доживљаја.

б. непосредан узрок емоције подразумева интелектуалну процену датог стања ствари које може бити пожељно/непожељно или очекивано/неочекивано. У основи позитивних емоција *радости, среће* или *наде* стоји интелектуална процена датог догађаја као пожељног, док у основи негативних емоција *љутње, беса* или *страха* стоји интелектуална процена датог догађаја као непожељног.

в. сама емоција или *стање душе* подразумева доживљено стање ствари и човекову интелектуалну процену дате ситуације.

г. регулисање (продужавање или скраћивање) дужине трајања узрока емоције. Различитост интелектуалних процена и самих емоција у човеку буди жељу да продужи или скрати дејство узрока који изазива дату емоцију (нпр. код *страха* да уклони узрок, а код *среће* да га продужи).

д. спољашња манифестација емоције обухвата два основна облика – *неконтролисане* (аутономне) реакције тела (нпр. подигнуте обрве, раширене зенице, бледило, црвенило, знојење, убрзан рад срца и др.) и *контролисане* моторичке и говорне реакције субјекта на каузатора емоције, односно на његову интелектуалну процену (удаљавање од објекта, напад, врисак и др.).

Систем емоција део је сложеније структуре која обухвата седам различитих система који стоје у хијерархијском односу – перцепција (телесни органи, *перципирати*), физиологија (тело у целости, *осетити*), моторика (делови тела, *радити*), жеља (воља, *хтети*), интелект (ум, *мислити*), емоције (душа, *осећати*) и говор (језик, *говорити*). Системи су устројени тако што је сваки следећи сложенији од оног претходног. Најпримитивнији систем који повезује човека са остатком природе јесте *перцепција*. Најсложенији систем на основу којег се човек разликује од свих осталих живих бића јесте *говор*. Сложеност система емоција огледа се у томе што су емоције, са изузетком *страха, љутње* и *радости*, својствене искључиво човеку. Повезаност различитих система у оквиру ове структуре огледа се и у томе што свако емоционално искуство активира све остале системе. Кроз призму својих седам система Апресјан осећање *страха* описује на следећи начин: (1) човек перципира или замишља одређени објекат или

ситуацију, (2) процењује их као опасне и појављује се емоција (непријатно осећање), (3) које се може реализовати кроз неконтролисане физиолошке реакције или (4) жељу (да се сакрије, побегне, нестане и сл.), које даље, од субјекта могу захтевати (5) моторну активност или (6) говорну делатност.

Апресјан се пита да ли је могуће понудити свеобухватан лингвистички опис емоционалне лексике. Људска осећања недоступна су директном посматрању. Речима је тешко у потпуности пренети значење емоције. Због тога је готово немогуће дати директно лексикографско тумачење различитих емоционалних речи. У случајевима када није могуће директно објаснити одређени догађај или појаву говорник изналази помоћна средства, користећи се, при том, знањима која су позната примаоцу поруке (адресату, саговорнику). У том смислу, постоје два основна начина описивања емоционалог догађаја: (а) говорник описује уобичајену ситуацију у којој се дати догађај најчешће остварује, а који је адресату познат или (б) врши поређење дате појаве или догађаја са сличним појавама или догађајима који су познати адресату. Лингвистички опис емоција *страха* и *туге* аутор је представио на следећи начин (Апресјан 1995: 453–465).

СТРАХ. А има страх од Б. Непријатно осећање изазвано је у А од стране Б. Такво осећање се јавља када неко представља нешто што А оцењује као велику опасност по себе. Душа човека осећа нешто слично ономе што његово тело осећа када му је хладно. Тело реагује на то осећање као на хладноћу, тако да онај који доживљава такво осећање жели да нестане, да постане невидљив. Ако се осећање опасности појача, А може да преузме контролу над својим понашањем тако што побегне.

ТУГА. А осећа тугу према Б. Осећање које нарушава душевну равнотежу А, а коју је изазвао Б. Такво осећање јавља се када неко мисли да се други налази у лошем положају, а тај положај је гори од онога што тај други заслужује. Душа човека осећа нешто слично ономе што тело осећа када га нешто боли. Тело реагује на такво осећање као на бол. Онај који доживљава такво осећање жели да измени положај другог, тако да његов положај буде мање тежак.

Целокупну емоционалну лексику Апресјан дели на *базичну* лексику емоционалног типа (*брига, бринути се, страх, плашити се, плашљив, љутња, љутити се, стид, стидети се, стидљив, стидљиво* и сл.), *секундарну* емоционалну лексику која обухвата речи које немају примарну функцију означавања емоција (*загледати се у кога*) и *метафоричну* емоционалну лексику која нема денотативну функцију, већ служи

означавању физичких манифестација осећања (*очи му горе од гнева, поцрвенела је од стида* и др.).

3.1.1.3.2. Емоционалне метафоре

Ц. Лејкоф. Посебно поглавље у својој књизи *Жене, ватра и опасне ствари* Џорџ Лејкоф посвећује разматрању концептуалне структуре емоције *љутње* (Лејкоф 1987: 377–380). Зашто емоције и зашто *љутња*? Своје излагање започиње објашњењем да већина људи сматра да су емоције лишене било каквог садржаја. Емоције се, једноставно, појављују и нестају, тешко их је описати, не могу се јасно сагледати, што је последица њихове изразите апстрактности. Супротно увреженом мишљењу, Лејкоф инсистира на томе да емоције имају врло сложену и богату концептуалну структуру. Свој став објашњава чињеницом да у ситуацијама у којима доживљава одређену емоцију човек истовремено укључује и своје разумевање дате промене. *Када се под дејством емоција понашамо на одређени начин, дато понашање није утемељено само на осећајима већ и на нашем разумевању датих промена. Емоционални концепти су, сматра Лејкоф, јасни примери апстрактних концепата који су чврсто утемељени у физичком искуству* (Лејкоф 1987: 377).

Љутња је специфична емоција у том смислу што је привлачила највећу пажњу истраживача и представља концепт који је много пута анализиран различитим методологијама. Лејкоф је приступио анализи концепта *љутње* верујући да је то категорија која има богату, сложену концептуалну структуру која обухвата, не само базичну *љутњу*, већ и њене различите подтипове – *бес, гнев, срџбу, нервозу, узнемиреност* и сл. Његову полазну тачку представљала је тзв. *народна теорија* о физиолошким последицама *љутње*. Када човек доживљава осећање *љутње* то значи да трпи одређене унутрашње промене. Физиолошке реакције на осећање *љутње* односе се на телесну топлоту, унутрашњи притисак, узнемиреност и сметње у јасној перцепцији. На основу датих физиолошких промена народна теорија изводи општи метонимијски принцип који гласи: *физиолошки ефекти*

емоције су сама емоција. На основу дате метонимије продукује се систем концептуалних метонимија за емоцију љутње: телесна топлота (Он је *усијана* глава), унутрашњи притисак (Само што нисам *експлодирао*), црвенило лица и врата (*Поцрвенела* је од гнева), узнемиреност (*Скакала* је од избезумљености) и сметње у перцепцији (*Пао* јој је *мрак* на очи). У датим изразима присуство љутње означено је коришћењем информација о одређеним физиолошким променама. Народна теорија физиолошких ефеката представља основу за општу метафору љутње која гласи – љУТЊА ЈЕ ТОПЛОТА. Постоје два основна типа ове метафоре: топлота која се односи на *течности* и топлота која се односи на *чврста тела*.

а. ЉУТЊА ЈЕ ТОПЛОТА ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ. Ова метафора своју мотивацију налази у аспектима народне теорије као што су *топлота*, *притисак* и *узнемиреност*. Лејкоф сматра да човек у свом концептуалном систему има општу метафору која гласи: *тело је садржатељ емоција*. Из ње произлази централна метафора за осећање љутње, а то је: *љутња је топлота течности у садржатељу* (*Прокључао сам од беса*). Метафора заснована на топлоти течности представља најпродуктивнију метафору која се користи у концептуализацији љутње. На основу различитих својстава течности која се преносе на апстрактан концепт љутње добијају се различити типови концептуалних метафора: када љутња расте, течност расте (*Љутња непрестано расте у мени*), интензивна љутња ствара пару (*Пуши се од беса*), интензивна љутња врши притисак на садржатеља (*Једва сам суздржао бес*), потискивање, суздржавање притиска (*Мењао је боје од беса*) и када љутња постане превише јака човек пуца (*На крају је експлодирала од беса*). Лејкоф уводи појам тзв. *онтологија*, модела или таксономија помоћу којих је могуће дефинисати својства, типове и међусобне односе ентитета који припадају одређеној категорији. Концептуализацију љутње метафором *љутња је топлота течности у садржатељу* Лејкоф објашњава уз помоћ следеће онтологије:

Тело је садржатељ.
Топлота течности је љутња.
Скала топлоте је скала љутње.
Скала садржи нулти ниво и горњу границу (лимит).
Топлота садржатеља је топлина тела.
Притисак у садржатељу је унутрашњи телесни притисак.
Узбурканост течности у садржатељу је физичка узнемиреност.
Крајња граница способности садржатеља да се одупире притиску изазваног топлотом је крајња граница на скали љутње.
Експлозија је губитак контроле.
Опасност од експлозије је опасност од губитка контроле.
Хладноћа течности је недостатак љутње.
Мирноћа течности је недостатак узнемирености.

б. ЉУТЊА ЈЕ ВАТРА. Ова метафора мотивацију налази у аспектима народне теорије љутње као што су топлина и црвенило: *Све је у њој догорело, Изјела га је љутња* или *Поцрвенела је од беса*. Лејкоф објашњава концептуализацију љутње метафором *љутња је ватра* уз помоћ следеће онтологије:

Ватра је љутња.
Објекат који гори је љута особа.
Узрок ватре је узрок љутње.
Интензитет ватре је интензитет љутње.
Физичко уништење објекта који гори је психичко оштећење љуте особе.
Способност објекта који гори да врши своју функцију је способност љуте особе да нормално функционише.
Објекат који само што није у потпуности уништен ватром је особа чија је љутња на врхунцу интензитета.
Опасност од ватре по друге објекте је опасност од љутње по друге људе.

Поред општих метафора *љутња је топлина течности у садржатељу* и *љутња је ватра* Лејкоф описује метафоре које се најчешће користе у концептуализацији љутње: љутња је лудило (*Излуђујеш ме*), љутња је противник у борби (*Борио се са својим бесом*), љутња је опасна животиња (*Имао је свирепу нарав*) и љутња је терет (*Након што сам избацио бес из себе, осећао сам се лакше*).

Метафоре и метонимије којима се концептуализује *љутња* утапају се у тзв. *прототипичан когнитивни модел* љутње. Дати модел садржи временску димензију и представља сценарио са утврђеним бројем етапа.

Лејкоф га назива *прототипичним сценаријом*. Основне етапе прототипичног сценарија љутње обухватају – *узнемирујући догађај, љутњу, покушај контроле, губитак контроле и чин освете* (Лејкоф 1987: 397):

1. УЗНЕМИРУЈУЋИ ДОГАЂАЈ. Постоји догађај који узнемири С(убјекат). Постоји преступник који с намером учини нешто против С. Преступник је крив, С је невин. Узнемирујући догађај ствара неправду и изазива љутњу код С. Правда се може постићи само чином освете. Интензитет освете мора бити приближно једнак интензитету напада. С је дужан да се освети.

2. ЉУТЊА. Љутња се мери скалом интензитета. Како интензитет љутње расте, С доживљава физиолошке промене – пораст телесне температуре, унутрашњи притисак и физичку узнемиреност. Како интензитет љутње расте он врши притисак на С да предузме чин освете. Будући да су освете опасне и друштвено неприхватљиве, С има обавезу да контролише своју љутњу. Такође, губитак контроле штетан је по самог С, што је још једна мотивација за контролисање љутње.

3. ПОКУШАЈ КОНТРОЛЕ. С покушава да контролише љутњу.

4. ГУБИТАК КОНТРОЛЕ. Свака особа у одређеној мери може да контролише љутњу (толеранција). Толеранција је горња граница на скали љутње (лимит). Када интензитет љутње пређе границу, С више није у стању да је контролише. С испољава љутито понашање. Љутња га тера на чин освете. Будући да је С ван контроле и под утицајем принуде, није одговоран за своје делање.

5. ЧИН ОСВЕТЕ. С изводи чин освете. Преступник је мета. Интензитет освете приближно је једнак интензитету напада или увреде. Извршеним чином освете успоставља се равнотежа. Интензитет љутње пада на 0.

Ако се вратимо на запажање Лејкофа с почетка нашег излагања, приметимо да је био у праву када је рекао да концепт *љутње* има сложену и богату концептуалну структуру. Изрази којима се у енглеском језику означава љутња нису насумично груписани ентитети, већ представљају организован когнитивни модел. То даље значи да љутња није сасвим апстрактно и безоблично осећање, већ концепт који има утврђену структуру организовану око прототипа. Категорија љутње садржи основну, базичну љутњу и њене варијације, због чега представља радијалну категорију која садржи центар и периферију, што потврђује прототипску теорију у домену концептуалне структуре. Ипак, Лејкоф истиче недостатке свог приступа и методологије која није у стању да објасни индивидуалне разлике у емоционалним искуствима различитих људи. Његов модел је општи когнитивни модел *љутње* у енглеском језику који начелно каже да његови говорници у свакодневној комуникацији доследно користе одређене метафоричне изразе којима објашњавају емоцију љутње. Колико је искуство сваког, појединачног човека слично општем моделу и колико се емоционална искуства људи међусобно разликују, овај модел не може да објасни.

3. Кевечеш. У великој мери инспирисан радовима Џ. Лејкофа, пре свега идејом о томе да *појмовне метафоре* представљају централне принципе појмовне и језичке организације, Золтан Кевечеш усмерио је своја истраживања у ново, неистражено поље емоционалне семантике. Циљ му је био да детаљном анализом малог броја емоционалних концепата представи начин на који човек разуме појмове који припадају апстрактном домену емоција (уп. Кевечеш 1986, 1988, 1990, 2000; Лејкоф–Кевечеш 1983). Велики део човековог концептуалног система, сматра Кевечеш, може се разоткрити детаљном анализом лексичких израза којима се одређени концепти означавају. Језик, односно лексички систем једног језика рефлекција је нашег концептуалног система. Приступ разумевању концепата који је заснован на анализи лексике као резултат даје когнитивне моделе концепата које Кевечеш назива *језички заснованим народним моделима*.²⁵ Он сматра да је део нашег концептуалног система могуће открити истраживањем начина на који говоримо о различитим аспектима света у којем живимо. Дакле, да би се адекватно истраживали емоционални концепти неопходно је добро познавање емоционалног језика носилаца одређеног емоционалног искуства (в. табелу).

Табела 13. Структура емоционалног језика (Кевечеш 2000: 6)

Емоционални језик				
експресиван		дескриптиван		
		дослован		фигуративан
		базичне речи	периферне речи	метафора метонимија

Све речи којима се именују и изражавају емоције могу се поделити у две основне групе – *дескриптивне* и *експресивне* речи. Експресивне речи су оне којима се осећања непосредно изражавају (нпр. *бљак, јао, ужас, ух* и сл.). Другу, ширу категорију представљају дескриптивне емоционалне речи које обухватају лексику означавања емоција. Она може бити *дословна* и *фигуративна*. Кевечеш сматра да постоје речи које ће сваки говорник одмах

²⁵ Упореди Лејкофову народну теорију о физиолошким последицама љутње (в. т. 3.1.1.3.2).

препознати као емоционалне (нпр. *радост, туга, љутња, страх, нада* и сл.). Најчешће су то оне речи које заузимају средишњи категоризациони ниво (према Рош 1975) и за чије је препознавање у експерименталним методама потребно најкраће време. Ове речи називају се базичне емоционалне речи. Осим њих, постоје и небазичне, периферне емоционалне речи које су специфичног, комплекснијег значења (нпр. *стрепња, ужас, паника* и сл.). Дакле, базична емоционална реч *страх* садржи категорије нижег нивоа у које спадају *стрепња, узнемиреност, паника* или *ужас*. У том смислу, дословна емоционална лексика може се поделити на базичну (*страх*) и периферну (*стрепња, ужас, паника*). Другој групи припада тзв. фигуративна лексика у коју спадају метафором и метонимијом остварена емоционална значења. То су речи и изрази којима се означавају различити аспекти емоционалних концепата као што су *интензитет, узрок, контрола* и сл. Фигуративној лексици, првенствено улози метафоре у разумевању емоционалних концепата, Кевечеш је посветио највећи део својих језичких истраживања.

За разлику од приступа који су му претходили а који су били засновани на идеји да се емоционални концепти могу објаснити утврђеним скуповима минималних обележја (*сема, примитива, вредности, обележја* и сл.) Кевечеш полази од идеје да емоционални концепти представљају прототипски организоване когнитивне моделе. Разумевање садржаја емоционалних концепата могуће је рашчлањивањем њене структуре на четири основна дела: систем концептуалних **метонимија**, систем концептуалних **метафора**, скуп **сродних концепата** и скуп **когнитивних модела** (Кевечеш 1986: 107).

Систем концептуалних метонимија. Један од механизма фигуративног језика²⁶ који користимо у разумевању емоционалних концепата јесу концептуалне метонимије. Оне обухватају два типа метонимијских односа. Један се односи на унутрашње *физиолошке промене* организма, док се други односи на *бихевиоралне реакције*. Физиолошке

²⁶ Према Кевечеш 1986.

последнице љутње су, на пример – пораст телесне температуре, пораст унутрашњег (крвног или мишићног) притиска, узнемиреност и сметње у перцепцији. На основу ових физиолошких својстава (које су културално условљене) можемо, с лакоћом, да препознамо љутњу код друге особе. У томе нам помаже опште метонимијско правило које гласи да су *физиолошке промене изазване емоцијом сама емоција*. Основне метонимије које се користе у концептуализацији љутње су: телесна температура (Марко је *усијана глава*), притисак (Кад је сазнао вест, само што није *експлодирао*), црвенило лица и врата (*Поцрвенела* је од беса), узнемиреност (*Тресла се* од љутње, беса) и сметње у перцепцији (Пао ми је мрак на очи) (Кевечеш 1990: 52). У датим изразима емоција љутње представљена је посредством физиолошких реакција које су својствене датој емоцији. Бихевиоралне реакције подразумевају специфично понашање појединца, узроковано дејством одређене емоције, које се најчешће назива емоционална експресија. Метонимије које се односе на емоционалну експресију најчешће описују оно што је објективно у вези са датом емоцијом. На пример, агресивно вербално понашање је уобичајено понашање када је у питању емоција љутње. Датом понашању одговарају следеће метонимије: агресивно вербално понашање је љутња (*Самleo сам га*), агресивно телесно понашање је љутња (*Хтео је да ме убије* погледом), насилно понашање је љутња (*Цело јутро је лупао* вратима од беса) и махнито понашање је љутња (*Чунао је косу од беса*) (Кевечеш 1990: 64). Ипак, Кевечеш напомиње да је некада тешко установити да ли се концептуална метонимија односи на физиолошке или бихевиоралне промене. Чини се, сматра аутор, да се дата два аспекта појављују истовремено, односно да међу њима долази до значајних преклапања.

Систем појмовних метафора. У својој књизи *Метафора и емоција* Кевечеш се бави фигуративним (метафоричним и метонимијским) језиком који се користи у анализи људских концептуалних система (Кевечеш 2000). Посебну целину у оквиру човековог концептуалног система представља систем људских емоција. Основне аспекте концептуализације емоција и емоционалних искустава немогуће је разумети без разумевања структуре и

садржаја *појмовних метафора*. Кевечеш се бавио систематизацијом досадашњих истраживања емоционалних метафора рађених у оквирима когнитивно-лингвистичке методологије, првенствено заснованих на радовима Ц. Лејкофа и М. Џонсона. Емоционални концепти који су најчешће анализирани у оквирима датих истраживања обухватају *љутњу, страх, срећу, тугу, љубав, пожуду, понос, стид* и *изненађење*. Кевечеш сматра да одабир ових концепата није случајан. Наиме, све наведене (уз изузетак *љубави* и *изненађења*) јесу прототипичне емоције које, у смислу њиховог когнитивног статуса као лингвистичке категорије, у вертикалној хијерархији концепата заузимају средишњи, базични ниво. Појам метафоре подразумева постојање *изворног* домена помоћу којег се концептуализује *циљни* домен, односно апстрактан појам. Кевечеш је систематизовао основне метафоричке изворне домене којима се објашњавају емоције *љутње, страха, среће, туге, љубави, пожуде, поноса, стида* и *изненађења* на следећи начин (Кевечеш 2000: 21–33):

ЉУТЊА: врела течност у садржатељу, ватра, лудило, противник у борби, заточена животиња, терет, природна сила, поглавар.

СТРАХ: течност у садржатељу, скривени непријатељ, мучитељ, натприродно биће, болест, лудило, противник у борби, терет, природна сила, поглавар.

СРЕЋА: је горе, одвојеност од тла, небо, светлост, виталност, топлина, здравље, пријатан физички осет, течност у садржатељу, заточена животиња, противник у борби, је високо, лудило, природна сила.

ТУГА: је доле, мањак топлоте, мањак виталности, течност у садржатељу, физичка сила, природна сила, болест, лудило, терет, живи организам, заточена животиња, противник, поглавар.

ЉУБАВ: храна, путовање, јединство, близина, веза, течност у садржатељу, ватра, економска размена, природна сила, физичка сила, заточена животиња, рат, игра, зараза/болест, магија, лудило, поглавар, је високо.

ПОЖУДА: глад, опасна животиња, топлота, притисак у садржатељу, лудило, игра, рат, физичка сила, природна сила, поглавар.

ПОНОС: течност у садржатељу, супериоран, економска вредност.

СТИД: течност у садржатељу, болест, смањење величине, скривање од света, физичко оштећење, терет.

ИЗЕНАЂЕЊЕ: физичка сила, природна сила.

На основу датог описа примећујемо да се емоционални концепти могу разумети уз помоћ великог броја појмовних метафора (од 2 до 18). Две основне метафоре јесу оне које су надређене свим емоционалним концептима, а односе се на два изворна домена – *емоција је течност у садржатељу* и *емоција је сила*. На овај начин Кевечеш прави разлику између опште метафоре и појединачних метафора које су специјализоване за

поједине аспекте емоционалног искуства. Примећујемо да се *љубав* концептуализује као храна (*Гладан сам љубави*), близина (*Врло су блиски*), веза (*Постоји нека чврста повезаност међу њима*), али и као рат (*Освојила га је*), болест (*Сломљено ми је срце*) или заточена животиња (*Ослободила је своја осећања*). Као што видимо, изворни домен којим се концептуализује пријатна, пожељна емоција не мора, сам по себи, бити пријатан.

Кевечеш сматра да сви говорници једног језика (у случају његових истраживања, *енглеског*) имају заједнички концептуални систем. Из датог концептуалног система произлазе сви фигуративни лингвистички изрази које говорници користе како би изразили своје емоције. На основу фреквенције употребе одређених појмовних метафора сами говорници могли би се категоризовати тако да се добију групе говорника које користе одређени тип метафоричних израза. Мисли се, првенствено, на продуктивност одређених изворних домена у њиховом говору. Величина датих група може варирати у смислу да одређену метафору може користити свега неколико људи, али и читава заједница говорника. У том смислу, могле би се издвојити две опште групе говорника – они који, на пример, *љубав* увек концептуализују као *течност у садржатељу* или они који је концептуализују као *силу*. Такође, постоје говорници који *љубав* увек концептуализују као *магију*, нешто што је *горе*, *високо*, док је други виде као *болест*, *рат*, *лудило* и сл. Дато запажање Кевечеша важно је због тога што се на основу резултата добијених лингвистичким истраживањима, у овом случају категоризацијом лингвистичких израза, могу добити информације о појединачним концептуалним системима самих говорника датог језика. Добијена слика даље се може истраживати у оквирима антрополошких и социопсихолошких студија.

Сродни концепти. Осим метонимија и метафора, Кевечеш разматра појам тзв. *сродних концепата* различитих врста. Они могу бити *инхерентни* и *везани*. Инхерентни концепти конституишу минималну концептуалну садржину одређене категорије. На пример – концепт *романтичне љубави* тешко је замислити без концепата као што су *приврженост*, *чежња* и

интересовање; понос без радости и задовољства или љутњу без незадовољства и жеље за осветом. Везани концепти повезани су са главним концептом слабијим везама. Ипак, некада је тешко одредити колико су одређени концепти међусобно блиски. Кевечеш наводи пример романтичне љубави која је многим људима незамислива без сексуалне жеље. Међутим, у свом истраживању добио је резултате који показују да дати концепт припада групи везаних, дакле, необавезних, слабије повезаних концепата. Сродни концепти (инхерентни и везани) представљају концептуалне домене којима су емоционални концепти окружени.

Скуп когнитивних модела. Кевечеш сматра да је структура концепта заснована на појму тзв. *когнитивног модела*. Он обухвата једног централног, прототипичног члана (некад и више од једног) и велики број непрототипичних чланова. Когнитивни модели представљају културално детерминисане народне теорије емоција. Они садрже највећи део концептуалног материјала одређеног домена, који се процесима усвајања језика преноси са једне генерације на другу. Појам когнитивног модела у разумевању концептуализације емоција важан је због тога што појединачне метонимије, метафоре и сродни концепти не могу у потпуности пренети целокупно значење концепта. На пример, метафора *емоција је опасна животиња* или метонимија *страх је узнемиреност* захватају само поједине аспекте, али не дају комплетан модел одређене емоције. Ипак, истиче Кевечеш, постоје метафоре које представљају, мање-више, свеукупно знање о одређеној емоцији или општој категорији. Најзначајнија од њих јесте метафора *садржатеља* која, због своје општости и свеобухватности, не представља само метафору већ и самосталан *когнитивни модел емоција*.

Дакле, два појма која су суштинска за разумевање структуре и садржаја емоционалних концепата јесу појмови *прототипа* и *когнитивног модела*. Емоционални концепти су прототипични когнитивни модели који обухватају концептуалне метафоре, метонимије и сродне концепте. Когнитивни модели емоција садрже тзв. *ентитете* и *предикате*. Ентитети обухватају *сопство* (ја), *објекат љубави* (друга особа) и, метафорички,

љубав. Предикати се остварују као *релације* и *својства* (особине). Релације упућују на различите односе између ентитета (нпр. *љубав ми даје додатну енергију*, *друга особа ме привлачи*) док својства описују ентитете (нпр. објекат љубави *је прелеп*, *љубав траје заувек*). Сваки емоционални концепт може се представити кроз тзв. *онтологију*. Она садржи листе свих ентитета и предиката (својстава и релација) који стоје у основи пропозиција које формирају когнитивне моделе. Пропозиције су представљене у виду нивоа или етапа између којих постоји редослед појављивања (обично означен временским или узрочним квалитетом).

Кевечеш је читаву једну студију посветио испитивању концепта романтичне љубави, а истим осећањем бавио се и у другим својим радовима (уп. Кевечеш 1986, 1988). Оно што нам се чини посебно занимљивим јесте његово тумачење идеалног и типичног модела љубави у концептуалном систему говорника енглеског језика. Наиме, на основу језички заснованог народног модела *љубави* Кевечеш представља сценарио *идеалне љубави* која је сама по себи недостижна. Погледајмо његов модел (Кевечеш 1986: 96):

Права љубав **се појављује**.
Друга особа ме јако привлачи.
Привлачност достиже врхунац на скали интензитета.
Интензитет привлачности прелази границу лимита.
Ја се налазим у стању губитка контроле.
Интензитет љубави је максималан.
Осећам да ми љубав даје додатну енергију.
Видим себе и другога као целину.
Доживљавам однос као стање савршене хармоније.
Видим љубав као нешто што гарантује стабилност односа.
Верујем да је љубав потреба
да је ова љубав моја права љубав
да је објекат љубави незаменљив
да **љубав траје заувек**.
Љубав је обострана.
Доживљавам одређене физиолошке промене:
пораст телесне температуре, убрзан рад срца,
црвенило и сметње у перцепцији.
Показујем одређене бихевиоралне промене:
физичку блискост, интимно сексуално понашање,
секс, по мени се види да сам у стању љубави.
Доживљавам љубав као нешто пријатно.
Своје понашање према објекту љубави дефинишем
кроз одређене емоције и емоционалне ставове:
свиђање, сексуалну жељу, поштовање, приврженост,
самопожртвовање, ентузијазам, дивљење, нежност, бригу,
интимност, понос, чежњу, пријатељство и заинтересованост.
Ја сам срећан.

Оно што примећујемо јесте да идеалан модел поставља високе стандарде који се морају испунити да би се рекло да је одређена особа пронашла праву љубав. Међутим, како наглашава Кевечеш, управо је апстрактност основно својство идеализованих модела јер они представљају циљеве које је, у стварном животу, немогуће постићи. Због тога аутор предлаже нешто измењени, реалнији и практичнији *типичан модел љубави* (Кевечеш 1986: 103–104):

Трагам за правом љубављу.
Пронађем праву љубав.
Друга особа ме јако привлачи.
Привлачност убрзо достиже врхунац на скали интензитета.
Покушавам да контролишем емоције (привлачност):
Тачније, трудим се да зауставим интензитет љубави како не би прешао границу интензитета.
Труд је неуспешан.
Губим контролу над љубављу:
Интензитет љубави прелази границу.
Налазим се у стању недостатка контроле.
Интензитет љубави је максималан.
Осећам да ми љубав даје додатну енергију.
Видим себе и другог као целину.
Доживљавам однос као стање савршене хармоније.
Видим љубав као нешто што гарантује стабилност односа.
Верујем да је љубав потреба
да је ова љубав моја права љубав
да је објекат љубави незаменљив
Љубав је обострана.
Доживљавам одређене физиолошке промене:
пораст телесне температуре, убрзан рад срца,
црвенило и сметње у перцепцији.
Показујем одређене бихевиоралне промене:
физичку блискост, интимно сексуално понашање, секс,
по мени се види да сам у стању љубави.
Доживљавам љубав као нешто пријатно.
Своје понашање према објекту љубави дефинишем
кроз одређене емоције и емоционалне ставове:
свиђање, сексуалну жељу, поштовање, приврженост,
самопожртвовање, ентузијазам, дивљење, нежност, бригу,
интимност, понос, чежњу, пријатељство и заинтересованост.
Срећан сам.
Љубав је задовољена браком.
Интензитет љубави опада испод горње границе:
Љубав се претвара у приврженост.

Ако упоредимо два предложена модела можемо уочити основне аспекте који *типичан* модел љубави приближава човековом реалном, свакодневном искуству које има у вези са датом емоцијом. Дата два модела се у највећем делу умногоме поклапају. Међутим, основне разлике тичу се *контроле* и *брака*. У типичном моделу постоје етапе које укључују покушај

контролисања емоција и кулминације љубави која се завршава браком. *Чекање* на праву љубав која се јавља у идеалном моделу, овде је замењена *потрагом* за правом љубављу. И на крају, оно што је, чини нам се, основно обележје идеализованог концепта љубави јесте уверење да *љубав траје вечно*. Дата пропозиција изостављена је у типичном моделу. На основу ова два примера можемо приметити основну разлику између модела минималних обележја и когнитивних модела емоционалних концепата. Наиме, модел који предлаже Кевечеш обухвата већи број различитих аспеката одређене емоције. На пример, когнитивни модел *љубави* укључује различите ентитете и љубавна искуства: праву љубав, љубав која је обострана, свиђање, поштовање, пријатељство и др. Сви ови примери представљају различите аспекте у основи исте емоције – *љубави*. Због тога су, сматра Кевечеш, прототипски когнитивни модели емоција информацијски богатији од њима одговарајућих минималних дефиниција.

На основу одабране групе емоционалних концепата – *љутња, страх, понос, поштовање* и *љубав* аутор је настојао да открије прототипе који су утемељени у језику који користимо када о њима говоримо. Емоционалне категорије могу се дефинисати преко прототипа или идеализованих случајева. Прототипи се могу представити у облику когнитивних модела који су засновани на концептуалним метафорама, метонимијама и сродним концептима. Предност разумевања емоционалних концепата као прототипичних когнитивних модела је у томе што дати модели обухватају велики број, културално значајних, емоционалних искустава.

Посебан допринос Кевечеша питањима концептуализације емоција лежи у томе што није посматрао целокупан систем емоционалних категорија. Он је, на примерима малог броја одабраних емоционалних концепата, до најситнијих детаља описао начин на који човек разуме и представља појмове који припадају апстрактном домену емоција. На основу свог приступа дошао је до значајних сазнања о структури појединачних емоционалних концепата и о томе како они функционишу у оквирима ширег концептуалног система. Мишљење је аутора да емоционални концепти

представљају богате структуре (когнитивне моделе) који су у великој мери продукти бројних когнитивних процеса, пре свега, метафора и метонимија.

Д. Кликовац. У књизи *Семантика предлога* Душка Кликовац бави се предлозима чија значења обухватају појам садржавања (Кликовац 2006). У оквирима свог истраживања описала је и три појма која су важна за разумевање процеса концептуализације емоција, а то су појмови – *стања*, *човека* и *емоција*. Ауторка се датим концептуалним доменом бави тако што приказује однос човека и емоција у терминима *садржатеља* и *садржаних објеката*. Да бисмо истакли оно што нам је важно за наше даље истраживање, дате појмове прво ћемо табеларно представити, а затим укратко и прокоментарисати (в. табелу).

Табела 14. Концептуалне метафоре којима се објашњавају појмови *стања*, *човека* и *емоција* (према Кликовац 2006)

СТАЊЕ	ЧОВЕК	ОСЕЋАЊЕ
<i>Стање</i> је садржатељ типичног садржаног објекта – <i>човека</i> .	<i>Човек</i> је садржатељ <i>емоција</i> , мисли, сећања и других апстрактних психолошких ентитета. <i>Човек</i> је садржани објекат <i>стања</i> .	<i>Емоције</i> су садржани објекти типичног садржатеља – <i>човека</i> .
Стање је материја. Стање је рупа, јама. Стање је ограничен 2д простор. Стање је просторија, зграда. Стање је део намештаја.	Човек је бунар, посуда. Човеков емоционални простор је посуда. Човеков емоционални живот је грађевина. Човек је садржатељ за своје <i>право ја</i> .	Емоције су материја. Емоције су течност која се покреће (подиже и спушта). Емоције су покретање бића (човека и животиње). Емоције су раст биљке. Емоције су нетипична материја (прах, магла, светлост, тама, топлота, хладноћа, атмосферске прилике и сл.).

Ауторка разматра појам СТАЊА у вези са концептуализацијом емоција и других ентитета који чине човеков психички свет (Кликовац 2006: 130–139). Прототипично стање је пасивно и несвесно. Оно чини језгро категорије стања. За човека су прототипична стања физиолошка и психолошка стања несвести – сан, полусан, дремеж, несвест, обамрлост и сл. На њих се надовезују стања у којима човек не види (физички или ментално) – заслепљеност, обневиделост, занос, вртоглавица, зачараност, бунило, заборав). На језгро се надовезују она стања у којима је човек свестан и види, али мирује (физички, духовно или вербално) – мир, непокретност, лежерност и ћутање. Најбројнија су она стања у којима је човек свестан, а која не може да контролише: а. физиолошка стања опште природе (смрт,

живот, постојање, непостојање, моћ, немоћ, снага, слабост, болест, трудноћа, лудило, температура, грч, напор, мука, бол, блаженство и сл.) и б. осећања и расположења (очајање, страх, паника, брига, љутња, гнев, мржња, неспокојство, збуњеност, чудо, малодушност, љубав, слога, радост, усхићење, срећа, нехај, весеље, жалост, туга, мисли, осећање, потреба, страст, повређеност, усамљеност, непријатељство и сл.). Постоје стања у којима је човек свестан, физички се покреће или мења. То су спонтане менталне активности (уверење, вера, неверица, сумња, недоумица, очекивање, ишчекивање, слутња, гнушање, кајање). Ауторка истиче да *особина* није типично стање. Она се приписује категорији стања будући да носилац особине нема утицаја на њено појављивање, тј. реализацију (простота, халапљивост, послушност, наивност, упорност, чистота, непроменљивост, једноставност, несамерљивост, стварност, сложеност, непорочност, приправност, усаглашеност). Стање је апстрактан појам који се концептуализује одговарајућим метафорама (материја, рупа, јама, ограничен 2Д простор, просторија, зграда, део намештаја). Стање представља разнородну категорију која је организована око прототипа. Прототипично стање није резултат вољног деловања и управљања ентитета, већ се односи на стање мировања и несвесно је. Стање је *садржатељ* типичног садржаног објекта – човека.

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЧОВЕКА КАО САДРЖАТЕЉА. Човек је *носилац* апстрактних психолошких ентитета (Кликовац 2006: 197–203). Човек је садржатељ. Улогу садржатеља има његов унутрашњи, емоционални простор. У том простору смештене су емоције и други ентитети човековог психичког живота. Разликују се садржатељи емоција (срце и душа) од садржатеља менталних ентитета мисли и сећања (глава, свест, мозак, памет). Човека концептуализујемо као бунар, посуду, садржатеља (за осећања, мисли, сећања и друге апстрактне психолошке ентитете и ментална стања).

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЕМОЦИЈА КАО САДРЖАНИХ ОБЈЕКТА. Емоције представљају психолошке ентитете који су својствени човековом унутрашњем свету. Човек има улогу садржатеља *осећања, мисли и сећања*

који се концептуализују као *материја* или *предмети*. Садржавање које се односи на психолошке ентитете није намерно, већ спонтано. Емоције, мисли и сећања заузимају једно од важнијих места у људском искуству због чега је перцепција човека као њиховог садржатеља типична. Захваљујући својој чулној димензији емоције се концептуализују на сличан начин као физички осећаји (*бол*) – дакле, као материја. Емоције концептуализујемо као реку, море, течност, терет, бића, људе, материју (која испуњава човека, која је под притиском), механизам и ватру. Општа метафора гласи – *емоције су материја*. Материја се може конкретизовати. Први степен конкретизације односи се на прототипичну материју – течност која се креће, која се подиже. Следећи степен конкретизације односи се на дизање или кретање материје и може означавати покретање неког бића – човека, животиње или раст биљке. Емоције се могу концептуализовати као нетипична врста материје – прах, магла, светлост, тама, звук, одсуство звука, топлота, хладноћа, атмосферске прилике.

Радост је материја.

Срамота је благо.

Страх је терет.

Када говори о концепту стања, ауторка наводи *несвесност* и *пасивност* као основна својства. Ако у том смислу посматрамо категорију емоција, можемо ли рећи да постоје *активне* и *пасивне* емоције. Активне емоције односиле би се на процес узроковања емоција у другоме, на пример – *храбрити*, *веселити*, *нервирати* или *радовати*, док би се пасивне емоције односиле на доживљај емоције у самом субјекту – *волетти*, *мрзети*, *патити*, *туговати* или *чезнути* (в. Миленковић 2015: 25). Овако посматрано само би се пасивне емоције могле разумети као типична стања, док би се активне емоције налазиле на периферији дате категорије. Категоријама *стања*, *емоција*, *особина* и *осећаја* више ћемо се бавити у поглављу које ће бити посвећено језичкој анализи. На самој лексичкој грађи покушаћемо да препознамо и дефинишемо сличности и разлике који постоје међу овим сродним категоријама и систематизујемо глаголе којима се дати односи изражавају.

К. Расулић. У једном делу своје књиге *Језик и просторно искуство* ауторка разматра вертикалну димензију апстрактног домена *људских емотивних стања* у енглеском и српском језику (Расулић 2004: 219–224). Она говори о конкретизацији оријентационе метафоре ДОБРО ЈЕ ГОРЕ, ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ и њеној трансформацији у метафору ПОЗИТИВНО СТАЊЕ ДУХА ЈЕ ГОРЕ, НЕГАТИВНО СТАЊЕ ДУХА ЈЕ ДОЛЕ. Ауторка истиче да се у домену емотивних стања појмовна корелација између позитивних и негативних аспеката сликовне схеме ГОРЕ-ДОЛЕ конкретизује као радост/срећа/позитивно емотивно стање је горе, туга/негативно емотивно стање је доле (Расулић 2004: 219), наводећи примере из енглеског и српског језика. Дата метафора утемељена је, сматра ауторка, у свакодневном човековом искуству, које се тиче, пре свега, телесних манифестација одређених емотивних стања. У том смислу, добро расположење, срећа или радост подразумеваће усправно држање, уздигнуту главу, осмех на лицу (ГОРЕ), док ће лоше расположење, незадовољство, туга или депресија подразумевати клонуло тело, повијена рамена и погнуту главу (ДОЛЕ) (И.). У односу на општу појмову метафору ДОБРО ЈЕ ГОРЕ, ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ, развијају се и конкретније метафоре типа – СВЕСНО ЈЕ ГОРЕ, НЕСВЕСНО ЈЕ ДОЛЕ или ПРИЈАТНО/ПОЖЕЉНО ЈЕ ГОРЕ, НЕПРИЈАТНО/НЕПОЖЕЉНО ЈЕ ДОЛЕ (И. 223). Осим вертикалне димензије апстрактног домена *људских емоција* К. Расулић бавила се и појмовним обрасцем БЛИЗУ–ДАЛЕКО помоћу којег се домен емоција концептуализује путем метафоричког пресликавања ЕМОТИВНА БЛИСКОСТ ЈЕ БЛИЗИНА, ОДСУСТВО ЕМОТИВНЕ БЛИСКОСТИ ЈЕ ДАЉИНА (Далеко од очију, далеко од срца) (Расулић 2006: 234). Будући да емотивна блискост, како ауторка истиче, подразумева да се особе познају и воле, то у типичном случају подразумева и физичку близину (И.). Оно што примећујемо јесте чињеница да човек врло лако и често користи своја свакодневна, проосторна искуства (која се разоткривају у просторним метафорама заснованим на дихотомијама горе–доле, близу–далеко), како би разумео различите аспекте својих емоционалних искустава.

3.1.1.3.3. Асоцијативна метода у концептуализацији емоција

Р. Драгићевић. Једну другачију перспективу у разумевању значења емоционалне лексике представила је Рајна Драгићевић која се концептуализацијом емоција у српском језику бавила применом тзв. *асоцијативне методе* (Драгићевић 2004, 2007, 2010).

Метода асоцијативних тестова је једноставна, а добијени резултати могу се користити у многим научним областима. Тест садржи листу *речи-дражи* или *стимулуса* које се испитаницима читају или им се дају у писаном облику. Од испитаника се тражи да на приказане речи или изразе генеришу *речи-реакције* које се називају *асоцијати*. Што се више испитаника подвргне тесту и што су услови испитивања изједначенији то су резултати поузданији. Реакције се затим пребројавају и групишу по учесталости. Одговори које испитаник даје називају се *асоцијације*, које могу бити *слободне* и *контролисане*. *Слободне асоцијације* су оне код којих однос између асоцираних елемената није ограничен на неку посебну врсту односа (овде у потпуности владају закони асоцијације). Слободне асоцијације могу бити *дискретне* и *континуиране*. Код дискретних асоцијација испитаници као одговор на задати стимулус наводе само једну реч. Континуиране асоцијације су осмишљене тако да се испитанику даје слобода да одговори већим бројем речи које се нижу једна за другом. У *тесту контролисаних асоцијација* стимулус и одговор треба да буду у неком задатом односу, чиме се ограничава деловање асоцијативних закона. У оваквим случајевима експериментатор захтева од испитаника да као одговор даје одређену врсту речи или односа, чиме усмерава потенцијалне асоцијативне процесе.

Ауторка користи асоцијативне тестове као методолошки апарат помоћу којег прикупља информације о томе на који начин представници српског језика говоре о својим емоцијама. Основни тип асоцијативног теста који користи јесте тест дискретних асоцијација. Стимулус је израз типа *љутња/љубав/страх је кад ...*, а задатак испитаника је да одговори једном речју, изразом или реченицом која описује оно што осећа када дату емоцију доживљава. Класификацијом прикупљених одговора добија се опис основних параметара који се налазе у основи доживљаја одређене, испитиване емоције. У наставку рада описаћемо резултате које је Р. Драгићевић добила анализирајући емоције *љутње*, *туге* и *страха* методом асоцијативних тестова.

ЉУТЊА

Љутња је кад ... ми је учињена неправда / те изнервира неко / ме неко лаже / не постигнем шта желим / ме изнервира мама / нешто не испадне онако како желиш / не могу да постигнем оно што желим / ме неко не схвати / не могу да добијем оно што желим, а могуће је / немаш контролу над собом / се изгубиш / смо нервозни / изневериш самог себе /

те неко наљути / постајем агресивна / ти нешто не пође за руком / ми говоре шта да радим / видим да неко лаже, а гледа ме у очи и сл.

На основу класификације добијених одговора ауторка је издвојила четири основна типа асоцијација – љутња је *изнервираност / блокирани циљ / физиолошка реакција и неправда*. Они представљају четири типа концептуализације љутње као реакције на догађај који се може реализовати у два потенцијална облика: (а) догађај који садржи једног учесника који је доживљавач љутње и (б) догађај који укључује два учесника у улогама изазивача и доживљавача љутње. Ауторка предлаже *типичан сценарио љутње*. Љутња је у свом најтипичнијем облику реакција на блокирани циљ или нанесено понижење. Љутња је реакција на догађај. Стереотипни носиоци љутње у типичном сценарију јесу они који немају разлога да је контролишу, због своје важне улоге у друштвеној групи (отац и професор). Љутња има две манифестације – тренутну (која представља типичну емоцију) и трајну (која представља део колеричног темперамента, односно особину). Љутња се реализује у два типична сценарија: 1. сценарио – један учесник, објективно остварљив циљ, труд/нада/уверење да ће се постићи зацртани циљ, немогућност остварења циља, осећање фрустрације, губитак контроле, физиолошке реакције понекад праћене агресивним понашањем. 2. сценарио – два учесника, изазивач чини неправду/увреду/понижење, други учесник тиме бива изазван, губитак контроле, физиолошке реакције понекад праћене агресивним понашањем.

ТУГА

Туга је кад ... изгубиш вољену особу / нас изневери неко у кога верујемо / немам коме да се обратим / изгубим оно што ми је драго / видиш тужну особу / се присетим неког тужног догађаја / ти умре неко драг / си незадовољан / се разочараш после огромне вере / останем без своје куце / те неко повреди / кад осећам да сам сама / изгубим некога кога волим / сам сама и не знам шта бих са собом / се сетим нечега што ме растужило / кад поред себе немам пријатеља / се разочараш у некога или нешто / не добијем оно што заслужујем / схватиш да немаш партнера / ти се чини да је све на овом свету стало за тебе и сл.

Највећи број одговора испитаника упућују на чињеницу да је туга *осећање изазвано губитком некога или нечега уз осећање усамљености*. Одавде потиче кључни сегмент прототипичног сценарија туге – обично је

изазвана неким догађајем, а дати догађај је најчешће губитак некога. Губитак производи усамљеност, а усамљеност рађа тугу. Одговори испитаника такође упућују на чињеницу да се између осећања туге и других емоција појављују асоцијативне везе: кад си *усамљен, незадовољан, разочаран, повређен, изневерен, безвољан, несрећан, нерасположен, потиштен*, кад *патиш* и др. Осећање туге није означено специфичним физиолошким реакцијама, али су телесне манифестације очигледне и односе се на повијеност тела, пре свега главе. Прототипичан носилац туге је *мајка* јер је мајчинска туга јача од осталих врста туге. Ауторка предлаже *типичан сценарио туге*. Постоје два учесника – изазивач и доживљавач. Онај који доживљава осећање туге у блиској је емотивној вези са изазивачем туге. Овај га напушта (умире, одлази, губи интересовање за њега, разочарава га и сл.). Доживљавач сагледава ситуацију и губитак разуме као дефинитиван. Не бори се, већ пасивно трпи.

СТРАХ

Страх је кад ... паднем у депресију / се бојим нечега / не желим да се неком блиском деси нешто лоше / се бојим, плашим и сл.

Најтипичнији страх је праисконски, урођени страх од непосредне опасности која може угрозити живот (нпр. *ватра, животиња*). За њим следи страх од губитка некога или нечега. Страх је нешто што спутава акцију, изазива несигурност пред непознатим, подстиче ишчекивање непријатног краја непознате ситуације, неуспеха. Физиолошке реакције обухватају: губитак контроле, плач, лупање срца, немоћ, изгубљеност. Прототипични носиоци страха су они који су најугроженији и најнесигурнији (дете, војник, ученик).

Емоције *љутње, туге и страха* ауторка је анализира на исти начин, стављајући акценат на елементе као што су: изазивач емоције, типичан носилац емоције, постојање/непостојање физиолошке или телесне манифестације и структура типичног сценарија. Да бисмо указали на сличности и разлике које постоје међу анализираним емоцијама а које су

засноване на резултатима асоцијативних тестова, у наставку ћемо табеларно приказати основне елементе концептуализације *љутње*, *страха* и *туге* према тумачењима Р. Драгићевић (в. табелу). Основни елементи обухватају – основне асоцијације, типичан сценарио и типичне носиоце датих емоција.

Табела 15. Концептуализација емоција (према Драгићевић 2004, 2007, 2010)

емоција	ЉУТЊА	ТУГА	СТРАХ
основне асоцијације	... је кад ми је учињена неправда; кад те неко изнервира; кад ме неко лаже; кад не постигнем оно што желим и сл.	... је кад изгубиш вољену особу; кад нас изневери неко у кога верујемо; кад си незадовољан; кад патиш због некога и сл.	... је кад паднем у депресију; се бојим нечега; не желим да им се деси нешто лоше; се бојим, плашим и сл.
типичан носилац емоције	отац / професор	мајка	дете / војник / ученик
типичан сценарио	<p>Сценарио 1. Један учесник. Објективно остварљив циљ. Труд/нада/уверење да ће се постићи зацртани циљ. Немогућност остварења циља. Осећање фрустрације. Губитак контроле. Физиолошке реакције, понекад праћене агресивним понашањем.</p> <p>Сценарио 2. Два учесника. Изазивач чини неправду/увреду/понижење. Други учесник тиме бива изазван. Губитак контроле. Физиолошке реакције понекад праћене агресивним понашањем.</p>	<p>Два учесника. Изазивач и доживљавач. Доживљавач је блиско емотивно везан за изазивача туге. Он га напушта (умире, одлази, губи интересовање за њега, разочарава га). Доживљавач сагледава ситуацију и губитак разуме као дефинитиван. Не бори се, већ пасивно трпи.</p>	<p>Нема типичног сценарија. Прототипичан страх је страх од губитка некога (или нечега). Страх спутава акцију. Страх изазива несигурност пред непознатим. Страх подстиче неуспех. Физиолошке реакције: губитак контроле, плач, лупање срца, немоћ и изгубљеност.</p>

Оно што је, чини нам се, највећи допринос анализе емоција методом асоцијативних тестова јесте то што дати приступ омогућава истраживачу да се приближи емоционалним искуствима реалних говорника. Асоцијативни

одговори представљају елементе помоћу којих, из језичке перспективе, градимемо емоционални догађај. На основу њих сазнајемо да су емоције физиолошки, понашајни и мисаони процеси, да можемо бити срећни и тужни из истих разлога и да узрок наших емоционалних стања могу бити други људи али и ми сами. Будући да емоције припадају човековом унутрашњем свету, а сваки је човек свет за себе, тешко је, чак и на основу великог броја добијених одговора, правити опште генерализације. Ипак, асоцијативни одговори могу нам помоћи у дефинисању оних психофизиолошких и понашајних параметара специфичних за одређене емоције. Овде се можемо вратити на причу о примарним емоцијама јер је јасно да ће се базичне емоције као што су *радост*, *туга*, *љутња* или *страх* много лакше дефинисати и спецификовати у односу на емоције *зависти*, *љубоморе*, *поштовања* или *чежње*. Питање је, заправо, какви би се одговори добили у асоцијативним тестовима са датим, специфичним емоцијама и на који би се начин њихове особености уопштиле и представиле.

3.1.2. Кратак осврт на досадашња истраживања

Језик је оруђе које посредује између сложеног света емоција и нашег разумевања односа који у том свету владају. Ипак, на крају нашег прегледа о основним приступима који су коришћени у психолингвистичким истраживањима емоција, с разлогом постављамо питање – може ли се анализом емоционалне лексике у потпуности разумети природа различитих емоционалних концепата. Основна идеја аутора који су се емоцијама бавили у оквирима психолошких дисциплина била је да се њихова апстрактност у одређеној мери конкретизује, пребацивањем фокуса истраживања у домен психолингвистике. Лексика којом се означавају емоције почиње да се испитује у оквирима три научна приступа – компонентијалне анализе, теорије прототипа и концептуалне анализе.

У наставку дајемо кратак приказ којим ћемо сумирати резултате најзначајнијих радова оних аутора који су се у поменутиим теоријско-методолошким оквирима бавили појмовно-језичким феноменом *емоција*.

3.1.2.1. Компоненцијална анализа

Метода компонентцијалне анализе утемељена је на идеји да се значење лексеме може разложити на просте значењске елементе. Датом методом анализира се конкретна лексика, превасходно именице. Међутим, постоје истраживања у којима се компонентцијалном анализом испитивала значењска структура емоционалних речи, дакле апстрактна лексика. Без обзира на различита именована семантичких компонената – семе, обележја, примитиви или емоционалне вредности, циљ им је исти – *да означи и истакну односе који постоје међу различитим емоционалним терминима*.

У истраживањима Цоела Давица семантичке компоненте представљене су у форми дескриптивних исказа у којима су описана емоционална искуства индивидуалних говорника. Аутор је добијене исказе груписао у 12 емоционалних кластера, а кластере у четири димензије емоционалног значења (свака димензија обухвата по три кластера). Његов *речник емоционалних термина* садржи описе појединачних емоција који су најсличнији оним емоционалним искуствима које човек у стварности заиста доживљава. Ипак, указивао је на недостатке декомпоновања семантичког садржаја на овај начин, сматрајући да је речима немогуће пренети све нијасне и специфичности доживљених емоционалних искустава.

Семском структуром емоционалних речи бавили су се В. Шаховски и Љ. Бабенко. Проучавали су језичке јединице које у својој семантичкој структури имају емотивни елемент у форми семантичког обележја – *семе емотивности*. Дате језичке јединице Шаховски назива *емотивима* (афективи и конотативи). Они формирају ЛСПЕ (лексичко-семантичко поље емотива) чије једро чине *афективи*, док су *конотативи* распоређени на периферији. Бабенко је истраживала правила по којима се сема емотивности укључује у семску структуру речи и на примерима показала да се дата сема

може остварити као категоријално-лексичка, диференцијална и конотативна. Ауторка предлаже строгу хијерархију сема емотивности различитог ранга.

У оквирима комуникативне теорије емоција улогу семантичких компонената имају тзв. *емоционалне вредности* (Оутли–Донсон-Лерд 1987, 1996). Оне одговарају примарним емоцијама *среће, туге, страха, љутње и гађења*. Значење свих емоционалних речи могуће је представити спојем једне емоционалне вредности и одговарајућег пропозиционог садржаја. Емоционална лексика представља организовано семантичко поље у оквиру којег постоје кохерентне категорије којима се означавају – примарне емоције, емоционални односи, узроковане емоције, каузативи, емоционални циљеви и комплексне емоције.

Ендру Ортони бавио се истраживањем афективног лексикона с циљем да направи таксономију речи чија је примарна функција да означе емоције. Користи специфичне лингвистичке контексте помоћу којих открива да постоје речи које у тзв. *осећати* контексту добијају психолошка и афективна својства која у реалној ситуацији не постоје (уп. Марко *је* напуштен и Марко *се осећа* напуштено). Најбољи примери емоција су они који означавају афективна стања и чији је референцијални фокус афекат.

Разумевање емоционалне лексике методологијом компоненцијалне анализе подразумева узимање у обзир искључиво *једарног* значења, док конотативна, експресивна и фигуративна лексика остају ван оквира датих истраживања. Много је научника, превасходно когнитивистички оријентисаних, који истичу недостатке оваквог приступа. Један од њих је З. Кевечеш који сматра да једарно значење не може у потпуности обухватити целокупност наших искустава у односу на свет – колективних, културално детерминисаних искустава која су заједничка свим припадницима одређене културе. Анализа мора укључити и периферију, јер се једино тако може постићи поклапање између садржаја емоционалних речи и нашег стварног емоционалног искуства (в. Кевечеш 1990).

Развојем когнитивизма у оквирима психолингвистичких истраживања све се више наглашавају недостаци компоненцијалне анализе.

Говори се о томе да су семантичке компоненте елементи помоћу којих се могу уочити одређене разлике међу лексемама, али које не могу бити показатељи целокупног значења. Питање је, заправо, колико се реалног емоционалног искуства може обухватити концептом који је дефинисан разлагањем значења на семантичке компоненте. Чини се да је овом методом обухваћен минимални фрагмент целокупног знања које концепт емоција садржи. У потрази за свеобухватношћу емоционалног значења у психолингвистичким истраживањима емоционалне лексике почиње да се развија идеја о томе да се о емоцијама може расправљати у домену когниције, категоризације и унутрашње организације појмова.

3.1.2.2. Теорија прототипа

У оквирима когнитивних наука почиње да се размишља о томе да људи не могу у потпуности разумети садржај различитих концепата када је он представљен у терминима класичних дефиниција. Традиционалне дефиниције полазе од тога да сви концепти имају одређене атрибуте, својства и обележја, због чега се сматрају једнакима када је у питању њихова централност. Основно својство прототипски организованог концепта јесте да су неки његови делови бољи представници датог концепта од других. Теорија прототипа представља врсту степеневане категоризације појмова у којој су неки чланови одређене категорије централнији од других (периферних). Категорије су хијерархијски структуриране тако што су сви чланови распоређени у оквирима три нивоа – вишег, средњег и нижег. Средњи категоризациони ниво најчешће се назива основним, базичним или генеричким нивоом. Базичне категорије као што су, на пример, *пас*, *птица* или *риба* – у надређеној категорији *животиње*, информацијски су најбогатије, што значи да их говорници препознају као најбоље представнике дате категорије. Могућност да се у једној општој категорији препознају чланови који су прототипични, базични, информацијски најзасићенији навела је истраживаче у области психологије емоција да

одговор на питање о постојању примарних емоција потраже управо у оквирима теорије прототипа. Основни разлог да се емоције анализирају из дате перспективе био је покушај да се пронађе и дефинише начин класификације примарних емоција.

Историјат интересовања психолога за прототипску организацију емоционалних појмова у вези је са радовима Пола Екмана и Џејмса Расела који су се бавили питањима универзалности емоционалне експресије и афективног лексикона. Џејмс је даље, са својом колегиницом Беверли Фер испитивао унутрашњу структуру емоционалних појмова, посредно, анализом одговарајућих емоционалних речи, показавши да је категорија емоција хијерархијски устројена. Она садржи прототипичне емоције које се налазе на средњем, базичном нивоу, док су остале емоције мање или више удаљене и представљају, у највећој мери, по интензитету јаче или слабије облике примарних. Појам *емоционалног лексикона* увео је Филип Шавер који се бавио називима којима се означавају људске емоције и хијерархијском структуром у оквиру које су дате речи организоване. Потврдио је постојање три нивоа категоризације и чињеницу да се на средњем, базичном нивоу налазе примарне емоције – *љубав, радост, изненађење, љутња, туга и страх*.

Прототипски оријентисани теоретичари емоција сматрају да се структура општег концепта емоција и њених појединачних реализација може разумети као хијерархијска организација са идеалним представником у центру и осталим члановима који су по критеријуму сличности, односно интензитета распоређени ближе или даље у односу на њега. Теорија прототипа показала се врло значајном у анализи значења оних речи које се могу сврстати у тзв. *тематске групе*. Такви скупови могу садржати лексику која означава елементе који припадају свету конкретних објеката (животиње, биљке, намештај, возила, одећа, обућа и сл.) или апстрактних ентитета (емоције, стања, особине, идеје, концепти, идеали, догађаји и сл.). Речи као што су *љубав, укус, лепота, скромност, херој, поплава, рат, слобода* или *родитељство* у свести различитих људи имају различита

значења. Оне припадају тзв. *апстрактној лексици*, речима које означавају појмове које није могуће опипати, омирисати, видети или чути, али које представљају важну карику у свакодневној међуљудској комуникацији. Датом лексичком скупином бавили су се когнитивни лингвисти који су отишли један корак даље у односу на прототипски приступ, посматрајући је у оквирима тзв. *теорије концептуалне анализе*.

Теорија прототипа представља механизам помоћу којег се успешно могу утврдити и дефинисати централни чланови неке категорије. Међутим, остаје отворено питање о томе, колико су остали чланови удаљени у односу на центар. На плану емоционалне лексике, врло је тешко одредити квалитет емоције, а да се он не дефинише општим вредностима: *пријатно* или *непријатно*. Како решити случајеве у којима постоје говорници који, на пример, *жудњу* квалификују као пријатну, док је други квалификују као непријатну емоцију. У првом случају она би припадала опсегу прототипа *радости*, док би у другом случају припадала прототипској вредности *туге*.

Када је у питању појмовни домен емоција и њихова језичка реализација, сматрамо да је прецизно утврђивање идеалног представника категорије врло тежак задатак, али да улогу најбољих кандидата, свакако могу имати *базичне* (примарне) емоције.

3.1.2.3. Концептуална анализа

Шта значе речи *радост*, *туга*, *страх*, *узнемиреност* или *љубомора* – питање је којим Ана Вјежбицка започиње своје научно путовање у сферу апстрактних емоционалних концепата. Разумевању значења лексема које припадају овој специфичној лексичкој групи највише је допринела теорија концептуалне анализе. Само проучавање концептуализације емоција врло је важно како за лексиколошка истраживања тако и за лексикографију.

У том смислу Ј. Апресјан покушава да да опис емоционалне лексике која ће одговарати лексикографском опису различитих језика. Он сматра да поступак свођења значења на прототип није довољан за исцрпан и адекватан лексикографски опис емоционалне лексике. Оваквом приступу недостаје

информација о квалитету саме емоције, што се не може закључити из основног описа емоција изразима типа – *осећати нешто добро* или *осећати нешто лоше* (које предлаже А. Вјежбицка). Емоционалну лексику дели на *базичну, секундарну и метафоричну*, увек са фокусом на значај који мора имати у оквирима лексикографских задатака. Најбољи начин да се емоције разумеју јесте описом метафора којима се оне језички концептуализују. Језичка средства изражавања емоција су метафорична јер се емоције никада не изражавају директно, већ се увек с нечим пореде. Секундарним значењима емоционалних речи бавили су се Џ. Лејкоф и З. Кевечеш, проучавајући емоције у оквирима општих когнитивних модела и тзв. *емоционалних метафора*. Кевечеш, посебно, није посматрао целокупан емоционални систем, већ одабран број прототипичних емоција чију је унутрашњу структуру и значење покушао до детаља да открије и анализира. Увођењем асоцијативних тестова као методе за прикупљање података о концептуализацији емоција Р. Драгићевић даје допринос разумевању концепата који припадају домену емоција а у оквирима когнитивно-лингвистичких истраживања српског језика.

Анализом концептуализације емоција добијају се важне информације о њиховим језичким манифестацијама. У том смислу важно је направити разлику између концептуализације емоције и њене семантичке анализе. Ови процеси могу се преклапати онда када се процедуре које се користе у концептуализацији емоција (појмовне метафоре, прототипичан сценарио, асоцијативна метода и др.) употребе у семантичкој анализи речи којима се дате емоције језички означавају (према Драгићевић 2007: 96).

Дакле, може ли се анализом емоционалне лексике у потпуности разумети природа различитих емоционалних концепата? Мислимо да је велики корак у разумевању емоција учињен самим тим што се приступило анализи основних елемената њихове језичке манифестације. Емоционалне речи јесу апстрактне, али су конкретније од емоционалних концепата. Анализом значења речи које припадају лексичком домену емоција можемо, чини нам се, много тога сазнати у вези са класификацијом и унутрашњом

структуром самих емоција. Наш је задатак да испитамо семантичке особености једног дела емоционалног лексикона који, због своје сложености, није наилазио на велико интересовање аутора у оквирима језичких истраживања. У питању су *емоционални глаголи*.

* * *

Овим кратким прегледом основних теоријско-методолошких приступа коришћених у проучавању односа емоција и језика завршавамо део о досадашњим истраживањима емоционалне лексике и прелазимо у домен емоционалне семантике глагола.

3.2. ЕМОЦИОНАЛНИ ГЛАГОЛИ

Појмови којима се означавају различита осећања која прожимају човека, његов унутрашњи свет и његов однос према другим људима у језичкој равни најчешће се изражавају *именицама* (љубав, радост, туга и сл.), *придевима* (срећан, тужан, уплашен и сл.) и *глаголима* (волети, радовати се, љутити се и сл.). Међутим, када се приступи литератури о психолингвистичким истраживањима емоција постаје јасно да је већина њих заснована на анализи именица или придева. Усмереност истраживача на овај тип лексике условљен је потрагом за јасном, свеобухватном дефиницијом људских емоција. Наиме, због немогућности да се у психолошки оријентисаним наукама емоције једнозначно дефинишу, пажња истраживача бива преусмерена у домен лексичке семантике у којој се дефинисањем значења емоционалних речи покушавају дефинисати саме емоције. За разлику од именица којима се означава квалитет емоције, глаголима се означава целокупна емоционална ситуација. Емоционални глаголи представљају семантичку класу којом се осликава однос између *онога који нешто осећа* и *онога што дато осећање у њему изазива*. Овај однос постаје сложенији ако се у обзир узму и елементи као што су – *каузалност, интенција, вербална експресија, понашање, гестикулација* и сл. Дакле, сам догађај исказан глаголом могуће је анализирати из различитих перспектива, са фокусом на различите аспекте и елементе глаголске радње (уп. Левин 1993; Крофт 1993, 2012; Васиљев 1981; Падучева 2004; Ристић 2004; Штрбац 2006, 2012; Поповић Људ. 2007; Московљевић-Поповић 2008, Миленковић 2015 и др.).

Да би се разумеле основне теоријске поставке нашег рада, у наставку ћемо описати резултате оних истраживања која сматрамо релевантним за нашу језичку анализу. Дата истраживања обухватају анализе емоционалних глагола *енглеског, руског и српског* језика са резултатима који су од општелингвистичког значаја и који се могу применити у семантичкој анализи емоционалних глагола у српском језику.

Б. Левин. У својој опсежној студији о глаголским класама и алтернацијама у енглеском језику Бет Левин се бавила истраживањем синтаксичких и семантичких особености енглеских глагола (Левин 1993). Своје истраживање поделила је у две тематске целине које се међусобно прожимају. Први део обухвата алтернације²⁷ глаголских аргумената засноване на глаголској дијатези²⁸. У другом делу описане су семантичке класе глагола засноване на алтернацијама датим у првом делу рада. На основу издвојених глаголских алтернација ауторка је дефинисала 48 семантичких класа глагола, у оквиру којих издваја још 182 поткласе. Једну од тих класа чине и *психички глаголи* (енгл. psych-verbs) који најчешће имају два аргумента, којима се додељују семантичке улоге *доживљавача* и *стимулуса-изазивача* (в. табелу).

Табела 16. Психички глаголи (према Левин 1993: 188–193)

Глаголи психичког стања	
глаголи типа <i>забављати</i>	глаголи типа <i>волети</i>
субјекат – <i>изазивач</i> прави објекат – <i>доживљавач</i>	субјекат – <i>доживљавач</i> прави објекат – <i>изазивач</i>
задивити, збунити, охрабрити, задовољити, узнемирити, смирити и др.	обожавати, ценити, мрзети, жалити, толерисати, поштовати и др.

Два основна типа психичких глагола које ауторка издваја разликују се по томе да ли се семантичка улога *доживљавача* додељује субјекту или објекту реченичног предиката. Прву класу чине тзв. *amuse verbs* (у српском језику овој глаголској класи одговарају глаголи типа *забављати*) код којих улогу *доживљавача* има директни објекат, док је субјекат глаголске радње у улози *изазивача* промене психичког стања (Ана *забавља* друштво). Другу класу чине тзв. *admire verbs* (у српском језику овој глаголској класи одговарају глаголи типа *волети*) који обухватају прелазне глаголе код којих

²⁷ Алтернације представљају промене у реализацији аргументске структуре глагола.

²⁸ У граматичком опису структуре реченице, првенствено са становишта глагола, *стање* или *дијатеза* представља категорију која показује на који начин реченице могу да измене однос између субјекта и објекта глагола без промене значења реченице (првенствено се односи на актив и пасив) (према Кристал 1996: 347).

је субјекат доживљавач, а улогу изазивача промене психичког стања има директни објекат (*Ана воли Марка*).

Када говори о појму глаголских класа ауторка напомиње да постоји проблем у вези са дефинисањем једног таквог научног конструкта. Наиме, глаголске класе настају као резултат груписања глагола на основу заједничких значењских компонената због којих се дати глаголи понашају на сличан начин (мисли се, пре свега, на реализацију њихових аргумената). Међутим, постоје и значењске компоненте које пресецају различите глаголске класе, на пример – значењске компоненте *контакт* и *померање* својствене су глаголима *ударања* и *сечења*. Али, компонента *контакт*, узета самостално, обухватиће, осим поменуте две класе, и глаголе *додира* (додиривања). Будући да већина глагола садржи више од једне значењске компоненте, постоји могућност унакрсне класификације. Због тога се ауторка ограђује, истичући да је њена класификација глагола једна од могућих, односно да су и критеријски другачије систематизације сасвим извесне (Левин 1993: 17–19).

Бет Левин је своју семантичку класификацију глагола засновала на *глаголским алтернацијама* које подразумевају промене у реализацији аргументске структуре глагола, што самим тим доводи до промена и на нивоу значења. Целокупно истраживање засновано је на идеји да постоји повезаност између семантичких компонената глагола и њихове синтаксичке реализације. Међутим, јасно је да је њена класификација највећим делом синтаксички оријентисана, због чега се није детаљније бавила семантичким описом глагола које је представила у својим глаголским класама.

В. Крофт. Сличан истраживачки фокус имао је енглески лингвиста Вилијам Крофт који се бавио аргументском структуром тзв. *менталних глагола* (глаголи перцепције, когниције и емоција). Оријентисан првенствено на лингвистичку типологију аутор је посматрао варијације у додељивању субјекатско-објекатских функција глаголским аргументима у оквирима различитих језика. Ситуацију описану глаголом посматра кроз однос двеју

основних семантичких улога његових аргумената – *доживљавача* емоције и *изазивача* (*стимулуса, узрока*) емоционалне промене. У зависности од тога да ли улогу доживљавача имају субјекат или објекат, менталне глаголе дели на *статичне* и *каузативне*. У групу статичних глагола убраја глаголе типа – *волети, плашити се, мрзети* и сл. (субјекат је носилац емоције, а акценат је на емоционалном стању тј. *доживљају*). У групу каузативних менталних глагола убраја глаголе типа – *уплашити, изненадити, узбудити* и сл. (објекат је доживљавач емоције, а акценат је на узрочно-последичном односу између субјекта који изазива и објекта који доживљава емоционалну промену).

Однос између изазивача и доживљавача емоције аутор представља у форми узрочног ланца. Наиме, између актера емоционалног догађаја постоји пренос силе који представља двосмерну каузалну релацију:

доживљавач → стимулус
(доживљавач усмерава своју психичку пажњу ка стимулусу)
доживљавач ← стимулус
(стимулус узрокује промену психичког стања доживљавача)

Дакле, доживљавач усмерава своју пажњу на стимулус, који, као последицу, у њему узрокује промену психичког стања. Овакав двосмеран пренос силе доводи до варијација у аргументској реализацији менталних догађаја (Крофт 2012: 233–234). Разлику између узрочних и статичних менталних глагола Крофт објашњава анализом каузалне структуре ова два предиката. Статични ментални глаголи садрже један статичан сегмент који представља стање и не укључују пренос силе због чега стимулус није под утицајем доживљавача. Узрочни ментални глаголи представљају процесе у којима стимулус делује на доживљавача да промени своје тренутно ментално стање и пређе у неко ново. Долази до преноса силе са стимулуса на доживљавача. Подела коју аутор предлаже, а која се тиче разликовања статичних и узрочних менталних (психичких) глагола значајна је за разумевање односа између *активних* и *пасивних* емоција које се датим глаголима означавају. Чини нам се, а то ћемо показати у нашој језичкој

анализи, да се оним што је Крофт означио као статичне глаголе означавају емоционална стања, дакле оне емоције чији је доживљавач субјекат. То су пасивне емоције које представљају прототипична стања (уп. Кликовац 2006: 130–139). С друге стране, узрочне емоције подразумевају одређену активност, понашање, кретање које се преноси са изазивача (стимулуса) на доживљавача емоције. У том смислу, активне емоције су оне код којих акција једног ентитета узрокује реакцију другог, променом његовог емоционалног статуса.

Ј. М. Васиљев. У својој књизи *Семантика руског глагола* руски филолог и лингвиста Леонид Михаилович Васиљев бавио се лексичко-семантичком класификацијом глагола. Посебну класу чине тзв. *глаголи психичке делатности* (Васиљев 1981). Васиљев говори о сложености глаголског садржаја, разноврсности граматичких категорија и облика и богатству парадигматских и синтагматских веза у које глаголи ступају – као најважнијим особинама глаголске лексике. Предмет његовог истраживања нису само појединачне глаголске лексеме, већ предикати, синтагме, фразеологизми и изрази у којима се дати глаголи препознају. Без укључивања свих аспеката тј. форми у којима се глаголска реч може реализовати, семантичке анализе различитих глаголских парадигми, сматра Васиљев, не би биле могуће (Васиљев 1981: 37–38). Глаголе психичке делатности распоређује у 10 основних класа. Првих седам класа односе се на домен осећаја (осета), док се последње три класе односе на домен мишљења и когниције (в. табелу).

Табела 17. Класификација глагола психичке делатности (према Васиљев 1981)

Глаголи психичке делатности	
домен осећаја/осета	домен мишљења/когниције
1. глаголи осећаја 2. глаголи жеље 3. глаголи перцепције 4. глаголи пажње 5. глаголи емоционалних стања 6. глаголи емоционалних доживљаја 7. глаголи емоционалних односа	1. глаголи мишљења 2. глаголи знања 3. глаголи сећања

За наше истраживање посебно су значајне три класе које обухватају глаголе емоционалног садржаја: а. глаголи *емоционалних стања*, б. глаголи *емоционалних доживљаја* и в. глаголи *емоционалних односа*. Као што смо већ напоменули Васиљев је правио класификације специфичних структура које, осим инфинитива глагола, обухватају и одговарајуће предикате, синтагме, изразе и фразеологизме. И ми ћемо, у складу са тим, приказати основне карактеристике ових трију семантички сличних глаголских класа.

Глаголи емоционалних стања (расположења). У ову глаголску класу спадају они глаголи којима се означавају емоционална стања у основи којих се налазе квалитативно различита осећања. Општи обрасци којима се изражава дато значење обухватају: бити/не бити расположен, бити добро/лоше расположен и бити у добром/лошем расположењу.

Осим општих образаца постоје и глаголи којима се изражавају конкретна емоционална стања. Они формирају глаголске групе чији су носиоци глаголи *бринути се, љутити се, туговати* и *радовати се*. Васиљев сматра да се сви глаголи којима се означава неко емоционално стање или расположење може подвести под једну од четири глаголске парадигме. Као што видимо, у основи ових глаголских парадигми налазе се четири базична осећања – *страх, љутња, туга* и *радост*. Као пример глагола емоционалног стања и конструкција које преносе његово значење наводимо семантичку парадигму са доминантом *туговати* (в. табелу).

Табела 18. Семантичка парадигма глагола *туговати* (према Васиљев 1981: 77)

Туговати	
1. бити у тужном, утученом психичком стању 2. бити у депресивном стању/расположењу 3. осећати/доживљавати болно, мучно, угњетавајуће искуство 4. постати/постајати тужан, несрећан, нерасположен 5. предавати се туги, несрећи, патњи, боли, јаду и др.	
глаголи	<i>туговати, патити, жалити, мучити се, боловати, јадовати, јадати, тужити, кувати, плакати, јецати</i> и др.

Глаголи емоционалног доживљаја (искуства). У ову глаголску класу спадају она глаголска значења у чијем се фокусу налази *процес* емоционалног доживљавања, а не сâмо емоционално стање. Носилац основног значења целе класе јесте глагол *осећати* – доживети, искусити осећање (страха, љубави, радости и др.). Специфичније значење има глагол *проживети* – у потпуности, сасвим, до краја искусити одређено осећање, предавати се датом осећању, саживети се с њим (обично фигуративне употребе) – *горети, кипети, киптети, буктети* и др. Супротно, смањени интензитет емоције, њено нестајање изражава се глаголима *хладити се, охладити се, гасити се, угасити се, догорети, сагорети* и др. Каузативни корелати овим глаголима јесу они са значењем *изазвати/изазивати/пробудити* у коме емоцију, *узбудити, инспирисати, испунити* кога неким осећањем и сл. Супротно каузативно значење имају глаголи *обесхрабрити, охладити, утишати, смирити (гнев, тугу, бес* и сл.). Глаголи емоционалног доживљаја означавају осећања која могу бити *пријатна* и *непријатна* (в. табелу).

Табела 19. Семантичке парадигме глагола *пријатних* и *непријатних* емоционалних доживљаја (према Васиљев 1981)

Пријатна осећања		Непријатна осећања	
Искусити осећање	<i>насладити се, задовољити се, радовати се, искусити</i> сласт, задовољство, нежност, радост и сл.	опште значење	конкретна значења
		<i>трпети, претрпети, истрпити поднети, подносити гутати, прогутати</i>	<i>мучити се, страдати, проживљавати/преживљавати</i> (муке, страдања, угњетавање) и др.
Изазвати осећање	<i>нежити/разнежити радовати, обрадовати, забављати, ласкати стварати</i> радост и задовољство, <i>будити</i> радост, задовољство, нежност и сл.	<i>изазвати/изазивати</i> непријатност, <i>чинити/учинити/причињавати</i> непријатности, <i>доводити/довести</i> до непријатности и др.	<i>мучити, угњетавати, подвргавати</i> мукама, страдању, мучењу, болу, <i>причињавати</i> муке и др.

Глаголи емоционалних односа. Да би описао глаголе којима се означавају различити емоционални односи, Васиљев их представља кроз шест различитих глаголских парадигми. У питању је семантички опис

глагола *волети*, *мрзети*, *уважавати*, *осуђивати*, *жалостити* и *завидети*. Све глаголе аутор посматра из две перспективе – *доживљавача* (искусити осећање) и *изазивача* (изазвати осећање). Ради прегледности семантичке парадигме глагола *волети* и *мрзети* представили смо табеларно (в. табеле). Остале емоције описно ћемо прокоментарисати.

Табела 20. Семантичке парадигме глагола *волети* (према Васиљев 1981)

Волети	
1. <i>осећати</i> , <i>имати</i> , <i>доживети</i> привлачност, склоност према особи супротног пола	
искусити осећање	<i>волети</i> , <i>обожавати</i> , <i>заљубити се</i> , <i>очарати се</i> , <i>инспирисати се</i> , <i>осећати</i> , <i>доживети</i> љубав <i>предавати се</i> љубави
изазвати осећање	<i>изазвати</i> , <i>изазивати</i> осећање у другоме, <i>очарати</i> , <i>зачарати</i> , <i>завести</i> , <i>заводити</i> , <i>украсти</i> коме срце <i>пробудити</i> у коме љубав
2. <i>осећати</i> према некоме осећање дубоке везаности, симпатије, наклоности	
искусити осећање	<i>волети</i> , <i>симпатисати</i> , <i>обожавати</i> , <i>свиђати се</i> , <i>импонирати</i> , <i>осећати</i> љубав, повезаност, симпатије
изазвати осећање	<i>изазвати</i> , <i>изазивати</i> симпатију, расположење, склоност, везаност <i>очарати</i> , <i>зачарати</i> , <i>привући</i> , <i>придобити</i> , <i>шармирати</i> , <i>орасположити</i> , <i>завидити</i> , <i>остављати</i> , <i>оставити</i> пријатан утисак
3. <i>доживљавати</i> трајно, непрекидно задовољство због нечега (предмет)	
искусити осећање	<i>волети</i> , <i>обожавати</i> нешто <i>имати</i> страст, склоност ка нечему <i>бити</i> задивљен, очаран, испуњен нечим
изазвати осећање	<i>изазвати</i> , <i>изазивати</i> љубав, симпатију, склоност у некоме ка нечему <i>фасцинирати</i> , <i>очарати</i> , <i>усхитити</i> некога нечим

Табела 21. Семантичка парадигма глагола *мрзети* (према Васиљев 1981)

Мрзети	
супротно значење глаголу <i>волети</i> и свим његовим значењским еквивалентима	
искусити осећање	осећати непријатност осећати мржњу, одвратност, муку, мучнину, досаду мрзети, згрожавати се одљубити се, дозлогрдити, досадити, успротивити се
изазвати осећање	изазивати/пробудити у коме непријатност, мржњу, одвратност и сл.

Осим глагола *волети* и *мрзети* као типичних глагола емоционалних односа, Васиљев описује и семантичке парадигме глагола којима се означавају специфичнија осећања:

Глагол *уважавати* означава добра осећања која су заснована на препознавању нечијих врлина, које у субјекту изазивају добар однос према некоме или нечему. Глаголска класа са датом семантичком вредношћу обухвата следеће глаголе и глаголске изразе – *поштовати, уважавати, обожавати, осећати* поштовање, *односити се* с поштовањем, *показивати* поштовање и др. Глагол *осуђивати* означава лоша, негативна осећања неодобрења, осуде, неуважавања, презира која су изазвана неким или нечим. Обухвата глаголе – *компромитовати, срамотити, срамити, скандализовати, обешчастити, ругати се, оцрнити, подривати* чију репутацију, *лишити* славе, доброг имена и др. Емоционалну вредност **жалост** имају глаголи – *жалити, сажалевати, осећати* жалост, сажалење, *страдавати* са неким; *ражалостити* кога, *изазивати, изазвати, пробудити* у коме жалост, тугу и др. Емоционалну вредност **завист** имају глаголи којима се означава осећање жалости због тога што немамо оно што неко други има. Обухвата глаголе – *завидети, осећати* завист, љубомору, *изазивати, пробудити* у коме завист, љубомору и др.

Класификација глагола емоционалне делатности коју је предложио Васиљев значајна нам је због тога што дате глаголе посматра у оквирима њихових семантичко-синтаксичких особености. Издваја три подгрупе ширег ЛСП глагола психичке делатности – глаголи емоционалних стања, емоционалних доживљаја и емоционалних односа. Датим глаголима се најближе описује специфичан аспект човекових психичких активности, а односи се на домен човековог емоционалног делања. Аутор нам даје семантички опис лексике којом се означавају различита осећања, истовремено указујући на специфичне синтаксичке односе који се јављају међу аргументима емоционалних предиката.

Г. Штрбац. Синтаксичко-семантичким понашањем афективних глагола у српском језику бавила се Гордана Штрбац, која је истраживала феномене валенције и рекције у оквиру ЛСГ глагола са емоционалним садржајем. У дату глаголску класу убраја речи којима се именују различити типови емоционалних стања и односа. То су глаголи чији семантички садржај укључује различите врсте емоција (Штрбац 2006: 79). Од посебног је значаја акценат који ауторка ставља на међуоднос семантичких и синтаксичких обележја језичких јединица. На примеру глагола *стидети се* указује на разлике у његовим значењима, у зависности од тога да ли је употребљен као једновалентан или двовалентан глагол. У примеру *Девојчица се стиди* глагол је једновалентан и има значење *носиоца* стања. Међутим, у примеру *Она се стиди свога порекла* глагол је двовалентан и поред информације о носиоцу стања захтева експлицирање садржаја који се тиче изазивача емоционалног стања. На овај начин се, сматра ауторка, морфосинтаксичким и лексичким средствима могу унети разлике у различите аспекте глагола емотивног садржаја (према Штрбац 2006: 79).

Општа семантичка структура глагола емоционалног садржаја подразумева, у највећем броју случајева, учешће двају актаната – првог као носиоца одређеног душевног стања и другог као предмета или појаве која то стање изазива или на које се одређена емоција преноси (Штрбац 2006: 80). Ауторка описује семантичку структуру датих глагола релацијом која се успоставља између четири основна елемента – *носиоца* емоције (НЕ), *емоционалног садржаја* (ЕС), *објекта* на који се емоција преноси (ОЕ) и *каузатора* емоције (КЕ). Различитим комбинацијама датих елемената добијају се три основна семантичка модела на којима, претпоставља ауторка, може бити заснована класификација тзв. афективних глагола у српском језику – глаголи емотивних односа (НЕ→ЕС→ОЕ), глаголи емотивних стања (НЕ↔ЕС) и глаголи каузираних емотивних односа (КЕ→ЕС→НЕ).

Табела 22. Класификација глагола емоционалног садржаја (према Штрбац 2006)

Класификација афективних глагола			
Тип глагола	глаголи емотивних односа	глаголи емотивних стања	глаголи каузираних емотивних односа
Дефиниција	имати/стећи осећање према некоме/нечему	бити/наћи се у емотивном стању	(у)чинити да се неко нађе у емотивном стању или изаз(и)вати у некоме емотивно стање
Значење	преношење емоције с носиоца на предмет изван нејезичке датости	реферише се о постојању емоције која није, односно не мора бити усмерена ни на какав спољашњи појам, већ је, најчешће, узрокована њиме	исказују иницирање емоције
Примери	<i>волети, обожавати, мрзети, жалити, поштовати, ценити, уважавати, жудети, чезнути</i> и др.	<i>патити, туговати, ганути се, узнемирити се, изненадити се, запањити се</i> и др.	<i>нервирати, веселити, запањити, изненадити, бодрити, гадити, врећати</i> и др.

Афективним глаголима или глаголима емоционалног садржаја ауторка назива глаголске лексеме којима се обележавају различити емоционални процеси, душевна стања или расположења. Они заједно чине ЛСП афективних глагола које обухвата три типа глаголских лексема: глаголи емотивних стања (медијални интранзитивни глаголи, врло често рефлексивни) који означавају присуство емоционалног садржаја у носиоцу емоције – *дивити се, радовати се, веселити се, бојати се, туговати, стрепети*, глаголи емотивних односа (медијални глаголи које одликује права транзитивност) који означавају поседовање одређеног осећања усмереног према неком објекту, при чему дата релација не доводи до промена објекатског појма, већ је искључиво заснована на усмерености – *волети, мрзети, желети, презирати, завидети, заљубити се* и глаголи каузираних емотивних стања (активни транзитивни глаголи) којима се обележава иницирање емоције у другоме. Обухватају две подгрупе глагола. Прави глаголи каузираних емотивних стања (права прелазност) означавају свесно ангажовање субјекатског појма с намером да делује на другог учесника – *бодрити, храбрити, врећати, тешити* и сл. Неправи глаголи

каузираних емотивних стања (формално транзитивни) – *веселити*, *гневити*, *нервирати* и др. (Штрбац 2012: 757–759).

Својим истраживањима ауторка је показала да глаголи који припадају истој ЛСГ испољавају специфичности на свим пољима – значењском, творбеном, граматичком и синтаксичком. Семантичко-синтаксичком анализом глагола емоционалног садржаја потврдила је да се ради о специфичном функционално-семантичком пољу *афективности* које се јасно може одвојити од осталих поља, као што су, на пример *когниција* и *перцепција*.

Ј. Московљевић-Поповић. Синтаксичким аспектом емоционалних глагола бавила се и Јасмина Московљевић-Поповић, ауторка која дате речи дефинише као класу глагола којима се изражавају психолошка стања, осећања и расположења. У савременом српском језику ове глаголе одликују бројне лексичке, синтаксичке и семантичке специфичности. Ауторка истиче да док на семантичком (концептуалном) плану ови глаголи сачињавају релативно кохерентну групу, њихове синтаксичке реализације значајно варирају. Ово је посебно уочљиво када је реч о могућим расподелама и прерасподелама граматичких функција и приписивању одговарајућих семантичких, односно тематских улога аргументима датих глагола. На основу параметара као што су валенца, број аргумената, расподела тематских улога и типови реченичних конструкција у којима се јављају, ауторка издваја 24 глаголске поткласе.

Глаголи којима се означавају психолошка стања, осећања и расположења могу бити једновалентни (*Ана тугује*), двовалентни (*Ана воли Марка*) и тровалентни (*Марко је запрепастио Ану својим понашањем*). У смислу семантичких улога које се остварују у датим примерима, једновалентним глаголима означава се улога доживљавача емоције, двовалентним одређени тип односа између доживљавача и изазивача емоција, а тровалентним се појављује и улога тзв. *спроводника*, који означава средство помоћу којег изазивач у доживљавачу побуђује одређену

емоцију (Московљевић-Поповић 2008: 95). Семантичко-синтаксичком анализом ауторка је издвојила 24 реченична модела, односно исти број глаголских поткласа. У наставку ћемо, ради прегледности, систематизовати њене класе и приказаћемо их табеларно. Реченичне моделе распоредићемо у три групе по критеријуму глаголског рода (прелазни, непрелазни и непрелазни-*се* глаголи), а четврту групу чиниће оне глаголске класе у којима се изазивач емоције увек изражава одређеном предлошко-падежном конструкцијом.

Табела 23. Систематизација реченичних модела према критеријуму глаголског рода (према Московљевић-Поповић 2008)

непрелазни глаголи	непрелазни <i>се</i> -глаголи	прелазни глаголи	непрелазни глагол + ппк
Ана <i>тугује</i> . Ани <i>је лакнуло</i> . Ана <i>воли</i> да путује. Ана <i>досађује</i> Марку. Марку <i>је пријало</i> што је био на одмору.	Ана <i>се радује</i> . Ана <i>се диви</i> Марку. Марку <i>се свиђа</i> Ана. Ана <i>се плаши</i> Марка. Ана <i>се стидела</i> да каже. Ана <i>се поноси</i> Марком.	Ана <i>воли</i> Марка. Ана <i>је наљутила</i> Марка. Ану <i>је бринуо</i> његов став. Ану <i>мучи</i> што нема посла. Марку <i>је обрадовао</i> Ану својим поклоном.	Ана <i>се постидела од</i> њега. Марку <i>се одобровољило према</i> њој. Ана <i>се уплашила за</i> свог брата. Иван <i>се разочарао у</i> њу. Марку <i>се одважио на</i> велику промену. Ана <i>чезне за</i> путовањима. Ана <i>се растужила над</i> његовом судбином. Марку <i>се колеба у</i> свакој новој ситуацији.

Реченични модели, онако како смо их представили у датој табели, засновани су на критеријуму глаголског рода. Ауторка је препознала реченичне моделе у којима функцију предиката имају непрелазни глагол, непрелазни *се*-глагол или прелазни глагол. Ми смо их представили као три групе. Четврту групу чине непрелазни рекурзивни глаголи уз које се доживљавач увек исказује у облику именичке фразе у номинативу, у функцији граматичког субјекта, док је изазивач реализован као ППК у функцији неправог објекта. Исте моделе можемо приказати и на другачији начин, ако желимо да истакнемо врсту семантичких улога које се приписују глаголским аргументима.

Табела 24. Систематизација реченичних модела према критеријуму типа семантичке улоге (према Московљевић-Поповић 2008)

доживљавач	доживљавач ↔ изазивач	доживљавач – спроводник – изазивач
Ана тугује. Ани је лакнуло. Ана се радује.	Ана воли да путује. Ана досађује Марку. Марку је пријало што је био на одмору. Ана се диви Марку. Марку се свиђа Ана. Ана се плаши Марка. Ана се стидела да каже. Ана се поноси Марком. Ана воли Марка. Ана је наљутила Марка. Ану је бринуо његов став. Ану мучи што нема посла. Ана се постидела од њега. Марко се одобривољно према њој. Ана се уплашила за свог брата. Иван се разочарао у њу. Марко се одважио на велику промену. Ана чезне за путовањима. Ана се растужила над његовом судбином. Марко се колеба у свакој новој ситуацији.	Марко је обрадовао Ану својим поклоном.

Психолошка стања, емоције и расположења најчешће се изражавају реченичним моделима у којима је акценат на односу између доживљавача и изазивача емоције. Емоционална ситуација приказује се реченицама у којима глагол тражи као допуна два аргумента, један којим се изражава особа која доживљава одређену емоцију и други којим је означен изазивач (објекат који може бити друго живо биће, предмет, појава и сл.).

Својим истраживањем ауторка је показала да се аргументи глагола који имају исту тематску структуру могу реализовати у различитим морфо-синтаксичким ликовима (са допунама у генитиву, дативу, акузативу или инструменталу). Такође, постоје чланови одређених глаголских класа који се укључују у реченичне моделе исте синтаксичке, али различите тематске структуре (уп. Марко се диви своме брату : Марко досађује своме брату). И на крају, постоје реченични модели у којима су глаголски аргументи носиоци истих морфо-синтаксичких обележја, али различитих конституентских функција и семантичких улога (уп. Ана је забринула своје родитеље : Ану је забринуло здравље родитеља).

О досадашњим истраживањима емоционалних глагола

Преглед радова у којима су се одређени аутори бавили питањима емоционалне семантике глагола с разлогом смо одвојили од општелингвистичких и психолингвистичких истраживања емоционалне лексике.

Као што смо већ истакли, мотивација за проучавање речи којима се означавају емоције произашла је из потребе да се апстрактност емоција у довољној мери језички конкретизује како би се на основу лингвистичких дефиниција пришло дефинисању психолошког аспекта датог концепта. У том смислу су се *именице* и *придеви* показали као најбољи представници садржаја који се емоционалним концептима изражава. Највећи део језичких истраживања емоционалне лексике заснован је на анализи именица којима се дате емоције означавају или придева којима се означавају духовне особине људи у чијој основи леже одређене емоције (нпр. *понос*, *љутина*, *стидљивост*) (уп. Драгићевић 2001: 172–173).

За разлику од именица и придева, емоционални глаголи имају сложенију семантику којом се означавају учесници у емоционалном догађају. Осећање које се изражава глаголом увек је део стварности онога који дато осећање доживљава или онога који (са или без намере) дато осећање у другоме изазива. Релације које се остварују међу учесницима у емоционалном догађају усложњавају се када се у обзир узму и спољашњи елементи као што су – емоционална експресија, узрок, циљ, намера, трајање, интензитет емоције и сл. Све су то фактори који обликују радњу изражену емоционалним глаголом.

Да ли због сложености глаголске семантике или због апстрактности и *неухватљивости* концепта емоција, анализа емоционалних глагола често је остајала по страни психолингвистичких истраживања. Аутори који су се у оквирима својих научних интересовања бавили емоционалним глаголима чинили су то, превасходно, са синтаксичког аспекта, наглашавајући да се

потпунија слика о датом глаголском типу може добити ширењем анализе на поља морфологије, творбе речи, семантике, синтаксе и, пре свега, прагматике. Наиме, конкретна говорна ситуација у којој се емоционални догађај остварује од велике је важности за разумевање интензитета и последица одређених емоционалних промена. Оно што се између доживљавача и изазивача емоције реализује у реалном говору, не може се у потпуности представити језичком грађом која се, у сврху осветљавања одређене појаве, даље лингвистички анализира. Језичка слика емоција је таква да је много више именица и придева него што је глагола којима се оне означавају, а подаци добијени анализом емоционалних именица много су захвалнији за даља психолошка и психолингвистичка истраживања.

Ипак, богатство и разноликост значења до којих се може доћи анализом емоционалних глагола открива нам један другачији начин разумевања глаголске семантике. Посматрањем међусобних односа у које улазе учесници догађаја означени емоционалним глаголом могу се стећи нови увиди у вишесмерност која се међу датим актантама остварује – *доживљавање, примање, изазивање* или *преношење* емоција. Осим традиционалне поделе емоција на позитивне и негативне, њихов садржај може се посматрати у оквирима *емоционалне семантике глагола* која описује различите аспекте глаголског значења – односе међу учесницима у емоционалном догађају, улоге доживљавача и изазивача емоција, разлике између емоционалне денотације и емоционалне експресије и метафоричне реализације емоционалних речи. Све су то питања којима ћемо се бавити у наставку нашег истраживања.

* * *

Следеће поглавље нашег рада посветићемо језичкој анализи емоционалних глагола у савременом српском језику. Циљ нам је да о различитим семантичким аспектима датих глагола говоримо у светлу релација које постоје међу учесницима у емоционалном догађају и да

откријемо на који су начин дати односи осликани у појединачним глаголским значењима. Верујемо да ће се једним другачијим приступом и анализом богате језичке грађе заокружити слика о глаголима којима се описује специфична сфера човековог постојања – *сфера људских емоција*.

4. ЕМОЦИОНАЛНИ ГЛАГОЛИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Када смо говорили о почецима интересовања психолога за психолингвистичка истраживања речи којима се означавају емоције, рекли смо да су она, у највећем броју случајева, била заснована на анализи именица којима се описују (денотирају) емоције различитих емоционалних *квалитета* и *интензитета*. Психолозима који су се упуштали у психолингвистичка истраживања емоција, сасвим природно, први корак подразумевао је дефинисање основне лексике којом се емоције језички именују. Због тога је највећи број лингвистичких описа емоција заснован на дескрипцији речи којима се означавају примарне емоције – *радост*, *туга*, *страх*, *љутња* (*мржња* и *љубав*)²⁹. Међутим, суштина појма емоција не може се пренети само значењем именица које описују квалитет људских осећања. Емоције се остварују у различитим типовима емоционалних процеса и односа, у интеракцији међу учесницима у емоционалном догађају, у специфичним емоционалним улогама *доживљавача*, *изазивача* и *примаоца* емоције, који заједно чине основне елементе тзв. *емоционалне ситуације*. Разумевање појмовног домена емоција могуће је, пре свега, захваљујући језичкој употреби емоционалне лексике, тј. језичкој реализацији основних јединица емоционалног лексикона.

Предмет нашег истраживања јесу глаголи којима се означавају осећања, емоционална стања и емоционални процеси. Њих ћемо једним именом звати – *емоционални глаголи*. Међутим, пре него што пређемо на семантички опис дате глаголске класе, дефинисаћемо основни појмовно-термиолошки апарат који ће се користити у наставку истраживања. Циљ нам је да се основна терминологија учини што јаснијом, како би се потенцијалне двосмислености или нејасноће учиниле што мањим или у потпуности избегле.

²⁹ Иако не спадају у тзв. примарне (базичне) емоције, *љубав* и *мржња* су најчешће анализиране и коментарисане емоције у оквирима психолингвистичких истраживања.

4.1. ПОЈМОВНО-ТЕРМИНОЛОШКИ АПАРАТ

У нашем излагању о семантичким особеностима емоционалних глагола у српском језику служићемо се терминологијом која припада домену, како граматичких, тако и психолошких (психолингвистичких) појмова. Због тога ћемо, прво, из шире перспективе прићи оним психолошким терминима који су у најјачој спрези са науком о језику, због чега их сматрамо, пре свега, психолингвистичким терминима. Затим ћемо дати преглед основних граматичких појмова који су нам битни за разумевање семантичких односа у оквиру лексичко-семантичке групе емоционалних глагола. У питању су граматички појмови: *глагола* (као врсте речи), *глаголског рода*, *глаголског вида*, *семантичких улога* и семантичке категорије *намере* (интенције).

4.1.1. Основни психолингвистички појмови

У свакодневном говору сасвим је прихватљиво рећи – имам *осећај* глади и *осећање* глади, али не и – имам *емоцију* глади. С друге стране, рећи ћемо – имам *осећај*, *осећање* и *емоцију* страха. Можемо ли, пак, рећи да имамо емоцију *самоће*, *досаде* или *храбрости*? Много је примера који указују на сложеност и нестабилност појмовно-језичког домена који се тиче апстрактних концепата који су, итекако, присутни у свакодневном животу свих нас, а односе се, првенствено, на појам *емоција*.

Психологија је наука која проучава психички живот човека, а њега чине *психички процеси* и *психичке особине* (Рот 1968: 7). Психички процеси код људи могу бити *интелектуални* (опажање, учење, памћење и мишљење), *емоционални* (осећања) и *конативни* или *вољни* (мотивација и вољне радње). Психичке особине односе се на релативно трајне особине појединца (навике, способности, темперамент, потребе, интересе и сл.) (И.). Оно што нас интересује јесу емоционални психички процеси (емоције) и психичке

особине људи, најчешће одређене термином *карактерних црта*. Да бисмо могли да дискутујемо о појмовној категорији *емоција*, неопходно је да направимо терминолошку дистанцу у односу на средње психолошке концепте какви су *осећај*, *стање* и *особина*.

У наставку рада бавићемо се сваким од поменутих термина понаособ. Дате појмове описаћемо из перспективе психолошких наука и покушаћемо да успоставимо прихватљиву дистинкцију која ће нам, за потребе нашег истраживања, одредити границу међу испитиваним концептима. Затим ћемо дати преглед тзв. *психо-лексичких истраживања* која су се бавила класификацијом речи којима се означавају људске особине, првенствено у области психологије личности. Дата истраживања значајна су због тога што нам помажу да разумемо разлику између апстрактних друштвених категорија какве су *особине* и *стања*.

На крају ћемо представити резултате нашег емпиријског истраживања које је имало за циљ да направи дистинкцију међу речима које означавају типичне емоције од оних речи које се у одређеној, већој или мањој мери преклапају са категоријом емоција а, заправо, означавају људске особине, пролазна психичка (емоционална) стања или физиолошке реакције.

4.1.1.1. Осећај, осећање и емоција

На самом почетку нашег истраживања били смо свесни чињенице да се семантичка анализа глагола којима се означавају осећања не може започети а да се јасно не одреди шта је то, у психолошком смислу, *осећање*.

И тако су почела питања, нејасноће, неразумевања, а на крају и наш покушај да уведемо ред у област која нам се, из угла нашег истраживања, чинила прилично нејасном. Да ли *осећање* и *емоција* представљају исту појмовну стварност, тј. јесу ли на језичком плану дати термини синоними? Која је разлика између *осећаја* и *осећања*? Зашто је код неких аутора *осет* исто што и *осећај*, код неких су *осећај* и *осећање* синоними, док се код трећих јасно поставља граница између *осећаја*, *осећања* и *емоција*? Није у

питању само термилошка неусклађеност, разлике су квалитативне и имају своја објашњења.

Да бисмо разумели појам емоција морамо се упознати са базичним психолошким терминима – *осета* и *осећаја*. Дати термини припадају области психологије која се бави опажањем тј. *перцепцијом*. Осет, осећај или *сензација* представљају основни, једноставни, *чист* чулни утисак који настаје дејством спољашњих или унутрашњих дражи на наше рецепторе. Осет је сиров, непосредни чулни доживљај (нпр. топлог, хладног, бола, боје, звука, мириса, укуса и сл.). Основно својство осета јесте одсуство осмишљавања на основу претходног искуства. У питању је чулни доживљај само једног, посебног својства предмета или догађаја (Требјешанин 2001). Дакле, када говоримо о *болу, глади, топлоти, хладноћи, јези* говоримо о осетима, односно осећајима. Међутим, осет бола и непријатност која је с њим у вези обично су толико уско повезани, да се најчешће дешава да дате доживљаје тешко одвајамо и разликујемо. Због тога ће се, у свакодневном говору, често чути изрази *осећање* или *емоција бола*, иако је доживљај бола, по правилу, осет (Рот 1968: 248). Због тога се дата осећања, која се јављају уз чулне утиске (органске, осете бола, укуса, хладног, топлог, вида, слуха и др.) називају чулна осећања (И.).

За разлику од осета и осећаја којима се бави перцепција, појмовима *осећања* и *емоција* баве се развојна психологија и психологија личности. Када се осећање и емоција разумеју као синоними обично се дефинишу као *један од основних психичких доживљаја, који представља карактеристично, узбуђено стање организма изазвано неким емоционалним стимулусом или ситуацијом, а манифестује се на субјективном плану, као лични доживљај (радости, туге, среће и сл.), физиолошком плану (нпр. убрзани пулс, знојење и др.) и понашајном плану (нпр. стезање песница, мрштење и сл.)* (Требјешанин 2001). Сличан приступ разумевању појмова осећања и емоција пронашли смо у књизи *Увод у психологију*, Станислава Фајгеља. Он говори о томе да емоције представљају препознатљив и интегрисан психофизиолошки склоп реактивних система: а. *физиолошког*

(реакција аутономног нервног система), б. *моторног* или *понашајног* (приближавање, удаљавање, испољавање емоције, социјална сигнализација и превазилажење емоције) и в. *субјективног* или *психолошког* (свесни субјективни доживљај, афективна осећања, мисли, перцепција и др. когнитивне функције). Да би се одређено стање организма могло назвати емоцијом оно мора садржати сва три реактивна система (Фајгел 2014).

Код пса који маше репом када види храну делује један, моторни реактивни систем (махање репом), али нема субјективног реактивног система, због чега не можемо рећи да пас доживљава осећање среће (Фајгел 2014).

Оно о чему аутор говори јесте неопходност постојања виших когнитивних, мисаоних процеса и функција, да би се одређено стање могло назвати *емоцијом*. У том смислу осећања би се односила на појмове *пријатности* и *непријатности*, док би осмишљавање онога што је узрок датих доживљаја водило закључивању о томе да ли се пријатност налази у основи *љубави*, *радости* и *среће*, односно непријатност у основи *туге*, *страха* или *љутње*. Емоција *љубави* би, у том смислу, садржавала основно осећање *пријатности*, док би, на пример, емоција *страха* садржавала основно осећање *непријатности*.

Ако покушамо да резимирамо оно што је претходно речено, могли бисмо дати следећу поделу: а. *осет* или *осећај* представља основни чулни податак, тј. чулни утисак који је једноставнији од осећања, б. *осећање* је резултат синтезе више осета, који се манифестују као пријатност или непријатност и в. *емоција* је ментални процес, лични однос субјекта према чулним утисцима, који узрокује промене на физиолошком нивоу, утиче на мимику, гестикулацију и прозодију. Постоји повратна спрега између емоција и процеса мишљења, просуђивања, евалуације, уверења и говора. Емоције представљају подврсту шире категорије, тзв. *афективних стања* која, поред њих, обухватају и *расположења*, *темперамент* и *ставове*.

Дакле, речи *осећање* и *емоција* се, у српском језику, у зависности од гледишта истраживача могу сматрати синонимима, а могу се односити и на простије и сложене психофизиолошке процесе. На крају поглавља даћемо

своје виђење ове термилошке дистинкције и јасно ћемо назначити на који ће се начин, дати термини, третирати у наставку нашег истраживања.

4.1.1.2. Стање и особина

Погледајмо реченице *Ана је забринута* и *Ана је брижна*. И једна и друга говоре нешто о субјекту *Ани* и осећању *бриге*, која јој се, на различите начине, приписује. У првој реченици Ана је та која *осећа бригу*, која се налази у *стању забринутости*. У другој реченици Ана је описана као она *која уме да брине о другоме*, која *има особину брижности*. Исто осећање, *брига*, може се тумачити на два начина – као тренутно емоционално стање или као трајна људска особина.

Речима којима се описују различити аспекти личности, пре свега емоционална стања и особине, баве се емпиријска истраживања у оквирима психологије личности. Такозвана *психо-лексичка*³⁰ истраживања базирају се на анализи лексичког значења психолошки обојених именица и придева и њихове улоге у исцрпном опису основних параметара личности. У наставку рада даћемо преглед основних достигнућа психолексичких истраживања рађених на материјалу немачког и енглеског језика, и представићемо критеријуме разликовања категорија *стања* и *особина*, добијених анализом специфичног лексичког фонда.

Тридесетих година 20. века Франциска Баумгартен извела је прво психолексичко истраживање на корпусу именица и придева немачког језика (Баумгартен 1933). Грађа је садржала термине (речи) које је ауторка прикупила истражујући једнојезичне речнике немачког језика и радове аутора који су се бавили теоријама из области психологије личности. Баумгартен је сама дефинисала појам *особине* која представља *константну, усмерену психичку силу која одређује активно и реактивно понашање човека у свом окружењу* (према Олпорт–Одберт 1936: 23). Њена коначна листа садржала је 1093 најфреквентније речи немачког језика које су се користиле

³⁰ Према Баумгартен 1933.

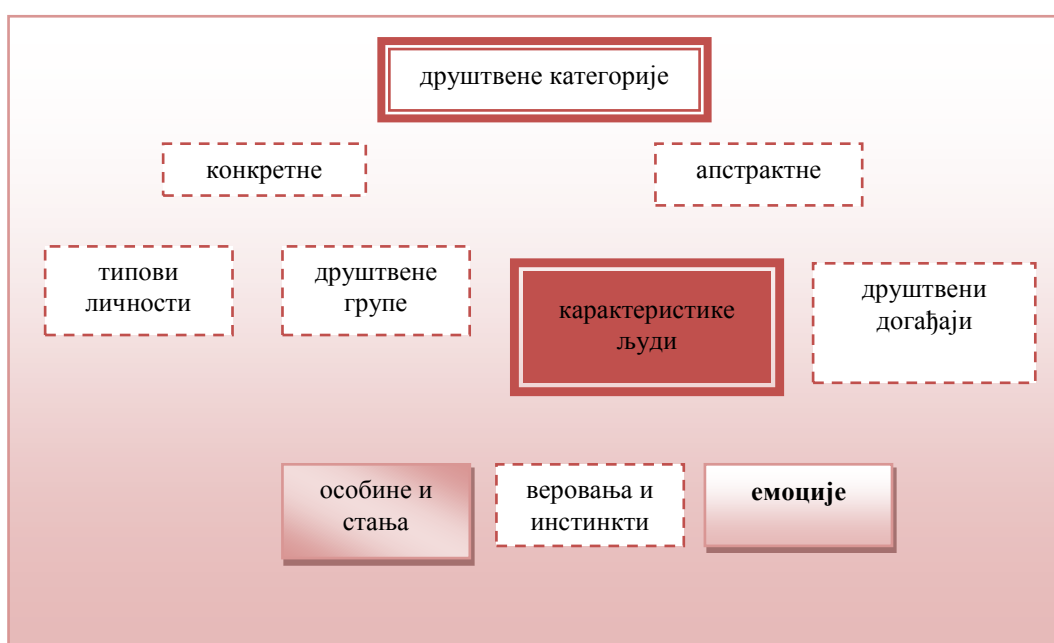
у описивању психофизичких особина личности. Дата студија представља прву психо-лексичку класификацију речи којима се описују људске особине.

Основну идеју и методологију истраживања коју је Баумгартен применила у својој психо-лексичкој студији немачког језика даље су разрадили Гордон Олпорт и Хенри Одберт, амерички психолози, утемељивачи тзв. *лексичке хипотезе*. По датој теорији све друштвено релевантне речи које су важне за опис особина личности биће кодирани у матерњем језику свих људи који датим језиком говоре. То су све оне речи којима се људи користе у свакодневној комуникацији и које имају улогу означавања индивидуалних разлика. Олпорт и Одберт аутори су најобимнијег психо-лексичког истраживања које је изведено на корпусу од 400.000 речи, преузетих из Вебстеровог речника енглеског језика (Webster's New International Dictionary, 1925). У датом језичком корпусу препознали су 18000 речи којима се означавају разлике у личностима или понашању двеју или више особа (Олпорт–Одберт 1936: 24). На основу сопственог разумевања значења датих речи аутори су приступили њиховој систематизацији, поделивши их у 4 основне групе: особине личности (нпр. друштвен, агресиван, страшљив), пролазна стања и расположења (нпр. уплашен, радостан, усхићен), друштвено-вредносни судови (нпр. изузетан, вредан, просечан, иритантан) и метафорички (двосмислени) термини (оно што је остало несврстано). Основу њихове класификације представљају прве две скупине, дакле речи којима се означавају, с једне стране *особине*, а с друге стране, психичка *стања*. Критеријум разликовања ових речи јесте критеријум стабилности у времену. Наиме, *особине* представљају константне и стабилне механизме којима се индивидуа адаптира на своју околину. С друге стране, *стања* представљају тренутне активности, променљива стања свести и расположења (Олпорт–Одберт 1936: 26). Категорије које су дефинисане у студији Олпорта и Одберта умногоме се преклапају, нејасних су граница, што је ауторе водило претпоставци да је употреба речи којима се описују особине личности арбитрарна и ситуационо условљена.

По угледу на студију Олпорта и Одберта, амерички психолог Ворен Норман започео је психо-лексичко истраживање енглеских речи које означавају различите аспекте људског понашања и психолошких карактеристика (Норман 1967). Циљ истраживања био је успостављање јасно структуриране таксономије термина којима се описују особине личности (енгл. *personality descriptive terms*). Грађу за истраживање Норман је преузео од Олпорта и Одберта, допунивши га речима преузетих из савременијег издања Вебстеровог речника (*Third New International Dictionary*, 1961). Добијени корпус садржао је око 40.000 речи које је аутор у великој мери редуковао, избацивши све оне термине које је сматрао архаизмима, историзмима, застарелом лексиком, митологизмима, затим речи које су биле употребљене у својим метафоричним значењима, термине којима се примарно описују различите анатомске карактеристике, медицински или физиолошки симптоми, физички аспекти понашања, покрета и сл. Норман је истакао да су многе од избачених речи имплицитно у вези са особинама личности и психичким развојем, али да је њихова повезаност индиректна и због тога нису релевантне за дато истраживање (Норман 1967: 5). Корпус од 2800 термина (дескриптора) Норман је поделио у три основне категорије, које су обухватале речи којима се означавају: *трајне особине, привремена стања и привремене активности*. Норманова таксономија особина постала је незаобилазан инструмент који се касније користио у многим психолошким и психо-лексичким студијама различитих језика.

Идеју о томе да је употреба лексике којом се описују индивидуалне разлике међу људима арбитрарна, група америчких психолога делимично је оповргла својом теоријом о прототипској организацији категорија *особина* и *стања*. Вилијам Чаплин, Оливер Џон и Луис Голдберг (у наставку Чаплин и сар.) почели су да размишљају о концептима особина и стања као прототипски организованим категоријама које имају степенувану унутрашњу структуру и чија се прототипска језгра могу дефинисати утврђеним скупом обележја.

Чаплин и његови сарадници (Чаплин и сар. 1988) пошли су од претпоставке да дистинкција између концепата *особина* и *стања* није арбитрарна, сматрајући да се њихова структурна својства разликују од својстава осталих типова категорија. Особине и стања представљају тзв. друштвене (социјалне) категорије, које се односе на људе, њихове карактеристике и њихова искуства. Да би означили место које *особине* и *стања* имају у оквиру њима надређене друштвене категорије, Чаплин и његови сарадници предлажу следећу поделу (в. слику):

Слика 1. Структура друштвених категорија (према Чаплин и сар. 1988).

Оно што је основна теза аутора јесте да ће се својства категорије *особине* и *стања* разликовати од својстава категорија објеката и конкретних друштвених категорија, док су преклапања и подударности могуће у односу на својства других апстрактних категорија, пре свега *емоција* (Чаплин и сар. 1988: 553).

Циљ истраживања Чаплина и сарадника био је да идентификују прототипичне примере особина и стања, као и својстава која омогућавају диференцирање датих двеју категорија. Своје истраживање (састављено од неколико експеримената) извели су уз помоћ листе од 75 речи које је

Норман (1967) издвојио као примарне термине којима се описују људске карактеристике. Дате речи груписане су у категорије са значењима – трајних особина, привремених особина и привремених активности.³¹ У категорију особина спадају речи типа: *нежан, строг, поверљив, стидљив, лукав, одлучан, великодушан, комуникативан, спонтан* или *енергичан*, док категорија стања обухвата речи типа: *залуђен, несрећан, збуњен, незадовољан, задовољан, љут, бесан, узбуђен, срећан, усамљен* и др.

Вођени идејом о томе да однос између особина и стања није арбитраран, аутори су приступили експерименту који је имао за циљ да покаже да постоје прототипични представници категорија *особина* и *стања*. Експеримент је подразумевао процену речи на седмостепеној скали чија је вредност 1 имала значење *није представник категорије*, док је вредност 7 имала значење *одличан представник категорије* (Чаплин и сар. 1988: 548). Добијени резултати показали су да се, сасвим поуздано, могу издвојити типични представници датих категорија, што су за особине *јасан, поверљив* и *прилагодљив* (енгл. transparent, trustful, moldable), док су типична стања означена речима *узбуђен, незадовољан* и *несрећан* (енгл. afire, displeased, miserable). Међутим, иако постоје прототипични представници, некада је тешко јасно означити границу између онога што је трајна особина и нечега што је пролазно стање. Ако упоредимо речи *сумњичав* (особина) и *сумњичав* (стање) приметимо да обе речи указују на исте понашајне ознаке. Зато је тешко, сматрају аутори, препознати да ли је *сумњичавост* код човека само пролазно стање (условљено конкретним догађајем) или је особина личности. Због тога су приступили другом експерименту у којем су покушали да идентификују она својства концепата (енгл. attributes) која указују на разлике између особина и стања и која, на тај начин, помажу у превазилажењу горепомнутих двосмислености (Чаплин и сар. 1988: 548).

³¹ У наставку ћемо коментарисати само категорије особина и стања, будући да нам категорија активности није релевантна за наставак нашег истраживања.

О критеријским обележјима која су у вези са категоријама објеката писано је много, пре свега у истраживањима Еленор Рош. Њени најпознатији примери тичу се категорије *птица* и основних својстава која их чине различитим од других животиња. Рош каже, на пример, да највећи број животиња које имају перје, имају, такође, и крила и кљун, док дате карактеристике животиње са крзном немају. Због тога, закључује она, животиње које имају *перје, крила и кљун* најчешће јесу птице (Рош 1978). Перје, крила и кљун представљају карактеристична (специфична) својства која се групишу и чине критеријско обележје. Постојање датих својстава у категоризацији конкретних објеката навело је Чаплина и његове сараднике да размишљају о томе, да ли постоје слична дистинктивна својства у оквиру апстрактних друштвених категорија, какве су категорије *особина* и *стања*.

Аутори су пошли од идеје да се у потрази за основним обележјима треба фокусирати на она која описују прототипичне примере, сматрајући да је могуће идентификовати она обележја која праве дистинкцију између прототипичних *особина* и прототипичних *стања*. Њихово истраживање резултирало је скупом од 5 основних својстава помоћу којих је могуће дефинисати идеалне прототипове *особина* и *стања*. У питању су следећа критеријска својства: *временска стабилност, трајање, каузалност, фреквентност* и *ситуациони оквир* (Чаплин и сар. 1988: 548–554). У том смислу, особине и стања могуће је описати на следећи начин:

типична особина је стабилна, дуготрајна, узрокована унутрашњим стимулусима, последица је учестале појаве одређених емоција или стања и долази до изражаја у већем броју различитих ситуација (није узрокована само специфичним типом ситуације).

типично стање је променљиво, краткотрајно, узроковано спољашњим стимулусима и ситуационо је узроковано (везује се за тачно одређене ситуације) (Чаплин и сар. 1988: 554).

Ситуациони оквир је, по многим ауторима, најважније својство категорије *особина* јер само она понашања која се константно јављају, у потпуно различитим ситуацијама, јесу права ознака да је одређено

понашање последица особине личности, а не само пролазно емоционално или психичко стање.

Дефинисањем критеријских обележја помоћу којих је могуће направити дистинкцију између концепата који су, због своје апстрактности, најчешће смештани у категорије нејасних граница, Чаплин и његови сарадници учинили су велики помак у области психологије личности, а посредно и у оквирима психолингвистике. Могућност која је истраживачима дата, а која се огледа у томе да се неопипљиви, субјективно обојени појмови (какви су емоције, особине, стања и сл.) могу, уз помоћ научно утврђених параметара, конкретизовати и даље, теоријски и емпиријски коментарисати, по нашем мишљењу огроман је допринос свим научним областима које се баве различитим аспектима човековог психичког живота.

Управо је истраживање Чаплина и његових сарадника мотивисало и нас да се упустимо у непредвидиво експериментално истраживање у којем нам је циљ био да утврдимо које су емоције (односно, речи које их у језику означавају) типичне за говорнике српског језика. О основној идеји и разлозима због којих смо приступили датом експерименту детаљније ћемо говорити у наставку нашег рада.

4.1.1.3. Типичне емоције код говорника српског језика. Емпиријско истраживање

4.1.1.3.1. Полазна идеја и циљ истраживања

Немогућност да јасно дефинишемо шта су *емоције* и одредимо њихов однос према категоријама *стања* и *особина* увела нас је у потрагу за прототипичним емоцијама, онако како их разумеју изворни говорници српског језика. Наиме, што смо више размишљали о томе којим се речима означавају типичне емоције, све смо се више удаљавали од могућности да дати појам недвосмислено дефинишемо. У томе да су *љубав*, *радост*, *срећа*, *страх*, *туга*, *љутња* или *мржња* емоције, сви се слажемо. Међутим,

проблем је настао када смо почели да размишљамо о појмовима *досаде*, *самоће*, *усамљености* или *храбрости*. Наше језичко осећање противило се могућности да кажемо *емоција досаде*, *емоција самоће* или *емоција храбрости*. Међутим, неспорно је да су дати појмови у вези са емоцијама, односно да се у њиховим значењима препознаје елемент *емоционалности*.

Први покушај да се ухватимо у коштац са таксономијом емоционалних речи у српском језику показао се неуспешним. Пошли смо од идеје да нам десет испитаника наведе што више речи којима се означавају емоције. Време рада није било ограничено. Њихове одговоре претворили смо у корпус који је обухватио 92 различите речи: *апатија*, *бедак*, *безнадежност*, *бес*, *бојажљивост*, *блискост*, *бол*, *брига*, *гађење*, *гнев*, *гордост*, *депресија*, *досада*, *достојанство*, *емпатија*, *жал*, *жалост*, *жаљење*, *жудња*, *завист*, *задовољство*, *заљубљеност*, *захвалност*, *збуњеност*, *зебња*, *злоба*, *изнемоглост*, *изненађеност*, *изненађење*, *испуњеност*, *кајање*, *летаргија*, *летаргичност*, *љубав*, *љубомора*, *љутња*, *малодушност*, *меланхолија*, *мржња*, *нада*, *непокојство*, *несхваћеност*, *обесхрабреност*, *огорчење*, *одвратност*, *одговорност*, *одлучност*, *осветољубивост*, *осећајност*, *оствареност*, *очај*, *очараност*, *пакост*, *паника*, *патња*, *пожуда*, *понижење*, *понос*, *презир*, *приврженост*, *пријатност*, *присност*, *равнодушност*, *радозналост*, *радост*, *раздраганост*, *саосећајност*, *севдах*, *сета*, *симпатија*, *смиреност*, *смушеност*, *спокојство*, *спремност*, *срам*, *срдачност*, *срећа*, *сриба*, *стид*, *страст*, *страх*, *стрепња*, *стрес*, *стрпљење*, *сумњичавост*, *туга*, *уплашеност*, *усхићеност*, *усхићење*, *хистерија*, *храброст* и *чежња*.

Свих десет испитаника слажу се у томе да су *љубав* и *туга* емоције, то су две речи које је сваки од њих навео. Затим следе *радост*, *мржња*, *срећа*, *гађење*, *љубомора*, *страх*, *усхићење* и *завист*, који се појављују са фреквенцијом 6, што значи да их је шест испитаника навело као емоције. *Брига*, *чежња*, *гнев*, *меланхолија*, *раздраганост*, *стрепња*, *стрес* и *задовољство* појављују се са фреквенцијом 2. Све остале речи наведене су једном.

Да ће се *љубав, туга, радост, срећа, мржња* и *страх* појавити код највећег броја испитаника било је очекивано, будући да се датим речима означавају, пре свега, примарне или базичне емоције. Међутим, оно што нас је изненадило и што је допринело нашој несигурности када су у питању речи којима се означавају емоције јесте појава речи *бојажљивост, досада, захвалност, злоба, приврженост, смиреност, стрес, сумњичавост, хистерија, храброст* и њима сличне.

Речи за које смо мислили да недвосмислено означавају људске особине, одједном су се нашле, равноправно, уз речи којима се означавају емоције. Ако су *бојажљивост, сумњичавост* и *храброст* људске особине, а *досада, депресија* и *меланхолија* психолошка стања, како то да су их наши испитаници наводили као речи са значењем емоција? Да ли то, онда, значи, да је граница између појмова *емоција, стања* и *особина* нејасна, арбитрарна или, можда, уопште не постоји?

Ови резултати и питања проистекла из њих одвела су нас у једно ново, комплексније истраживање, које је имало за циљ да нам изолује типичне представнике *емоција* и одреди границу између речи којима се означавају емоције и оних које означавају њима блиске, односно сродне појмове.

4.1.1.3.2. Скала процене. Емпиријски поступак

Друго истраживање подразумевало је анкетирање испитаника уз помоћ скала процене. По угледу на истраживање Чаплина и сарадника у којем су уз помоћ седмостепене скале покушали да одреде типичне представнике категорија *особина* и *стања* (Чаплин и сар. 1988), приступили смо осмишљавању скале која би, такође, садржала вредности од 1 до 7. Вредност 1 имала би значење *није представник категорије емоција*, док би вредност 7 означавала *најбољег представника категорије емоција*. Вредности између би биле додељене бољим и лошијим представницима испитиване категорије. У овом истраживању поставили смо себи задатак да

на основу процене одабраних именица на седмостепеној скали добијемо нумеричке вредности (изражене просеком), које би нам издвојиле прототипичне емоције за говорнике српског језика.

4.1.1.3.2.1. Одабир речи-стимулуса

О чему смо размишљали и на који смо начин приступили грађи? Основни разлог због којег смо се одлучили за анкетирање говорника српског језика путем скала процене био је, првенствено, методолошке природе. Желели смо да имамо стабилну полазну тачку – основу. Да јасно одредимо шта су, за говорнике српског језика, типичне емоције. Да бисмо то урадили требало је пажљиво одабрати оне речи које ће се процењивати. Водити рачуна о томе да их не буде превише, а обухватити што већи број речи којима се означавају различити аспекти општег домена *емоција*. Најважнији задатак био је, дакле, правилан одабир именица-стимулуса. Било нам је важно да корпус обухвати речи којима се именују примарне емоције, емоције уопште, различита психолошка стања, расположења, људске особине, физиолошка стања и општи апстрактни појмови. Речи смо одабрали на следећи начин. Прво смо преузели 29 речи којима се означавају примарне емоције, датих у прегледу Ортонија и Гарнера (Ортони–Гарнер 1990). То су оне емоције око чије се базичности или примарности слаже највећи број психолога.³² Будући да дати списак обухвата само оне емоције које су одређене као примарне, преузимањем само њих, изостао би велики број именица којима се у српском језику означавају многобројне емоционалне нијансе (различите по квалитету, интензитету, трајању емоције и сл.). Због тога смо, субјективним одабиром, из Фреквенцијског речника српског језика (Костић 1999) преузели све оне речи (укупно 91) за које смо сматрали да означавају емоције, емоционална стања, расположења или особине (а које су у датом речнику имале фреквенцију већу од 2). У следећем кораку требало је одабрати речи којима се означавају људске особине. Из студије Рајне Драгићевић преузели смо 15 именица које су

³² Више о примарним емоцијама и њиховој класификацији в.т. 2.2.2.2.

настале од придева којима се означавају људске особине (Драгићевић 2001), док смо од Милине Косановић, која се бавила емоционалним придевима у српском и енглеском језику, преузели 12 емоционалних придева, које смо, затим, творбеним суфиксом *-ост* трансформисали у именице (Косановић 2016). Упитник је обухватио и 8 именица којима се означавају физиолошка стања и 11 именица којима се означавају различити апстрактни појмови.

Коначна верзија упитника обухватила је 166 именица које је процењивало 111 испитаника, мушкараца и жена, узраста од 25 до 65 година (в. табелу).

Табела 25. Речи-стимулуси коришћени у скали процене. Преглед извора из којих су преузети

<p>Примарне емоције (Ортони–Тарнер 1990)</p>	<p>аверзија, бол, гађење, жалост, жеља, забринутост, задовољство, изненађење, кривица, љутња, мржња, нада, нежност, очај, очекивање, паника, потчињеност, презир, прихватање, радост, стид, страх, стрепња, туга, ужас, усхићење, утученост, храброст и чуђење.</p>
<p>Именице настале од придева са значењем људских особина (Драгићевић 2001)</p>	<p>благост, бојажљивост, болешљивост, ведрина, гадљивост, гордост, грдња, грубоћа, злоба, напетост, opakост, плашљивост, презривост, срамежљивост и стидљивост.</p>
<p>Именице настале од придева са значењем људских особина (Косановић 2016)</p>	<p>безосећајност, грамзивост, дарежљивост, марљивост, неосетљивост, охолост, пожртвованост, похлепа, равнодушност, смелост, суровост и тврдоглавост.</p>
<p>Именице са значењем емоције, стања или особине (Костић 1999)</p>	<p>апатија, безбрижност, незнађе, бес, беспомоћност, бестидност, брига, вера, веселост, гнев, гнушање, горчина, депресија, досада, жудња, завист, заинтересованост, заљубљеност, замишљеност, замор, занесеност, запрепашћеност, заслепљеност, зачуђеност, збуњеност, изгубљеност, изнемоглост, инат, инспирација, испуњење, исцрпљеност, ишчекивање, јад, јед, језа, кајање, лудило, љубав, љубомора, махнитост, меланхолија, напуштеност, неверство, незадовољство, немир, немоћ, неповерење, неспокојство, нестрпљење, неутешност, обамрлост, огорченост, олакшање, опраштање, опроштај, осамљеност, патња, пожуда,</p>

	покајање, покорност, понижење, понизност, понос, потресеност, похота, пркос, раздраганост, разнеженост, разочараност, сажалење, самоћа, сентименталност, сета, смиреност, спокојство, срам, срећа, срџба, страва, страст, страхопоштовање, сујета, сумња, трема, удобност, узбуђеност, узнемиреност, усамљеност, утеха, част и чежња.
Физиолошка стања	глад, дрхтавица, жеђ, мучнина, поспаност, топлота, умор и хладноћа.
Апстрактне именице	воља, живот, лепота, младост, мудрост, памет, победа, слобода, смрт, снага и старост.

4.1.1.3.2.2. Анализа добијених резултата. Општа класификација

Рекли смо да је у истраживању учествовало 111 испитаника. Сваки од њих процењивао је 166 именица дајући им вредности између 1 и 7. Свим испитаницима било је напоменуто да не процењују колико дате речи њима лично значе, односно да ли у њима *буде* емоцију, већ да ли дате рече *значе*, *означавају* емоцију.³³ Вредности процена наших испитаника, за сваку од 166 именица, упросечили смо и на тај начин добили јединствену вредност за сваки стимулус, која је осликавала његово место на нашем *континууму емоционалности*. У доњој табели дајемо приказ просечних вредности за првих десет именица којима се, на основу наше анализе, означавају прототипичне емоције у српском језику (в. табелу).

³³ Реч *младост*, на пример, може у некоме пробудити пријатност, осећање радости и среће, због чега би јој могао доделити високу вредност на скали, али сама реч *младост* не означава емоцију, већ је дата реч у српском језику, прототипична апстрактна именица. Ипак, резултати анкете, што ћемо касније и објаснити, показале нам да је јако тешко процењивати значење појмова (односно речи којима су дати појмови означени) а да се потисне, пренебрегне лични, субјективни доживљај.

Табела 26.

туга	6.711712
љубав	6.675676
радост	6.666667
бес	6.603604
срећа	6.567568
мржња	6.495495
жалост	6.477477
љутња	6.423423
страх	6.306306
заљубљеност	6.279279

Добијене просечне вредности за сваку реч-стимулус омогућиле су нам да приступимо класификацији наше грађе. Свака именица добила је своје место на континууму емоционалности, а дато место било је означено нумеричком јединицом. Сирова класификација, дакле она која се тичала распоређености речи на континууму на основу њихових просечних вредности, обухватила је 6 основних група (в. табелу).

Табела 27.

I	(6.7 – 6)	туга, љубав, радост, бес, срећа, мржња, жалост, љутња, страх, заљубљеност, љубомора, гнев, страст, очај, усхићење, срџба и патња.
II	(5.97 – 5.01)	узбуђеност, стрепња, срам, брига, чежња, жудња, презир, задовољство, сета, узнемиреност, пожуда, утученост, разочараност, кајање, забринутост, разнеженост, огорченост, понос, стид, јед, потресеност, паника, завист, кривица, незадовољство, бол и веселост.
III	(4.99 – 4.03)	апатија, сажалење, меланхолија, равнодушност, нежност, неспокојство, гнушање, раздраганост, сентименталност, спокојство, напетост, горчина, покајање, депресија, трема, запрепашћеност, понижење, усамљеност, нада, ужас, безнађе, немир, беспомоћност, јад, страва, страхопоштовање, безбрижност, олакшање, неутешност, гордост, ведрина, жеља, аверзија, плашљивост, опроштај, гађење, немоћ, изненађење и смиреност.
IV	(3.99 – 3.02)	нестрпљење, испуњење, безосећајност, презривост, срамежљивост, бојажљивост, похота, пркос, сујета, злоба, напуштеност, језа, занесеност, сумња, зачуђеност, самоћа, храброст, опраштање, инат, збуњеност, вера, неосетљивост, слобода, чуђење, охолост, благост, утеха, стидљивост, заслепљеност, пожртвованост, гадљивост, ишчекивање, суровост, лудило, смелост, обамрлост, победа и осамљеност.
V	(2.95 – 2.04)	инспирација, воља, неповерење, заинтересованост, дарежљивост, изгубљеност, част, изнемоглост, опаконост, исцрпљеност, снага, махнитост, очекивање, понизност, хладноћа, грдња, удобност, досада, неверство, покорност, грубоћа, похлепа, мучнина, потчињеност, смрт, прихватање, живот, глад, топлота, грамзивост, замор, бестидност и тврдоглавост.
VI	(1.95 – 1.40)	жеђ, дрхтавица, замишљеност, лепота, умор, поспаност, младост, мудрост, марљивост, старост, болешљивост и памет.

Прве две групе обухватају оне речи којима се, по мишљењу говорника српског језика, означавају прототипичне емоције. На последњем месту су оне речи које најмање означавају емоције. Ако погледамо ову, последњу групу приметимо да ниједна именица нема просечну вредност 1. Дакле, чак и оне именице које имају значења физиолошког стања или апстрактног појма, од стране неких испитаника означене су вредностима већим од 1. Овакви резултати потврђују комплексност појмовног домена којим се бавимо (домен емоција), тј. чињеницу да је врло тешко разграничити типичне емоције од појмова који дате емоције у нама изазивају. Средишњи део континуума емоционалности обухвата све оне речи распоређене у III, IV и V групи. То су именице којима се означавају различита емоционална (психолошка) стања, људске особине и расположења, а припадност одређеној групи условљена је већом или мањом *семантичком удаљеношћу* у односу на испитивани појам *емоција*. Речи које припадају овом, средишњем делу нашег емоционалног континуума посебно су занимљиве јер их је тешко класификовати. Оне се налазе у посебној међузони, односно имају неодређени статус – *и јесу и нису емоције*.

4.1.1.3.2.3. Анализа добијених резултата

Истраживању емоционалне лексике приступили смо коришћењем методе скала процене. Зашто? Основни разлог био је да емпиријским путем утврдимо које емоције говорници српског језика сматрају прототипичним. Била нам је потребна потврда, не само наша лична, субјективна, већ сагласност већег броја испитаника у томе шта су, за њих, типичне емоције. Сматрали смо да је ово, за наше истраживање, једини исправан пут којим ћемо доћи до увида у структуру комплексне појмовне категорије људских емоција. Идеја је била да добијене речи којима се означавају прототипичне емоције пресликамо на семантичко поље наших емоционалних глагола и утврдимо могу ли се дати глаголи значењски подвести под оне емоционалне именице које говорници српског језика сматрају прототипичним.

Одређивање типичних емоција помогло би нам, заправо, у семантичкој класификацији глагола којима се у српском језику означавају осећања. Због тога ћемо, у наставку рада, описати и прокоментарисати добијене резултате и одредићемо место које ће прототипичне емоције имати у језичкој анализи емоционалне глаголске лексике српског језика.

Примена методе скала процене, у потрази за типичним емоцијама, показала се врло успешном. Наиме, од укупног броја именица (166), највише вредности на нашем континууму емоционалности имале су оне груписане у оквирима прве две групе (укупно 44). Њима се означавају емоције типичне за говорнике српског језика. То су оне речи око којих се највећи број испитаника сложио да су у питању најбољи представници емоција. Њих ћемо назвати – прототипичним емоцијама: *туга, љубав, радост, бес, срећа, мржња, жалост, љутња, страх, заљубљеност, љубомора, гнев, страст, очај, усхићење, срџба, патња, узбуђеност, стрепња, срам, брига, чежња, жудња, презир, задовољство, сета, узнемиреност, пожуда, утученост, разочараност, кајање, забринутост, разнеженост, огорченост, понос, стид, јед, потресеност, паника, завист, кривица, незадовољство, бол и веселост.*

Оно што смо добили био је скуп речи којима се означавају емоције различитих квалитета. Питали смо се, даље, могу ли се дате речи некако класификовати. Могу ли се прототипичне емоције идентификовати на основу *неког* заједничког садржатеља. Посматрајући нашу грађу и размишљајући о томе на који се начин емоције групишу, установили смо да се у свакој од наших прототипичних емоција може препознати осећање *пријатности* или *непријатности*.³⁴ Њих смо назвали *метаосећањима*, претпоставивши да се све емоције могу поделити на оне које су у основни *пријатне*, односно *непријатне* (в. табелу).

³⁴ Разлог због којег користимо термине пријатне и непријатне емоције, уместо, на пример, позитивних и негативних емоција јесте намера да избегнемо повезаност са њиховим друштвеним вредновањем. Нама је у фокусу доживљај самог субјекта у вези да одређеним емоцијама, јер је он тај који их доживљава, односно осећа. Сматрамо да квалификација емоција као пријатних и непријатних нагласак ставља, управо, на субјективност њиховог доживљаја.

Табела 28.

Прототипичне емоције	
пријатне	непријатне
љубав, радост, срећа, заљубљеност, страст, усхићење, узбуђеност ³⁵ , чежња, жудња, задовољство, пожуа, разнеженост, понос и веселост.	туга, бес, мржња, жалост, љутња, страх, љубомора, гнев, очај, сриба, патња, узбуђеност, стрепња, срам, брига, презир, сега, узнемиреност, утученост, разочараност, кајање, забринутост, огорченост, стид, јед, потресеност, паника, завист, кривица, незадовољство и бол.

Ако погледамо табелу, приметимо да се у основи емоција као што су *радост*, *љубав*, *страст* или *понос* налази доживљај пријатности. Дакле, основно, метаосећање *пријатности*, може се манифестовати на различите начине, као унутрашња пријатност (*радост*, *срећа*, *понос*, *задовољство*) или пријатност у вези са објектом изван нас самих (*љубав*, *страст*, *очараност*). Исти је случај и са основним емоционалним квалитетом *непријатности*. Он се може односити на унутрашњи доживљај субјекта (*туга*, *патња*, *утученост*, *незадовољство*, *бол*) или на објекат ван субјекта (*бес*, *мржња*, *страх*, *срам*, *презир*, *завист* и др.). У питању су, дакле, различите усмерености осећања пријатности и непријатности – *ка субјекту* и *ка објекту*.

Класификација прототипичних емоција на пријатне и непријатне био је први корак у нашем разумевању основних карактеристика лексема којима се дате емоције означавају и увод у њихову финију семантичку организацију. Наиме, када смо схватили да се све емоције могу одредити као пријатне или непријатне, питали смо се, даље, могу ли се класификовати тако да припадају емоционалном квалитету једне од четири примарне емоције. Можемо ли дефинисати нешто што се зове *основни атом емоционалности* који би био носилац емоционалног квалитета сваке од 4 примарне емоције – *радости*, *туге*, *страха* и *љутње*? То би, заправо, значило да се у свакој прототипичној емоцији може препознати један од 4 атома емоционалности. Ако ову идеју уквистимо са горепредложеном

³⁵ *Узбуђеност* смо навели два пута, и у групи пријатних и у групи непријатних емоција. Разлог је његова двострука емоционална природа која је ситуационо условљена. *Узбуђеност* може бити пријатна (Била је *узбуђена* због њиховог скорашњег сусрета) и непријатна (Вест о несрећи јако је *узбудила*).

поделом на пријатне и непријатне емоције, добићемо свеобухватну класификацију прототипичних емоција која би подразумевала поделу на пријатне емоције које ће поседовати основни атом емоције *радости*, док ће се непријатне емоције груписати у зависности од тога да ли поседују основни атом емоција *туге*, *страха* или *љутње* (в. табелу).

Табела 29.

Прототипичне емоције			
пријатне		непријатне	
радост	туга	страх	љутња
љубав, срећа, заљубљеност, страст, усхићење, узбуђеност, чежња, жудња, задовољство, пожуда, разнеженост, понос и веселост.	жалост, очај, патња, срам, сета, утученост, кајање, стид, потресеност, кривица и бол.	стрепња, брига, узнемиреност, забринутост и паника.	бес, мржња, љубомора, гнев, срџба, презир, огорченост, јед, завист, незадовољство и разочараност.

Ако погледамо обе табеле, приметимо да је заступљеност непријатних емоција већа у односу на емоције које имају емоционалну вредност пријатности. Изражено у процентима то је 68,18% непријатних, спрам 31,8% пријатних емоција.³⁶

Поделу коју предлажемо не треба узимати као коначну ни као једину исправну. Многе од наведених емоција могу се условно подвести под један опсег емоционалности, а у питању су, заправо, тзв. *емоционалне мешавине*. Тако се **чежња** може разумети као спој *радости* и *туге*, **љубомора** као спој *љутње* и *туге*, а **брига** као спој *туге* и *страха* и сл. Сплет различитих осећаја, осећања и њихове когнитивне процене у доживљавању одређене емоције врло је сложен и због тога, оправдано, дискутабилан. Оно што је нама био циљ јесте да поједноставимо сложеност на коју смо наишли када смо се сусрели са лексиком којом се означавају различити аспекти домена људских емоција. То смо учинили тако што смо, емпиријским путем, показали да у српском језику постоје 44 прототипичне емоције. Оне се могу

³⁶ У наставку нашег истраживања показаћемо да је однос глагола којима се означавају пријатни и непријатни емоционални процеси врло сличан односу прототипичних емоција датих квалитета. Процентуални подаци су готово идентични, а треба имати на уму да су у питању различите врсте речи, којима се означавају делови исте појмовне стварности.

класификовати на два нивоа. Први ниво подразумева одређивање емоције као *пријатне* или *непријатне*. Други ниво подразумева класификацију емоција по критеријуму поседовања једног од четири основна атома емоционалности – *радости*, *туге*, *страха* или *љутње*. Посматрање прототипичних емоција на овај начин омогућило нам је увођење критеријума који ће нам, у наставку истраживања, олакшати семантичку класификацију глагола којима се дате емоције језички означавају.

Потрага за прототипичним емоцијама у српском језику, из перспективе наших циљева, показала се врло успешном. Такође, усмерила нам је поглед и у непрегледну област оних речи којима се означавају појмови, квалитативно мање или више удаљени од основног појма емоција. То су речи којима се означавају различита емоционална (психолошка) стања, људске особине и расположења, а припадају III, IV и V класи наших именица-стимулуса. Да бисмо разумели односе међу датим појмовима, приказаћемо њихову позиционираност у оквирима концептуалног поља емоционалности (в. слику).

Слика 2. Концептуално поље емоционалности

Прототипичне емоције, онако како смо их дефинисали у нашем истраживању, заузимају централни део, док су појмови стања, расположења и људских особина мање или више удаљени у односу на језгро. Шта то, заправо, значи? Значи да смо, за потребе наше језичке анализе, успели да

дефинишемо групу речи којима се, недвосмислено, означавају емоције – *прототипичне емоције* око чијих су се значења усагласила мишљења највећег броја испитаника. Исто тако, показали смо да је концептуално поље *емоционалности*, које обухвата појмове којима се означавају различита психолошка и емоционална стања, расположења, навике и особине личности – поље изразитих преклапања, нејасних граница и концептуалне сложености.

Утврђивање разлика и успостављање јасних граница између онога што је емоција, а што су, с друге стране различита емоционална или психолошка стања, показао нам се као врло тежак задатак. Да ли су *досада* и *самоћа* емоције? Наше полазно мишљење било је да нису. Када смо тестирали своје субјективно мишљење и дали испитаницима да дате речи процене, њихови одговори показали су да се ови појмови налазе у IV (самоћа) и V (досада) класи именица-стимулуса. Осим њих, ту су и појмови *занесености*, *сумње*, *ината*, *вере*, *лудила*, *неповерења* и многи други.

Дати резултати говоре нам да су у питању врло сложени концепти који се, свакако, налазе у оквирима појмовног домена емоција, али нису *прототипичне* емоције. О чему је, заправо, реч и да ли постоје критеријуми помоћу којих би се могле спровести финије класификације и јасно одредити шта су прототипичне емоције, а шта прототипична стања, излази ван оквира нашег истраживања. Оно што смо покушали јесте да укажемо, уопште, на сложеност појма *емоционалности*, на скуп концепата који је њиме обухваћен и на нејасноће које се јављају у покушају њиховог разумевања и категорисања.

4.1.1.3.2.4. Прототипичне емоције. Интензитет, трајање и квалитет

Ако погледамо листу емоција које припадају I и II класи, приметимо да је за просечног говорника српског језика *туга* најтипичнија емоција.³⁷ Међутим, осим ње, листа садржи и емоције *радости*, *страха* и *љутње*. То значи да, недвосмислено, примарне емоције *радости*, *туге*, *страха* и *љутње* спадају у прототипичне емоције. Ако дате, примарне емоције узмемо као центар групе прототипичних емоција, можемо вршити поређења статуса осталих емоција у односу на њих. Тако смо приметили да су одређене, сложеније емоције боље вредноване у односу на примарне емоције са којима су у вези. Подсетимо се, рекли смо да се у свакој емоцији може препознати основни атом емоционалности одређеног квалитета. Тај квалитет у вези је са примарним емоцијама *радости*, *туге*, *страха* и *љутње*. Дакле, емоција *љутње* може се препознати у емоцијама *беса*, *мржње*, *гнева* или *срибе*. Оне означавају љутњу изразито високог интензитета. Ипак, *бес* и *мржња* су, на скали процене, оцењене вредностима вишим у односу на *љутњу*.³⁸ То нам, заправо, говори да параметар интензитета, пре свега непожељне, непријатне емоције, умногоме утиче на перципирање одређене емоције као бољег представника. Ако бисмо говорницима представили само две речи – *љутњу* и *гнев*, тражећи од њих да нам одреде која од две речи више означава емоцију, наша је претпоставка да би највећи број испитаника одговорио – *гнев*. Зашто? Емоције доживљавамо лично. Оне нас покрећу, померају из нултог, равнотежног положаја. Што је емоционални удар јачи,

³⁷ Овај податак покреће нова размишљања у правцу будућих међујезичких, лингвокултуролошких и социопсихолошких студија. Наиме, то што је *туга* прототипична емоција код говорника српског језика, не значи, нужно, да ће исти статус имати код Енглеца, Норвежанина, Јапанца, Бразилца или Африканца. Постоје ли универзалне емоције, универзалне у смислу њихове прототипичности у различитим језицима и културама, и јесу ли, обавезно, у вези са примарним емоцијама *радости*, *туге*, *страха* и *љутње*, питања су за нека будућа истраживања – пре свега када је у питању поређење српског и других светских језика.

³⁸ У неформалним разговорима са испитаницима, након што су попунили упитнике, сазнали смо да је највећи број њих доживљавао емоције високог интензитета као *бољи пример емоције* у односу на основну, базичну емоцију. Тако су *бес*, *гнев*, *мржња* и *сриба* бољи представници емоција, у односу на примарну емоцију *љутње*. Ово запажање је, првенствено, у вези са емоцијама које означавају нешто непријатно, непожељно.

ми изразитије реагујемо. Што је реакција јача, она дуже остаје у нашем памћењу. Искуства која имамо са осећањима *беса*, *мржње*, *панике*, *страве*, *очаја* или *патње* интензивнија су и трајнија у односу на, њима одговарајуће, примарне емоције *љутње*, *страха* или *туге*. У процењивању речи које означавају емоције, испитаници се тешко дистанцирају од свог личног искуства. Ми не размишљамо о томе да је *гнев*, заправо, *љутња* изразитог интензитета. Она је, за нас, слабија емоција од *гнева*, и због тога јој дајемо нижу вредност.

Примарне емоције какве су *радост*, *туга*, *страх* и *љутња* се код свих људи, без обзира на полне, расне или културолошки условљене разлике, доживљавају на приближно исти начин. Неки истраживачи (уп. Дарвин 1872/2009, Плучик 1980) дате емоције сматрају урођеним, наследним и универзалним реакцијама јединке на своје окружење. Међутим, резултати наше анкете показују да су сложене емоције какве су *љубав*, *бес*, *срећа* или *мржња* типичније од базичних емоција какве су *љутња* и *страх*. Разлог томе је, по нашем мишљењу, управо параметар *интензитета* емоције. Ако примарне емоције посматрамо као средишњи ниво, као основу, равнотежу, доживљаје и искуства која имамо у вези са њима доживљаваћемо као позната, очекивана. То што се *обрадујемо поклону*, *уплашимо грома* или *наљутимо на пријатеља* емоције су умереног интензитета и обично, брзо прођу. *Бес* је краткотрајна, али врло интензивна емоција, док су *љубав* и *мржња* обично трајније емоције које у потпуности *боје* понашање и расуђивање особе која их доживљава. Што су емоције интензивније, свеобухватније и дуготрајније, ми ћемо их доживљавати као *важније* од осталих.

Међутим, какав статус има осећање *туге*? У претходним примерима нисмо навели ситуацију у којој доживљавамо емоцију туге. Није у питању случајност. Размишљали смо о томе, због чега је баш *туга*, најтипичнија емоција за наше говорнике. Шта је издваја од осталих. Ако се вратимо на идеју о емоционалној равнотежи, о томе да човек тежи да буде у складу са својим осећањима и својим мислима, можемо рећи да је туга специфична

због тога што најдуже траје и најтеже пролази. Све што човека, на дуже време, узнемирава, што му онемогућава природно функционисање и постојање, јесте оно што свест препознаје као неравнотежу.

У прототипичне емоције које садрже основни атом емоције *туге*, осим *жалости*, *патње*, *очаја*, *стрепње* и сл. спада и осећање *бола*. Ова емоција изазвала нам је посебну пажњу. Погледајмо речничке дефиниције лексема *туге* и *бола*:

ТУГА **1.** душевни бол изазван неком несрећом или великом чежњом, душевна патња, жалост.

БОЛ **1.** непријатан осећај због повреде или поремећаја у организму, осећај физичке патње.

2. а. непријатно душевно осећање, душевна патња; туга, жалост. **б.** чежња, носталгија.

Примарно значење лексеме *бол* односи се на *физички бол* – онај основни, чулни осет бола о којем смо говорили у претходном поглављу (Ана *осећа бол* у нози, грлу, глави и сл.). Секундарно значење у вези је са психичким болом – унутрашњим немиром, патњом, тугом (Ана *осећа бол* у души, срцу = Ана *болује*, *тугује*, *пати*). О чему је, заправо, реч? Оно што препознајемо јесте дејство метафоре ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА БОЛ која примарно значење (физичког бола) трансформише у значење емоционалног, психичког бола (*болети* значи *осећати* емоционалну, душевну бол). Дакле, примарна је бол коју осећа наше тело, а секундарна она коју осећа наша душа. Тако кажу речници. Међутим, шта кажу наши испитаници? Ако погледамо резултате анкете видећемо да је реч-стимулус *бол* вреднована врло високо, због чега је нашла своје место у скупу прототипичних емоција. Наши испитаници лексему *бол* разумеју, пре свега, као *психичку бол*. Дакле, без обзира на то што је ток настанка одређеног значења утврђен, што знамо да је физичка бол основна, базична, а психичка бол из ње изведена, наше искуство говори да је емоционална бол јача, дуготрајнија, теже пролази, због чега се дато искуство лакше дефинише као емоција.

Разматрање значења лексема *туге* и *бола* води нас кратком приказу полисемантичких структура именица којима се означавају прототипичне емоције (в. табелу).

Табела 30. Лексикографске дефиниције прототипичних емоција

лексема	сва значења	ЕМОЦИОНАЛНО ЗНАЧЕЊЕ
ТУГА	<p>1. душевни бол изазван неком несрећом или великом чежњом, душевна патња, жалост.</p> <p>2. <i>фиг. особа која је веома драга (родитељ, дете, сродник, пријатељ, друг), према којој се осећа сажалење, за којом се жали, која задаје бол.</i></p> <p>3. <i>бедан, јадан, тужан изглед кога или чега.</i></p> <p>4. <i>тугаљивост, голицаост, шикаљивост.</i></p>	<p>1. душевни бол изазван неком несрећом или великом чежњом, душевна патња, жалост.</p>
ЉУБАВ	<p>1. а. <i>осећање велике наклоности, нежности према некоме, нечему, осећајна, емоционална везаност за некога, нешто, која проистиче из тог осећања; жеља, тежња, стремљење.</i> б. (обично у лок. „у љубави”, као глаголска допуна) <i>добри међусобни односи, пријатељство, слога.</i> в. <i>велика воља, интересовање, заинтересованост за нешто, склоност, наклоност према нечему (нпр. према неком послу, раду и сл.).</i> г. <i>оно што се воли, оно што некога неодољиво привлачи, заокупља, што побуђује нечије стално интересовање, страст, насија.</i></p> <p>2. а. <i>осећање преданости, привржености према особи супротног пола које проистиче из природне узајамне привлачности мушкарца и жене.</i> б. <i>особа која се воли (жена или мушкарац), драга, вољена особа (често као назив у обраћању таквој особи).</i> в. <i>интимни, љубавнички однос.</i></p> <p>3. <i>пријатељски поступак који је некоме од користи, услуга; љубазност, пажња уопште.</i></p> <p>4. (само у облику ген. јд., уз дат. личне заменице другог л. јд.: љубави ти) <i>с бледим основним значењем, као устаљена фраза за исказивање усрдне молбе, закљичања и сл. да се нешто учини.</i></p>	<p>1.а. <i>осећање велике наклоности, нежности према некоме, нечему, осећајна, емоционална везаност за некога, нешто, која проистиче из тог осећања; жеља, тежња, стремљење.</i></p>
РАДОСТ	<p>1. <i>стање онога који је радостан, осећање задовољства због каквог успеха и уопште због нечег пријатног, добро расположење, веселост.</i></p> <p>2. <i>оно што изазива радосно расположење, уживање, весеље.</i></p>	<p>1. <i>стање онога који је радостан, осећање задовољства због каквог успеха и уопште због нечег пријатног, добро расположење, веселост.</i></p>
БЕС	<p>1. <i>празн. злодух, нечастива сила, враг, ђаво.</i></p> <p>2. а. <i>мед. и вет. в. беснило (1а).</i> б. <i>дивљи инстинкт, нагон.</i></p> <p>3. <i>страст, поама за нечим.</i></p> <p>4. <i>љутина, гнев, јарост.</i></p> <p>5. а. <i>сила, распомањеност.</i> б. <i>снага, бујност, једрина.</i></p> <p>6. а. <i>обест, осиноност.</i> б. <i>ћеф, неразуман прохтев.</i> в. <i>раскошан живот, расипништво, разметљивост.</i></p>	<p>4. <i>љутина, гнев, јарост.</i></p>
СРЕЋА	<p>1. а. <i>стање и осећање потпуног задовољства својом животном ситуацијом и стањем у коме се неко налази.</i></p> <p>2. <i>успешан исход, завршетак, остварење чега, успех у чему.</i></p> <p>3. <i>нар. судба, судбина, ток догађаја који не зависе од воље човекове; стицај околности.</i></p>	<p>1.а. <i>стање и осећање потпуног задовољства својом животном ситуацијом и стањем у коме се неко налази.</i></p>

	4. <i>драга и мила особа (најчешће у тепању и у личном обраћању).</i>	
МРЖЊА	<i>осећање непријатељства, јаке одбојности, нетрпељивости, антипатије (према некоме или нечему).</i>	
ЖАЛОСТ	1. а. <i>тужно осећање, душевни бол, туга, ожалошћеност.</i> б. <i>време, период после нечије смрти, у коме је уобичајено да се испољава жаљење за покојником, корота (често у устаљеним изразима).</i> 2. <i>увреда, врећање.</i> 3. а. <i>нешто што је врло слабог квалитета, беда, јад.</i> б. <i>нешто што је мале вредности или без вредности, ситница.</i> в. (у акузативу са заменицом „неки“ или сл., у прилошкој служби) <i>помало, мало, понешто.</i> 4. (у прилошкој служби) <i>жалосно, тужно.</i>	1.а. <i>тужно осећање, душевни бол, туга, ожалошћеност</i>
ЉУТЊА	<i>стање онога који се ћути, непријатно узбуђење изазвано нечијим увредљивим поступком, лошим понашањем, каквом незгодом и сл., гнев, бес.</i>	
СТРАХ	1. <i>стање узнемирености, забринутости, бојазан од какве опасности (смрти, болести, казне и сл.).</i> 2. (обично с додатком: и трепет) <i>онај који (оно што) изазива такво осећање.</i>	1. <i>стање узнемирености, забринутости, бојазан од какве опасности (смрти, болести, казне и сл.).</i>
ЗАЉУБЉЕНОСТ	<i>стање, особина онога који је заљубљен, обузетост љубављу према некоме (нечему).</i>	
ЉУБОМОРА	1. <i>осећање душевне узнемирености или озлојеђености због сумње или уверења да вољена особа обраћа пажњу, гаји наклоност или љубав према некој другој особи, прима нечије удварање, води с другим љубав и сл.</i> 2. <i>осећање нерасположења, зависти, злобе због нечијег успеха, благостања, среће и др.</i>	
ГНЕВ	<i>велика љутина, срџба, бес, разјареност.</i>	
СТРАСТ	1. <i>снажно осећање, силан и необуздан унутрашњи нагон према чему.</i> 2. а. (за што, према чему) <i>трајна склоност и приврженост.</i> б. <i>оно што је предмет такве склоности.</i> 3. <i>јака љубав у којој превлађује осећајна, телесна привлачност, појудност.</i>	
ОЧАЈ	<i>тешко душевно, психичко стање кад је изгубљена свака нада на спас из тешке ситуације.</i>	
УСХИЋЕЊЕ	<i>радосно узбуђење, одушевљење, занос, раздраганост.</i>	
СРЦБА	<i>осећање гнева, јаког негодовања, озлојеђености против кога или чега.</i>	
ПАТЊА	<i>бол, мука (обично душевна).</i>	
УЗБУЂЕНОСТ	<i>стање онога који је узбуђен, узнемиреност.</i>	
СТРЕПЊА	1. <i>узнемиреност, страх пред нечим, предосећање опасности.</i> 2. <i>брига, одговорност за некога, нешто.</i>	
СРАМ	<i>непријатно осећање изазвано сазнањем о непристојности, непогодности каквог сопственог поступка, стид.</i>	
БРИГА	1. <i>узнемиреност, бојазан да се не деси или да се није десило нешто неповољно, или да се неће десити нешто што треба да се деси; мука, тешкоћа.</i> 2. а. <i>старање, пажња; нега.</i> б. <i>труд, настојање.</i> в. <i>предмет старања (пажње, страховања).</i>	1. <i>узнемиреност, бојазан да се не деси или да се није десило нешто неповољно, или да се неће десити нешто што треба да се деси; мука, тешкоћа.</i>
ЧЕЖЊА	<i>веома јака, силна, страсна жеља (за неким, нечим), жудња.</i>	
ЖУДЊА	<i>веома јака, страсна жеља, чежња; појуда.</i>	
ПРЕЗИР	<i>осећање и показивање крајњег омаловажавања према коме.</i>	
ЗАДОВОЉСТВО	1. <i>стање онога који је задовољан, добро расположење (услед испуњења неке жеље, тежње и сл.); ведрина, радост.</i> 2. <i>оно што ствара, причињава уживање, забаву, разоноду.</i>	1. <i>стање онога који је задовољан, добро расположење (услед испуњења неке жеље, тежње и сл.); ведрина, радост.</i>
СЕТА	<i>тешко душевно стање, испуњено жалошћу за нечим (обично за оним што је неповратно прошло), одсуство радости, ведрине, осећање туге, душевне потиштености и утучености.</i>	
УЗНЕМИРЕНОСТ	<i>стање онога ко је узнемирен, забуна, немир.</i>	
ПОЖУДА	1. <i>јака страсна жеља за чим.</i> 2. <i>жеља за полним здружењем, страст, похота.</i>	
УТУЧЕНОСТ	<i>стање онога који је утучен, онога што је утучено, потиштеност, безвољност, апатија; беживотност, мртвило.</i>	

РАЗОЧАРАНОСТ	<i>стање онога који је разочаран.</i>	
КАЈАЊЕ	<i>гл. им. од кајати (се).</i>	
ЗАБРИНУТОСТ	<i>стање онога који је забринут, страховање, стрепња.</i>	
РАЗНЕЖЕНОСТ	<i>стање онога који је разнежен, ганутоост, тронутост, нежност.</i>	
ОГОРЧЕНОСТ	<i>особина и стање онога који је огорчен, огорчење, гнев, љутиња; жестина.</i>	
ПОНОС	1. а. <i>осећање сопствене вредности или вредности неког свог блиског.</i> б. <i>осећање задовољства због постигнутог успеха.</i> 2. <i>оно чиме се неко поноси.</i> 3. <i>претерано високо мишљење о себи и омаловажавање других, уображеност, охолост.</i>	
СТИД	1. <i>осећање велике неугодности, збуњености, кајања због неког неугодног, ружног поступка, чина или због сопствених мана, недостатака и сл., срам.</i> 2. <i>срамота, увреда части.</i>	
ЈЕД	1. <i>жућкастозеленкаст сок горког укуса који лучи јетра, жучни сок, жуч.</i> 2. <i>љутина, гнев, бес, огорчење, озлојеђеност; мржња.</i> 3. <i>отровна излучевина пљувачних жлезда код змија отровница, змијски отров.</i>	2. <i>љутина, гнев, бес, огорчење, озлојеђеност; мржња.</i>
ПОТРЕСЕНОСТ	<i>стање онога који је потресен.</i>	
ПАНИКА	<i>изненадан, несхватљив страх, узнемиреност, пометеност, узбуна која обухвати појединца и мноштво људи, избезумљеност од страха.</i>	
ЗАВИСТ	<i>злобно, пакосно осећање изазвано туђим успехом, срећом, благостањем, бољим особинама и сл., са потајном жељом за постизањем или поседовањем сличнога, завидљивост, пакост, злоба.</i>	
КРИВИЦА	1. а. <i>неисправан поступак, грешка, погрешка (учињена намерно или случајно); одговорност за такав поступак.</i> б. <i>правн. понашање, поступак противан моралним нормама или друштвеним законима одређене средине који повлачи грађанску одговорност.</i>	1. а. <i>неисправан поступак, грешка, погрешка (учињена намерно или случајно); одговорност за такав поступак.</i>
НЕЗАДОВОЉСТВО	<i>стање онога који је незадовољан, онога што је незадовољно; осећање нелагодности због нечега, несасгласности с нечим; негодовање.</i>	
БОЛ	1. <i>непријатан осећај због повреде или поремећаја у организму, осећај физичке патње.</i> 2. а. <i>непријатно душевно осећање, душевна патња; туга, жалост.</i> б. <i>чежња, носталгија.</i>	
ВЕСЕЛОСТ	1. <i>особина, стање онога који је весело, онога што је весело, добро расположење, радост, ведрина, живост.</i> 2. <i>оно што изазива добро расположење, уживање, разонода.</i> 3. <i>в. весеље (2в).</i>	

О полисемантичкој структури лексема којима се означавају емоције говоримо у уводном делу рада због тога што се она показала врло једноставном, што је случај, видећемо касније, и са емоционалним глаголима.

Од укупног броја лексема којима се означавају прототипичне емоције (44) њих 33 има искључиво емоционална значења. То су, дакле, речи којима се означавају различите емоције и емоционална стања (нпр. *мржња, љутиња, заљубљеност, љубомора, утученост, разочараност* и др.). Само је 11 именица које имају више од једног значења – *туга, љубав, радост, бес, срећа, жалост, страх, брига, задовољство, јед* и *кривица*. О осећању бола већ смо говорили, објаснивши да се метафоризацијом примарног значења

физичког бола развија значење емоционалног, психичког бола. У наставку ћемо, укратко, продискутовати и остале лексеме.

Прво што смо приметили јесте да лексеме којима се означавају најтипичније емоције – *туга*, *љубав*, *радост*, *страх*, затим *брига* и *задовољство*, у својим полисемантичким структурама показују постојање два повезана значења – значење *осећања* и значење *објекта* на који се дато осећање преноси или је њиме изазвано. Погледајмо дата значења на примеру лексеме *љубав*, преузетих из Речника САНУ:

љубав (осећање): То дете ... волело је само оца, и то једном немоћном, пасивном *љубави* (Андрић 5, 115).

љубав (објекат): Превод је *љубав* и мука велика, многе су радости, али многе и резигнације преводилаца (Сек. 9, 11).

Први пример осликава основно, емоционално значење именице, тј. значење доживљавања одређеног осећања, у овом случају *љубави*. Акцент је на субјекту који је носилац емоције, односно њен пасивни доживљивач. Други пример осликава предмет или објекат осећања, односно њеног изазивача. Оно што закључујемо јесте да су значења *вишезначних* лексема којима се означавају прототипичне емоције најчешће у вези са означавањем *типа* емоционалног стања, односно осећања и *објекта* (особе или предмета) са којим је носилац осећања емоционално повезан.

Посебно је занимљива лексема *јед* којом се означава емоција која припада опсегу примарне емоције *љутње*. Погледајмо њена значења:

1. *жућкастозеленкаст сок горког укуса који лучи јетра, жучни сок, жуч.*
2. *љутина, гнев, бес, огорчење, озлојеђеност; мржња.*

Примарно значење лексеме *јед* у вези је са конкретном материјом која представља продукт биофизиолошког понашања једног органа људског организма. Секундарно значење у вези је са *осећањем* љутње, беса или мржње. Осликаћемо, укратко, наша размишљања у вези са датом лексемом. Питали смо се, наине, на који начин је именица *јед* почела да означава љутњу, гнев или бес. Примарно значење дате лексеме јесте *сок*, *течност*

који лучи јетра. Према народном веровању јед (жуч) горког је укуса. О томе сведоче искуства свих оних људи којима је некада *прорадила жуч* и оставила им горак укус у устима. Горак укус изазива осећање непријатности. Отуда и метафора НЕПРИЈАТНО ЈЕ ГОРКО помоћу које, према нашем мишљењу, настаје секундарно значење лексеме *јед* које је у вези са осећањима љутње, гнева и беса. Фразеологизам *прорадила ми је жуч*, у значењу *разбеснети се*, упућује на *наивну слику света*, тј. тзв. *наивну физиологију*. Човек претпоставља да је активација жучи један од телесних пратилаца беса, иако, најчешће дато осећање не проживљавамо са специфичним, жучним тегобама. У основи метафоре НЕПРИЈАТНО ЈЕ ГОРКО лежи наше уверење да *када смо бесни, наш организам лучи жуч (јед)*. Оно што је занимљиво јесте савремена употреба лексеме *јед*. Постоји ли данас, питамо се, употреба речи *јед* у значењу *жучи*? Мислимо да ће дато значење, савременим говорницима српског језика, бити непознато или врло необично. Јед се данас, најчешће, користи у свом секундарном значењу (секундарном према Речнику САНУ) које се тиче унутрашњег осећања *љутње* високог интензитета, слично *бесу* или *гневу*.

Као што видимо, значењске структуре лексема којима се означавају прототипичне емоције врло су јасне, можемо рећи да су, на неки начин, и предвидљиве. Оне означавају, пре свега, конкретно осећање или емоционално стање и, у већем броју случајева, објекат који је узрок датих емоционалних промена.

4.1.1.4. Основна терминологија

Да бисмо могли да се бавимо језичким аспектом *емоција*, тј. лексиком којом се означавају различити делови емоционалне стварности човека, било нам је важно да јасно дефинишемо шта одређени појам значи, којим се термином (било психолошким, било лингвистичким) означава и да ли, код неких од њих, постоје двосмислености о којима треба водити рачуна. Због тога ћемо у наставку укратко набројати и дефинисати основне појмове

који ће чинити окосницу нашег рада. У питању је, пре свега, терминологија која се тиче психолошких наука а која је, због природе предмета истраживања, пронашла своје место у лингвистичким и психолингвистичким истраживањима савременог српског језика.

4.1.1.4.1. Емоција

Ни у једном језику нема једне и једине речи која би на одговарајући, јасан и недвосмислен начин обухватила појаву, стање и процес стварања осећања у појединцу и између двеју или више особа, односно која би одређивала њихову суштину, динамику, порекло и деловање (Тадић 2006: 16).

У уводном делу нашег рада говорили смо о досадашњим истраживањима *емоција* из перспектива психолошких, а затим и психолингвистичких наука. Оно око чега се највећи број истраживача слаже јесте чињеница да је појам *емоција* један од најзаступљенијих у животу сваког човека, али истовремено један од најтежих за дефинисање и научну конкретизацију. Појам *емоција* као да се опире јасном, недвосмисленом научном дефинисању. Реч *емоција* (lat. *emovere* – *померити, узбудити, узнемирити* или *раздражити*) покрива широк спектар различитих појмова који припадају *биолошком, психолошком* или *когнитивном* домену. Тако емоције представљају бројна, субјективно доживљена, афектом испуњена стања (*љубав, страх, мржња* и др.), физиолошке и неуролошке корелате (активности централног и аутономног нервног система), когнитивну процену (лични смисао који се придаје неком догађају) и различита мотивациона својства (према Ребер–Ребер 2010). У свом *Речнику психологије* Жарко Требјешанин појам *емоција* сматра једним од *основних психичких доживљаја, који представља карактеристично, узбуђено стање организма изазвано неким емоционалним стимулусом или ситуацијом, а манифестује се на три различита плана: субјективном, као лични доживљај (радости, туге, среће и сл.), физиолошком (убрзани пулс, знојење и др.) и понашајном (стежање песница, мрштење и сл.)* (Требјешанин 2001). Зоран Миливојевић *емоцију* посматра као реакцију бића на неко збивање и

предлаже дефиницију која каже да је *емоција реакција субјекта на стимулус који је оценио као важан, а која висцерално (реакцијом унутрашњих органа), моторно, мотивационо и ментално припрема субјекат за адаптивну активност* (Миливојевић 2007). Појмове *осећање, емоција, сентимент и чувство*, у својој психолошкој анализи, користи као синониме. Овако су појмови *емоција* и *осећање* дефинисани у домену психолошких наука. А шта каже наука о језику? Како су, у српском језику, дефинисане лексеме *емоција* и *осећање*?

емоција ж а. псих. *један од елемената психичког живота, пријатно или непријатно доживљавање, праћено одређеним физиолошким променама* (Енц. Лекс.). **б.** *осећање* (уопште); *појачано осећање, тронутост, узбуђење, афекат*. — Вечерас нисам имао баш никаквих емоција (Матош 6, 21). Онај, који не може да на себе пренесе ту пишчеву емоцију, боље да не чита књиге (Нех. 1, 30). Његов унутрашњи живот је струјао ... у финим емоцијама (Ђукић А., СКГл НС 16, 563). Употребом речи у пренесеном значењу песник хоће да у слици изрази степен своје узбуђености, степен своје емоције (Живк. Д. 1, 23). Смрвљена [је] теретима силних емоција (Крл. 1, 19).

осећање с 2. псих. а. *начин душевног, психичког доживљавања у којем се испољава, очитује лични однос човека према бићима, стварима и појавама*. — Осећање је моћ, којом спољашње утиске примамо и о њима свест добијамо (Панч. 4, 64). Осећања се могу развити до велике финоће и нежности, јачине и сложености (Бакић 1, 15). На путу према гробљанском улазу хватало ме чудно, неописиво осјећање (Матош 9, 17). **б.** *способност да се што осети, појми, схвати, свест о нечему, смисао за нешто*: ~ дужности, ~ мере, морално ~. — Она није имала осећања ни за ритам, ни за језик (Скерл., Р. МС). Чини се, да је ово у свих живих бића, да имаду природну неку способност просуђивања, коју зову осјећање (Баз. А. 1, 255). Уз логику ... треба да иду моћ проматрања и интуиције, а у друштвеним питањима и јако развијено морално осећање (Цвиј. 7, 222).

Обе речи – *емоција* и *осећање*, онако како су њихова значења описана у РСАНУ, обухватају, у потпуности, исти појмовни садржај. Односе се на елементе психичког живота човека, на одређену врсту доживљавања стварности и односа човека према њој. Оно што у дефиницијама није наведено (пре свега, код лексеме *емоција*) а што прави разлику између ове две речи јесте чињеница да реч *емоција* припада и тзв. *терминолошкој лексици* српског језика. Она представља базични психолошки термин из којег настају други термини помоћу којих се описују различити аспекти човековог емоционалног живота. У наставку нашег рада, речи *осећање* и *емоција* сматраћемо синонимима, али ћемо предност дати термину *емоција* и речима изведеним из његовог основног значења, пре свега, терминима –

емоционалност и емоционалан. У том смислу, глаголе којима се означавају различита осећања, психолошка стања и расположења зваћемо емоционалним глаголима.

ЕМОЦИЈА или ОСЕЋАЊЕ представља специфичан психички процес који има утврђен узрочно-последичан ток и обухвата: 1. утицај стимулуса на доживљавача, 2. физиолошку реакцију организма, 3. моторну (понашајну) реакцију организма и 4. мисаону, интелектуалну или когнитивну процену ситуације на основу претходног искуства и под утицајем личног доживљаја субјекта.

4.1.1.4.2. Стање

Дати термин користићемо у сврху означавања свих оних психолошких и емоционалних процеса који се не могу поједноставити и свести на једну, одређену емоцију. У питању је сплет више различитих осећања, која се разликују по свом квалитету, интензитету и временском трајању. У том смислу најпогоднијом сматрамо дефиницију *стања*, онако како су је предложили Чаплин и његови сарадници који кажу да су специфична стања психичке промене које су нестабилне, краткотрајне, узроковане спољашњим стимулусима и ситуационо узроковане (Чаплин и сар. 1988: 554). У нашем истраживању *стањима* ћемо сматрати све оне речи-стимулусе које не означавају прототипичне емоције, али означавају појмове који припадају концептуалном пољу емоционалности.

4.1.1.4.3. Особина

Појам особине најређе ћемо помињати, будући да се нашим глаголима означавају, првенствено, различити типови емоција и емоционалних стања. Ипак, због сличности коју дели са поменутиим двома категоријама и потенцијалних нејасноћа на које наилазимо у њиховом разликовању, сматрамо важним да и овај појам јасно одредимо. Разматрање људских особина најчешће је у саодносу са појмовима црта личности, темперамента и карактера. У питању су они аспекти психичког живота

човека који су најстабилнији и најмање подложни променама. Као и појам *стања*, и *особину* ћемо дефинисати онако како су то учинили Чаплин и његови сарадници, сматрајући особине психичким променама које су стабилне, дуготрајне, узроковане унутрашњим стимулусима и нису ситуационо одређене (Чаплин и др. 1988: 554).

4.1.1.4.4. Емоционалност

Једно од најтемељитијих истраживања односа између света људских емоција и језичких механизма којима се човек служи да би о њима говорио, по нашем мишљењу, јесте рад руског лингвисте Виктора Шаховског (Шаховски 1988/2012). Његова књига *Категоризација емоција у лексичко-семантичком систему језика* умногоме је утицала на развој идеје о специфичној, *емотивној семантици*, како у руском, тако и у другим европским језицима. Основу његове теорије чини трансформација *емоција* (као психичког конструкта) у тзв. *емотивност* (као језички конструкт). Дакле, оно што човек на психичком плану доживљава као *емоцију* на плану језичког израза остварује се као *емотивност* (Шаховски 1988/2012: 13).

На самом почетку нашег упознавања са литературом у области семантике емоција, пре свега на енглеском и руском језику, наилазили смо на термине *emotional*, *emotionality*, односно *эмотивный*, *эмотивность*, *эмоциональный* и *эмоциональность*. Размишљајући о *емотивности*, учинило нам се да се датим термином може квалификовати особина или стање човека, али не и *реч*. Према РСАНУ **емотивност** се дефинише као *особина и стање онога ко је емотиван, онога што је емотивно, осећајност, узбудљивост*. Дакле, у питању је именовање способности човека да осећа, да буде осећајан, емотиван. Можемо, на пример, рећи да је човек емотиван, да је сцена из филма или песма емотивна (јер у човеку буди емоцију), али нећемо рећи да је *реч*, у лингвистичком смислу, *емотивна*. За њу ћемо, радије, користити термин *емоционална*, јер се односи на емоцију, у вези је са термином *емоција*. Полазећи од тога да се емотивношћу првенствено

квалификује способност човека да *осећа*, *саосећа* и *прима емоције*, у нашој језичкој анализи користимо термин *емоционалност* за квалификацију елемената језичке стварности. У том смислу разликоваћемо следеће термине: емоционална *реч*, емоционални *глагол*, емоционално *стање*, емоционални *односи* и *процеси*, емоционални *догађај* и *ситуација*, емоционална *експресија*, емоционални *квалитет*, емоционална *вредност* и др.

Наше истраживање бави се лингвистичким и психолингвистичким појмовима. Говорићемо о врстама речи, лексемама, догађајима, ситуацијама, понашању и сл. Због тога ће се термин *емоционалан* користити да би се квалификовале појаве које се, на различите начине, тичу *емоција*, у појмовном смислу, а не у смислу субјективне реакције доживљавача, под *њиховим* утицајем.

4.1.1.4.5. Емоционална вредност

У наставку нашег рада говорићемо о семантичким особеностима различитих речи којима се означавају људска осећања. Као што се сва осећања могу поделити на *пријатна* и *непријатна*, тако се и емоционалне речи могу поделити на оне којима се означавају осећања датих емоционалних квалитета. Пријатне емоције означене су речима – *радост*, *љубав*, *нада*, *срећа* и др., док су непријатне емоције означене речима – *љутња*, *страх*, *мржња*, *завист* и др. Емоционални квалитет, који може бити пријатан и непријатан, у наставку рада означимо термином *емоционална вредност*. Говорићемо о лексици која има *позитивну* или *негативну* емоционалну вредност, а не која означава позитивна и негативна осећања. О датој појави говорио је Зоран Миливојевић који је одабрао термин емоционална *валенца*, како би направио разлику између пријатних и непријатних осећања, а избегао коришћење квалификатора *позитивна* и *негативна* емоција (Миливојевић 2007: 35). Иако је, можда, из перспективе психологије *емоционална валенца* сасвим једнозначан и уобичајен термин,

ми га у нашем раду нећемо користити. Наиме, у лингвистичком (синтаксичком) смислу појам *валенце (валенције)* односи се на општу способност глагола да окупља, групише и везује за себе друге речи у реченици, пре свега именске речи и изразе (према Ружић 2005: 517). У том смислу могу се разликовати једновалентни, двовалентни, тровалентни и четворовалентни глаголи, који су носиоци тзв. аргументско-предикатских реченица (И.: 518). Будући да је наше истраживање, пре свега, лингвистичко, уместо термина емоционална валенца користећемо термин *емоционална вредност*, како бисмо, на тај начин, спречили могућност да се *валенца* у психолошком смислу погрешно протумачи као *валенца* у синтаксичком смислу. Како се емоционалном лексиком означавају емоције различитих емоционалних боја и нијанси, које се налазе у простору између две крајности емоционалног континуума (пријатно – непријатно), поделу на пријатне и непријатне емоције треба разумети и користити у њеном општем смислу. Као што ћемо видети, једна од подела емоционалних глагола у српском језику биће заснована на три различите емоционалне вредности – *позитивне, неутралне и негативне*. О томе шта подразумевамо под датим емоционалним квалитетима и које су лексеме ушле у сваку од датих категорија, више ћемо говорити у поглављима посвећеним језичкој анализи ових глаголских класа.

4.1.1.4.6. Експресивност

Када говори о експресивној функцији језика Шаховски истиче да је у питању *функција језичке јединице којом се повећава прагматичка снага речи, синтагми и исказа са циљем да се утиче на адресата (да се на њега пренесе одређена особина или квалификација)* (Шаховски 1988/2012: 27). О појмовима *експресије* и *експресивности* говорио је Милорад Дешић који разликује две групе емоционалних речи: **а.** оне које означавају емоције – *радост, туга, мржња* и **б.** оне којима се исказује однос говорника према ономе што је речено (Дешић 1982: 71). На тај начин аутор дефинише *емоционалну лексику* (ону којом се емоције **означавају**) и *експресивну*

лексику (ону којом се емоције **исказују**). О експресивности у језику писала је и Стана Ристић у монографији под називом *Експресивна лексика у српском језику* (Ристић 2004), у којој се бавила нормативно-стилистичким аспектом експресивне лексике, али и њиховом практичном лексикографском обрадом. Оно што је важно за наше истраживање јесте констатација ауторке да се у основи значења емоционалне лексике налази *емоционално стање субјекта говора, које се као стимуланс реализује актом вербализације ... којим се исказује емоционални однос према објекту, односно неком његовом својству* (Ристић 2004: 47). Ауторка се, у посебном поглављу, бавила и специфичностима глаголских експресива истичући да се *лексичко значење глаголских експресива реализује у оквиру категоријалних граматичких значења радње и стања (осећања и расположења) која се ограничавају на носиоце из сфере човек, лице (особа)* (Ристић 2004: 126). Она, такође, истиче да је афективност, под којом сматра *емоционалну обојеност и повишену тоналност*, исказана глаголским експресивима стимулирана искључиво појавама које су у вези са човеком, те је, због тога, *лексичко значење експресивних глагола антропоцентрички конципирано* (према Ристић 2004: 126). Ауторка је издвојила 22 групе (типа) глаголских експресива у зависности од значења која се њима преносе, на пример: *клопати, локати, напуцати се* и др. (са значењем *јести, пити*), *пирлитати се, нацицати се, мацкати се, мачкарити се* и др. (са значењем *шминкати се, дотеривати се*), *фарбати, напаковати, лепити, наплести* и др. (са значењем *лагати*, не говорити истину) и сл. Оно што је интересантно за наше истраживање јесу глаголски експресиви који припадају значењском типу БИТИ, НАЋИ СЕ/НАЛАЗИТИ СЕ У КАКВОМ ЕМОЦИОНАЛНОМ СТАЊУ, РАСПОЛОЖЕЊУ – *палити се, напалити се, зателебати се, раздушевити се, драмити, прететкити се, урозати се, оладити, пошандрцати, шизити, пошизити, шизнути, пролупати* и *кулирати* (Ристић 2004: 126). Осим наведених аутора, експресивном глаголском лексиком у српском језику бавиле су се и Јасна Влајић-Поповић у својој монографији *Историјска семантика глагола ударања у српском језику* (Влајић-Поповић 2002) и Марта Бјелетић у књизи

Исковрнути глаголи (типови експресивних превербалних форманата) (Бјелетић 2006).

Будући да експресивна лексика, онако како је дефинишу горенаведени аутори, није предмет нашег истраживања³⁹, овде ћемо се према датом термину, дакле, према *експресивности*, одредити на начин који је у складу са особеностима наше језичке грађе, што ћемо и објаснити. Глаголе који припадају нашем језичком корпусу означили смо једним именом – *емоционални глаголи*. У оквиру дате лексичко-семантичке класе издвојили смо две основне глаголске групе којима се означава емоционално стање субјекта (емоционално-пасивни глаголи) и узрочно-последичан емоционални процес (емоционално-активни глаголи). Трећу групу глагола чине они којима се означава специфичан тип емоционалне експресије (манифестација или испољавање емоције) која може бити – *вербална, телесна, фацијална и физиолошка*. Дакле, у нашем истраживању ће се под појмом експресивности подразумевати оно, на шта је М. Дешић мислио када је рекао да је *експресивна лексика она којом се емоције исказују*. У нашем истраживању **експресивност** ће подразумевати **вербалну, телесну, фацијалну или физиолошку манифестацију емоције или емоционалног стања, одређеног емоционалног квалитета (пријатног или непријатног)**.

4.1.1.4.7. Емоционални језик

Последњи термин који ћемо описати јесте појам емоционалног језика. У питању је *научна апстракција која обухвата свеукупност језичких, говорних, понашајних и прозодијских средстава људске комуникације и утврђена (кодификована) правила њихове употребе – у својству изражавања и изазивања емоција* (Шаховски 1988/2012: 29). Овом

³⁹ Глаголски експресиви којима се означавају емоционална стања и процеси, онако како их је у свом раду дефинисала С. Ристић (2004), нису ушли у грађу за наше језичко истраживање, будући да смо ексерпцију базирали на стандардној лексици која уза се није имала квалификацију жаргонског, фигуративног, експресивног и сл. Ипак, остаје, као идеја за неко будуће истраживање да се напише и опише експресивна лексика датог типа и да се њене семантичке особености упореде са значењима основне глаголске лексике из које су дата, експресивна значења изведена.

дефиницијом В. Шаховски систематизовао је целокупан појмовно-термиолошки апарат који користи у свом лингвистичком истраживању емотивне лексике, наводећи *емотивни* језик као металингвистички, свеобухватни психолингвистички појам. Шта препознајемо у датој дефиницији? Препознајемо међуоднос *емоција* и *језика*, *психологије* и *лингвистике*, *апстрактног* и *конкретног*. Препознајемо чињеницу да домен емоција обухвата елементе и *психичке* и *језичке* природе – емоцију одређеног емоционалног квалитета, човека који је носилац (доживљавач) дате емоције, скуп вербалних, телесних, фацијалних и физиолошких манифестација емоције, а све у циљу емоционалне комуникације са другим људима. Човек може *говорити* о својим осећањима, а може и *ћутати*. Може их *испољавати*, може их *скривати*. Емоционална манифестација може бити чисто језичка (говорна), а може бити и експресивна (различити типови нејезичке реализације). Сви ови елементи део су комплексног, апстрактног концепта *емоционалног језика* који препознајемо као основни метапојам који повезује психолошки домен *емоција* са њеним језичким конструктом, који се остварује кроз различита значења речи који припадају *емоционалној лексици*.

4.1.1.5. О психо(лингвистичком) појму *емоција* – закључна разматрања

Наша основна идеја, у читавом овом поглављу, била је да расветлимо појмовно-термиолошки однос који постоји међу концептима *емоција*, *стања* и *особина*. Видели смо да постоје многа мишљења која су, мање-више, сагласна у уверењу да је у питању комплексан скуп нејасних граница. Због тога је тешко очекивати да ће се, у неком даљем раду и истраживању, елементи датог скупа структурирати, а односи који међу њима владају препознати и дефинисати.

Наше истраживање тиче се разумевања значења глагола којима се означавају осећања. Међутим, неуређеност појмовног домена емоција,

психолошких стања, расположења и људских особина, пресликава се и на семантичко поље глагола којима се дати појмови језички означавају. Како ћемо разумети значењску структуру глагола, на пример, *бринути (се)* ако не утврдимо место именице *брига* у семантичком пољу емоција? Пут од *језика ка стварности*, у овом (и наредном) поглављу нашег истраживања, заменили смо путем *од стварности ка језику*. Пошли смо од класификације психичке категорије *емоција*, да бисмо, затим, прешли на класификацију његових језичких показатеља. Кренули смо у потрагу за *прототипичним* емоцијама.

Полазна идеја била нам је да, помоћу скала процене, утврдимо које су емоције најтипичније за говорнике српског језика. Добили смо шест група. Прве две групе обухватиле су прототипичне емоције, III, IV и V група обухватиле су све оне речи које означавају појмове који су део скупа нејасних граница, док је шеста група окупила оне речи које не означавају емоције. Скуп од 44 прототипичне емоције класификовали смо на основу два критеријума. Први је подразумевао увођење појма тзв. *метаемоција* – пријатности и непријатности. Показали смо да се све емоције могу свести на једно од ова два метаосећања. Друга подела тицала се тзв. *основног атома емоционалности*. Наиме, приметили смо да се све емоције могу свести на једну од четири примарне. У том смислу класификовали смо их на основу тога који атом емоционалности поседују – *радости, туге, страха* или *љутње*.

Речи које припадају III, IV и V групи означавају све оне појмове који се односе на различита осећања, психолошка стања, расположења или људске особине. То су речи око којих се испитаници нису усагласили да ли су у питању емоције или неки други, сродни концепти. Будући да нам обим истраживања није дозвољавао прецизније бављење овим скупом нејасних граница, његово разматрање и коментарисање остављамо као идеју и неопходност за неко наредно научно истраживање.

Лексикографске дефиниције показале су нам да лексеме којима се означавају прототипичне емоције имају једноставне полисемантичке

структуре. Највише је именица са само једним, емоционалним значењем, док оне лексеме које имају више од једног значења упућују на два најчешћа – значење емоције и значење објекта на који се дата емоција односи (често је у питању и фигуративна употреба):

ЉУБАВ

1. а. *осећање велике наклоности, нежности према некоме, нечему, осећајна, емоционална везаност за некога, нешто, која проистиче из тог осећања; жеља, тежња, стремљење.* — Као калуђер, није знао шта је то родитељска љубав (Нов. 23, 95). То дете ... волело је само оца, и то једном немоћном, пасивном љубави (Андрић 5, 115).

2. б. *особа која се воли (жена или мушкарац), драга, вољена особа (често као назив у обраћању таквој особи).* — За њега и не знамо баш поуздано колико је ... љубави променио (Срем. 15, 162). И пођох, пред вече да још једном, последњи пут, видим своју свирепу љубав (Мил. В. 7, 92).

Идеја да се упустимо у емпиријско истраживање које би нам било потврда стварног стања ствари (код говорника српског језика), када су у питању речи којима се означавају емоције, показала се врло успешном. Издвојили смо и ограничили скуп речи којима се означавају прототипичне емоције, које ће нам, у наставку истраживања, умногоме значити и помоћи када будемо приступили језичкој анализи глагола којима се означавају осећања.

4.1.2. Основни граматички појмови

4.1.2.1. Глаголи

Глаголи представљају несамосталне речи помоћу којих се неке или нечему за одређено време приписује нека *радња*, *збивање*, *стање* или *особина* (Стевановић 1964: 331). Иако се често дешава да се у језику не изричу имена вршилаца радње или носилаца стања – они морају бити садржани у самим облицима глагола. Дакле, свака радња или процес означен глаголом мора имати свога *вршиоца*, као што и свако стање, расположење или особина морају имати свога *носиоца*. Поред лексичког значења сваки глагол има и специфично граматичко значење које дефинишу граматичке категорије глаголског – *вида* (аспекта), *рода* (дијатезе), *времена* (темпоралности) и *начина* (модуса) (Станојчић–Поповић 1989/1995: 97).

4.1.2.2. О појму глаголског рода

Предмет нашег истраживања представљају тзв. *емоционални глаголи* – речи којима се означавају различити типови емоција, емоционалних стања, односа и процеса. Увидом у језичку грађу приметили смо да су разлике у значењима ових глагола у вези са разликама које се тичу *прелазности*, *непрелазности* и *повратности* глаголских лексема. Због тога сматрамо да би сагледавање категорије глаголског рода омогућило успешнију семантичку анализу и детаљнији опис дате глаголске класе.

Разумевање категорије глаголског рода, у савременом српском језику, показало се као тежак задатак. Много је аутора који су се датом појавом бавили у оквирима својих граматичких истраживања српског језика, при чему су различити приступи резултирали различитим погледима на природу ове категорије (уп. Белић 1959/1998; Стевановић 1961/1962, 1962, 1964, 1969; Ивић 1972, 1983; Гортан-Премк 1971; Грицкат 1973; Станојчић–Поповић 1989/1995; Мразовић–Вукадиновић 1990; Хлебец 1996; Московљевић 1997; Пипер 2005 и др.). Различитост класификација у вези је

са различитошћу критеријума који се налазе у основи њихове поделе – *морфолошких, синтаксичких, творбених* или *семантичких*. Општеприхваћена подела подразумева разликовање категорије глаголског рода у ужем и у ширем смислу, док се критеријуми даљих класификација могу разликовати од аутора до аутора.

Будући да је предмет нашег истраживања анализа значења емоционалних глагола, њихова подела према глаголском роду први је корак ка даљој семантичкој класификацији. Разматрајући различите приступе и поделе у вези са категоријом глаголског рода утврдили смо да је значењским особеностима емоционалних глагола најпримеренија класификација глагола коју је Михаило Стевановић понудио у својој *Синтакси* (в. Стевановић 1969: 524–550). У наставку рада описаћемо његов теоријски приступ, а затим ћемо према датим критеријумима класификовати емоционалне глаголе који чине предмет нашег језичког истраживања.

Подела према глаголском роду М. Стевановића заснива се на семантичко-синтаксичким односима који се јављају између глагола (предиката) и њихових субјеката и објеката – *суштина система глаголског рода није у облицима него у синтаксичким односима између субјекта, процеса (радње, збивања, стања или особине) који му се глаголом приписује и објекта на коме се дати процес врши* (Стевановић 1969: 528). Својим ставом о томе да се категорија глаголског рода тиче, пре свега, односа *субјекта* и *објекта* глаголом означене радње Стевановић истиче значај лингвистичког контекста, односно саме језичке ситуације у којој се процес означен глаголом остварује.⁴⁰ Дакле, постоје два елемента која одређују два погледа на категорију глаголског рода. Ако је у фокусу улога субјекта у односу на глагол ради се о глаголском роду у ужем смислу и његовој подели на *активне, пасивне* и *медијалне* глаголе. У зависности од тога да ли је за реализацију значења глагола потребан објекат или не (објекат је у фокусу) глаголи се могу поделити на *прелазне, непрелазне* и *повратне*.

⁴⁰ Слично мисли и Александар Белић који каже да глаголски род *и није ништа друго до уобличавање нарочитог глаголског значења у вези са синтаксичким моментима у реченици* (Белић 1959/1998: 260).

Табела 31.

Категорија глаголског рода	
у ужем смислу	у ширем смислу
фокус – субјекат	фокус – објекат
<i>активан</i> глагол	<i>прелазни</i> глагол
<i>медијалан</i> глагол	<i>непрелазни</i> глагол
<i>пасиван</i> глагол	<i>повратни</i> глагол

Када говори о глаголском роду у ужем смислу Стевановић мисли, пре свега, на категорију глаголског стања или дијатезе, која се одређује сагледавањем позиције субјекта у предикатској реченици. У том смислу разликује *активни тип* глагола (када бића чија се имена налазе у субјекту реченице својом вољом, свесно врше радњу), *медијални тип* глагола (када се бићима/стварима чија се имена налазе у субјекту реченице дешава стање означено глаголом, али без њихове вољне активности) и *пасивни тип* глагола (када бића/ствари чија се имена налазе у субјекту трпе радњу коју неко други врши на њима). Дакле, глаголски род у ужем смислу заснован је на односу између субјекта и процеса (радње, стања, збивања) који је глаголом означен, а обухвата три основна глаголска стања: *активно*, *медијално* и *пасивно*.

Глаголски род у ширем смислу представља класификацију која је заснована на информацији о томе да ли је за реализацију глаголског значења неопходно постојање објекта, и ако јесте, да ли је дати објекат ван субјекта или у њему самом. У том смислу он предлаже поделу⁴¹ на три основна типа – *прелазне*, *непрелазне* и *повратне* глаголе (в. табелу).

⁴¹ Дата подела може се даље усложњавати критеријумима глаголског рода у ужем смислу – *актива*, *медијала* и *пасива*. О њима ћемо више говорити у наставку рада.

Табела 32.

Глаголски род у ширем смислу				
прелазни глаголи	непрелазни глаголи	повратни глаголи ⁴²		
		прави повратни	узајамно повратни	неправи повратни
објекат ван субјекта	објекат у субјекту	реч <i>се</i> је ознака правог објекта	два или више субјеката	реч <i>се</i> је ознака неправог објекта
<i>градити, писати, чешљати, завоleti, победити, ценити</i> и др.	<i>седети, сести, трчати, расти, нестајати, туговати, љутити се, разболети се, боловати, црвенети</i> и др.	<i>чешљати се, облачити се, умивати се али и налити се, начитати се, покретати се, спасти се</i> и др.	<i>рвати се, свађати се, грдити се, тући се, ударати се</i> и др.	<i>ругати се, захваљивати се, тужити се, улагивати се, грабити се, домоћи се, пропити се</i> и др.

Прелазни (транзитивни) глаголи означавају било какву радњу или акцију за чије је вршење потребан предмет (објекат) који постоји ван самог субјекта. У зависности од граматичког облика датог објекта прелазни глаголи могу бити *прави* и *неправи*. Прави прелазни глаголи захтевају допуну у облику акузатива без предлога, а објекат датог типа назива се *прави* или *директни* објекат (Ана пише *писмо*). Неправи прелазни глаголи су они чија рекција захтева објекатску допуну у било ком другом зависном падежу (Ана пише *Марку*). Такав објекат назива се *неправи* или *даљи* објекат.

Непрелазни (интранзитивни) глаголи означавају било какав процес за чије вршење није потребан никакав објекат изван самог субјекта. Њима се означавају одређене промене, акције или процеси који се врше унутар самог субјекта или у вези с њим (субјекти су у исто време и објекти) (Стевановић 1969: 531–532). Непрелазни глаголи могу бити активни и медијални. Активни су они непрелазни глаголи који означавају промену места у простору и стање у које је њихов субјекат сам себе довео својим активним деловањем (*трчати, скакати, путовати, пешачити* и сл.), док су медијални они непрелазни глаголи којима се означавају расположења, унутрашња

⁴² Повратни глаголи дефинишу се, не према критеријуму који се тиче улоге објекта у значењу глагола, већ према специфичном, морфолошком облику глагола (обавезно постојање повратне речи *се*).

преживљавања и осећања. То су стања у која субјекат доспева под утицајем невидљивих изазивача у њему самом, али без сопственог активног деловања (*бледети, црвенети, туговати, жалити* и сл.).

Повратни глаголи представљају глаголску групу која се од прелазних и непрелазних разликује по томе што је одређена обавезним постојањем повратне речи *се* (морфолошки критеријум). Реч *се* уз повратне глаголе увек је знак везаности објекта за субјекат, знак затворености и објекта и радње глагола (процеса) у субјекту. У зависности од позиције објеката датих глагола они се даље могу поделити у три групе – *прави повратни, узајамно повратни и неправи повратни* глаголи.

Прави повратни (рефлексивни) глаголи означавају радњу коју субјекат врши на себи самом, као на објекту. Основно њихово значење јесте *вршити радњу на једном делу свога тела, односно на спољној страни себе самога* (*умивати се, чешљати се, облачити се* и сл.). У дату групу Стевановић убраја све оне повратне глаголе који означавају свесно вршену или извршену радњу од стране субјекта или активност која је усмерена на измену положаја и стања њега самога (*покретати се, спасти се, вратити се, враћати се, начитати се, напити се, најести се* и сл.). То су активни глаголи који означавају акције које су субјекти извршили на себи самима (И.: 534).

Узајамно повратни (реципрочни) глаголи означавају оне радње које два или више субјеката врше један на другом или један према другом (*рвати се, свађати се, грдити се, тући се, ударати се, бости се, препирати се* и сл.).

Неправи повратни глаголи обухватају све активне повратне глаголе уз које повратна речца *се* није облик правог објекта, већ некадашњег неправог објекта – глаголске допуне у било ком другом зависном падежу осим акузатива (*ругати се, захваљивати се, тужити се, улагивати се, грабити се, домоћи се, пропити се, користити се, послужити се* и сл.).

У оквиру класе повратних глагола Стевановић издваја као посебну групу тзв. **медијалне повратне глаголе**. То су речи којима се означавају унутрашња расположења, душевна стања и емоције уопште (*гордити се, поносити се, уплашити се, уморити се, замислити се, љутити се, разочарати се, мењати се* и сл.). Међу повратним медијалним глаголима има знатан број неправих прелазних глагола (*разљутити се, бојати се, надати се, присетити се, навићи се, љутити се, секирати се* и др.) којима је

означен процес настао у субјекту без његове праве активности, без свесног ангажовања његове воље, али у вези са неким фактором ван субјекта који је изазвао процес односно стање које се глаголом субјекту приписује (И.: 546).

Да резимирамо. Категорија глаголског рода обухвата: глаголски род у ужем смислу, који се тиче стања субјекта у глаголом означеном процесу (*активни, пасивни и медијални* глаголи) и глаголски род у ширем смислу, који је у вези са статусом објекта у односу на реченични предикат – да ли је обавезан или не (*прелазни, непрелазни и повратни* глаголи). Категорије глаголског рода у ужем и у ширем смислу могу се прожимати и преклапати, тако да имамо, на пример, активне прелазне и непрелазне глаголе, пасивне прелазне (али не и непрелазне) глаголе или медијалне прелазне, непрелазне и повратне глаголе. Дата подела глагола према категорији глаголског рода чиниће граматичку основу класификације емоционалних глагола коју ћемо представити у наставку нашег истраживања. Глаголе ћемо класификовати према глаголском роду у ширем смислу, али ћемо посебан акценат ставити на категорију медијалности, будући да велики део наше језичке грађе чине глаголи којима се означавају различита емоционална стања (доживљаји и искуства). Наиме, посебну поткатегорију емоционалних глагола чине глаголи којима се означавају различита расположења, унутрашња преживљавања, осећања и стања у која субјекат доспева процесима измене твари у њему самом, без ичије организоване активности. То су, заправо, оне особености које су, по мишљењу Стевановића, граматички означене медијалним глаголима (в. табелу).

Табела 33.

Медијални глаголи		
<i>означавају различита расположења, унутрашња преживљавања, осећања и стања у која субјекат доспева процесима измене твари у њему самом, без ичије организоване активности.</i>		
непрелазни	прелазни	повратни
Промене настају под утицајем невидљивих изазивача у самом субјекту – без његовог активног деловања.	Промене настају у субјекту без његовог деловања, али се не могу развити без објекта ван субјекта, тј. без појма према коме се дато осећање развија.	Означавају унутрашња расположења, душевна стања бића и стања уопште.
<i>патити, туговати, боловати, јадовати, венути, уживати, трнути, страдати и др.</i>	<i>волети, желети, жалити, ценити, осећати, поштовати и др.</i>	<i>поносити се, бојати се, разљутити се, чудити се, надати се и др.</i>

Медијални глаголи су најчешће непрелазни (*плакати, страховати, туговати, жалити, јадовати* и сл.), али их има и међу прелазним (*волетти, желети, осећати, поштовати* и сл.) и међу повратним глаголима (*гордити се, поносити се, уплашити се, уморити се, замислити се, љутити се, разочарати се, мењати се* и сл.). **Дакле, специфична емоционална стања, расположења и осећања најчешће се изражавају непрелазним, прелазним и повратним глаголима медијалног типа.**

4.1.2.3. О појму глаголског вида

Традиционално, за граматичку категорију која се остварује кроз опозицију свршено : несвршено користе се термини *глаголски вид* или *аспект*, при чему аспектуалност представља исказивање граматичких видских и лексичко-ситуационих информација на различитим језичким нивоима (према Спасојевић 2015: 19).

Категорија глаголског вида у српском језику у вези је са посматрањем *протицања* глаголске радње у одређеном временском контексту. У том смислу, сви глаголи у српском језику могу се поделити на *свршене* (перфективне) и *несвршене* (имперфективне). У питању је разлика између неограничености трајања радње и њене тренутности која се граматички означава обликом глагола или се одређује у самом контексту (тј. језичкој ситуацији). Разлике у облику глагола могу се тицати или саме глаголске основе или основе повезане са одређеним афиксима или префиксима (према Стевановић 1969: 529). Глаголски вид представља морфосинтаксичку категорију, будући да глаголе, ради одређивања њиховог вида, треба посматрати у вези са другим деловима реченице у којима су употребљени (И.).

Различитост приступа сагледавању проблематике глаголског вида резултирао је непостојањем критеријума поделе глагола, тј. дефинисања њихових свршених и несвршених облика (уп. Белић 1959/1998; Грицкат 1957–1958, 1966–1967, 1967, 1984–1985; Стевановић 1969, Пипер и др. 2005, Мразовић–Вукадиновић 2009). Различити приступи указују на потребу да се

глаголски вид не посматра као искључиво граматичка категорија, већ да је у питању однос граматичких значења глагола с једне и њене творбене и лексичке семантике с друге стране (уп. Петрухина 2000: 18). Дакле, сама глаголска лексема може садржати информације које се тичу трајања глаголске радње.

На почетку нашег истраживања, у процесу одабира и класификације глаголских лексема које ће ући у грађу, имали смо дилему која се тичала семантичког аспекта категорије глаголског вида. Питали смо се, да ли су значења видски различитих глагола једнака, или параметар временског трајања емоционалног *стања*, односно *процеса*, квалитативно мења и њихова лексичка значења?

Пописали смо све емоционалне глаголе који се јављају у обе видске варијанте, приписујући им лексикографске дефиниције преузете из РСАНУ (в. табелу).⁴³

Табела 34.

Лексикографске дефиниције несвршених и свршених глагола у РСАНУ	
допадати се	<i>бити по вољи, свиђати се, остављати пријатан утисак</i>
допасти се	<i>свидети се, оставити пријатан утисак</i>
забавити се	<i>провести време на пријатан начин, наћи забаву, разоноду</i>
забављати се	<i>проводити време на пријатан начин, уживати у чему</i>
забавити	<i>пружити коме забаву, разонодити (кога)</i>
забављати	<i>пружати коме забаву, разонођивати, занимати, привлачити</i>
забринути се	<i>постати брижан, опседнут бригама, застрепети</i>
забрињавати се	<i>постајати брижан, почињати стрепети</i>
забринути	<i>учинити да неко застрепи, задати бригу, немир, страх</i>
забрињавати	<i>чинити да неко стрепи, страхује, задавати бригу</i>
загревати се	<i>узбуђивати се, пунити се жаром, одушевљењем, одушевљавати се</i>

⁴³ Будући да се у Речнику МС несвршени и учестали вид глагола дефинише према свршеном облику, због чега не постоји развијена, описна дефиниција, ови глаголи нису коментарисани у контексту семантичке сличности или различитости њихових видских парова.

загрејати се	<i>заинтересовати се, одушевити се, занети се нечим</i>
загревати	испуњавати осећањем тоpline, пријатно узбуђивати
загрејати	испунити топлим, пријатним осећањем, узбудити
засмејавати се	почињати се смејати, ударати у смех
засмејати се	почети се смејати, ударити у смех
засмејавати	чинити да се неко смеје, наводити на смех
засмејати	учинити да се неко смеје, навести на смех
згрозити	<i>ужаснути, преплашити, престравити некога</i>
згражати	испуњавати грозом, страхом, непријатношћу
згрозити се	<i>преплашити се, ужаснути се, згадити се</i>
згражати се	осећати грозу, непријатност, страх, <i>грозити се</i>
згранути	<i>врло јако изненадити, зачудити, запрепастити</i>
зграњавати	<i>чинити да се неко врло јако изненади, зачуди, запрепаићивати</i>
згранути се	<i>врло јако се изненадити, зачудити се, запрепастити се</i>
зграњавати се	<i>врло јако се изненађивати, чудити се</i>
надражити	довести у стање појачане нервне осетљивости, узбуђености.
надраживати	<i>деловати на нечије нерве, чула и сл. доводећи их у стање појачане осетљивости, узбуђености</i>
надражити се	доспети у стање појачане осетљивости, узбудити се
надраживати се	<i>долазити, доспевати</i> у стање надражености, узбуђивати се
обвеселити се	постати весео, радостан, обрадовати се, развеселити се
обвеселавати се	постајати весео, радостан, радовати се
обвеселити	причинити коме весеље, радост, обрадовати, развеселити
обвеселавати	причињавати коме радост, чинити веселим, радосним
обеспокојити се	<i>постати</i> непокојан, узнемирен, узнемирити се
обеспокојавати се	<i>бојати се, узнемиравати се, стрепети</i>
обеспокојити	изазвати код некога осећање непокојства, узнемирености, <i>учинити</i> непокојним
обеспокојавати	изазивати код некога осећање непокојства, узнемирености
обесхрабрити се	изгубити храброст, уплашити се, постати малодушан
обесхрабривати се	губити храброст, постајати малодушан, деморалисати се
обесхрабрити	учинити да неко изгуби храброст, учинити малодушним
обесхрабривати	чинити да неко губи храброст, чинити малодушним
овеселити	учинити веселим, расположеним, развеселити

овесељавати	чинити веселим, расположеним, развесељавати
огорчити се	постати огорчен на некога, разгневити се, разљутити се
огорчавати се	постајати огорчен, љутити се , срдити се
огорчити	испунити кога огорчењем, јако разљутити
огорчавати	чинити кога огорченим, изазивати огорчење, љутњу
одушевити се	веома се заинтересовати, загрејати се за нешто
одушевљавати се	испуњавати се одушевљењем, заносом, бивати загрејан за некога, нешто
одушевити	изазвати у коме занос, дивљење, пробудити одушевљење
одушевљавати	доводити до заноса, побуђивати снажно осећање, усхићење
ожалостити се	постати жалостан, нерасположен
ожалошћивати се	постајати жалосним, нерасположеним
ожалостити	учинити жалосним, нерасположеним
ожалошћивати	чинити жалосним, нерасположеним
озлоједити се	наљутити се , наједити се , разгневити се
озлојеђивати се	љутити се , једити се
озлоједити	довести у стање јада, беса, разгневити, расрдити
озлојеђивати	изазивати код некога осећање љутње, срибе
ојадити се	испунити се јадом, постати јадан, жалостан, растужити се
ојађивати се	постајати ојађен, жалостан, жалостити се, растуживати се
ојадити	нанети коме јад, зло, унесрећити , учинити кога жалосним, несрећним
ојађивати	наносити коме јад, невољу, унесрећивати , чинити тужним, жалосним
окуражити	учинити бодрим, храбрим
окуражавати	бодрити , храбрити
омаловажити	потценити значај, испољити презир, потценити
омаловажавати	потцењивати значај, испољавати непоштовање
омалодушити	учинити малодушним, учинити да неко изгуби храброст
омалодушавати	чинити малодушним, обесхрабивати
оплакати	ожалити плачући
оплакивати	плачући жалити
осмехнути се	осмехом, смешком изразити радост, срећу, задовољство
осмехивати се	осмехом, смешком испољавати , изражавати задовољство, радост и сл.
охрабривати	храбрећу уливати коме самопоуздање, бодрити

охрабрити	<i>храбрећи ули</i> коме самопоуздање, ободрити, осоколити
очајавати	<i>налазити се у стању безнађа, бити обузет очајем</i>
очајати	<i>пасти у очајање, изгубити сваку наду, клонути духом</i>
очарати се	<i>бити задивљен, одушевљен, занети се, опчинити се</i>
очаравати се	<i>подлегати чарима, заносити се нечијом лепотом</i>
очарати	<i>завести, освојити</i> лепотом, чарима, опчинити
очаравати	<i>изазивати код некога пријатан утисак, заводити, заносити, освајати</i>

Разматрајући лексикографске дефиниције видских парова наших емоционалних глагола приметили смо да постоје одређене тенденције у њиховој лексикографској обради. Да би се изразила разлика у временском трајању емоционалног стања или процеса, лексикографи користе следеће речи и изразе: *падати* : *пасти* (у емоцију), *улазити* : *ући* (у емоцију), *излазити* : *изаћи* (из емоције), *бивати* : *бити* (у емоцији), *испољавати* : *испољити* (емоцију), *изражавати* : *изразити* (емоцију), *изазивати* : *изазвати* (емоцију у другоме), *чинити* : *учинити да* (се у коме јави емоција), *причињавати* : *причинити* (коме нешто што ће у њему изазивати/изазвати емоцију), *доводити* : *довести* (кога у одређено емоционално стање), *испуњавати* : *испунити* (кога неким осећањем) и др.

Датим изразима означава се, пре свега, различитост доживљавача емоције (субјекат-доживљавач или објекат-доживљавач), односно процес исказивања (манифестације) емоције. Међутим, осим информације о семантичким улогама доживљавача и изазивача емоције, датим изразима означава се разлика и у временском трајању емоционалне радње, стања или расположења (в. табелу).

Табела 35.

Лексикографски обрасци у дефинисању емоционалних глагола	
имперфективни	перфективни
падати (у емоцију)	пасти (у емоцију)
улазити (у емоцију)	ући (у емоцију)
излазити (из емоције)	изаћи (из емоције)
бивати (у емоцији)	бити (у емоцији)
испољавати (емоцију)	испољити (емоцију)
изражавати (емоцију)	изразити (емоцију)
изазивати (емоцију у другој)	изазвати (емоцију у другој)
чинити да (се у другој јави емоција)	учинити да (се у другој јави емоција)
причињавати (коме нешто што ће изазвати емоцију)	причинити (коме нешто што ће изазвати емоцију)
доводити (кога у емоционално стање)	довести (кога у емоционално стање)
испуњавати (кога неким осећањем)	испунити (кога неким осећањем)

Осим датих образаца, лексикографска дефиниција емоционалног глагола показује праксу дефинисања глаголске лексеме синонимним глаголом, који је истог вида као и глагол који се дефинише: *допадати се* (= *свиђати се*) и *допасти се* (= *свидети се*), *оплакати* (= *ожалити плачући*) и *оплакивати* (*плачући жалити*), *очарати* (= *завести*) и *очаравати* (= *заводити*) и др.

Дакле, на основу лексикографских дефиниција емоционалних глагола можемо закључити да се значења несвршеног и свршеног вида, исте глаголске лексеме, не разликују квалитативно, дакле није реч о различитим емоционалним процесима, стањима или врстама емоција које се описују, већ је у питању информација која се тиче тренутности или трајности глаголом изражене ситуације.

Још један угао посматрања јесте онај који се односи на традиционално схватање глаголског вида, пре свега у вези са глаголима код којих суфикси уносе разлику која се тиче трајања радње. У делу књиге *Творба речи у савременом српском језику*, у којем се бави глаголским суфиксима који учествују у промени вида, Иван Клајн истиче да је општеприхваћено мишљење да се глаголским суфиксима творе имперфективни глаголи, а да суфикс *-нути* учествује у творби перфективних глагола (*праскати* : *праснути*, *врискати* : *вриснути*, *буктати* : *букнути* и др.) (Клајн 2003: 369).

Аутор наводи најчешће суфиксе којима се творе несвршени глаголи: **(-ати)** *изјести* : *изједати*, *заборавити* : *заборављати*, *опростити* : *опраштати*; **(-јати)** *устати* : *устајати*, *опити* : *опијати*; **(-авати)** *узнемирити* : *узнемиравати*, *ободрити* : *ободравати*, *задовољити* : *задовољавати*, *одушевити* : *одушевљавати*, *забринути* : *забрињавати*; **(-евати)** *сагорети* : *сагоревати*, *обоleti* : *оболевати*, *исмејати* : *исмевати*, *загрејати* : *загревати*, *сажалити се* : *сажаљевати*; **(-ивати)** *смирити* : *смиравати*, *застрашити* : *застрашивати*, *осмехнути се* : *осмехивати се*, *засенити* : *засењивати*; **(-кивати)** *запитати* : *запиткивати*, *ослушнути* : *ослушкивати*.

Оно што Клајн напомиње, а у вези је са одређивањем (не)маркираности видски различитих глагола јесте чињеница да традиционални приступ разумевању глаголског вида сматра да је смер извођења глагола углавном неизвестан, због чега је сигурније говорити о корелацији, тј. о постојању видских парова (Клајн 2003: 379).

Сама категорија глаголског вида у српском језику представља феномен о којем је много писано, дискутовано, али који и даље оставља могућности различитих тумачења, пре свега због чињенице да су различите интерпретације могуће у зависности од перспективе посматрања – граматичке, творбене или лексичке.

У нашој језичкој грађи забележили смо 41 видски пар емоционалних глагола. У питању су глаголи код којих је разлика у виду реализована различитим суфиксима који се препознају у облицима имперфективних глагола. Међутим, осим формално-морфолошке разлике којом се указује на различитост временског трајања емоционалне радње, датим глаголима означавају се делови исте појмовне стварности. Реченице типа *Марко је одушевио публику* и *Марко је одушевљавао публику својим коментарима*, усмереност и квалитет емоције која се изазива у објекту је иста. Разлика је само у коначности, односно трајности самог процеса изазивања емоције.

У том смислу, ако бисмо се водили искључиво квалитетом емоције која се одређеним глаголом исказује, глаголе различитог вида могли бисмо

посматрати као једну глаголску јединицу. Међутим, видећемо у наставку нашег истраживања, један од важних критеријума класификације емоционалних глагола биће параметар *темпоралности*, тј. временског трајања емоције. Глаголе ћемо класификовати по критеријуму уласка и изласка из емоције или емоционалног стања и по критеријуму дуготрајних и краткотрајних емоционалних стања и процеса. Због тога смо се одлучили да, иако је у питању исти емоционални квалитет, имперфективне и перфективне глаголе третирамо као засебне глаголске јединице (уп. *забављати* и *забавити*, *одушевљавати* и *одушевити*, *засмејавати* и *засмејати* и др.).

4.1.2.4. О појму семантичких улога

Морфолошка категорија *глаголског рода* и синтаксичка категорија *дијатезе* чине граматички центар семантичке категорије *агентивности* : *пацијетивности*. Оно што је важно јесте правилно разграничавање агенса и пацијенса (као семантичких појмова) од субјекта и објекта (као граматичких појмова). У реченици *Разред је похваљен од стране директора*, именица *разред* представља граматички појам *субјекта*, али семантички појам *пацијенса* (Пипер 2005: 608). Традиционално, дијатеза (синтаксичка агентивност и пацијетивност) се обично види као однос између агенса, пацијенса и предиката у семантичком садржају реченице с једне стране и начина оформљавања тих значења у формалној структури реченице с друге стране. Реченице *Жири је наградио глумицу* и *Глумица је награђена од стране жирија* имају исту семантичку структуру, али различите формалне структуре. У првој реченици субјекат је *семантички агенс* док је у другој реченици субјекат *семантички пацијенс*. То значи да је семантичка структура датих реченица иста (исто је њихово денотативно значење), а разликују се по начину њиховог формалног представљања и осмишљавања (немају исто сигнификативно значење) (Пипер 2005: 608).

Агенс и пацијенс (као семантичке категорије) представљају, заправо, *учеснике* у догађају који се одређеном предикатском реченицом исказује.

Идеја о семантичкој репрезентацији реченице (на дубинском нивоу) и увођењу категорија *семантичких улога* први пут је изложена у раду Чарлса Филмора под називом *The Case for Case* (Филмор 1968). Подстакнут идејом о постојању универзалних семантичких релација, аутор дефинише тзв. *дубинске падеже* – *агентив, инструментал, датив, локатив* и *објектив* (Филмор 1968: 49). Семантичке улоге означене датим дубинским падежима имају основну улогу у семантичком моделирању реченице. Годину дана касније Филмор објављује рад у којем даје листу нових семантичких улога које се приписују аргументима реченичног предиката – *агенс, против-агенс, објекат, резултат, инструмент, извор* и *доживљавач* (Филмор 1969: 116). Коначну, ревидирану листу семантичких улога, аутор представља у свом раду под називом *Some problems for Case Grammar* (Филмор 1971) у којем наводи следеће улоге – *агенс, доживљавач, инструмент, објекат, извор, циљ, локација* и *време* (Филмор 1971: 42). Семантичким улогама (дубинским падежима, тета улогама и др.) и, уопште, идејом о постојању универзалних семантичких релација бавили су се и други представници генеративне и падежне граматике (уп. Филмор 1968, 1969, 1970, 1971; Андерсон 1971; Даути 1991; Халидеј 1994 и др.). Њихов заједнички циљ подразумевао је успостављање коначне листе семантичких улога које би биле применљиве на све језике, због чега су инсистирали на коначности и исцрпности успостављених категорија.

Због чега нам је, за семантичку анализу глагола, важна категорија семантичких улога? Погледајмо следеће примере. У реченици *Ана воли Марка*, реч *Ана* има синтаксичку функцију субјекта и семантичку улогу доживљавача емоције (љубави). Иста реч у примеру *Ана бодри Марка*, такође има синтаксичку функцију субјекта, али семантичку улогу изазивача емоције у другоме. Шта то значи? Значи да се глаголи *волети* и *бодрити* на синтаксичком плану понашају исто, тј. део су исте синтаксичке структуре (субјекат – предикат – прави објекат), али се на семантичком плану разликују улоге које се додељују њиховим аргументима (субјекат-доживљавач и субјекат-изазивач). Емоционални глаголи имају такву

семантичку структуру у којој синтаксичка позиција субјекта не мора, нужно, да има и семантичку позицију агенса (узрока, изазивача, стимулуса). Традиционално разумевање субјекта као реченичног агенса, а објекта као пацијенса, код емоционалних глагола, доживљава одређене трансформације, јер – субјекат може имати семантичку улогу *изазивача*, али и *доживљавача* емоције. Због тога ће, пре свега, семантичка улога доживљавача емоције чинити основу класификације наших глагола, односно њихове поделе на емоционално-активне и емоционално-пасивне глаголе, који ће се разликовати по томе да ли се глаголом означава емоционално стање субјекта (субјекат-доживљавач) или се означава активност субјекта која је усмерена на изазивање емоције у другоме (објекат-доживљавач).

4.1.2.5. Семантичка категорија намере (интенционалност)

Последњи термин о којем ћемо говорити, а који умногоме обликује нашу семантичку класификацију емоционалних глагола, јесте појам *намере* (*интенције*). Појам *интенционалности* може се посматрати из угла двеју наука – филозофије, а затим и науке о језику. Термин изведен из латинске речи *intendere* (истаћи, усмерити ка чему) у вези је са филозофским доктринама Франца Brentana и Едмунда Хусерла. У својој књизи *Психологија са емпиријског становишта* (1874) Brentano говори о интенционалности као својству психичких стања и доживљаја да буду усмерени ка нечему (према Анђелковић 2008). То значи, на пример, да човек не може само *волети*, мора волети *нешто*. Његова психичка делатност мора бити усмерена ка објекту који постоји изван њега самог. Ригидност учења Ф. Brentana огледа се у томе што је сматрао да су *сви* психички феномени и *само* психички феномени интенционални, а дата доктрина позната је под називом *Brentanova теза* (према Мекинџајер–Вудраф Смит 1989: 149). Један од критичара Brentановог поимања интенционалности био је његов ученик, Едмунд Хусерл, човек који је своју феноменологију засновао, великим делом, управо на дескриптивној феноменологији Франца Brentana (према Анђелковић 2008: 16). Хусерл наводи примере психичких стања

(расположења) попут *депресије* и *еуфорије*, или сензација попут *вртоглавице* и *бола*, који не морају, нужно, бити усмерени на објекат изван доживљавача (према Мекинтајер–Вудраф Смит 1989: 148). Хусерл, дакле, разликује психичке феномене који јесу интенционални и њих назива делима свести (енгл. acts of consciousness). Основно обележје интенционалних психичких феномена јесте обавезно постојање објекта ван доживљавача, дакле ентитета на који је одређена психичка делатност (дејство) усмерена.

Из филозофског појма *интенционалности* може се извести основно значење које дати термин има у појмовно-језичкој стварности савременог човека. Наиме, под интенционалношћу се може разумети особина човека да *спроведе* (учини, почини, оствари и др.) одређену акцију интенционално, дакле с намером. То је специфично психичко стање усмерености ка одређеном следу догађаја или ситуацији (према Мекинтајер–Вудраф Смит 1989: 148). У РСАНУ појам интенционалности дефинисан је именичком лексемом **интенција** – *жеља да се нешто учини, тежња за нечим, хтење, намера; идеја, концепција, замисао* (РСАНУ). Дакле, појам *интенције* (интенционалности) у вези је са апстрактним концептима као што су *жеља, идеја, тежња, циљ, намера* и сл. Ово нас води разумевању датог појма кроз призму шире семантичке категорије коју П. Пипер назива *категоријалним комплексом каузативности* (Пипер 2005: 786).

О појму *намере*, у оквирима науке о српском језику, није много писано нити дискутовано. Обично се помиње, у обрисима, када се говори о категоријама *узрока, циља, намене, воље*, односно основним елементима шире категорије *каузативности*. Да бисмо разумели значења једне класе наших емоционалних глагола, тзв. *емоционално-активних интенционалних глагола*, неопходно је да дефинишемо сам концепт *намере*. Поћи ћемо од шире категорије *каузативности*, тако што ћемо укратко приказати она истраживања језичке реализације појмовне категорије *узрока*, која нам се чине значајним за даљу разраду датог појма у оквирима семантичке анализе узрочних емоционалних глагола у српском језику. Истраживања ћемо приказати поштујући хронолошки редослед њихових објављивања.

4.1.2.5.1. Досадашња истраживања категорије намере у оквирима шире семантичке категорије каузативности

М. Ивић. Узрочним конструкцијама с предлозима *због*, *од* и *из* бавила се Милка Ивић која је својим истраживањем умногоме допринела расветљавању семантичке категорије узрочности у српском књижевном језику (Ивић 1954). Ауторка истражује различитости употребе сваког од горенаведених предлога, показујући, у завршном делу свог рада, да *не постоји доследан систем употребе узрочних предлога у српском језику* (И.: 194). Оно што је за наше истраживање посебно значајно јесу увиди до којих је дошла у вези са глаголима који значе психолошка стања. Ауторка истиче да *се појава која доводи до таквог стања (психолошког) обележава конструкцијом са због (одобровољити се због нечега, тужан бити због нечега и сл.) ... јер се ... психолошка стања не надовезују директно на дату појаву него индиректно, на оно, управо, што та појава значи за лице које доживљава психолошку реакцију* (Ивић 1954: 187–188). Милка Ивић, као илустрацију, даје следећи пример:

Када кажемо, рецимо, *гуши се од суза – сузе* су оно што директно, појавом својом, без посредства икаквих других момената, изазива *гушење*. Ако је, међутим, у питању психолошка ситуација: *Љути се због њених суза* – јасно је да *њене сузе* саме по себи не би биле у стању да изазову *љутину* кад не би **значиле** за њега нешто посебно, кад не би, дакле, постојао моменат његовог **субјективног** односа према њеним сузама. То ствара утисак о **посредној** улози суза у стварању датог стања и доводи до употребе конструкције са *због* (Ивић 1954: 188).

Мада није експлицитно наведено, у питању је тзв. **пасивни узрок** (у горенаведеном примеру – *сузе*), који је моделиран под утицајем унутрашњег, субјективног односа онога који доживљава одређено психолошко стање или промену. Такав, пасивни узрок психолошког стања увек је означен конструкцијом с предлогом *због*. С друге стране, ауторка наводи тзв. **активни узрок** који се изражава конструкцијама с предлозима *од* и *из*. Који ће се, од два предлога, употребити зависи од два фактора:

природе акције која се врши и природе појма који је у питању. Милка Ивић даје следеће објашњење:

Кад год је у питању спонтана акција, у том смислу што је по природи својој таква да значи какав физиолошки процес, стање које се развија само од себе, дакле радња која се врши без предумишљаја, без зависности од вољног импулса – употребљава се обавезно предлог *од*. Узрочном конструкцијом обележава се појам који својом природом, својом појавом **изазива** овакву спонтану акцију (појаве као: глад, жеђ, болест, патња и сл.), на пример: *И стану се око њега умиљавати и цичати од радости* или *Обрве и рамена дигоше му се навише од изненађења* (Ивић 1954: 188–189).

С друге стране, за успостављање ситуације која захтева употребу конструкције са *из* потребно је да буду испуњени следећи услови: да је у питању акција која је такве природе да се изводи **свесно, смишљено**, преко импулса воље и да се узрочном конструкцијом открива онај појам који **подстиче** на вршење радње. Реч је, заправо, о различитим психолошким моментима, о **унутрашњим** побудима које доводе до вршења радње, на пример: Жена пада из разних узрока; из љубави, из страсти физичке (Ивић 1954: 189–190).

Својим описом конструкција у којима се предлози *због, од* и *из* користе за изражавање категорије узрока, М. Ивић представља један нови угао посматрања заснован на различитим семантичким дихотомијама: узрок и последица, пасивни и активни узрок, свесно и несвесно, вољно и невољно, изазивач и доживљавач, унутрашња побуда и спољашњи подстицај и др.

Оно што нам остаје као најјачи утисак јесте уверење да је дато истраживање Милке Ивић било, пре свега, испред свог времена. Ауторка се бавила језичким ознакама апстрактних појмова какви су психолошка стања и процеси, што је реткост и у савременим језичким истраживањима. Њени увиди се, у потпуности, могу пресликати на стање које и данас имамо у језичком систему, пре свега када су у питању речи којима се изражавају узрочни емоционални односи. Запажања и закључци Милке Ивић утрли су пут многим каснијим истраживањима категорије *узрочности* у језичком систему, пре свега ауторима оних радова које ћемо представити у наставку нашег кратког прегледа.

Д. Гортан-Премк. Конструкцијама са узрочним значењем бавила се и Даринка Гортан-Премк, са циљем да у свом раду обради падежне и предлошко-падежне конструкције са значењем узрочног односа у језику Вука Караџића (Гортан-Премк 1963–1964). Једна од важнијих констатација коју ауторка прави односи се на уверење да у *нашем и у другим словенском језицима нема падежних облика који имају само узрочно значење; од падежних облика с предлозима једино конструкције с предлозима због односно ради и генитивом означавају само узрочни односно циљни однос. Остале предлошко-падежне и падежне конструкције само у одређеним семантичким ситуацијама могу добијати узрочна значења* (Гортан-Премк 1963–1964: 437).

Ауторка је на Вуковом материјалу извршила семантичко-синтаксичку анализу свих могућности исказивања узрочних односа и утврдила основне обрасце исказивања *директних* односно *индиректних* узрочних односа.

Директни узрочни односи означени су следећим обрасцима: због+генитив (*због* ратова, *због* јаке зиме и сл.), (за)ради+генитив (*ради* договора, *за ради* мира и сл.), од+генитив (*од* глади, *од* жалости, *од* срамоте и сл.), генитив без предлога (*бојати се* кога, чега), из+генитив (*из* зависти, *из* очајања), с+генитив (*с* таквога) и за+акузатив (*за* друге различне узроке).

Индиректни узрочни односи означени су обрасцима: за+акузатив (*за* пропаст, *за* кривицу и сл.), на+акузатив (*на* тужбу, *на* такве гласове и сл.), инструментал без предлога (*победом* овом, *његовим* речима и сл.), с+инструментал (*с* помоћу), по+локтив (*по* царској вољи и заповести) и у+локатив (*у* потреби, *у* таквом стању и сл.) (Гортан-Премк 1963–1964: 438–453).

Основну семантичку разлику између конструкција којима се исказују директни односно индиректни узрочни односи ауторка види у следећем. Директни узрочни односи означавају појмове који непосредно проузрокују процесе глаголских радњи, док се индиректним узрочним односима означавају они појмови који представљају основу, мотив, циљ, намену вршења радње или околности у којима се процес одвија (И.: 454). Дакле, основни увиди до којих је Д. Гортан-Премк дошла у свом истраживању тичу се диференцијације узрочних односа која је у вези са њиховом поделом на

директне и индиректне узроке. Ауторка, даље, у оквиру оба типа прави поткласификације које су утемељене на појмовима *узрочника* и *проузрокованог процеса* (в. Гортан-Премк 1963–1964: 454–456).

Т. Батистић. Анализом каузативних глагола, посебно групом тзв. принудно-манипулативних глагола, бавила се Татјана Батистић (Батистић 1978). У питању су глаголи који делују на вољу објекта радње допунске реченице, на пример: *натерати, присилити, приморати, нагнати, принудити* (са основним значењем принуде) и *заповедити, наредити, допустити, дозволити, наговорити, захтевати* (с основним значењем вршења утицаја на вољу објекта говором). Ауторка наглашава да је у свим случајевима вршилац радње, обавезно, живо биће (човек), док су у позицији објекта, најчешће, именице које означавају људе, ретко животиње (Батистић 1978: 84–85). Један од основних разлога бављења ауторке датим, *принудним* глаголима јесте, пре свега, представљање нових могућности у избору субјекта и објекта, односно случајева у којима се одступа од уобичајених схема.

Овде се подсећамо чињенице о којој смо раније говорили а односи се на својство емоционалних глагола који дозвољавају промене у семантичким улогама које се додељују синтакстичким позицијама субјекта и објекта. Говорили смо о томе да дати тип глагола допушта могућност да субјекат предикатске реченице није увек агенс, већ има улогу пацијенса, односно онога који доживљава одређено стање (в.т. 4.1.2.3).

М. Ковачевић. Семантичким пољем каузативности у савременом српскохрватском језику бавио се Милош Ковачевић у својој монографији под називом *Узрочно семантичко поље* (Ковачевић 1988). Аутор полази од чињенице да се појмовна (филозофска) категорија каузалности мора разликовати од њене језичке реализације и да се *развој категорије каузалности кроз развој мишљења може пратити и као начин „прилагођавања“ језика да је означи и изрази* (Ковачевић 1988: 19). Каузалност дефинише као релациону категорију коју изражава логичком

структуром **aPб**, при чему су **a** и **б** елементи који се доводе у одређену релацију **P** (И. 20). Аутор сматра да језичко истраживање каузалне везе првенствено подразумева анализу језичких елемената који попуњавају позицију **P**, односно елемената у функцији номинације каузалне везе (И. 21). Будући да каузалност не представља граматичку (морфолошку) категорију и да се каузални односи јављају тек на нивоу семантике, аутор истиче да у *српскохрватском ... постоје специјална средства за номинацију каузалне везе ... првенствено приједлози и везници* (И.). У том смислу аутор се бавио предлошко-падежним конструкцијама и зависним клаузама којима се реализује узрочно значење.

П. Пипер. Једина студија у којој смо наишли на разматрање појма *намере* у оквиру посебног потпоглавља јесте *Синтакса* Предрага Пипера (Пипер 2005: 809–810). Аутор се бави категоријалним комплексом *каузативности*, у оквиру којег издваја семантичке категорије каузативности (узрока), теличности (циља), кондиционалности (услова) и концесивности (допусно значење) (И.: 786). У наставку ћемо, укратко, дати преглед основних подела и значења која аутор издваја, а тичу се категорија узрока и намере.⁴⁴

Када говори о категорији каузативности (узрока), П. Пипер наводи да су граматички облици изражавања каузативности синтаксичке природе. У питању су предлошко-падежне конструкције са узрочним значењем (нпр. *Осећају радост због успеха*) и зависно-сложене реченице (*Радосни су зато што су успели*) (И.). Такође, оно што је нама значајно јесте тзв. лексички израз каузативности, који је изражен глаголима типа *изазвати*, *проузроковати* и сл. Аутор предлаже класификацију узрочних значења која произлазе из два основна, а то су значења *унутрашњег* и *спољашњег* узрока. Будући да наводи велики број значења која су изданци ових основних узрочних значења, одлучили смо се да дату класификацију представимо

⁴⁴ Категорије *теличности*, *кондиционалности* и *концесивности* нећемо, у овом раду, детаљније представити, будући да разумевање њихових значењских структура надилази оквире нашег истраживања.

табеларно. Због тога ћемо, у наставку рада, дати преглед система узрочних значења, онако како их је аутор и дефинисао (Пипер 2005: 793–800).

Табела 36.

основна узрочна значења	унутрашњи (психички) узрок	спонтани (афективни)	<i>Зацрвенео се од беса.</i>		
		свесни (покретачки)	ПОБУДА		<i>Урадила је то из дубоке оданости.</i>
			НЕХАТ		<i>Повредили су је из непажње.</i>
			РАЗЛОГ	лично-искуствени	<i>Познајемо је по кораку.</i>
	вербално-искуствени	<i>Познат је по неустрашивости.</i>			
	спољашњи узрок	оствареност жељене ситуације	<i>Поноси се успехом.</i>		
		неоствареност жељене ситуације	<i>Жали због детета</i>		
		узрок физиолошке природе	<i>Пати од главобоље</i>		
		последица	узрок акције	<i>Беже од кише.</i>	
			узрок стања	<i>Не раде због врућине.</i>	
		наредба	<i>Поступио је по наредби претпостављеног.</i>		
		подстицај	<i>На наговор рођака, одлази на студирање</i>		
		узвратни узрок	позитиван	<i>Захваљује на позиву.</i>	
	негативан		<i>Свети се због неправде.</i>		
повод	<i>Концерт је уприличен због празника.</i>				

Дакле, два основна узрочна значења јесу општа значења унутрашњег и спољашњег узрока. Она се даље гранају, пружајући свеобухватан преглед различитих поткатогија узрока који стоје у основни специфичнијих узрочних значења. Унутрашњи узроци дефинисани су као психички узроци који могу бити *спонтани* и *свесни*. То су, заправо, различити афективни, мисаони или интелектуални подстицаји. Другу групу чине узрочна значења која се подводе под опште значење унутрашњег узрока. У питању су подстицаји који се не јављају у самом субјекту, већ их он прима као одређени спољашњи стимулус, који долази од некога или нечега ван њега самог.

Предложена систематизација узрочних значења умногоме помаже нашем разумевању узрочно-последичних емоционалних процеса, изражених

емоционалним глаголима, будући да је аутор у својој класификацији посебно издвојио она узрочна значења која су у вези са човековом психичком активношћу.

Опис основних узрочних значења и категорије каузативности у ширем смислу, води нас следећој семантичкој категорији која припада категоријалном комплексу каузативности, а тиче се категорије *теличности* или *циља*. Дату категорију коментаришемо будући да се у оквиру ње, као поткатегија, помиње нама значајна семантичка категорија *намере* (интенције).

Када говори о циљним значењима П. Пипер наглашава да су дата значења изведена из условних, а посредно из узрочних значења. Такође, напомиње да садржај сваке конструкције с циљним значењем обухвата: (а) значење ситуације чије се остварење жели, (б) услов за остваривање те ситуације и (в) констатацију остварења датог циља (уп. Они су дошли ради помирења) (Пипер 2005: 803).

У оквиру категорије теличности аутор издваја однос циља и намере. Ово је први пут да наилазимо на термин – *намера* и идеју о његовом дефинисању као самосталне семантичке категорије (Пипер 2005: 809). Значење намере дефинисано је тако што је акценат стављен на постојање *планираног остварења циља*. Оно може бити изражено лексички (уп. *Циљ му је освајање првог места*) или предлошко-падежним изразом (уп. *Они су дошли с циљем постизања помирења*) (И.). У фокусу циљних конструкција са значењем намере налази се планираност циљне ситуације која се може потврдити питањем, на пример – *Шта ли сада намерава?* и одговором – *Он намерава да оде на летовање* (И.: 810).

Оно што примећујемо јесте чињеница да се ни на овом месту, без обзира на то што је поменута у оквиру шире категорије циља, аутор категоријом намере не бави исцрпније. Због тога остаје нејасно да ли је дата категорија когнитивно-лингвистички мање значајна, или је у питању недостатак језичких јединица којима се она изражава.

Т. Ружин. Последње истраживање које наводимо јесте докторска дисертација Татјане Ружин, *Глаголи узроковања у енглеском и српском језику*, у којој се ауторка бавила компаративном анализом лексичке реализације каузативности у значењској структури енглеских и српских глагола са узрочним значењем. Према критеријуму *резултата узроковања* ауторка разврстава глаголе у 8 семантичких класа: глаголи *промене стања*, глаголи *стварања и уништавања*, глаголи *именовања*, глаголи *узроковања кретања*, глаголи *узроковања догађаја*, глаголи *узроковања радње*, глаголи *узроковања афективне реакције* и глаголи *узроковања интелектуалних радњи* (Ружин 2015). Од посебног значаја за наше истраживање јесте потпоглавље посвећено глаголима са значењем *узроковања афективне реакције* (в. Ружин 2015: 285–298). Опште значење које се преноси глаголима дате семантичке поткласе изражено је дефиницијом (УЧИНИТИ ДА НЕКО ОСЕЋА НЕШТО. Учесници датог каузалног догађаја јесу узрочник-стимулус и доживљавач (у којем се јавља реакција афективног карактера) (И. 285).

Ауторка дели глаголе узроковања афективне реакције на 6 група које обухватају: а. глаголе узроковања осећања и расположења [опште значење ИЗАЗВАТИ ОСЕЋАЊЕ ИЛИ РАСПОЛОЖЕЊЕ] садржано у глаголима типа *одводити* (кога самоћи), *пробудити* (у коме љубав), *наводити* (у кога страх) и сл. Оно што ауторка посебно наглашава јесте чињеница да се целина узрочног процеса кодира на фразеолошком нивоу или на нивоу клаузе. У том смислу глаголски део упућује на чињеницу да се ради о узрочном процесу, док се други део израза односи на изазвану емоцију (И. 287); б. глаголе узроковања афективне реакције позитивног карактера [опште значење ИЗАЗ(И)ВАТИ ПРИЈАТНО ОСЕЋАЊЕ ИЛИ РАСПОЛОЖЕЊЕ] садржано у глаголима типа *обрадовати*, *разведрити*, *развеселити* и др. Дати глаголи као резултат имају афективна стања као што су радост, ведрина, безбрижност и сл.; в. глаголе узроковања афективне реакције негативног карактера [опште значење *изаз(и)вати непријатно осећање или расположење*] садржано у глаголима типа *забринути*, *обесхрабрити*, *омрзнути* и др. Дати глаголи означавају

изазивање негативних афективних стања попут љутње, узнемирености, стида, страха, изненађења, лудила или замора; г. глаголе узроковања афективне реакције са физичким аспектом који обухватају два типа глагола: семантички непотпуне глаголе [опште значење ИЗАЗВАТИ ПРИЈАТАН ИЛИ НЕПРИЈАТАН ОСЕЋАЈ СА ФИЗИЧКИМ АСПЕКТОМ (смех, плач)] као у примеру *натерати* (коме) сузе на очи и лексичке глаголе [опште значење ИЗАЗВАТИ ПРИЈАТАН ИЛИ НЕПРИЈАТАН ОСЕЋАЈ СА ФИЗИЧКИМ АСПЕКТОМ (смех, плач, руменило)] типа *заплакати*, *насмејати*, *јапурити* (кога); д. глаголе узроковања афективне реакције са менталним аспектом као у примерима *зачудити*, *огадити*, *уразумити*, *импресионирати* и др. Резултат узроковања код глагола датог типа јесу реакције гађења, сумње, неодлучности, дивљења, поштовања, незнања и сл.; ђ. глаголе узроковања физиолошке реакције [опште значење ДЕЛУЈУЋИ НА НЕКО ЧУЛО (обично мириса, укуса) ИЛИ ОРГАН ИЗАЗВАТИ ПРИЈАТАН ИЛИ НЕПРИЈАТАН ОСЕЋАЈ, ИЗАЗВАТИ СЕНЗИТИВНУ РЕАКЦИЈУ НЕКОГ ОРГАНА ИЛИ ТКИВА] као у примерима *заголицати*, *надражити*, *јежити*, *накострешити* и др. Резултат узрочне радње означене датим глаголима односи се на реакцију организма (човека) на одређени стимулус који долази споља (Ружин 2015: 285–298).

Сва ова значења могу се подвести под заједнички ситуативни оквир, како га ауторка назива, а који означава *узроковање психофизичке реакције*. Резултат узроковања јесте специфична афективна реакција која се може реализовати као – промена осећања или расположења, позитивна или негативна афективна реакција, афективна реакција са физичким или менталним аспектом и физиолошка реакција (према Ружин 2015: 285).

4.1.2.5.2. Категорија намере у семантичкој анализи емоционалних глагола

Јасно је, на основу прегледа који смо дали, да се о семантичкој категорији намере, као самосталној, врло мало дискутовало. Будући да смо наишли на такво стање ствари, покушали смо, из онога што нам је дато, да

препознамо који су то заједнички елементи шире категорије *узрока* и, њој подређене, категорије *намере*.

Оно што их повезује јесте појам *воље* (волунтативности). Намера, заправо, представља решеност субјекта, његову вољну одлуку да реагује на одређени начин. Та реакција подразумева активност која може бити усмерена ка другоме или ка себи самоме. Намера субјекта, заправо, обухвата вољу субјекта. Будући да говоримо о вољи, налазимо се на терену виших когнитивних, односно интелектуалних способности човека, што, даље, упућује на чињеницу да је намера у вези са свесним понашањем, пре свега, људских бића.

Због чега нам је појам намере толико важан? Видећемо, у наставку рада, да се један од основних типова емоционалних глагола (тзв. емоционално-активни глаголи) класификује према критеријуму постојања, односно непостојања намере да се у другоме изазове одређена емоција или промена емоционалног стања. Велика је разлика у значењима реченица типа *Ана је гадилa Марку ручак* и, на пример, *Ана се гади Марку*. Прва реченица упућује на одређену акцију субјекта са намером да се у другоме изазове одређено, непријатно осећање. У другом примеру, субјекат је стимулус који није свестан дејства које има на другога, односно чињенице да самим својим постојањем (несвесним понашањем, изгледом, мирисом и сл.) у другоме изазива непријатност.

Да су у питању узрочно-последични процеси и да постоји значење узрочности, потпуно је јасно. Међутим, осим очигледне каузативности, код одређених емоционалних глагола, постоји и јасна *намера* да се делује на другога – изазивањем било *пријатних* било *непријатних* емоција. Дакле, намера је карактеристика агенса, онога који у одређеној ситуацији има улогу изазивача емоције. Мислимо на специфично унутрашње, психичко стање субјекта које га тера на одређену акцију или понашање. Можемо говорити о међуодносу СУБЈЕКТА – НАМЕРЕ – АКЦИЈЕ, будући да без постојања намере (циља) не може доћи до реализације одређене акције од стране субјекта.

* * *

Овде завршавамо преглед основних психолингвистичких и граматичких појмова које ћемо користити у анализи и структурирању нашег истраживања. Његово место је негде на пресеку двеју наука – *психологије* и *лингвистике*. Термини који ће се користити у највећој мери повезују дате научне области, трансформишући се и прилагођавајући се потребама једног новог научног гледишта. Наведене појмове користимо у значењима која смо јасно дефинисали, а ако у самом току излагања буде потребе да се укаже на одређену двосмисленост или необично тумачење, то ћемо, свакако, нагласити.

Наредна два поглавље представљају централни део нашег истраживања. У њима ћемо се бавити семантичким и творбеним карактеристикама глагола којима се у српском језику означавају осећања.

У првом потпоглављу (т. 4. 2) бавићемо се семантиком емоционалних глагола. Њихову значењску структуру расветлићемо укрштањем семантичких, синтаксичких и психолингвистичких параметара. Бавићемо се питањима аргументске структуре емоционалних предиката, статусом семантичких улога *доживљавача* и *изазивача* емоције, местом примарних емоција у класификацији емоционалних глагола и присуством фактора *намере* у остваривању глаголског значења.

Друго потпоглавље (т. 4. 3) биће посвећено семантици префикса. Бавићемо се значењем основних, непрефиксираних облика емоционалних глагола, а затим и значењским нијансама, односно променама које у значење основног глагола уносе различити глаголски префикси. Такође, представићемо основне типове тзв. *емоционалних трансформација* емоционално-пасивних глагола у њихове активне и експресивне парњаке.

Централно поглавље нашег рада завршићемо освртом на резултате које смо добили, закључке до којих смо дошли и једним општим прегледом који ће представљати свеобухватну систематизацију емоционалне глаголске лексике у српском језику.

4.2. СЕМАНТИЧКА КЛАСИФИКАЦИЈА ЕМОЦИОНАЛНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Када смо говорили о психологији емоција, рекли смо да постоји сагласност великог број психолога о томе да су *радост, туга, страх* и *љутња* најбољи представници тзв. *базичних, основних* или *примарних* емоција. Без обзира на то да ли је њихова утемељеност биолошка, психолошка или когнитивна, дате емоције појављују се на готово свим листама примарних емоција (в. т. 2.2.2.2). Рекли смо, такође, да су се психолози заинтересовали за језичка истраживања емоционалних речи с намером да посредно, лингвистичком анализом, опишу и дефинишу природу и својства апстрактног домена људских емоција. Емоције се, као психички ентитети, језичким механизмима конкретизују и остварују кроз значења *именица, придева* и *глагола* којима се означавају емоционална стања и емоционални процеси.

За *именице* и *придеве* можемо рећи да означавају емоције у ужем смислу. Оне спадају у емоционалну лексику којом се именује тип емоције (*љубав, нада, туга, страх* и сл.) или се квалификује њен носилац (*срећан, тужан, љут, жалостан, уплашен* и др.). Емоције су, у ширем смислу, означене различитим типовима емоционалних глагола (*волети, туговати, бодрити, забављати, плакати, горети* и др.). Њима се означавају различита емоционална и психолошка стања, емоционални процеси и односи, емоционална експресија и, на крају, целокупна емоционална ситуација. У нашем истраживању ћемо једним именом *емоционалних глагола* обухватити широк спектар стања, процеса и односа који поседују тзв. *емоционални квалитет*.

Први део наше језичке анализе биће усмерен на разумевање различитости у значењским структурама емоционалних глагола у српском језику. Све глаголе поделићемо на два основна типа: *праве* емоционалне

глаголе и емоционално-експресивне глаголе. У зависности од тога да ли се емоционално значење реализује као примарно или секундарно, разликоваћемо два типа правих емоционалних глагола: *примарно-емоционалне* и *секундарно-емоционалне*. Глаголи који примарно означавају узрочно-последичан емоционални процес зваћемо емоционално-активним глаголима, док ћемо оне који примарно означавају емоционално стање субјекта звати емоционално-пасивним глаголима.

Посебну семантичку групу чиниће тзв. емоционално-експресивни глаголи, које ћемо посматрати одвојено од правих емоционалних глагола, будући да се њима, пре свега, означавају различити типови емоционалног понашања.⁴⁵ Дати глаголи садрже емоционалну компоненту, али је она пратећа у односу на доминантну понашајну, тј. манифестну семантичку компоненту. Општу класификацију глагола којима се означавају осећања, а који су предмет нашег истраживања, табеларно ћемо представити на следећи начин (в. табелу):

Табела 37.

Емоционални глаголи			
прави			експресивни
<i>примарно-емоционални глаголи</i>		<i>секундарно-емоционални глаголи</i>	
		глаголи са значењем испољавања емоције	
емоционално-активни	емоционално-пасивни	емоционално-активни	емоционално-пасивни

Анализа емоционалних глагола у нашем истраживању биће заснована на горенаведеној подели. У том смислу, прво ћемо се бавити правим емоционалним глаголима, дакле оним глаголским лексемама у којима смо емоционалност препознали у њиховим примарним и секундарним семантичким реализацијама. Посебно поглавље биће посвећено глаголима код којих је емоционална компонента пратилац тзв. *експресивне* компоненте,

⁴⁵ Термине *активни* и *пасивни* не користимо у значењима која дати термини имају у систему глаголског рода у ужем смислу (тј. глаголске дијатезе), већ њима означавамо активност, односно пасивност субјекта, тј. значења *изазивача*, односно *доживљивача* емоције.

дакле они којима се означавају различити типови емоционалне експресије. Ова подела представља први степен класификације емоционалних глагола у српском језику. Оно што је датим глаголским класама заједничко јесте то што се у фокусу њихових значења налазе семантичке улоге *доживљавача*, *изазивача* и *изражаваоца* емоције. Други степен класификације биће заснован на разумевању значењске структуре емоционално активних и пасивних глагола по критеријуму припадности једној од четири примарне емоције. Сви глаголи којима се означавају емоционална стања субјекта или узрочно-последични емоционални процеси биће дефинисани у односу на то да ли је носилац њиховог значења емоција *радости*, *туге*, *страха* или *љутње*. Глаголи емоционалне експресије имаће своју унутрашњу класификацију, тако што ће бити распоређени у четири групе у зависности од начина на који се одређена емоција манифестује – *вербално*, *телесно*, *фацијално* или *физиолошки*.

4.2.1. Прави емоционални глаголи

Правим емоционалним глаголима називамо све оне глаголе којима се у савременом српском језику означавају осећања, а код којих се емоционална компонента препознаје било у примарној било у секундарној семантичкој реализацији. У том смислу, све емоционалне глаголе поделићемо на *примарно*-емоционалне и *секундарно*-емоционалне.

4.2.1.1. Примарно-емоционални глаголи

Централни део класе емоционалних глагола у савременом српском језику представљају они глаголи у чијим се примарним семантичким реализацијама препознаје значење *емоције*. Ако погледамо глаголе у реченицама *Изнервирао га је њен поступак* и *Ујела га је за срце* сасвим је јасно да је у првом примеру глагол *изнервирати* употребљен у свом

примарном значењу (**1.** *учинити некога нервозним, веома узнемирити, раздражити, узрујати*, РСАНУ), док је у другом примеру глагол *ујести* употребљен у једном од својих секундарних значења (**3.** *фиг. увредити, пецнути*, РМС). Оба примера осликавају специфичну емоционалну ситуацију, глаголи изражавају узрочно-последичан процес *изазивања* осећања у другој, међутим, сваки од њих, у оквирима лексичко-семантичке групе емоционалних глагола, има другачији статус.

У овом потпоглављу бавићемо се само оним емоционалним глаголима чије примарне семантичке реализације садрже компоненту емоционалности. Све *примарно*-емоционалне глаголе поделићемо на два основна типа: *емоционално-активне* и *емоционално-пасивне* глаголе.

4.2.1.1.1. Емоционално-активни глаголи

Глаголе којима се означава општи процес *изазивања емоције или промене емоционалног стања* назвали смо – емоционално-активним глаголима. У питању је група глагола којима се изражава узрочно-последичан емоционални процес који подразумева постојање *изазивача* (стимулус, узрок) и *доживљавача* емоције. Основно значење емоционално-активних глагола реализује се у два смера:

а. *изазвати/изазивати емоцију или промену емоционалног стања у себи самој* (емоционално-активни глаголи – *ка себи*).

б. *изазвати/изазивати емоцију или промену емоционалног стања у другој* (емоционално-активни глаголи – *ка другој*).

4.2.1.1.1.1. Емоционално-активни глаголи – *ка себи*

Постоји невелика група глагола којима се означава процес у којем је субјекат истовремено и *изазивач* и *доживљавач* емоције. То су *прави повратни* глаголи који означавају радњу коју субјекат врши на себи самој, као на објекту (према Стевановић 1969: 533–538). У нашем корпусу препознали смо 13 таквих глагола, а класификовали смо их на следећи начин (в. табелу):

Табела 38.

Емоционално-активни глаголи – <i>ка себи</i>			
	I	II	III
емоционална трансформација	туга → утеха	страх → храброст	љутња → казна
емоционални сценарио	Субјекат је тужан. Субјекат жели да одагна тугу. Субјекат сам на себи врши радњу која има за циљ да одагна тугу.	Субјекат је уплашен, несигуран, нејак. Субјекат жели да постане храбар, сигуран и јак. Субјекат сам на себи врши радњу која има за циљ да га охрабри.	Субјекат је љут на себе. Субјекат жели себе да казни. Субјекат врши радњу којом себи пребацује, замера због свог лошег поступка/акције.
глаголи	<i>блажити се, тешити се, умиривати се</i>	<i>бодрити се, куражити се, ободрити се, окуражавати се, охрабривати се, раскуражити се и храбрити се</i>	<i>корити се, кудити се и прекорити се</i>
примери	Доба, када се болећа душа може да блажи ... вером у могућност опште људске среће (Мил. М. Ђ. 38, 88). Добит ће отац писмо! — тјешно се у чами (Горан, РМС). Умиривао се позитивним мислима. ⁴⁶	Што се бодри туђом помоћи? Нек се бодри својом (Сврљиг, Васиљ.). Удари неродица, сушна година, а ја се почнем куражити : ехе, држи се ти, Јоване, видјећеш ти догодине рода и љепоте (Топ. 15, 29). Ја станем пуцати у таван, само да се куражим , а наравно добро се чувајући да кога не погодим (Лаз. Л. 1, 157). Судећи по ономе што је рекла синоћ, ако уопште успем, то ће бити вечерас; зато ћу да попијем још пола чаше да бих пожелео себи успех и ободрио се (Симић Ж. 5, 383). И док се Вучићева гомила свима овим призорима окуражавала , гомила уз Михаила у толико се више осећала обескуражена (Мих. Ст. 1, 315). Раскуражно се мали, стиснуо је шаке и зубе	Корно се је на неки начин с лакоумности, да је тајну свога живота повјерио био посве страну човјеку (Шен. А. 10, 126). Бадава се кудиш , баба Видо. Лепа си, па толко, како ти кажеш (Сек. 5, 71). Али се у исти час и прекорио у себи кад се споменуо Маде, која је била његова прва и најдража љубав (Шим., РМС).

⁴⁶ Пример је ауторски, будући да је дати глагол у речнику МС дефинисан као несврш. и уч. од *умирити се*.

(Перк. 1, РМС).

Још прије три године није
био међу љупинама и
храбрио се (Крањч. Стј.,
РМС).

Разматрајући значења датих глагола прво што смо уочили јесте да се њима изражавају одређене емоционалне промене које се дешавају унутар самог субјекта. Реченица *Ана се умирује* указује на процес у којем субјекат (*Ана*), својом свесном акцијом, трансформише непријатно емоционално стање (*тугу*) у пријатнију, пожељнију емоцију. Дате промене назвали смо емоционалним трансформацијама, које се остварују процесима означеним емоционално-активним глаголима усмереним ка самом субјекту. Уочили смо три типа трансформација и сваку од њих свели на типичан емоционални сценарио. Прва емоционална трансформација тиче се глагола којима се означава процес смиривања и умиривања субјекта. Иницијално стање субјекта јесте *туга* која се, процесима означеним глаголима *блажити се*, *тешити се* и *умиривати се* трансформише у стања *смирености*, *спокоја* и *мира*. Типичан емоционални сценарио обухвата следеће фазе: субјекат је тужан, жели да одагна своју тугу, да би одагнао тугу сам на себи врши одређену радњу, а дата радња исказана је значењем емоционалног глагола. Друга емоционална трансформација тиче се глагола којима се означава процес охрабривања субјекта. Иницијално стање субјекта јесте *страх* који се, процесима означеним глаголима *храбрити се*, *бодрити се*, *куражити се* и др. трансформише у специфична стања *храбрости*, *сигурности* и *самоуверености*. Типичан емоционални сценарио обухвата следеће фазе: субјекат је уплашен, али жели да постане храбар, јак и сигуран. Да би то постигао сам на себи врши радњу која има за циљ да трансформише *страх* у сигурност, а сама радња исказана је значењем емоционалног глагола. Трећа емоционална трансформација обухвата глаголе којима се означава процес самокажњавања субјекта. Иницијално стање субјекта јесте *љутња* која се,

процесима означеним глаголима *кудити се*, *корити се* и *прекорити се* трансформише у казну коју субјекат изводи на себи самоме, најчешће због почињене грешке или неправде према другоме. Типичан емоционални сценарио обухвата следеће фазе: субјекат је љут на себе и жели себе да казни, зато сâм на себи врши акцију самокажњавања, која је изражена значењем емоционалног глагола.

Као што видимо, свака емоционална трансформација може се приказати у форми емоционалног сценарија. На пример, преображај осећања *туге у утеху*, *спокој* или *смиреност* подразумева постојање одређених елемената емоционалне ситуације. Оне обухватају специфично, *иницијално стање* субјекта – тугу, *жељу* да се дата непријатна емоција отклони, превазиђе, промени и *делање* које је усмерено ка остваривању жеље – тј. *отклањању туге*.

Емоционално-активним глаголима усмереним *ка себи* означава се активно учешће субјекта у измени (трансформацији) непожељног иницијалног стања (*туге* и *страха*) у емоционално стање које припада опсегу *пријатности*, или се непожељна емоција *љутње* трансформише у тзв. самодеструктивно понашање. Овим глаголима означава се емоционални догађај у којем је особа изложена емоционалној трансформацији истовремено и *субјекат* и *објекат* датог процеса.

4.2.1.1.1.2. Емоционално-активни глаголи – *ка другоме*

Други тип емоционално-активних глагола јесу они којима се означава процес изазивања емоције у другоме или се утиче на промену његовог емоционалног стања. Сам процес узроковања, из перспективе изазивача емоције, може бити *свестан* (с намером) или *несвестан* (без намере). Због тога смо све емоционално-активне глаголе усмерене ка другоме (објекту ван субјекта) поделили у две групе: **праве неинтенционалне емоционално-активне** глаголе (нпр. *гадити се* коме, *свиђати се* коме, *досадити* коме и сл.) и **емоционално-активне** глаголе код којих је **интенционалност контекстуално условљена**, тј. исти глагол може имати и интенционално и

неинтенционално значење (нпр. *љутити, разбеснети, узбуђивати, веселити* и др.). У нашем корпусу препознали смо 229 таквих глагола, чије ћемо семантичке структуре у наставку рада детаљно представити и прокоментарисати.

4.2.1.1.1.2.1. Прави неинтенционални емоционално-активни глаголи

Први тип емоционално-активних глагола представљају они којима се означава узрочно-последичан процес у којем субјекат, без намере (несвесно), у другоме изазива одређену емоцију или утиче на промену његовог емоционалног стања. Емоционални догађај подразумева учешће двају актаната, синтаксички изражених логичким и граматичким субјектом, при чему се логички субјекат увек јавља у облику датива без предлога и има семантичку улогу доживљавача емоције.⁴⁷ Изазивач емоције, означен граматичким субјектом, није свестан свог утицаја на доживљавача, нити емоционалних промена које својим акцијама у њему изазива. У нашем корпусу препознали смо 18 таквих глагола (в. табелу):

Табела 39.

Прави неинтенционални емоционално-активни глаголи (несвесно, без намере)
Субјекат својим понашањем, делањем (прошлим или садашњим) или самим својим постојањем изазива у објекту одређени емоционални доживљај или став.
<i>гадити се, догрдети, дозлогрдити, досадити, згадити се, мразити се, огадити се, огорчити се, огорчавати се, омразити се, омрзнути се, смучити се, допадати се, допасти се, милити се, омилити се и свидети се, свиђати се (некоме).</i>

⁴⁷ О тзв. **дативу доживљавача** и глаголима типа *допасти се, свиђати се, досадити* и *(о)гадити се* писао је и Балша Стипчевић у својој докторској дисертацији под називом *Дативне рекцијске конструкције са непрелазним глаголима у савременом српском језику* (Стипчевић 2014: 199–220).

И кад год сам погледо на вас **гадили** сте ми **се**, и моро сам да вас презирем (Косор 4, 152).
Народ је много претрпео муке и зла, али му ово **догрди** (Мил. М. Ђ. 17, 57).
Већ му **било дозлогрдило** понашање неврједна синовца (Кум. 1, 79).
Кад познадох какав је циник, онда ми **се згади** (Мат. 11, 25).
Младићу је брзо досадио рат, **огадила** му **се** грубост (Селим. 3, 238).⁴⁸
Не **допадају** ми **се** таква дјеца (Прер. П. 2, 102).
Знаш, да си лијепа и да **се** другима **милиш** (Цар Ем. 2, 82).
Ако ти **се** ниједна [девојка] не **свиди**, ти реци (Весел., РМС).

Неинтенционални емоционални глаголи специфични су због тога што се њима не означава процес узроковања саме емоције или психолошког стања, већ тзв. *емоционалног доживљаја* (логичког субјекта) у вези са стимулусом-изазивачем (граматичким субјектом) или неким другим објектом (особом, предметом, догађајем, појавом и сл.) ван њега самог. У питању је емоционални доживљај, будући да изазивач (стимулус) нема намеру да делује на доживљавача и да је процена емоционалног догађаја искључиво у вези са субјективним доживљајем онога који прима емоцију и начина на који ће одређену ситуацију емоционално проценити.

Дакле, емоционална ситуација овог типа укључује стимулус који је *изазивач* емоције (изражен граматичким субјектом) и *доживљавача*, примаоца емоције (израженог логичким субјектом). Доживљавач је увек људско биће, док стимулус-изазивач може бити човек или одређени конкретан/апстрактан објекат. Погледајмо следеће примере: Ани се свиђа *Марко*, Ани се свиђа *њена хаљина* и Ани се свидела *његова идеја*. У сва три случаја Ана је доживљавач осећања (свиђања, допадања), док се изазивачи емоције у датим примерима разликују: у првом примеру у питању је друга особа (*Марко*), у другом примеру конкретан објекат (*хаљина*), док је у трећем примеру стимулус-изазивач апстрактан појам (*идеја*). Доживљавач процењује понашање, активност, изглед, значење стимулуса-изазивача и на основу своје процене ствара одређени доживљај. Он се даље може трансформисати у конкретну емоцију, што ће зависити од интензитета и трајања самог доживљаја. Овде инсистирамо на термину *доживљај* због тога што не постоји намера изазивача да на било који начин утиче на

⁴⁸ Као што ћемо видети у наставку текста, стимулус-изазивач може бити, осим човека, и одређени конкретан или апстрактан објекат.

психолошко стање доживљавача. У реченици *Ани се свиђа Марко*, изазивач (*Марко*) није свестан да је својим постојањем или понашањем у доживљавачу (*Ани*) узроковао одређено осећање. Доживљавач перципира стимулус на одређени начин, а последица дате перцепције јесте доживљај *радости, љубави, среће* и сл. Неинтенционалност стимулуса-изазивача и чињеницу да је емоција у вези са личним доживљајем онога који осећа потврђујемо и примером *Ани се гади ручак*. Ручак је конкретан објекат, нежив, који сам по себи не може имати намеру. Он има одређена својства (изглед, мирис, укус и сл.) који утичу на *Ану* и у њој изазивају одређене промене изазване искључиво перцепцијом датих својстава. Исти стимулус-изазивач (ручак) код неког другог доживљавача (особе) не би морао изазвати исту реакцију. Дакле, *изазивање гађења* није особина својствена стимулусу-изазивачу (ручку као таквом) већ је последица доживљаја који у вези са њим има субјекат-доживљавач. Због тога инсистирамо на термину *емоционални доживљај* и чињеници да не постоји намера да се на било који начин делује на доживљавача, већ је дати доживљај искључиво производ унутрашњег (личног) стања онога који процењује одређени стимулус (особу, конкретан или апстрактан објекат) и с њим у вези *доживљава* емоционалне промене.

У нашем корпусу пронашли смо мали број правих неинтенционалних глагола, али зато постоје емоционално-активни глаголи који могу остварити оба значења – *интенционално* и *неинтенционално*, а препознавање оног правог контекстуално је условљено.

4.2.1.1.1.2.2. Контекстуално условљена интенционалност.

Емоционално-активни глаголи – *са* и *без* намере

Рекли смо, дакле, да је правих неинтенционалних глагола у нашем корпусу свега 18, што је мали број у односу на укупан број емоционално-активних глагола. Други део корпуса чини 211 емоционалних глагола који могу остварити оба значења – *интенционално* и *неинтенционално*, а о ком

значењу је реч препознаје се на основу ширег језичког контекста. Погледајмо следеће примере:

Киша *иритира* Марка.

Ана *иритира* Марка.

Ана гребе ноктима по табли и *иритира* Марка.

Анина појава иритира Марка.

У првом примеру имамо типичну неинтенционалну ситуацију у којој *киша*, као метеоролошка појава, не може имати намеру да врши утицај на некога. У питању је, дакле, емоција која се у доживљавачу јавља као последица перцепције временских прилика, које у њему изазивају непријатан доживљај, чији је квалитет означен глаголом *иритирати*. У осталим примерима стимулус-изазивач је човек. Ако разматрамо категорију интенционалности, реченицу *Ана иритира Марка* можемо сматрати семантички недовршеном. Наиме, она нам не даје информацију о томе да ли постоји намера стимулуса-изазивача (*Ане*) да у доживљавачу (*Марку*) изазове одређену емоцију. Оно што на основу дате реченице сазнајемо јесте да постоји одређено **осећање**, да је познат **узрок** датог осећања, али не знамо да ли постоји **намера** да се дато осећање у другоме изазове или је у питању лични, субјективни доживљај. Због тога инстистирамо на томе да је за препознавање интенционалности у лексичком значењу емоционално-активног глагола важан шири контекст. Ако погледамо последња два примера, јасно је да у случају *гребања ноктима по табли* постоји јасна намера да се у другоме изазове непријатно, *иритирајуће осећање*, док је у последњем примеру у питању доживљај другог. Субјекат (изазивач емоције) има одређени изглед, понашање, начин говора, хода, гестикулације и сл. Целокупна његова појава дефинисана је датим, појединачним елементима. У реченици *Анина појава иритира Марка*, стимулус-изазивач је *Ана*, тј. скуп њених различитих унутрашњих и спољашњих особина. Ипак, суд о њеним карактеристикама доноси неко други и на основу њих ствара одређени доживљај. Сам субјекат не чини ништа што би утицало на промену емоционалног стања другог. У датом случају, рећи ћемо да глагол

иритирати има неинтенционално значење, и да је једнак оним правим неинтенционалним емоционално-активним глаголима које смо разматрали у претходном поглављу.

Дакле, други тип емоционално-активних глагола чине они који могу означавати два типа емоционалне ситуације: а. ону у којој постоји намера да се изазове емоција у другоме и б. ону у којој таква намера не постоји, већ је у питању лични, субјективни доживљај. Када имају интенционално значење, датим глаголима се означава свестан, намеран узрочно-последичан процес изазивања емоције или промене емоционалног стања објекта (доживљавача) од стране субјекта (стимулуса, изазивача). Када имају неинтенционално значење дати глаголи једнаки су правим неинтенционалним емоционално-активним глаголима, будући да означавају несвестан, ненамеран процес изазивања емоције у другоме или промене његовог емоционалног стања.

Табела 40.

Контекстуално условљена емоционалност (са и без намере)
Субјекат својим понашањем или делањем (с намером или без ње) изазива у објекту одређени емоционални доживљај или став.
<i>бринути, изнервирати, плашити, насмејати, радовати, усрећити</i> и др.
<p>Брине ме много њена болест! (Нуш. 3, 275). Нека никога не брине брига да се има о чему писати (Весел. 19, 281).</p> <p>Знао [је] да ће га чекање у „реду” још више изнервирати (Комар. 1, 8). Ово пројакхивање [коња пре скакања] треба да загреје и умири коња, а не да га умори и изнервира (Преп. јах., 29).</p> <p>Плаше ме ове лепоте јануарске, јер се бојим да их у априлу и мају не искијамо (Весел., РМС). Она ме већ одавна плаши учитељем (Павич. 2, РМС).</p> <p>Нико као они није умео тако да развесели и насмеје друштво (Срем. 15, 94). фиг. Помоли се иза црногорских висова сунце и насмије крај (Вил. 3, 263).</p> <p>Рекао ми брале да ти не кажем одмах. „Хоћу, вели, да обрадујем нану ...” — О, Бог ми га обрадовао! (Глиш. 6, 229). Сине, жив ми и срећан био! Нека те Бог развесели и обрадује! (Весел. 7, 133). Вијест је канда и њега обрадвала, јер се одмах пожурио у порту (Павич. 2, 176).</p> <p>Све што сам радила ... било је да усрећим и утешим своју мајку (Уск. 2, РМС). Људи ... мисле да их је злато кадро усрећити (Крешић С., РМС).</p>

Оно што желимо да нагласимо јесте чињеница да је постојање намере, односно интенционалности контекстуално условљено и да није део

лексичког значења датих емоционалних глагола, тј. сâм глагол не открива постојање, односно непостојање интенције. Ипак, оно што је јасно и што представља основно својство емоционално-активних глагола јесте процес *узроковања* емоције у другоме. То су глаголи чије се основно значење своди на дефиницију – *изазивати/изазвати у другоме емоцију или промену емоционалног стања*. У овом делу рада бавићемо се, дакле, њиховим семантичким својствима, тако што ћемо их посматрати као једну целину, наглашавајући, сваки пут, да је одређивање интенционалности могуће једино сагледавањем ширег језичког тј. емоционалног контекста.

4.2.1.1.1.3. Класификација емоционално-активних глагола

Да бисмо што јасније представили семантичка обележја ове подгрупе емоционално-активних глагола, поделили смо их на 4 основна типа у зависности од тога да ли се процесом означеним датим глаголима изазивају емоционална стања у основи којих се налазе примарна осећања *радости, туге, страха* или *љутње*.⁴⁹ Сматрамо да се у основи свих емоционалних глагола налази једна примарна емоција (основни атом емоционалности), која се у њиховом значењу, директно или посредно, може препознати. У том смислу, све емоционално-активне глаголе разврстали смо у четири класе чији су носиоци четири примарне емоције – *радост, туга, страх* и *љутња*.

4.2.1.1.1.3.1. Глаголи којима се означава процес изазивања осећања *радости*

У зависности од тога да ли се емоција узрокује директно или посредно (трансформацијом) разликујемо три основне структуре узрочно-

⁴⁹ У питању су глаголи којима се означавају емоције различитих квалитета и интензитета, а наш циљ био је да у њима препознамо једну од четири базичне емоције. Тако ће се у класи глагола означеном осећањем *радости*, осим глагола *радовати* или *обрадовати* наћи и глаголи типа – *веселити, забавити, орасположити, бодрити, милити, нежити* и сл. То су глаголи чији емоционални квалитет припада емоционалном опсегу примарне емоције *радости*.

последичног процеса изазивања оних осећања која се могу свести на базичну емоцију *радости* (в. табелу).

Табела 41.

ЕМОЦИОНАЛНО-АКТИВНИ ГЛАГОЛИ			
РАДОСТ			
емоционална трансформација	∅ → радост	туга, страх → радост	љутња → радост
значење	Директно изазивање осећања радости, независно од иницијалног емоционалног стања доживљавача.	Трансформација неке непријатне, непожељне емоције (попут туге или страха) у емоцију која има позитивну емоционалну вредност.	Трансформација неке непријатне, непожељне емоције (попут љутње) у емоцију која има позитивну емоционалну вредност.
глаголи	<i>анимирати, веселити, забавити, обрадовати, усрећити</i> и др. ⁵⁰	<i>одобровољити, развеселити, потешити, умирити</i> и др.	<i>смилоствивити</i>
примери	То ... [га] ... у племићској беспослици, живо анимира (Финци Е., Књиж. 4, 232). Њих је моја прича веселила (Мат, 3, 60). Ђурђе ... у свим приликама ... трудио се да забави и насмеје људе (Њос. Д. 1, 279). Има и горе од горег! — додао је кад су му рекли да ће ту со вратити кући да њоме обрадује породицу (Селим. 4, 153). Све што сам радила ... било је да усрећим и утешим своју мајку (Уск. 2, РМС).	Кад је лепа Гркиња поред њега с прекорним погледом прошла, он, да би је унеколико одобровољно уштиную је (Јакш. Ђ. 17, 333). Нашао се негдје и сам кухар ... те с добродушним смијешком потјеш страдалника (Киш 1, РМС). Стаде [јој се] умиљавати ... Кад је мало умири , пољуби је у руку (Весел., РМС).	То је нека жртва за мртве да би их смилоствивили (Петр. Мих., РМС).

⁵⁰ Ради прегледности и боље организације података, у табелама ће бити навођени репрезентативни примери глагола који одговарају семантичким својствима о којима је у датом поглављу реч. Списак свих глагола који су анализирани у овом истраживању биће дат у прилогу, на крају рада.

Емоционалне трансформације разликују се у зависности од полазног емоционалног стања објекта који доживљава одређену емоционалну промену. Првој групи припадају глаголи који означавају процес узроковања пријатне емоције, независно од иницијалног емоционалног стања објекта (Ана *забавља* друштво). Семантички фокус је на позитивном осећању доживљавача, које је у њему изазвано од стране субјекта (стимулуса). Другој групи припадају глаголи који означавају процес трансформације неке непријатне, непожељне емоције (*туге* или *страха*) у емоцију са позитивном емоционалном вредношћу (Ана *умирује* Марка). Примећујемо да се датим глаголима не изазива конкретна емоција *радости*, али се објекат уводи у емоционално стање које припада сфери пожељних емоција, оних које су ближе осећању *радости*, а даље у односу на осећања *туге* или *страха*. Семантички фокус је на емоционалној трансформацији *туге* или *страха* у стања са позитивном емоционалном вредношћу. Трећој групи припадају глаголи који означавају процес трансформације непријатне, непожељне емоције (*љутње*) у емоцију са позитивном емоционалном вредношћу (Ана *је смилостивила* Марка). Датим глаголима се емоција *радости* не изазива директно, али се објекат уводи у емоционално стање које је у сфери пожељних емоција. Семантички фокус је на емоционалној трансформацији *љутње* у стања са позитивном емоционалном вредношћу.

4.2.1.1.1.3.2. Глаголи којима се означава процес изазивања осећања *туге*

У зависности од тога да ли се емоција узрокује директно или посредно (трансформацијом) разликујемо две основне структуре узрочно-последичног процеса изазивања оних осећања која се могу свести на базичну емоцију *туге*. Такође, препознајемо и емоције које су квалитативно повезане са емоцијом *туге*, а које, заправо, означавају стања *бола* и *стида* (в. табелу).

Табела 42.

ЕМОЦИОНАЛНО-АКТИВНИ ГЛАГОЛИ			
ТУГА			
емоционална трансформација	Ø → туга	радост → туга	стид = туга
значење	Директно изазивање осећања туге, независно од иницијалног емоционалног стања доживљавача.	Трансформација неке пријатне, пожељне емоције у емоцију која има негативну емоционалну вредност.	У основи глагола којима се означавају емоције из домена стида и срама налази се <i>туга</i> због осећаја неприхваћености, осрамоћености и неприпадности.
глаголи	<i>деморалисати, депримирати жалостити, напати, ојадити, растужити, унесрећити, уцвелити</i> и др.	<i>сневеселити</i>	<i>засрамити, застидети, посрамити, постидети, омаловажавати</i> и др.
примери	<p>Такво распуштање слаби дисциплину и деморалише људе (Чол. 2, 63).</p> <p>Погледа групу подофицира коју је његов наступ заиста изненадио и депримирао (Јонке 2, 415).</p> <p>Доста ти је ове наше несреће, па нијесам хтјела да те још тим жалостим (Новак Вј. 2, 210).</p> <p>Опрости, Мишко, брате мој рођени, свачим сам те напатио досад ... и глађу и жеђу (Поп. 1, 94).</p> <p>Нека им да Бог! ... Али зашто је само њу тако ојадно и унесрећно, зашто је она остала без хранитеља? (Ков. Д. 1, 255).</p> <p>Вест ме је много растужила (Дед. В., РМС).</p> <p>Молио [је] да не унесреће двоје младих, родитељи ни</p>	<p>Некако ме пријатно [ова арија] сневесели (Лаз. Л., РМС).</p> <p>Грозне представе не може да гледа [Његош], оне га сневеселе (Нен. Љ., РМС).</p>	<p>Казала ми је ... да му пишем да не засрами родитеље (Павл. Јер. 4, 181).</p> <p>Ви сте мене с првим вашим писмом застидили, зактевајући од мене оно што ја нисам могао испунити (Дос. 12, 22).</p> <p>Он је више волео да уразуми неке него да посрами противнике (Прод. 3, РМС).</p> <p>[Жене] умеју ... да дочекају противника плотуном из пушака и да постиде поколебане редове (Мил. В., РМС).</p> <p>На лицу команданта јави се гримаса као да нас омаловажава (Јак. С. 2, 71).</p>

да чују (Нуш., РМС).

Они су их љуто
уцвијелили! (Јурк. Ј.,
РМС).

Осим горенаведених, у групу емоционалних глагола којима се означава процес изазивања (у другоме) осећања *туге* спадају и следећи глаголи:

Узрочно-последичан процес изазивања емоција и емоционалних стања која су у вези са базичном емоцијом *туге* (нпр. *бол, патња, несрећа, потиштеност, жалост, повређеност* и др.) означен је глаголима који показују два типа емоционалних трансформација. Првој групи припадају глаголи који означавају процес узроковања непријатне, непожељне емоције, независно од иницијалног емоционалног стања објекта (*Ана је ражалостила Марка*). Семантички фокус је на негативном емоционалном доживљају објекта (доживљавача емоције). Другој групи припадају глаголи који означавају процес трансформације пријатног емоционалног стања субјекта у стање са негативном емоционалном вредношћу (*Ана је сневеселила Марка*). Датим глаголима се емоција *туге* не изазива директно, али се објекат уводи у емоционално стање које је у сфери непожељних емоција. Семантички фокус је на емоционалној трансформацији *радости* у стања са негативном емоционалном вредношћу.

Постоји неколико глагола чија смо значења квалитативно повезали са емоцијом *туге*, а који, заправо, означавају осећања *срама* и *стида*. Глаголи типа – *засрамити, застидети, постидети* или *омаловажити* (некога) првенствено означавају специфичну акцију субјекта којом се објекат (доживљавач) доводи у стање посрамљености и осећања ниже вредности. Оно што је неопходно да би субјекат своју намеру остварио јесте, у највећем броју случајева, постојање публике, односно барем једне особе која би била присутна у датој емоционалној ситуацији. Објекат (доживљавач) у присуству других (појединаца или колектива) бива понижен, исмејан, посрамљен, што га уводи у стање *стида*, а посредно и у стање *туге*. У

основи стида јесте осећање *туге* због неприхваћености, осрамоћености или неприпадности друштвеној групи, у одређеној ситуацији.

4.2.1.1.1.3.3. Глаголи којима се означава процес изазивања осећања *страха*

У зависности од тога да ли се емоција узрокује директно или посредно разликујемо две основне структуре узрочно-последичног процеса изазивања оних осећања која се могу свести на базичну емоцију *страха* (в. табелу).

Табела 43.

ЕМОЦИОНАЛНО-АКТИВНИ ГЛАГОЛИ			
СТРАХ			
емоционална трансформација	∅ → страх	смиреност → страх	узнемиреност = страх
значење	Директно изазивање осећања страха, независно од иницијалног емоционалног стања доживљавача.	Трансформација неке пријатне емоције у емоцију која има негативну емоционалну вредност.	У основи глагола којима се означавају емоције које се односе на стања узнемирености налази се страх од непознатог, неизвесног, неочекиваног.
глаголи	<i>заплашити, застравити, испрепадати, плашити, ужаснути</i> и др.	<i>обеспокојити, обесхрабрити, онеспокојити, поколебати, унеспокојити</i> и др.	<i>узнемирити, узрујати, грозити</i>
примери	Ово смо ми тек 'нако ... само да га заплашимо , да боље чува стоку (Ранк. С. 1, 79). Тјешо ме: „Да те не застриви Његов инад, јер, уз ту му силу, Низ ту хрид ти пута не забрави (Тице 1, 60). Ја ћу доћи сјутра да га испрепадам , а ти му кажи ... да сам манит (Пав. 21, 94).	Заиста нас у највећем степену обеспокоји судбина која вас на том путу тера (Гар. И. 1, 170). Зар, изроде један, да обесхрабриш и ово мало људи који ... бране народ од грубе непријатељске чизме? (Пав. 22, 122). Ово писмо га је онеспокојило и узбудило (Ћос. Д., РМС). Немци су поколебани услед јучерашњег нашег налета, али се боре (Дед. В., РМС). Било је то ... и раздобље неколико криза које су већ	Отац не одговори ништа ... и то је дирну и узруја (Мил. В., РМС). Узнемирио сам стоку навлаш, да видим ко сте (Мат., РМС).

Она ме већ
одавна **плаши**
учитељем
(Павич. 2, РМС).

забринуто човечанство
унеспокојиле још више
(Пол. 1970, РМС).

Изиђе из његове
собе и рекне:
“Издише,
свршава!” — а
нас то жацне и
ужасне (Нуш.,
РМС).

Узрочно-последичан процес изазивања емоција и емоционалних стања која су у вези са базичном емоцијом *страха* (нпр. *страва*, *ужас*, *паника*, *узнемиреност*, *узбуђеност*, *неспокој*, *немир* и др.) означен је глаголима који показују два типа емоционалних трансформација. Првој групи припадају глаголи који означавају процес узроковања непријатне, непожељне емоције, независно од иницијалног емоционалног стања објекта (*Ана је испрепадала* Марка). Семантички фокус је на негативном емоционалном доживљају објекта (доживљавача емоције). Другој групи припадају глаголи који означавају процес трансформације неке пријатне емоције или емоционалног стања (нпр. *смирености*, *спокоја*, *мира*) у стање са негативном емоционалном вредношћу (*Ана је онеспокојила* Марка). Датим глаголима се осећање *страха* не изазива директно, али се објекат уводи у емоционално стање које је у сфери непожељних емоција. Увођење објекта у непожељно емоционално стање као да се остварује процесима *одузимања* мира, храбрости, самопоуздања или сигурности – основних обележја његовог иницијалног (пријатног) емоционалног стања.

Постоји неколико глагола чија смо значења квалитативно повезали са значењем емоције *страха*, а који, заправо, означавају стање *узнемирености*. Глаголи типа – *узнемирити* и *узрујати* (кога) означавају акцију субјекта чији је циљ да објекат испуни *немиром*, *стрепњом*, *страхом*. У основи стања узнемирености обично се налази страх од непознатог, изненадног, неочекиваног. Семантички фокус датих глагола је на емоционалној трансформацији пожељног емоционалног стања у стање са негативном емоционалном вредношћу (*Ана је својим поступком узрујала* Марка).

4.2.1.1.1.3.4. Глаголи којима се означава процес изазивања осећања љутње

За разлику од глагола којима се означава узроковање емоција које припадају доменима *радости*, *туге* и *страха*, глаголи којима је означен процес изазивања емоција које припадају домену *љутње* не показују специфичне емоционалне трансформације (в. табелу).

Табела 44.

ЕМОЦИОНАЛНО-АКТИВНИ ГЛАГОЛИ	
ЉУТЊА	
емоционална трансформација	∅ → љутња
значење	Директно изазивање осећања љутње, независно од иницијалног емоционалног стања доживљавача.
глаголи	<i>иритирати</i> , <i>испровоцирати</i> , <i>љутити</i> , <i>гневити</i> , <i>расрдити</i> и др.
примери	Знала га и госпођа Љубица будити. Па макар то било на начин фин ... Луку је то по старом обичају стало иритирати , скоро и вријеђати (Кол. 1, 198). Ко је похлепан могу да га испровоцирам (С-Ђ 1, 248). Цвета је заволела његову стидљивост, иако је у почетку љутила , јер га је желела, а он ништа није предузимао (Рист. Мил. 1, 29). Једне [је] веселио, друге гневио (Рак. Мита 20, 28).

Узрочно-последичан процес изазивања емоција и емоционалних стања која су у вези са базичном емоцијом *љутње* (нпр. *бес*, *гнев*, *надраженост*, *огорченост*, *озлојеђеност* и сл.) подразумевају директно изазивање непријатне, непожељне емоције која је независна од иницијалног емоционалног стања доживљавача (*побеснити*, *разгневити*, *ражестити* и сл.). То значи да нисмо препознали глаголе који би означили процес трансформисања емоције другачијег квалитета – нпр. *радости*, *туге* или *страха* у осећање *љутње*.

4.2.1.1.1.3.5. Глаголи којима се означава процес изазивања *гађења*

Осим *радости, туге, страха* и *љутње*, постоји још једна емоција која се неретко појављује на листама примарних. У питању је емоција *гађења*.

Оправданост убрајања *гађења* у примарне емоције многи истраживачи налазе у чињеници да постоји универзална реакција (људи и животиња) на стимулус који изазива гађење. Резултати испитивања фацијалне експресије људи и животиња упућују на закључак да је *гађење* урођена и универзална емоција (уп. Дарвин 1872/2009; Екман 1973, 1982; Шевалије-Скољников 1973). Животиње, сматра Шевалије-Скољников, имају способност да изразе само одређене типове емоција – *радост, љутњу, страх* и *гађење*, због чега се дате емоције морају сматрати примарним (Шевалије-Скољников 1973). Такође, ако се вратимо на табелу 7. (стр. 60) приметимо да се *гађење* наводи на 6 од укупно 11 листа примарних емоција (према Ортони–Гарнер 1990: 316). Роберт Плучик убраја *гађење* у примарне емоције, посебно истичући улогу дате емоције у формирању тзв. емоционалних мешавина (презир=*гађење*+*љутња*, стид=*страх*+*гађење*) (према Плучик 1980).

Будући да је врло тешко емоцију *гађења* свести на једну од четири примарне емоције (да ли припада емоционалном опсегу *туге, страха* или *љутње*), глаголе којима се означава изазивање емоције *гађења* посматрали смо као самосталну групу.

Глаголи *гадити, загадити, згадити* или *огадити* (некоме нешто) означавају специфичну акцију субјекта којом се објекту (доживљавачу), свесно и с намером, изазива осећај *гађења* према некоме или нечему. У објекту се, као реакција на новонастало стање, могу јавити различите емоције – *незадовољство, узнемиреност, љутња, бес, туга* и сл. Дате емоције усмерене су ка субјекту, који га је у непријатно стање, одређеним поступком довео (*Ана је Марку огадила ручак*).

Табела 45.

ЕМОЦИОНАЛНО-АКТИВНИ ГЛАГОЛИ	
ГАЂЕЊЕ	
емоционална трансформација	∅ → гађење
значење	Директно изазивање гађења, независно од иницијалног емоционалног стања доживљавача.
глаголи	<i>гадити, згадити, огадити</i>
примери	<p>А ти велиш двома сиротама: Ид' т' одатле, један љуцки гаде! Не гад'те ми пред господом вина (НП Вук 2, 356).</p> <p>Ови призори морају да узбуне и да згаде сваког ... човека (Н. Скуп. 4, 375).</p> <p>Огади ми том причом ово јело, не могу више ни заложити (Црквичко Поље, Пива, Радов. М. 1).</p>

Оно што је важно истаћи јесте чињеница да се горенаведеним глаголима исказује интенција субјекта да у другој изазове *гађење*. У том смислу, они се разликују од правих неинтенционалних глагола, попут *гадити се* или *згадити се* (некоме), који означавају несвесну активност субјекта, који својом појавом, ненамерним делањем или самим својим постојањем, у другој изазива емоције које припадају емоционалном опсегу *гађења*.

4.2.1.1.1.4. Емоционално-активни глаголи. Опште одлике

Емоционално-активним глаголима означава се процес изазивања емоције или промене емоционалног (психичког) стања. У питању је узрочно-последичан емоционални процес који подразумева постојање *изазивача* и *доживљавача* емоције.

Разликујемо два типа емоционално-активних глагола у зависности од тога да ли је субјекат истовремено и изазивач и доживљавач емоције (емоционално-активни глаголи – *ка себи*) или је субјекат изазивач, док је неко други доживљавач емоције (емоционално-активни глаголи – *ка другоме*).

Емоционално-активни глаголи усмерени ка себи обухватају групу правих повратних глагола којима се означава, пре свега, трансформација

непожељног иницијалног стања субјекта у емоционално стање које припада опсегу пријатних емоција. У групу емоционално-активних глагола усмерених ка другој спадају они емоционални глаголи који имају право неинтенционално значење (*гадити се, свиђати се* коме и сл.) и они глаголи код којих је интенционалност контекстуално условљена, те могу означавати и интенционалну и неинтенционалну глаголску радњу (*бринути, радовати, изнервирати* и др.). Све емоционално-активне глаголе усмерене ка другој сврстали смо у четири групе у зависности од тога да ли директно или посредно изазивају осећања која се могу свести на базичне емоције *радости, туге, страха* и *љутње*. Као посебну групу издвојили смо глаголе којима се означава процес изазивања емоције *гађења*.

У нашем корпусу издвојили смо укупно 242 глагола које смо дефинисали као емоционално-активне. На крају овог дела даћемо табеларни приказ односа између датих глагола, који је заснован на параметру емоционалне вредности. Све емоционално-активне глаголе сврстали смо у три групе у зависности од тога да ли се глаголским процесом изазивају осећања са позитивном, негативном или неутралном емоционалном вредношћу (табела).

Табела 46.

Емоционално-активни глаголи		
Емоционална вредност		
позитивна	негативна	неутрална
73	139	17
31.8%	60.6%	7.4%

Највећим бројем емоционално-активних глагола означава се узрочно-последичан процес изазивања непријатних емоција, односно трансформација иницијалног (пријатног) емоционалног стања другог у стање са негативном емоционалном вредношћу.

Оно што је важно јесте да нам подаци које добијемо на нивоу језичке (лексичке) анализе помогну да сазнамо нешто о нама самима. У том смислу, резултати које смо добили отварају нам један нови видик, другачију перспективу. Она нам каже да је у српском језику више оних речи којима означавамо процес изазивања непријатних, непожељних осећања (оних која имају негативну емоционалну вредност). То, даље, значи да је човек, пре свега, изазивач непријатних (негативних) емоција у другоме (смер субјекат → објекат).

Исто тако, језички подаци нам дају потпуно другачију слику када су у питању глаголи којима се означава изазивање емоција у себи самоме. Шта се, заправо, дешава када човек сам у себи изазива одређену емоцију или емоционално стање. Када смо издвојили групу правих повратних глагола, којима се означава трансформација емоционалног стања самог субјекта, ситуација се знатно променила (в. табелу).

Табела 47.

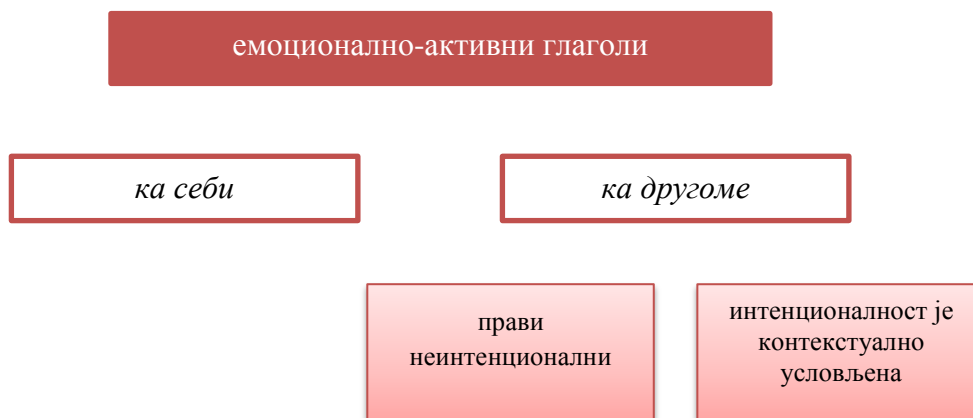
Емоционално-активни глаголи – <i>ка себи</i>	
Емоционална вредност	
позитивна	негативна
10	3
76.9%	23.1%

Од укупног броја правих повратних глагола (13), највише је оних којима се означава процес у којем субјекат, у себи самоме, изазива емоције које имају позитивну емоционалну вредност. То би, даље, значило да је човек изазивач пријатних емоција, када их сам у себи изазива (смер субјекат → субјекат).

Закључке које овде доносимо утемељени су, искључиво, на лингвистичким анализама спроведеним на корпусу емоционалних глагола савременог српског језика. То значи да нам емоционални глаголи којима располажемо, односно њихова специфична значења, дефинишу човека као *изазивача непожељних емоција у другоме, а пожељних емоција у себи*

самоме. Да ли се добијени подаци могу генерализовати на човека као друштвено биће и да ли се помоћу њих могу осликати стварни међуљудски односи, питања су која остају отворена за нека даља социолошка и социопсихолошка истраживања.

И, на крају, посебно нам је важно да истакнемо да се различити типови емоционално-активних глагола морају посматрати као континуум нејасних граница у којем постоје многа преклапања. На крајевима датог континуума налазиће се прави неинтенционални и типично интенционални емоционално-активни глаголи. Међутим, постоје многи глаголи код којих је јако тешко одредити садрже ли типичну намеру или не. То су глаголи типа *забринутти*, *зачарати*, *инспирисати*, *задивити*, *очарати* кога и њима слични. Због тога наглашавамо неопходност узимања у обзир и разумевања ширег језичког, али и ванјезичког контекста у којем се одређена емоционална ситуација реализује.

4.2.1.1.2. Емоционално-пасивни глаголи

Другу велику скупину правих емоционалних глагола у српском језику чине тзв. емоционално-пасивни глаголи којима се означава емоционално стање субјекта (онај који доживљава емоцију). У нашем корпусу препознали смо 304 таква глагола, које смо поделили на четири основна типа, у зависности од тога да ли се у основном значењу глагола може препознати примарна емоција – *радости*, *туге*, *страха* и *љутње*. Као посебну групу издвојили смо емоционално-пасивне глаголе који означавају емоцију *гађења*. Основна идеја била је, као код емоционално-активних глагола, да се у семантичкој структури емоционално-пасивног глагола може препознати једна базична емоција која је носилац емоционалног значења. Различитим глаголима означавају се различита осећања, на пример – *завидети* (завист), *посрамити се* (стид), *стрепети* (стрепња) или *надати се* (нада). Међутим, у сваком од датих осећања може се, директно или посредно, препознати једна од четири базичне емоције. У том смислу, глагол *завидети* можемо повезати са осећањем *љутње* (или *љутње* помешане са *тугом*), *посрамити се* са осећањем *туге*, *стрепети* са осећањем *страха* и *надати се* са осећањем *радости*. Поступак свођења свих емоција на једну базичну, одговарајућег емоционалног квалитета препознајемо у идеји Роберта Плучика (Плучик 1980) који је говорио о тзв. емоционалним мешавинама и статусу примарних емоција као градивних елемената за сложене емоције и комплекснија емоционална стања (в. т. 2.2.2.2).

4.2.1.1.2.1. Глаголи који припадају емоционалном домену *радости*

У нашој језичкој грађи препознали смо велики број глагола којима се означава емоционално стање радости: *анимирати се*, *блажити се*, *веселити се*, *волети*, *волети се* (узајамно), *дивинизирати*, *дивити се*, *желети*,

жудети, забавити се, забављати се, завоleti, задивити се, задовољити се, зажелети, зажелети се, зажудети, заљубити се, заљубљивати се, замиловати, замиловати се (узајамно), зарадовати се, инспирисати се, интересовати се, марити, надати се, надивити се, нарадовати се, науживати се, нежити се (себе), обвеселити се, обвесељавати се, обожавати, обожавати се (узајамно), обрадовати се, овеселити се, одобровољити се, одушевити се, одушевљавати се, орасположити се, осоколити се, очарати се, очаравати се, пожелети, пожелети се, понадати се, поносити се, порадовати се, потешити се, поуживати, поумирити се, поутешити се, прижелети, провеселити се, провесељавати се, радовати се, радостити се, развеселити се, развесељавати се, разгалити се, раздрагати се, разнежити се, разрадовати се, расположити се, саосећати, симпатисати, ублажити се, увеселити се, увесељавати се, удобровољити се, ужелети се, уживати, умилостивити се, умирити се, усрећити се, усхитити се и утешити се.

Приметили смо да се у датим глаголима, без обзира на то што означавају доживљавача емоције, могу препознати елементи емоционалних трансформација и имплицираних емоционалних изазивача. На основу тога смо их поделили у четири групе, које ћемо у наставку табеларно приказати и детаљно описати.

4.2.1.1.2.1.1. Глаголи са општим значењем – *осетити/осећати радост*

Првој групи припадају глаголи којима се означавају различита емоционална стања субјекта у којима се може препознати основни емоционални квалитет базичне емоције *радости*. Носилац (доживљавач) емоције је субјекат, а у фокусу глаголског значења је сама емоција, а не начин на који је до ње дошло, односно узрок који је до ње довео (в. табелу).

Табела 48.

Емоционално-пасивни глаголи	
РАДОСТ	
основно значење	<i>осетити/осећати радост</i>
<i>надати се, радовати се, веселити се, забавити се, забављати се, уживати</i> и др.	
<p>Чему се имам надати, чему радовати? (Мих. П. 1, 32). Како сам се у себи радовао! (Крешћ С., РМС). Мати се је само кћерки веселила, кад би ова показала неку самосталност (Шен. А. 10, 107). Овај сињор Бадети био је особито разговоран, па сам се с њиме врло пријатно забавио (Андрић Н. 1, 36). Крај манастира, под крошњатим стаблима, Забављају се господа грађани (Тадиј. 1, 73). Умеју да уживају у јелу и пићу (Ранк. С., РМС).</p>	

Датим глаголима означена су емоционална стања субјекта (доживљавача) чији је основни квалитет пријатно осећање. То је јасно када су у питању глаголи *радовати се, веселити се* и њима слични. Међутим, имамо пример глагола *надати се*. У реченици *Ана се нада његовом доласку* глаголом је означен процес увођења субјекта у емоционално стање *радости*. До остварења датог процеса још увек није дошло, али сама емоција коју субјекат осећа (*нада*) спада у емоције са позитивном емоционалном вредношћу.

4.2.1.1.2.1.2. Глаголи пасивне емоционалне трансформације

Другој групи припадају емоционални глаголи у којима се препознаје унутрашња (пасивна) трансформација непожељних емоција (*туге, страха и љутње*) у емоције са позитивном емоционалном вредношћу. Трансформације се дешавају у самом субјекту, а глагол не садржи информације о томе ко је узрок или разлог датих промена (в. табелу).

Табела 49.

Емоционално-пасивни глаголи (пасивна емоционална трансформација)	
РАДОСТ	
трансформација	туга, страх, љутња → радост
<i>одобровољити се, орасположити се, развеселити се</i> и др.	
Нарочито јој мило што се Веља одобровољно , јер за дуго време није јој се хтео никако јављати (Ранк. С. 1, 133).	

Орасположиш се чекајући, просто видиш како се у теби рађа нека, дотле непозната, човекољубивост (Конф. 4, 14).
Чим се развесели па му Цигани засвирају, а он скаче на онај велики бубањ (Срем., РМС).

У примерима *Она се орасположила* или *Он се одобровољио* основна информација која се глаголом преноси јесте промена емоционалног стања субјекта из непријатног у пријатно. Сам глагол не садржи информацију о томе шта је довело до емоционалне трансформације, те је у фокусу значења квалитет емоције, а не начин на који је до дате промене дошло.

4.2.1.1.2.1.3. Глаголи пасивног узроковања емоције

Посебно смо издвојили две групе које обухватају оне глаголе којима се означава емоционално стање субјекта које је узроковано објектом изван њега самог. Глаголима се не означава сам процес узроковања емоције, али се у њиховом значењу може препознати узрочни елемент, односно чињеница да је до датог емоционалног стања субјекта дошло самим *постојањем* или *понашањем* ентитета (објекта) који постоји изван њега. У питању су емоције које су подстакнуте дејством које неки спољашњи ентитет има на субјекат који одређену емоцију доживљава. Објекат емоције може бити друга особа, а може бити и предмет, идеја, мисао, појава и сл.

4.2.1.1.2.1.3.1. Узрок емоционалног стања – *постојање објекта*

Прва група обухвата глаголе којима се означава емоционално стање субјекта које је изазвано постојањем објекта који у њему (несвено, без намере) доводи до унутрашњих, емоционалних промена. У реченицама *Девојка се заљубила у младића* или *Девојка обожава младића* субјекат ствара одређени доживљај који је у вези са објектом на који је фокусиран и у складу са својим доживљајем развија одређену емоцију у односу на њега. Сам објекат не мора бити свестан постојања субјекта, нити утицаја који има на његово психичко стање. У фокусу глаголског значења јесте сâмо емоционално стање субјекта, али постоји имплицитна информација о томе да је дато стање изазвано ентитетом који постоји ван њега самог (в. табелу).

Табела 50.

Емоционално-пасивни глаголи (пасивно узроковање емоције)	
РАДОСТ	
узрок емоције	постојање објекта
<i>волети, желети, марити</i> (за некога), <i>заљубити се</i> (у некога) и др.	
<p>Ја безумно волим своју вереницу (Вас. Д. 3, 60). Ја знам да ме ти много волиш и да ме желиш (Баранин Д., Њих троје, Н. Сад 1954, 81). То је баш учинило, да су они обоје једно за другим почели још више марити па чак и чезнути (Ком. 4, 27). Желим ти да се само једанпут заљубиш ... и да се измучиш до лудила! (Фелдман М. 1, 132).</p>	

4.2.1.1.2.1.3.2. Узрок емоционалног стања – понашање објекта

Другу групу чине глаголи којима се означава емоционално стање субјекта које је узроковано специфичним понашањем објекта (в. табелу).

Табела 51.

Емоционално-пасивни глаголи (пасивно узроковање емоције)	
РАДОСТ	
узрок емоције	понашање објекта
<i>очарати се, дивити се, надивити се,</i> <i>здивити се, инспирисати се</i> и др.	
<p>Само се поетска душа може, дивним природним појавама у потпуном смислу очарати (Радон. Н.). Знам да се дивим тој дјевојци. Дивим се јакости њезине воље (Фелдман М. 1, 167). Хоћу да ти се надивим. Данас си дивна (Петр. В. 4, 39). Када се песник инспирише колективним осећањима целе своје нације или једне друштвене класе, он ствара родољубиву или социјалну песму (Живк. Д. 1, 74).</p>	

За разлику од претходне групе у којој је само постојање објекта (без икаквог делања) довољан узрок да се у субјекту реализује одређено емоционално стање (емоција, расположење) постоје глаголи који садрже имплицитну информацију о томе да се објекат понаша на одређени начин, и да дато понашање утиче на емоционални статус субјекта. У реченици *Дјевојка се очарала младићем* глаголом се преноси информација о томе да је објекат (*младић*) учинио нешто (вербално, понашајно и сл.) што је у субјекту (*дјевојци*) изазвало осећање дивљења, очараности, задивљености. Улогу

објекта који својим понашањем делује на емоционално стање субјекта има, првенствено, друго људско биће, односно човек.⁵¹

4.2.1.1.2.1.4. Језички показатељи временског трајања и интензитета емоције *радости*

У уводном делу нашег рада говорили смо о специфичном квалитету емоције који се одређује као скуп основних својстава који се односе на: *пријатност, трајање, интензитет, временски оквир* и *сврху* емоције (в.т. 2.2.2.2). Овде ћемо посебно издвојити три параметра – *трајање, временски оквир* и *интензитет* емоције, будући да смо приметили да постоје специфична творбено-морфолошка средства помоћу којих се језички означавају разлике у временској оријентацији емоције и јачини емоционалног доживљаја. Мислимо, пре свега, на специфичне творбене форманте (префиксе) који у основни глагол уносе значењске нијансе које се тичу информације о томе да ли субјекат почиње или престаје да осећа, да ли је у питању краткотрајна или дуготрајна обухваћеност емоцијом, и да ли је конкретна емоција слабог или јаког интензитета.

4.2.1.1.2.1.4.1. Глаголи *уласка* и *изласка* из емоционалног стања *радости*

Емоционално-пасивни глаголи којима се означава доживљавање широког спектра емоција које садрже основни емоционални атом *радости* могу носити информацију о почетку или крају доживљавања дате емоције.

Један број глагола означава пасиван емоционални процес (*пасиван* јер се дешава у самом субјекту) који подразумева улазак субјекта у емоционално стање чији је основни квалитет *радост*. Као и код осталих емоционално-пасивних глагола, фокус глаголског значења је на самој емоцији и субјекту као носиоцу дате емоције, док се информација о узроку уласка у дато емоционално стање, самим глаголом, не исказује (уп.

⁵¹ Субјекат може реаговати и на ентитет који припада области неживог (предмети, појаве, догађаји и сл.) као у примеру *Ана се задивила лепотама далеких земаља*.

зажелети, завоleti, понадати се и сл.). Другу групу представљају глаголи којима се означава излазак субјекта из емоционалног стања чији је основни квалитет *туга* и враћање у емоционалну равнотежу (*одтуговати, прекајати, преболети* и сл.). Дакле, поред информације о квалитету емоције важан елемент значења датих глагола јесте *темпоралност*, односно информација о томе да ли се субјекат налази на *уласку* у специфично емоционално стање или *изласку* из њега (в. табелу).

Табела 52.

Емоционално-пасивни глаголи	
РАДОСТ	
улазак у емоционално стање (почетак)	излазак из емоционалног стања <i>туге</i> и враћање у емоционалну равнотежу
<i>завоleti, замиловати, зарадовати се, зажудети, пожелети понадати се и др.</i>	<i>одједити се, одтуговати, преболети, прежалити, усрећити се, утешити се и др.</i>
Заволио сам од срца тај једноставни, тужни и весели свијет (Поп. 5, 5). Само да гледамо, да вас девојка замилује и да њезину наклоност задобијете (Глиш. 7, 48). Отац се сидно зарадова кад га виде жива и здрава (НПр, БВ 1909, 350). Душа вам зажуди за знањем и умењем (Пел. 1, 249). Узми своје велове ... и своје мирисе, и играј му, и он ће те пожелети (Дуч. Ј., РМС). Људи су се увелико понадали повратку у миран живот (Поп., РМС).	Еси ли се више одедио ? (Никол. Ђ.) (Поп. Ђ. 4; Р-К 2). Ја затрептим, разболим се, одтугујем ту музику страшном жудњом (Ков. Б. 2, 59). Она га је одболовала, преболела и прегорела једном заувек, и њега и његов осмејак (Андрић, РМС). Многа удовица жалила је и прежалила свога домаћина (Глиш., РМС). Зар се усрећно ? (Вел., РМС). Чудно [им се] ... учинило што се Јула тако лако утешила (Срем., РМС).

4.2.1.1.2.1.4.2. Глаголи *дуготрајних* и *краткотрајних* емоционалних стања

Осим временског оквира који је означен специфичним префиксима, постоје глаголи у чијим префиксираним облицима препознајемо информације које су у вези са интензитетом емоције која се доживљава. Обично су у питању комбинације специфичних својстава емоција, те можемо говорити о краткотрајним интензивним осећањима, slabим, дуготрајнијим осећањима, односно глаголима којима су дата стања језички изражена (в. табелу).

Табела 53.

Емоционално-пасивни глаголи		
РАДОСТ		
доживљај емоције у великој мери	доживљај емоције у мањој мери	доживљај емоције у пуној мери (до краја)
<i>разгали се, раздрагати се, разрадовати се</i>	<i>порадовати се, потешити се, поуживати, поумирити се, поутешити се, прижелети, провеселити се, провесељавати се</i>	<i>задовољити се, надивити се, нарадовати се, науживати се, обвеселити се, обвесељавати се, овеселити се</i>
Свима се разгали срце (М—И, РМС). Сав се раздрага при тој помисли (Крешић С., РМС). Погледа оној гори чарној ... па се разрадова (Радич. 2, РМС).	Пораздовала се свијетлу животу (Леск., РМС). Човеку је лакше на души ако се може потешити (Сек., РМС). Није чак ни тумбеђију метнуо на наргиле да по свакидашњем обичају мало поужива после ручка у брботању воде у наргилету (Срем., РМС). Милан осети како га на ове непромишљене речи обузе гнев, али се опет поумири (Шапч., РМС). Возио [сам га] ... на вашар. Алај смо се провеселили и протјерали кера! (Ивак., РМС).	Неко може доста имати, па се ипак тиме не задовољити (Змај 4). То је онај чаробни врт, где све живо проврви ... да се насрче чиста и мирисна ваздуха, да се надиви погледу што му се оку даје (Ком. 1, 117). Ако сам се ја млада удала ... нека се она наужива и за мене! (Срем. 4, 248). Имамо приличан куп дрва: двадесет снопова осим мојега ... Јозо, обвеселиће се твоја баба (Павич. 1, 85).

Дакле, и овде препознајемо специфичне префиксе којима се означавају интензитет и временско трајање емоције. Префиксом *раз-* уноси се тзв. *интензивно значење* (према Барић и др. 1979: 301), јер се њима не означава само почетак емоције, већ и потпуно залажење у дато емоционално стање. Префикси *по-*, *при-* и *про-* уносе тзв. *континуативно значење* краткотрајности радње, односно доживљаја емоционалног стања у мањој мери (Клајн 2002). Префикси *за-*, *на-* и *о(б)-* у горенаведеним примерима, уносе значење доживљаја радње у пуној мери, потпуно, до краја. И. Клајн наводи тзв. *сативно значење* префикса *на-* који означава извршеност радње до крајњих граница, наглашавајући да се дато значење остварује, најчешће, код префиксираних повратних глагола (Клајн 2002: 215).

Глаголима којима се означавају осећања која припадају емоционалном домену *радости* обухваћене су различите варијанте дате емоције, било да је у питању директан доживљај (*волетити, надати се, забављати се, уживати* и др.) или су у питању емоционалне трансформације осећања са негативном емоционалном вредношћу у осећање

које припада емоционалном домену радости (*орасположити се, охрабрити се, развеселити се* и др.).

Такође, параметри временског трајања и интензитета емоција често се преклапају, због чега је некада тешко утврдити да ли је одређеним префиксом уноси значење коначности или трајности емоционалног стања, његове доживљености у мањој или већој мери или је у питању више значењских нијанси.

4.2.1.1.2.2. Глаголи који припадају емоционалном домену *туге*

Другу класу емоционално-пасивних глагола чине они којима се означава емоционално стање субјекта чији је основни емоционални квалитет *туга*. У нашој језичкој грађи препознали смо велики број таквих глагола: *уплашити се, вапити, деморалисати се, депримирати се, жалити, жалостити се, заболети, зажалити, затиштити, затужити, злопатити се, измучити се, испаштити, јадати, јадиковати, јадовати, кајати се, мучити се, напатити се, насекирати се, натуговати се, одболовати, ожалостити се, ожалостићивати се, ојадити се, ојаћивати се, омалодушити се, оплакати, оплакивати, очајавати, очајати, патити, патити се, пожалити, понесрећити се, потуговати, поћутати, препатити, пречезнути, пропатити, протужити, ражалостити се, разјадити се, разочарати се, разочаравати се, растужити се, расцветити се, сажалити се, сажалевати се, сјадити се, сневеселити се, сневесељавати се, страдати, стужити се, туговати, унесрећити се, уцвелити се* и *чезнути*.

Осим општег значења *осетити/осећати* тугу, наведени емоционални глаголи нам својим значењем преносе информацију која се тиче *временског трајања* и *интензитета* саме емоције.

4.2.1.1.2.2.1. Глаголи са општим значењем – *осетити/осећати*

тугу

Највећи број емоционално-пасивних глагола којима се означавају емоције које припадају домену *туге* имају основно значење *осетити/осећати* тугу. Носилац емоције је субјекат, а у фокусу глаголског значења је сама емоција, а не начин на који је до ње дошло, односно узрок који је до ње довео (в. табелу).

Табела 54.

Емоционално-пасивни глаголи	
ТУГА	
осетити/осећати тугу	
<i>жалити, патити, туговати, жалостити се, кајати се</i> и др.	
<p>Жаљет ћу, дакако. Зато ти и кажем, да останеш (Ков. Анд. 2, 179). Проучићу јасин и у молитви успокојити уздрхталу душу, што пати теже него што је Богу драго (Селим. 5, 39). Жив се човјек мора бринути и радити, а не ... узалуд туговати (Ивак., РМС). Једина Зорка држи се некако подједнако: пре се није много радовала, а сад се опет много не жалости (Мил. М. Ђ. 22, 35). Ко рано руча и рано се ожени, не каје се (НПосл Вук, 152).</p>	

4.2.1.1.2.2.2. Језички показатељи временског трајања и интензитета емоције *туге*

Будући да смо приметили да се емоционално-пасивни глаголи који означавају емоцију *туге* разликују у зависности од тога да ли означавају *улазак* или *излазак* из емоције, *дуготрајну* или *краткотрајну* емоцију или емоцију јаког, односног слабијег *интензитета*, дате глаголе поделили смо на глаголе *уласка* и *изласка* из емоционалног стања *туговања* и глаголе *дуготрајних* и *краткотрајних* емоционалних стања.

4.2.1.1.2.2.2.1. Глаголи *уласка* и *изласка* из емоционалног стања *туге*

Један део ове групе чине глаголи којима се означава специфичан пасиван емоционални процес који подразумева улазак субјекта у емоционално стање чији је основни квалитет *туга*. Као и код осталих емоционално-пасивних глагола, фокус глаголског значења је на самој емоцији и субјекту као носиоцу дате емоције, док се информација о узроку уласка у дато емоционално стање, самим глаголом, не исказује (уп. *зажалити*, *заболети*, *уцвелити се* и сл.). Другу групу представљају глаголи којима се означава завршетак пасивног емоционалног процеса туговања, односно, излазак субјекта из емоционалног стања чији је основни квалитет *туга* (*дотужити*, *прекајати*, *преболети* и сл.). Дакле, поред информације о квалитету емоције важан елемент значења датих глагола јесте *темпоралност*, односно информација о томе да ли се субјекат налази на *уласку* у специфично емоционално стање или *изласку* из њега (в. табелу).

Табела 55.

Емоционално-пасивни глаголи	
ТУГА	
улазак у емоционално стање (почетак)	излазак из емоционалног стања (крај)
<i>зажалити</i> , <i>заболети</i> , <i>затиштати</i> , <i>ојадити се</i> , <i>ожалостити се</i> , <i>унесрећити се</i> , <i>уцвелити се</i> и др.	<i>одболовати</i> , <i>прекајати</i> , <i>препатити</i> , <i>прежалити</i> , <i>преболети</i> и др.
Док срце не зажали , око не заплаче (Кап. 1, 363). Дозволите ми, да вам нешто речем, што ће вас можда забољети (Бег. М. 2, 37). Толико се ожалости и ојади да се разболи на смрт (Мил. М. Ђ. 27, 393). Кадъ погледамъ на то наше место, морамъ признати да се ожалостимъ (Поз. 1849, 195). Морало [је] да дође до тога да се човечанство унесрећи (Вас. Д., РМС).	Госпођица је одболовала тешко, али кратко и ћутке велики губитак и горко разочарење (Андрић 6, 178). И да жалим, прежалити нећу, да се кајем, прекајати нећу (Јак. С., РМС). Радио сам, мучио сам се горе од живинчета, препатио сам да ни коњ не би више издржао (Мишк. 3, РМС). Многа удовица жалила је и прежалила свога домаћина (Глиш., РМС). Она га је одболовала, преболела и прегорела једном заувек, и њега и његов осмејак (Андрић, РМС).

Префиксима *за-*, *о-* и *у-* се у основни облик глагола уноси значење започињања радње, односно, *уласка* у емоционално стање туговања, док се префиксима *од-* и *пре-* означава засићеност емоционалним доживљајем

туге, односно излазак из стања туговања. Специфични префикси као да уносе двострука значења, дакле она која се тичу и временског трајања, али и интензитета емоције о којој је реч.

4.2.1.1.2.2.2. Глаголи *дуготрајних* и *краткотрајних* емоционалних стања

Друга група обухвата два типа глагола који преносе информације у вези са временским трајањем одређене емоције, али и њеним интензитетом. Глаголима типа *пропатити*, *најадити се*, *напатити се* и сл. означава се унутрашњи емоционални процес туговања (*патње*, *јада*, *бола* и сл.) који је субјекат доживљавао у дужем временском периоду (у питању су, најчешће, осећања јачег интензитета). С друге стране, глаголима типа *пожалити*, *поћутати* или *потуговати* означавају се краткотрајна, мање интензивна емоционална стања, која брзо пролазе. Разлике у значењима која се тичу параметра темпоралности и интензитета изражена су специфичним префиксима који се додају основном облику глагола, с намером да се измени значење непрефиксираног емоционалног глагола и унесе информација о трајању емоције (в. табелу).

Табела 56.

Емоционално-пасивни глаголи	
ТУГА	
емоција је интензивна, дуго је трајала и завршила се	емоција је мање интензивна и кратко је трајала
<i>пропатити</i> , <i>најадити се</i> , <i>напатити се</i> , <i>натуговати се</i> и др.	<i>пожалити</i> , <i>потуговати</i> и др.
Нек одмах дому из свијета се врати да зна што Анка рад њега пропати (Марк. Ф., РМС). Писао јој је син да се оженио и да она не оклијева ништа, него одмах да иде код њега, јер се у свој вијек доста најадила и намучила (Лоп. Н. 2, 202). Нећеш веровати, како сам се напатио с њим! (Глиш. 4, 205). Жао је, брате, свог утрнута огњишта ... па човјеку није ни замјерити што се онако сам и у тишини натугује и нажали свог добра (Ћоп. 12, 586).	Није било болесника кога не би походила, нити несрећника кога није пожалила (Мишк. 3, РМС). Он је покушавао с лаким кајањем да још мало потугује за девојчетом (Ћоп., РМС).

Глаголи који означавају емоционално стање које дуго траје, али се у одређеном тренутку заврши, лексикографски су обично осликани изразима: *провести много времена* (у одређеном стању), *провести неко (дуже) време* (у одређеном стању), *много, дуго осећати* (емоцију), *подносити, трпети* (дуже време) (неку емоцију, стање) и сл. С друге стране, глаголи којима се исказује краткотрајно, свршено емоционално стање обично је дефинисано изразима: *осетити* (емоцију), *провести мало времена* (у одређеном стању) и сл. Такође, префиксима *на-* и *про-* означена је засићеност емоцијом која је, обично, била врло интензивна, док је префиксом *по-* означена емоција *туге* која није дуго потрајала, а била је и мањег емоционалног интензитета.

4.2.1.1.2.2.3. Глаголи који означавају осећања *срама* и *стида*

Постоји неколико глагола чија смо значења квалитативно повезали са значењем емоције *туге*, а који, заправо, означавају осећања *срама* и *стида* (уп. *засрамити се, застидети се, постидети се, срамити се, стидети се*). Они означавају специфично емоционално стање субјекта које је у вези са осећањем ниже вредности. Да би се субјекат осетио *посрамљеним, осрамоћеним, застиђеним* и сл. неопходно је постојање публике, односно барем једне особе која би била присутна у датој емоционалној ситуацији (та особа, у одређеним случајевима, може бити и сâм субјекат). Осећање *стида* или *срама* уводи субјекат, посредно, у осећање *туге* због неприхваћености, осрамоћености или неприпадности друштвеној групи.

Табела 57.

Емоционално-пасивни глаголи	
ТУГА	
осетити/осећати <i>срам, стид</i>	
<i>срамити се, стидети се, засрамити се, застидети се, посрамити се, постидети се</i>	
Нека се стиде и сраме довијека! (Дан. Ђ., РМС).	
Био се је засрамио пред њоме, али у исти час му засјевнуше очи (Ник. Рик., БК 1904, 1134).	
Ђакон се застидео и мало поруменео (Сек. 1, 41).	
Власта одједаред умуче, прогута нешто, посрами се (Сек., РМС).	
Чудим се како се такви не могу дозвати памети, па да се постиде (О—А, РМС).	

4.2.1.1.2.2.4. Глаголи који означавају осећања *чежње* и *жудње*

Посебну подгрупу чини неколико глагола којима се означава осећање *чежње* или *жудње* (уп. *чезнути*, *пречезнути*, *жудети*, *зажудети*). Пре него што пређемо на глаголска значења, прокоментарисаћемо основна лексикографска значења именица *чежња* и *жудња*. Дате лексеме су у Речнику САНУ и Речнику МС дефинисане на следећи начин:

жудња: *веома јака, страсна жеља, чежња; пожуда* (РСАНУ) и

чежња: *веома јака, силна, страсна жеља* (за неким, нечим), *жудња* (РМС).

У основи датих значења јесте постојање *објекта* жеље, страсти, пожуде који је недостижан. Међутим, оно што нас је посебно заинтересовало јесте чињеница да се у речничким дефиницијама дата осећања не доводе у значењску везу са осећањем *туге*. Размишљајући о именицама *чежња* и *жудња*, наша прва асоцијација била је да се датим речима означава осећање *туге* која настаје због тога што некога дуго нисмо видели, односно због тога што нам неко јако недостаје. Када смо упитали десетак субјеката шта њима дате речи означавају, одговори су били различити – једни су *жудњу* и *чежњу* повезивали са осећањима *радости* и *усхићења*, док су други испитаници наводили њихову повезаност са осећањима *туге*, *меланхолије*, *апатије* и сл. Мислимо да се овде ради о различитим искуствима појединачних говорника када су у питању емоције *жудње* и *чежње*. Наиме, они говорници који дате емоције повезују са жељом, а жељу са осећањем радости која настаје због испуњености жеље, сматраће их емоцијама које припадају опсегу пријатних осећања (*Ана жели да види Марка, Ана чезне/жуди за сусретом са Марком*). С друге стране, ако су доживљаји *чежње* и *жудње* праћени осећањима бриге, несигурности, стрепње и сл., онда ће се дате емоције перципирати као непријатне, непожељне, обично када је жељени објекат недостижан (*Ана је пречезнула за Марком, Ана је неутешно чезнула за оним што се не може вратити*).

Табела 58.

Емоционално-пасивни глаголи
ТУГА
осетити/осећати <i>чежњу, жудњу</i>
<i>чезнути, пречезнути, зажудети, жудети</i>
Она је тако интензивно чезнула за Италијом (Крл., РМС). Цио народ пречезну за тобом (Њег., РМС). Јеси ли ме зажудјела ? — упита младић (Војн. И. 9, 98). Чудно ли човек жу ди за оним чега нема! (Весел. 6, 253).

4.2.1.1.2.3. Глаголи који припадају емоционалном домену *страха*

Трећу класу емоционално-пасивних глагола чине они којима се означава емоционално стање субјекта чији је основни емоционални квалитет *страх*. Највећи број датих глагола преноси опште значење *осетити/осећати* страх (нпр. *бринути, страховати, плашити се, бојати се, зазирати, стрепети* и др.), међутим, постоји неколико глагола који у свом примарном лексичком значењу означавају физиолошке промене које се дешавају у људском организму, а тек секундарним реализацијама означавају емоцију *страха* (нпр. *дрхтати, задрхтати, трнути, претрнути* и др.).⁵²

4.2.1.1.2.3.1. Глаголи са општим значењем – *осетити/осећати* *страх*

Највећи број емоционално-пасивних глагола којима се означава емоција страха имају основно значење *осетити/осећати* страх. Носилац емоције је субјекат, а у фокусу глаголског значења је сама емоција, а не начин на који је до ње дошло, односно узрок који је до ње довео (в. табелу).

⁵² Дате глаголе коментарисаћемо у посебном поглављу које ће бити посвећено *секундарно-емоционалним* глаголима в. т. 4.2.1.2

Табела 59.

Емоционално-пасивни глаголи	
СТРАХ	
осетити/осећати страх	
<i>плашити се, бојати се, стрепети, страховати, престравити се, ужаснути се</i> и др.	
Не плашим се ја за живот, да знаш! Нисам ја кукавица (Ђос. Д., РМС). Та не бојим се ја, него ме страх (Лаз. Л. 2, 161). Стрепих да рачун мој се не помете (Горан, РМС). Ишла је стално крај мене и викала страшно ... а ја сам страховала да ме не удари (Рист. Мил. 1, РМС). Сав сам се био престравно , брзо докопам револвер (Лаз. Л., РМС). Она се с тог посматрања упрепасти, ужасне (Јеск., РМС).	

У нашој грађи препознали смо велики број глагола којима се изражава унутрашњи доживљај осећања страха: *бојати се, бринути, бринути се, грозити се, забринути се, забрињавати се, зазирати, заплашити се, засрамити се, застидети се, застравити се, застрашити се, застрепети, зграњавати се, згранути се, згражати се, згрозити се, избеумити се, испрепадати се, либити се, наузрујавати се, обеспокојити се, обеспокојавати се, обесхрабрити се, обесхрабривати се, онеспокојити се, плашити се, побојавати се, побојати се, поколебати се, покуњити се, поплашити се, посрамити се, постидети се, презати, препадати се, препасти се, преплашити се, престравити се, престрављивати се, претрнути, прибојавати се, прибојати се, сагрозити се, секирати се, сплашити се, срамити се, срамотити се, стидети се, стравити се, страховати, страшити се, стрепети, ужаснути се, ужасавати се, узбунити се, узбуњивати се, узбуркати се, узбуркавати се, узнемирити се, узнемиравати се, узрујати се, узрујавати се, унезверити се, устравити се, устрашити се, устрнути, устручавати се* и *шокирати се*.

Сви наведени глаголи разликују се по томе да ли се њима изражава ситуација директног доживљавања страха (уп. *плашити се, страховати, бојати се, препасти се, прибојавати се* и сл.), ситуација у којој је страх окидач осећања сличног емоционалног квалитета (уп. *стидети се, срамити се, засрамити се, застидети се, срамотити се* и сл.) или су у питању глаголи који означавају емоционална стања у којима се, у одређеним

ситуационим контекстима, може препознати осећање *страха* (*избезумити се, покуњити се, узбуркати се, узнемирити се* и сл.). Рекли бисмо да су глаголи наведени у последњој групи глаголи тзв. *неутралног* емоционалног квалитета, у смислу да је неопходан шири ситуациони контекст да би се разумело о ком емоционалном квалитету је реч. Ако упоредимо реченице: *Мајка се избезумила када је дете истрчало на улицу* и *Избезумио је његов окрутан поступак*, можемо засигурно рећи да је у првом случају у питању емоција *страха*, док је у другом примеру глаголом означена емоција *љутње*.

Уопште, у лексичко-семантичкој класи емоционалних глагола много је оних чија су значења контекстуално условљена, и која смо, из тог разлога, назвали глаголима *неутралне* емоционалне вредности. О особеностима дате глаголске групе дискутоваћемо у наставку рада.

4.2.1.1.2.3.2. Језички показатељи временског трајања и интензитета емоције *страха*

Осим глагола којима се означавају емоције које припадају доменима *радости* и *туге*, постоји велики број емоционално-пасивних глагола којима се означава емоција *страха*, а различитог су интензитета и временског трајања.

4.2.1.1.2.3.2.1. Глаголи *уласка* и *изласка* из емоционалног стања *страха*

Када је у питању наш први критеријум, дакле *улазак* и *излазак* субјекта из одређене емоције, глаголи којима се означава доживљавање емоције *страха* специфични су због тога што нисмо забележили префиксиране облике основног глагола којима би се означила ситуација изласка из емоције, односно краја осећању страха (в. табелу).

Табела 60.

Емоционално-пасивни глаголи	
СТРАХ	
улазак у емоционално стање (почетак)	излазак из емоционалног стања (крај)
<i>забринути се, заплашити се, засрамити се, застидети се, застравити се, застрашити се, застрепети</i>	нема глагола који означавају излазак из емоционалног стања <i>страха</i>

Дакле, овој групи припадају глаголи којима се означава специфичан пасиван емоционални процес који подразумева улазак субјекта у емоционално стање чији је основни квалитет *страх*. Као и код осталих емоционално-пасивних глагола, фокус глаголског значења је на самој емоцији и субјекту као носиоцу дате емоције, док се информација о узроку уласка у дато емоционално стање, самим глаголом, не исказује (уп. *уплашити се, забринути се, застидети се, застрепети и сл.*).

Специфичним префиксом *за-* у основно, емоционално значење глагола, које се тиче квалитета емоције, уноси се значење почетка стања, односно уласка у емоционално стање *страха* (ингресивно значење).

Због чега, баш код емоције *страха*, не бележимо глаголе којима се указује на излазак из дате, непријатне емоције? Један од разлога може бити и тај, што се највећим бројем ових глагола означавају емоције јаког интензитета. Емоција страха је типична емоција чији се квалитет најбоље изражава на скали **слабо : средње јако : јако : изузетно јако**. Глаголом *стрепити* означавамо страх слабог интензитета, глаголом *бринути* страх средње јаког интензитета, глаголом *потрести се* страх јаког интензитета, а глаголом *ужаснути се* страх изразито јаког интензитета. Као да је, на неки начин, интензитет емоције у фокусу целокупног значења, тј. информација о уласку у емоцију, заједно са информацијом о њеном интензитету, значајнија је од оне која се тиче тренутка престанка *страха*. Због тога сматрамо да параметри *трајања* и *интензитета* страха имају кључну улогу у класификацији глагола којима се ова емоција изражава.

4.2.1.1.2.3.2.2. Глаголи *дуготрајних* и *краткотрајних* емоционалних стања

Емоционално-пасивни глаголи којима се означава унутрашње, емоционално стање субјекта који доживљава *страх* могу се класификовати у три различите класе, у зависности од тога да ли се одређеним глаголом означава емоционално стање које траје дужи временски период (нпр. *плашити се, стидети се, стрепети* и др.), стање учесталог, понављајућег страха (*препадати се, узрујавати се* и др.) или ситуације тренутног, интензивног страха које се јавља у моменту (*згранути се, избежумити се, препасти се* и сл.).

Табела 61.

Емоционално-пасивни глаголи	
СТРАХ	
дуготрајан	учестао (тежи да се изнова јавља)
<i>бојати се, бринути, бринути се, грозити се, зазирати, плашити се, презати, прибојавати се, секирати се, срамити се, срамотити се, стидети се, стравити се, страховати, страшити се, стрепети, устручавати се</i>	<i>побојавати се, зграњавати се, згражати се, препадати се, престрављивати се, ужасавати се, узбуњивати се, забрињавати се, либити се, узнемиравати се, узрујавати се, узбуркавати се, обеспокојавати се, обесхрабривати се</i>
тренутан (најчешће, врло интензиван)	
<i>згранути се, згрозити се, избежумити се, испрепадати се, унезверити се, устравити се, устрашити се, устрнути, шокирати се, препасти се, преплашити се, престравити се, претрнути, сагрозити се, сплашити се, ужаснути се, узнемирити се, узрујати се, узбуркати се, обеспокојити се, обесхрабрити се, онеспокојити се, поколебати се, покуњити се, посрамити се, постидети се, пољуљати се, прибојати се, узбунити се, побојати се, поплашити се</i>	

На основу датих примера видимо колико, заправо, категорије глаголског *рода* и *вида* утичу на значење емоционално-пасивног глагола. Опозиције свршено : несвршено : учестало и прелазно : непрелазно : повратно препознајемо у подели на глаголе *дуготрајног* осећања страха (несвршени, најчешће повратни), *учесталог* страха (учестали, повратни) и *тренутног, интензивног* страха (свршени, повратни). Као што видимо, највећи број емоционално-пасивних глагола изражен је повратним (несвршеним, свршеним или учесталим) глаголима.

4.2.1.1.2.4. Глаголи који припадају емоционалном домену *љутње*

Четврту класу емоционално-пасивних глагола чине они којима се означава емоционално стање субјекта чији је основни емоционални квалитет *љутња*. Емоција *љутње* је специфична и разликује се од осталих базичних емоција због тога што је увек усмерена ка некоме, односно, дата емоција мора бити узрокована објектом који је или ван самог субјекта или, у случајевима *љутње на себе самог*, објектом изнутра. Човек може бити *радостан* или *тужан*, а да дате емоције нису ничим изазване. То су базичне емоције које се налазе у основи психолошке категорије *расположења*. Човек може бити *расположен* (у основи је пријатно осећање, обично *радост*) и *нерасположен* (у основи је непријатно осећање, обично *туга*). Међутим, осећање *љутње* увек је реакција субјекта на стимулус који може доћи споља или изнутра (кад се љутимо на себе) и који изазива непријатно (негативно) емоционално стање.

4.2.1.1.2.4.1. Глаголи са општим значењем – *осетити/осећати* *љутњу*

У нашој језичкој грађи препознали смо велики број глагола којима се означава емоција *љутње*: *беснети, врећати се, гневити се, гордити се, дусати се, жестити се, завидети, замразити, замрзети, замрзети се, зловољити се, злоједити се, изљутити се, изнервирати се, индигнирати се, иритирати се, једити се, кивити се, кињити се, љутити се, махнитати, мрзети, мрзети се, наједити се, наљутити се, намрзнути, нервирати се, огорчавати се, огорчити се, озлобити се, озловољити се, озлојеђивати се, озлоједити се, омразити, омрзнути, позавидети, помрзити, прежестити се, презрети, презирати, пробеснети, прогневити се, ражестити се, разбеснети се, разједити се, револтирати се, срдити се и узбеснети.*

Највећи број емоционално-пасивних глагола којима се означавају емоционална стања која припадају домену *љутње* имају основно значење

осетити/осећати љутњу. Носилац емоције је субјекат, а у фокусу глаголског значења је сама емоција. Међутим, иако самим глаголом није исказан узрок који доводи субјекат у негативно емоционално стање, он се у реализацији глаголског значења увек подразумева (в. табелу).

Табела 62.

Емоционално-пасивни глаголи	
ЉУТЊА	
осетити/осећати љутњу	
<i>љутити се, изнервирати се, кивити се, мрзети, омрзнути, презрети, презирати, једити се, озлоједити се</i> и др.	
Он [српски војник] се каткад ... борио без мрве хлеба, и опет се није љутио (Вас. Д. 1, 65). Причала је ... како се ужасно изнервирала ради неког угљена (Десн. 5, 125). Душмани се на њу киве (Змај 1, 100). Брат његов ... почне мрзјети на свога брата краља, те ... науми да га убије (НПр Вук, 138). Маћеха је за неко вријеме пазила свог пасторка као и сина, али кад он ... постаде боље момче него њен син, она га омрзне (НПр Маг. Б. 1, 197). Полете разјарена на Циганку, као јунак кад у очајању, презревши живот, јурне у густе редове непријатељске (Срем., РМС). Ти ми беше једнако у памети, и због тога још више се једих (Станк. Б. 5, 190). Могоа сам добити да поучавам ђаке, — нуђено ми је ... Али ја се озлоједих и не хтедох (Макс. Ј. 3, 438).	

4.2.1.1.2.4.2. Језички показатељи временског трајања и интензитета емоције *љутње*

Рекли смо да се *љутња* може појавити у различитим емоционалним облицима. Њу препознајемо у *мржњи, зависти, презиру, гневу, бесу, срџби* и др. Због различитих интензитета примарне емоције *љутње* у којима се она може јавити, глаголи којима се означавају емоције које припадају домену *љутње* разликују се у зависности од њиховог временског трајања и интензитета.

4.2.1.1.2.4.2.1. Глаголи уласка и изласка из емоционалног стања љутње

Табела 63.

Емоционално-пасивни глаголи	
СТРАХ	
улазак у емоционално стање (почетак)	стање траје до тренутка смиривања емоције која га је изазвала (крај)
<i>замрзети, замрзети се, омразити, омрзнути, пробеснети, прогневити се, узбеснети</i>	<i>презрети, изљутити се, наједити се</i>

Префикси *за-*, *о-*, *про-* и *уз-* уносе у глагол ингресивно значење, дакле значење уласка у емоционално стање љутње. Акцент је на информацији која се тиче временске лоцираности глаголом означеног стања, при чему интензитет емоције није од суштинског значаја. С друге стране постоје глаголи којима се означавају емоционалне ситуације које су трајале неко време, али је у објекту који је захваћен емоцијом дошло до засићености, а затим и смиривања емоције која је дато стање изазвала. Ова значења у основни глагол уносе префикси *пре-*, *из-* и *на-*.

4.2.1.1.2.4.2.2. Глаголи дуготрајних и краткотрајних емоционалних стања

Табела 64.

Емоционално-пасивни глаголи	
ЉУТЊА	
дуготрајна	учестала
<i>завидети, мрзети, презирати</i>	<i>беснети, гневити се, гордити се, дусати се, жестити се, вређати се, огорчавати се, зловољити се, злоједити се, индигнирати се, иритирати се, једити се, кивити се, љутити се, озлојеђивати се, нервирати се, срдити се</i>
тренутна	
<i>огорчити се, озлобити се, озловољити се, озлоједити се</i>	
интензивна	
<i>прежестити се, ражестити се, разбеснети се, разједити се</i>	

Међу глаголима којима се означава емоционални доживљај *љутње* налазимо неколико њих који имају тзв. ингресивно и фактитивно значење, у смислу да означавају довођење човека у одређено, најчешће негативно расположење (према Клајн 2002). У питању су глаголи *прежестити се*, *ражестити се*, *разбеснети се* и *разједити се*. Дакле, осим што означавају емоцију изразитог интензитета, означавају и обухваћеност човека емоцијом која је у основи датог глагола (уп. *жестина*, *бес*, *јед*). Као и код *страха*, емоција *љутње* најчешће је изражена повратним медијалним глаголима.

Оно што анализом глагола којима се језички изражава емоција *љутње* можемо закључити јесте да се параметри временског трајања и интензитета емоције умногоме препознају у њиховим значењским структурама. Информације о томе да ли је *љутња* трајала дуго и била мање интензивна, или је била тренутна али јака, представљају најзначајније елементе значења које нам дати глаголи преносе. Иако увек остаје могућност за неко другачије гледиште, нама се чини да су параметри трајања и интензитета емоције нарочито важни у разумевању значења глагола којима се означавају емоције *страха* и *љутње*. Оне се могу препознати и у глаголима којима се изражавају *радост* и *туга*, али као да је изражавање интензитета *страха* и *љутње*, из угла субјекта-доживљавача важније, него што је то случај са интензитетом *радости* и *туге*. Последица тога може бити и већи број синонима којима се изражавају осећања *страха* и *љутње*, него што је то случај са лексемама којима се означавају остали типови емоција.

4.2.1.1.2.5. Глаголи са значењем *гађења*

У поглављу посвећеном емоционално-активним глаголима издвојили смо посебну групу глагола којима се означава процес изазивања у другоме осећања *гађења*. Рекли смо да се *гађење*, поред *радости*, *туге*, *страха* и *љутње*, најчешће појављује на листама примарних емоција. У том смислу, посебно ћемо издвојити и емоционално-пасивне глаголе којима се означава доживљај *гађења* (*гадити се*, *гнушати се*, *згадити се*, *згнушати се*). Они

означавају реакцију субјекта на спољашњи стимулус који у њему изазива осећај гађења. У њему се, као последица датог, непријатног осећања могу јавити емоције *незадовољства*, *љутње*, *беса*, *туге* и сл. која је усмерена ка објекту који га је у довео у дато, непријатно стање (Ана *се гнушала* његовог понашања).

Табела 65.

Емоционално-пасивни глаголи	
ГАЂЕЊЕ	
осетити/осећати гађење	
<i>гадити се, гнушати се, згадити се, згнушати се</i>	
Марковић се гадио себи, гадио се остатку свога живота, што се у њем опет пробудио ... поганин (Косор 3, 68).	
Он би те се гнушао , кад би чуо да си ти оно писао (Нуш. 1, 126).	
Она се згади на мужа (Рајић В., БК 1911, 693).	
У исто ће се време згнушати кад види искварене зубе и месо око њега (Петр. С., Отаџб. 1, 472).	

Појам *гађења* дискутабилан је и због тога што се може посматрати као физиолошки одговор организма на специфичан стимулус, а да при том не изазива никакво друго осећање. Човек се може гадити хране, мириса, укуса, дакле чулно опипљивих ентитета, и да једина реакција коју има буде физиолошка. Међутим, када је стимулус који изазива гађење постојање или делање другог човека, оно што је био осећај гађења постаје осећање, јер се у њега уноси и когнитивна процена онога што неко други чини. Према мирису и укусу хране немамо емоцију, али поступак којим друга особа делује на дату храну, изазивајући у нама непријатно осећање, заправо ствара у нама емоцију *гађења*.

Такође, глаголима *гадити се* и *гнушати се* означавају се дуготрајнија стања гађења, која се, чини нам се, налазе на граници између емоција и особина. Наиме, онај који се често гади, који у већем броју ситуација реагује гађењем, постаје *гадљив*. С друге стране, перфективним глаголима *згадити се* и *згнушати се* указује се на тренутну емоционалну ситуацију која је довела субјекат у стање *гађења*. Емоција се јавља у тренутку, али не мора трајати дужи временски период.

4.2.1.1.2.6. Емоционално-пасивни глаголи. Опште одлике

Емоционално-пасивни глаголи представљају прототипичне емоционалне глаголе у српском језику. То су глаголи којима се означавају унутрашња емоционална и психолошка стања субјекта, који је *носилац* или *доживљавач* одређене емоције. Све глаголе поделили смо на четири основна типа, чији су носиоци четири базичне емоције – *радост*, *туга*, *страх* и *љутња*. Посебно смо издвојили емоционално-пасивне глаголе којима се означава емоција *гађења*.

Основно значење свих емоционално-пасивних глагола може се свести на општу дефиницију: осетити/осећати *радост*, *тугу*, *страх*, *љутњу* или *гађење*.

Међутим, поред овог, општег значења, емоционално-пасивни глаголи различитог емоционалног квалитета показују и различите нијансе значења које се тичу емоционалних трансформација, узроковања емоција, временског карактера емоције и њеног интензитета.

РАДОСТ: Глаголи којима се означавају емоције које припадају домену *радости* обухватају три различита типа глаголског значења: опште емоционално значење (*осетити/осећати* *радост*) – *радовати се*, пасивну емоционалну трансформацију (*туга*, *страх*, *љутња* → *радост*) – *орасположити се* и пасивно узроковање емоције (постојање и понашање објекта) – *лудовати* (за неким) и *дивити се* (некоме). Датим глаголима се, такође, указује на различитост трајања и интензитета емоције. У том смислу разликујемо глаголе уласка у емоционално стање *радости* (*заволети*) и глаголе изласка из емоционалног стања *туге* и *враћања* у емоционално стање са позитивном емоционалном вредношћу (*преболети*). Имајући у виду параметар интензитета емоције, разликујемо глаголе којима се означава интензиван доживљај *радости* (*разгалити се*), доживљај *радости* слабијег интензитета (*порадовати се*) и потпуни, свеобухватан доживљај *радости* (*нарадовати се*).

ТУГА: Глаголи којима се означавају емоције које припадају домену *туге* преносе опште емоционално значење (*осетити/осећати* *тугу*) –

патити. Такође, датим глаголима означавају се разлике у трајању и интензитету емоције *туге*. У том смислу разликујемо значења уласка и изласка из емоционалног стања *туге* – *заболети/преболети* и значења дуготрајних (обично интензивних) и краткотрајних (мање интензивних) емоционалних стања – *напатити се/потуговати*. У оквиру класе глагола којима се означавају стања која су у вези са емоцијом *туге*, издвојили смо две подгрупе: глаголе који означавају осећања срама или стида (*стидети се*) и глаголе који означавају осећања чежње или жудње (*чезнути*).

СТРАХ: Глаголи којима се означавају емоције које припадају домену *страха* обухватају опште емоционално значење (*осетити/осећати* страх) – *плашити се*. Датим глаголима може се означити и тренутак уласка у емоционално стање страха (*забринутти се*), док су остали незабележени глаголи којима се означава излазак из датог емоционалног стања. Такође, комбинацијом параметара временског трајања и интензитета емоције глаголи могу означити дуготрајније емоције страха (*плашити се*), учестао страх, са повременим прекидима (*побојавати се*) и тренутан, обично интензиван страх (*згранути се*).

ЉУТЊА: Глаголи којима се означавају емоције које припадају домену *љутње* обухватају опште емоционално значење (*осетити/осећати* љутњу) – *љутити се*. Глаголи којима се означава емоција *љутње* специфични су због тога што имају широк спектар префиксираних облика којима се означавају разлике у интензитету и трајању емоције. У том смислу разликујемо глаголе уласка из емоционалног стања *љутње* (*замрзети*) и изласка, односно смиривања субјекта који је обухваћен емоцијом *љутње* (*изљутити се*). Такође, разликујемо глаголе који означавају љутњу која може потрајати (*завидети*), учесталу појаву љутње (*нервирати се*), тренутну љутњу (*огорчити се*) и интензивну љутњу (*прежестити се*).

ГАЂЕЊЕ: Посебно смо издвојили глаголе којима се означава осећање *гађења*, будући да се дата емоција појављује на многим листама примарних емоција, уз осећања *радости*, *туге*, *страха* и *љутње*. Глаголи којима се

означавају емоције које припадају домену *гађења* обухватају опште емоционално значење (*осетити/осећати гађење*) – *гадити се*.

Ово су, укратко, основна својства и специфичности глагола којима се означава ситуација у којој постоји субјекат који има одређени унутрашњи доживљај, односно који нешто осећа. Широки спектар емоција које одликује велика разноликост покушали смо да обухватимо свдећи их на значења четири примарне емоције. Тако су настала четири типа емоционално-пасивних глагола који осликавају емоционални квалитет примарних емоција *радости, туге, страха, љутње* и (*гађења*).

На крају овог дела даћемо табеларни приказ односа између датих глагола, заснованог на параметру квалитета емоције, односно емоционалне вредности. У нашем корпусу издвојили смо укупно 304 емоционално-пасивних глагола. Све емоционално-пасивне глаголе сврстали смо у три групе у зависности од тога да ли се њима означава емоционално стање са *позитивном, негативном* или *неутралном* емоционалном вредношћу (в. табелу).

Табела 66.

Емоционално-пасивни глаголи		
Емоционална вредност		
позитивна	негативна	неутрална
97	186	21
31.9%	61.2%	6.9 %

Добијени подаци показују да се највећим бројем емоционално-пасивних глагола означавају емоционална стања субјекта која припадају домену непријатних емоција. На основу језичке анализе можемо донети закључак да је *човек доживљавач непријатних емоција (туге, страха и љутње)*. Ови подаци у складу су са резултатима добијеним анализом емоционално-активних глагола који су нам показали да је *човек, такође, и изазивач непријатних емоција у другоме*.

Емоционално-пасивни глаголи

осетити
/осећати
радост

осетити
/осећати
тугу

осетити
/осећати
страх

осетити
/осећати
љутњу

осетити
/осећати
гађење

4.2.1.2. Секундарно-емоционални глаголи

Централни део класе емоционалних глагола у савременом српском језику чине они глаголи који емоцију означавају својим примарним значењима. Међутим, осим њих, постоји велики број глагола који примарно не означавају емоцију, али својим секундарним семантичким реализацијама означавају различита емоционална стања и емоционалне процесе. У овом поглављу бавићемо се управо таквим глаголима, и зваћемо их једним именом: *секундарно-емоционални глаголи*.

Пре него што пређемо на семантичку анализу, даћемо преглед једног истраживања Золтана Кевечеша које нам се чини важним за разумевање механизма развоја вишезначности које стоје у основи секундарних емоционалних значења наших глагола. Наиме, у свом раду *Are there any emotion-specific metaphors?* Кевечеш покушава да одговори на питање постоје ли изворни домени који су специфични за појединачне емоције и даље, може ли се издвојити подскуп изворних домена који се примењују само на концепте који припадају емоцијама, али не и другим доменима? (Кевечеш 1998).

Своје истраживање Кевечеш је спровео на, по његовим мишљењу, узорку од 9 репрезентативних емоција: ЉУТЊА, СТРАХ, РАДОСТ, ТУГА, ЉУБАВ, ПОЖУДА, ПОНОС, СТИД и ИЗНЕНАЂЕЊЕ. У првом кораку пописао је све појмовне метафоре, до тог тренутка познате науци, којима се описују горенаведене емоције (в. табелу).

Табела 67.

Основни изворни домени којима се описују емоције анализирани у студији З. Кевечеша (1998)	
љутња	ВРЕЛА ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ ВАТРА ЛУДИЛО ПРОТИВНИК У БОРБИ ЗАТОЧЕНА ЖИВОТИЊА БРЕМЕ АГРЕСИВНО ЖИВОТИЊСКО ПОНАШАЊЕ ПРЕСТУП ФИЗИЧКА СМЕТЊА ПРИРОДНА СИЛА ЉУТА ОСОБА ЈЕ МАШИНА ЉУТЊА ЈЕ НАДРЕЂЕНА
страх	ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ ОПАСАН НЕПРИЈАТЕЉ МУЧИТЕЉ

	НАТПРИРОДНО БИЋЕ БОЛЕСТ ЛУДИЛО НЕПОТПУНИ ОБЈЕКАТ ПРОТИВНИК У БОРБИ БРЕМЕ ПРИРОДНА СИЛА НАДРЕЂЕНИ
радост	ЈЕ ГОРЕ ОДВОЈЕНОСТ ОД ТЛА БОРАВАК У РАЈУ СВЕТЛОСТ ВИТАЛНОСТ ЗДРАВЉЕ ЖИВОТИЊА КОЈА УГОДНО ЖИВИ ПРИЈАТНА ФИЗИЧКА СЕНЗАЦИЈА ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ ЗАТОЧЕНА ЖИВОТИЊА ПРОТИВНИК У БОРБИ ВИСИНА ЛУДИЛО ПРИРОДНА СИЛА
туга	ЈЕ ДОЛЕ НЕДОСТАТАК ТОПЛОТЕ МРАК НЕДОСТАТАК ВИТАЛНОСТИ ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ АГРЕСИВНА ФИЗИЧКА СИЛА БОЛЕСТ ЛУДИЛО БРЕМЕ ЖИВ ОРГАНИЗАМ ЗАТОЧЕНА ЖИВОТИЊА ПРОТИВНИК У БОРБИ
љубав	ХРАНА ПУТОВАЊЕ ЦЕЛИНА БЛИЗИНА ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ ВАТРА ПРИРОДНА СИЛА ФИЗИЧКА СИЛА ПРОТИВНИК У БОРБИ ЗАТОЧЕНА ЖИВОТИЊА РАТ СПОРТ/ИГРА БОЛЕСТ МАГИЈА ЛУДИЛО НАДРЕЂЕНИ УСХИЋЕЊЕ/ВИСОКО
пожуда	ГЛАД ОПАСНА ЖИВОТИЊА ВРЕЛИНА ВРЕЛА ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ ЛУДИЛО МАШИНА ИГРА РАТ ФИЗИЧКА СИЛА ПРИРОДНА СИЛА
понос	ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ НАДРЕЂЕНИ ЕКОНОМСКА ВРЕДНОСТ ФИЗИЧКА ШТЕТА
стид	БИТИ БЕЗ ОДЕЋЕ ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ БОЛЕСТ СМАЊЕЊЕ ВЕЛИЧИНЕ ИСКЉУЧИВАЊЕ СВЕТА НЕПОТПУНИ ОБЈЕКАТ БЕЗВРЕДНОСТ ФИЗИЧКА ШТЕТА
изненађење	ФИЗИЧКА СИЛА НЕПОТПУНИ ОБЈЕКАТ ПРИРОДНА СИЛА

Интересовање Кевечеша за специфичност изворних домена којима се описују емоционални концепти представља одговор на питање *да ли су изворни домени за емоције специфични за*: а. једну емоцију, б. поткласу емоција, в. све емоције или г. обухватају и друге домене, ван домена емоција? У датом смеру текло је и његово истраживање. Аутор је прво издвојио:

1. опште изворне домене (постојање емоције је присуство овде, постојање емоције је бивање у ограниченом простору, постојање емоције је поседовање објекта и емоција је живи организам).

2. изворне домене који се могу применити на највећи број емоција (САДРЖАТЕЉ, ПРИРОДНА И ФИЗИЧКА СИЛА, НАДРЕЂЕНОСТ, НЕПОТПУНИ ОБЈЕКАТ, БРЕМЕ И БОЛЕСТ).

3. изворне домене који се могу применити на неколико емоција, минимално две (ТОПЛОТА/ВАТРА, ТОПЛО – ХЛАДНО, СВЕТЛО – МРАЧНО, ГОРЕ – ДОЛЕ, ВИТАЛНО – НИЈЕ ВИТАЛНО, ЕКОНОМСКА ВРЕДНОСТ, ХРАНА, РАТ, ИГРА, МАШИНА, ЖИВОТИЊСКА АГРЕСИЈА, ГЛАД, СКРИВЕНИ ОБЈЕКАТ, ФИЗИЧКА ШТЕТА).

4. изворне домене који се могу применити на само једну емоцију (ПРЕСТУП, ФИЗИЧКА СМЕТЊА – *љутња*; НЕПРИЈАТЕЉ, МУЧИТЕЉ, НАТПРИРОДНО БИЋЕ – *страх*; ОДВОЈЕНОСТ ОД ТЛА, БОРАВАК У РАЈУ, ЖИВОТИЊА КОЈА УГОДНО ЖИВИ, ПРИЈАТНА ФИЗИЧКА СЕНЗАЦИЈА – *срећа*; МАГИЈА, ПУТОВАЊЕ, ЈЕДИНСТВО – *љубав*; НЕМАЊЕ ОДЕЋЕ, СМАЊЕЊЕ ВЕЛИЧИНЕ, ИСКЉУЧИВАЊЕ СВЕТА – *стид*) (Кевечеш 1998: 132–138).

Дакле, постоје изворни домени који се могу препознати код различитих типова емоција, али постоје и они који одговарају појединачним емоцијама. Оно што нам се учинило посебно вредним јесте запажање аутора да постоје специфични аспекти емоционалних концепата који се могу препознати у њима одговарајућим метафорама. У питању су аспекти постојања, интензитета, пасивности, контроле, позитивне/негативне евалуације, тешкоће, потребе и повреде (в. табелу).

Табела 68.

Емоционалне метафоре које одговарају специфичним аспектима емоционалних концепата (према Кевечеш 1998)	
постојање	ПОСТОЈАЊЕ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ ПРИСУСТВО ОВДЕ ЈЕ БОРАВАК У ОГРАНИЧЕНОМ ПРОСТОРУ ЈЕ ПОСЕДОВАЊЕ ОБЈЕКТА ЈЕ РАД МАШИНЕ
интензитет	ИНТЕНЗИТЕТ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ КОЛИЧИНА СУПСТАНЦЕ У САДРЖАТЕЉУ ИНТЕНЗИТЕТ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ ТОПЛОТА ПОРАСТ ИНТЕНЗИТЕТА ЕМОЦИЈЕ ЈЕ РАСТ ИНТЕНЗИТЕТ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ СНАГА ЕФЕКТА (СИЛЕ)
пасивност	ПАСИВНОСТ ЕМОЦИОНАЛНОГ ИСКУСТВА ЈЕ МЕХАНИЧКИ ЕФЕКАТ ПРИРОДНЕ/ФИЗИЧКЕ СИЛЕ
контрола	ПОКУШАЈ ОЧУВАЊА ЕМОЦИОНАЛНЕ КОНТРОЛЕ ЈЕ ПОКУШАЈ ДА СЕ ПОБЕДИ ПРОТИВНИК ДА СЕ ОСЛОБОДИ ЗАТОЧЕНА ЖИВОТИЊА ДА СЕ СМАЊИ НИВО ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ ДА СЕ ОЧУВА ЈЕДИНСТВО ОБЈЕКТА ГУБИТАК ЕМОЦИОНАЛНЕ КОНТРОЛЕ ЈЕ ГУБИТАК КОНТРОЛЕ НАД ЈАКОМ СИЛОМ НЕДОСТАТАК ЕМОЦИОНАЛНЕ КОНТРОЛЕ ЈЕ ЛУДИЛО, МАГИЈА, УСХИЋЕНОСТ, НАДРЕЋЕНОСТ
позитивна/негативна евалуација	ПОЗИТИВНЕ ЕМОЦИЈЕ СУ ГОРЕ / ТОПЛЕ / СВЕТЛЕ / ВРЕДНЕ НЕГАТИВНЕ ЕМОЦИЈЕ СУ ДОЛЕ / ХЛАДНЕ / МРАЧНЕ / БЕЗВРЕДНЕ
тешкоћа	ЕМОЦИОНАЛНЕ ТЕШКОЋЕ СУ БРЕМЕ
потреба	ЕМОЦИОНАЛНА ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД
повреда	ЕМОЦИОНАЛНА ПОВРЕДА ЈЕ ФИЗИЧКА ШТЕТА

Аутор је, заправо, препознао групу аспеката (димензија) помоћу којих се, у општем смислу, могу описати емоционални концепти. Ипак, дати аспекти нису емоционално-специфични, односно могу се применити и на друге појмовне домене и концепте, који не припадају домену емоција. Тако, на пример, аспект *постојања*, представља део тзв. *event structure metaphor* (према Лејкофу 1993), једне од најопштијих метафора у нашем концептуалном систему, која се може применити на многа стања, од којих су *емоционална*, само један део. Такође, и остале димензије које је Кевечеш навео, могу се препознати у великом броју општих метафора: интензитет (ИНТЕНЗИТЕТ ЈЕ КОЛИЧИНА/КВАНТИТЕТ, ИНТЕНЗИТЕТ ЈЕ ТОПЛОТА, ПОРАСТ ИНТЕНЗИТЕТА ЈЕ РАСТ, ИНТЕНЗИТЕТ ЈЕ ЈАЧИНА УДАРА), пасивност (ПАСИВНА ИСКУСТВА СУ МЕХАНИЧКИ ЕФЕКТИ СИЛЕ), контрола (ПОКУШАЈ КОНТРОЛЕ ЈЕ БОРБА СА СИЛОМ, ГУБИТАК КОНТРОЛЕ ЈЕ ГУБИТАК КОНТРОЛЕ НАД СИЛОМ, НЕДОСТАТАК КОНТРОЛЕ ЈЕ НЕДОСТАТАК КОНТРОЛЕ НАД СИЛОМ, ОСОБА КОЈА ИМА КОНТРОЛУ ЈЕ КОМПЛЕТАН ОБЈЕКАТ, ОСОБА КОЈА НЕМА КОНТРОЛУ ЈЕ НЕДОВРШЕН ОБЈЕКАТ), позитивна/негативна евалуација (ДОБРЕ СТВАРИ СУ ГОРЕ/ТОПЛЕ/СВЕТЛЕ/ВРЕДНЕ,

ЛОШЕ СТВАРИ СУ ДОЛЕ/ХЛАДНЕ/МРАЧНЕ/БЕЗВРЕДНЕ), тешкоћа (ТЕШКОЋЕ СУ БРЕМЕ), потреба/жеља (ЖЕЉА ЈЕ ГЛАД), повреда (ПОВРЕДА ЈЕ ФИЗИЧКА ШТЕТА) (Кевечеш 1998: 139–144).

Дакле, постоје изворни домени који објашњавају највећи део емоционалних концепата, они који објашњавају неке од њих и они који објашњавају појединачне, специфичне емоције. Такође, готово све емоционалне метафоре, наведене од стране аутора, могу се генерализовати, у смислу да постану опште метафоре које ће осликавати и оне концепте који не припадају домену емоција. Међутим, постоје ли изворни домени, тј. појмовне метафоре које су емоционално-специфичне, у смислу да се не могу применити на појаве ван појмовног домена емоција?

На самом крају свог истраживања Кевечеш каже да постоје изворни домени који су ограничени и на једну, специфичну емоцију, и на појмовни домен емоција у целини (в. табелу).

Табела 69.

Емоционално-специфични изворни домени (према Кевечеш 1998)	
љутња	ПРЕСТУП, ФИЗИЧКА СМЕТЊА
страх	ОПАСАН НЕПРИЈАТЕЉ, МУЧИТЕЉ, НАТПРИРОДНО БИЋЕ
срећа	ОДВОЈЕНОСТ ОД ТЛА, ЖИВОТИЊА КОЈА УГОДНО ЖИВИ, ПРИЈАТНА ФИЗИЧКА СЕНЗАЦИЈА
стид	НЕМАЊЕ ОДЕЋЕ, СМАЊЕЊЕ ВЕЛИЧИНЕ, ИСКЉУЧИВАЊЕ СВЕТА

Специфичност изворног домена, према речима аутора, произлази из два основна фактора: *узрока* и *последице* (ефекта) емоције. Наиме, когнитивни механизам који стоји у основи разумевања емоционалног искуства је метонимијски: разумевањем узрока и последица емоција, разумемо и саму емоцију о којој је реч (Кевечеш 1998: 149) (в. табелу).

Табела 70.

Емоционално-специфични изворни домени (према Кевечеш 1998)	
ЕМОЦИЈА ЈЕ УЗРОК ЕМОЦИЈЕ	ЉУТЊА ЈЕ ПРЕСТУП ЉУТЊА ЈЕ ФИЗИЧКА СМЕТЊА СТРАХ ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ СТРАХ ЈЕ МУЧИТЕЉ СТРАХ ЈЕ НАТПРИРОДНО БИЋЕ СРЕЋНА ОСОБА ЈЕ ЖИВОТИЊА КОЈА УГОДНО ЖИВИ СРЕЋА ЈЕ ПРИЈАТНА ФИЗИЧКА СЕНЗАЦИЈА СТИД ЈЕ НЕМАЊЕ ОДЕЋЕ
ЕМОЦИЈА ЈЕ ЕФЕКАТ ЕМОЦИЈЕ	СРЕЋА ЈЕ ОДВОЈЕНОСТ ОД ТЛА СТИД ЈЕ СМАЊЕЊЕ ВЕЛИЧИНЕ ОСОБА КОЈА СЕ СТИДИ ЈЕ МАЛА СТИДЕТИ СЕ ЗНАЧИ ИСКЉУЧИВАТИ СВЕТ

Овде, на крају, долазимо до основног разлога због којег нам је било важно да представимо горенаведено истраживање. Наиме, Кевечеш сматра да човек разуме своја емоционална искуства свдећи их на димензије узрока и последике датих искустава. Оно што је узрок неке емоције (на пример, немање одеће је узрок *стида*), разумемо као саму емоцију (дакле, *стид*), као што и последицу емоције (на пример, скакање горе-доле је ефекат *среће*) разумемо као дату емоцију (дакле, *срећу*). Аутор, заправо, каже да је једино код оних емоција код којих узрок и последица емоције стоје у метонимијској вези са самом емоцијом, можемо говорити о емоционално-специфичним метафорама.

Однос узрока и последице емоционалног искуства препознали смо у основном критеријуму класификације наших емоционалних глагола. Наиме, онда када је у фокусу узрок емоције, глагол је емоционално-активан, а када је у фокусу ефекат (доживљај) емоције, глагол је емоционално-пасиван. То је општа класификација емоционалних глагола. Међутим, сваки од ових глагола садржи емоционалну компоненту било у примарном, било у неком од својих секундарних значења. Секундарна емоционална значења развијена су механизмима појмовних метафора и метонимија, од којих смо многе препознали и у емоционалним метафорама које је Кевечеш пописао и описао у свом раду.

Због тога ће наставак овог поглавља бити посвећен семантичкој анализи секундарних емоционалних значења оних глагола који примарно не означавају емоције. Биће анализирана њихова емоционална значења, са

освртом на примарно значење из којег је развијено и описом механизма појмовних метафора или метонимија које стоје у основи разумевања датог емоционалног значења.

У нашој језичкој грађи препознали смо 99 глагола који секундарно реализују значење емоције: *болети, боловати, буктети, венути, гристи, гристи се, грмети, дражити, дрхтати, жацнути, ждерати, загревати, загревати се, загрејати, загрејати се, закипети, залудети, засенити, заталасати, затрнути, зачарати, изгрести, изједати, изједати се, искидати се, јарити, јарити се, кидати, кидати се, кипети, киселити се, лудовати, љубити, мекшати, мекшати (кога), нагрести, надраживати, надражити, накострешити, накострешити се, нарогушити, нарогушити се, озорчити, озарити, озарити се, освојити, охладити, палити, пећи, пећи се, планути, повредити, повређивати, подражавати, подражити, покиснути, полудети, пољуљати, потмурити се, потресати, потресати се, потрести, потрести се, преврети, прегорети, разбистрити, разбистрити се, разведрити, разведрити се, разјарити, размекшати, размекшати се, распалити, распалити се, смекшати, смекшати (кога), смекшати се, смркнути се, смутити, смутити се, трести, трести се, ублажити, угасити, угрести, уздрмати, уздрмати се, уздрхтати, узнети, узнети се, ујести, ускипети, усковитлати, ускомешати, ускомешати се, усталасати, усталасати се, хладити и хладити се.*

Ако се вратимо на класификацију емоционалних глагола засновану на значењима примарних емоција *радости, туге, страха* и *љутње*, приметимо да се у свакој од њих могу препознати глаголи чија се секундарна значења могу довести у везу са различитим аспектима појмовног домена емоција. У наставку рада грађу ћемо представити тако што ће основна класификација бити заснована на подели глагола према томе коју примарну емоцију осликавају њихова значења, а у оквиру сваке од њих, емоционално-активни и емоционално-пасивни глаголи посматраће се посебно.

4.2.1.2.1. Глаголи са секундарним значењем *радости*

У нашој језичкој грађи препознали смо 27 глагола чија секундарна значења осликавају стања или процесе који су у вези са емоцијом *радости*.

4.2.1.2.1.1. Емоционално-активни глаголи са секундарним значењем *радости*

Прву подгрупу чини 14 глагола којима се означава узрочно-последичан процес изазивања *радости* или трансформације неке непријатне емоције у емоцију са позитивном емоционалном вредношћу. То су наши емоционално-активни глагол – *ка другоме*, али је код њих, у овом случају, емоционалност секундарно реализована. Пре него што пређемо на анализу датих глагола, табеларно ћемо приказати примарна значења сваког од њих, а затим и одговарајуће секундарно значење у којем смо препознали емоционалну компоненту (в. табелу).

Табела 71.

Глаголи са секундарним значењем <i>радости</i> (емоционално-активни)	
загревати	1. 1. чинити топлим, топлијим, доводити до више температуре; чинити да се не осећа студен, штитити од хладноће. — Са ... плавог неба весело трепераху широки зраци пролетњег сунца као златна, топла крила, загревајући хладну и влажну земљу (Јакш. М. 2, 45). 2. фиг. а. пријатно узбуђивати, испуњавати осећањем тоpline. — Омилела ми је молитва јер ми душу загрева (Нуш. 12, 79).
загрејати	1. 1. а. учинити топлим, топлијим, довести до повећане температуре; сузбити осећај хладноће, испунити осећајем тоpline у телу. — Немојте јести ... кад сте загрејани и уморени ходом (Пел. 1, 270). 2. фиг. а. испунити топлим, пријатним осећањем, узбудити. — Загреја ме за час нада, али је она уништи својим одговором (БК 1898, 761).
залудети	1. 1. а. изгубити разум, полудети; изгубити способност нормалног реаговања, понашања, побрљавити. — Ко попије такве ракије чашу-две ... тако залуди, да не уме уста да нађе (Петровић М., Здр. 1906, 375). 2. б. занети јако, до безумља, опчинити, очарати, освојити. — Она се смеје и сама га посматра погледом који ће још више залудети сиромашног младића (Конф. 3, 140).
засенити	1. 1. а. заклонити какав извор светлости тако да се не види, да му се смањи могућност осветљавања, замрачити. — Претрчавају [опасан простор] у кратким размацима кад мрежасте облачићи <u>засене</u> за тренут месечеву зраку (Крст. А. 2, 488). 2. б. опсени, опчинити; обманути, заварати. — <u>Засењен</u> љупкошћу свих тих љубазних младића ... могао је само да им се диви (Јов. Милош 1, 382)

зачарати

1. а. *подврћи, изложити (некога, нешто) дејству чаролија, мађија, омађијати.* — Осам коња убише већ под њим, ну он се не да застрашити ... „Не има сумње — да је зачаран!“ говораху и Махмудови и босански војници (Том. Е. 2, 259).

1. б. *занети јако, опчинити, очарати, потпуно освојити.* — Стака бијаше ... љепотом зачарала све сеоцке момке (Врч. 2, 169).

мекшати (кога)

1. 1. а. *чинити мекшим, омекшавати.* — Млака јужина мекша и влажи лишће маслине (Ћип. 2, 193).

1. б. *чинити попустљивијим, блажим, нежнијим, разнежавати.* — Иако их није увијек разумијевао, оне су у њега полако нешто мекшале и сагибале (Назор 14, 538).

озарити

1. 1. а. *обасути светлошћу, обасјати, осветлити, ожарити.* — Његово бледо лице било је откривено, како би га последњи пут сунце озарило (Бог. 1, 44).

2. фиг. а. *учинити ведрим, расположеним, срећним, развеселити, разведрити.* — Онда одједном као да га је озарила нека мисао, очи му чудно засјају и осмијех му се разлије по лицу (Мар. Р. 4, 107).

освојити

1. 1. а. *заузети војном силом.* — Космај [су] ... Аустријанци освојили на препад (Јак. С., РМС).

1. в. *задобити нечију љубав (пријатељство, наклоност и сл.): ~ публику, ~ читаоце.* — На јуриш [је] освојио симпатије младе вјеренице (Том. Е., РМС).

разбистрити

1. 1. *учинити бистрим, прозирним; учинити сјајним, испунити сјајем, живошћу.* — Па сам се обукла и оруменила, опалила косу на сунцу и разбистрила очи (Бег. М., РМС).

3. *ослободити лошег расположења, разонодити, разведрити.* — Мишљах најприје да околица ништа што би те разбистрило не пружа (Јурк. Ј., РМС).

разведрити

1. 1. а. *растерати облаке, донети ведрину; учинити ведрим.* — Овај ће вјетар разведрити (Вук, Рј., РМС).

2. фиг. а. *испунити некога ведрином, добрим расположењем, озарити радошћу, разгалити; ослободити смркнутости.* — Овако чаврљање с дјететом разведри човјека угодније неголи да чита најшаљивије новине (Коз. Ј., РМС).

размекшати

1. 1. *учинити меким (гњечећи, грејући, потапајући у течност и сл.).*

2. *ублажити, разнежити, одобровољити.* — Из душе [му је] говорио па му је то толико размекшало срце (Мул., РМС).

смекшати

1. 1. *начинити мекшим или меким.* — Извади цигарету, смекша је међу прстима (ЛМС 1951, РМС).

2. фиг. а. *учинити мање суровим, строгим; учинити осетљивим, ганути.* — Смекшај камено срце моје снахе (Павич. 2, РМС).

ублажити

1. 1. *учинити благим, блажим нешто оштро, силно, сурово, ослабити оштрину, снагу чега.* — Нема шта да ... ублажи жегу и цичу (Год. Б. 1, РМС).

2. *учинити попустљивим, благим, смекшати, умилостивити.* — Учителју ... пође за руком ублажити и умекшати ... охоле госпојице (Ивак., РМС).

узнети

1. 1. *подићи, дићи; попети.* — [Ноге] су ме данас узнеле на тако висок брег (Нен. Љ., РМС).

3. фиг. занети, одушевити. — Из њезиних ријечи увјерио [се] да је то наображена дјевојка ... што га још више за њу узнесе (Ђал., РМС).

Сви горенаведени глаголи, који секундарно означавају емоцију, имају одређена примарна значења која нису у вези са појмовним доменом емоција, већ означавају појаве или процесе који се тичу различитих аспеката наше физичке реалности. Разлог томе лежи у чињеници да се неопипљиви, апстрактни домени, какав је и домен *емоција*, најчешће и најлакше описују речима које означавају ентитете који припадају физички опипљивом свету. Да бисмо разумели механизме који омогућавају развој секундарних емоционалних значења, у наставку ћемо приказати однос примарног и секундарних значења емоционално-активних глагола којима се означавају емоције које припадају домену *радости*, а затим ћемо дати преглед основних појмовних метафора које стоје у основи развоја вишезначности ових глагола.

Примарна значења глагола *загревати* и *загрејати* у вези су са физичким процесом пораста температуре. Један од аспеката јесте и телесна температура људског тела. Када је човек узбуђен, долази до промена у организму које као последицу имају пораст телесне топлоте. Датим глаголима означава се узрочан процес изазивања у другоме пријатних осећања која се манифестују унутрашњом топлотом тела доживљавача. Прво што препознајемо јесте опште метонимијско правило које гласи: ФИЗИОЛОШКЕ ПОСЛЕДИЦЕ ЕМОЦИЈЕ СУ САМА ЕМОЦИЈА. На основу овог, општег принципа развијају се бројне метафоре, од којих у случају наших глагола *загревати* и *загрејати* препознајемо механизам појмовне метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ (*узбуђеност, одушевљеност, занесеност*).

Примарно значење глагола *засенити* у вези је са физичким заклањањем извора светлости, тј. стављањем неког застора или препреке која ће онемогућити продирање светла. Из датог значења развијено је значење онемогућавања исправног, објективног расуђивања. Према Речнику САНУ дато значење може се односити на изазивање непријатног (*засенити* = обманути) или пријатног осећања (*засенити* = опчинити). У случају

глагола *засенити* препознајемо механизам појмовне метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА ЈАСНОЋА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА НЕЈАСНОЋА.

Примарно значење глагола *залудети*, заправо је емоционално-*пасивно*, јер означава унутрашњу психичку промену субјекта којом он губи способност исправног, рационалног промишљања, реаговања и понашања. Из датог значења развијено је емоционално-*активно* значење *изазивања* у другој опчињености, занесености, заљубљености. Овде препознајемо дејство метафоре која има обрнути правац у односу на претходну ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА И(ЛИ) КОГНИТИВНА НЕЈАСНОЋА. Исти механизам препознајемо и у развоју секундарног значења глагола *зачарати* (кога), где се примарно значење *излагања (кога) дејству магије*, што за последицу има губитак способности разумног понашања, преноси на ново значење *изазивања* (у коме) очараности, занесености, заслепљености.

Примарна значења глагола *мекшати*, *смекшати*, *размекшати* и *ублажити* у вези су са процесима физичког деловања на објекат који, под различитим утицајима (гњечењем, грејањем, трењем, разблаживањем и сл.) постаје мекши, нежнији, крхкији. Оно што постаје физички мекше, истовремено постаје нежно, слабашно, осетљиво. Из овог значења развијено је значење делања којим одређени објекат (у овом значењу искључиво човек) постаје емоционално мекши, дакле нежнији, попустљивији, блажи и осетљивији. У примерима глагола *мекшати*, *смекшати*, *размекшати* и *ублажити* препознајемо механизам појмовне метафоре НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТВРДОЋА, ПРИЈАТНОСТ ЈЕ МЕКОЋА.

Примарна значења глагола *озарити* и *разведрити* у вези су са процесима физичког осветљавања, деловањем сунца које доноси ведрину, које тера облаке. Из овог значења развијено је значење *изазивања* доброг расположења, које настаје као последица уклањања лоших мисли (*туге, страха, љутње*), односно уношења у мисли светлости, бистрине, ведрине. У примерима глагола *озарити* и *разведрити* препознајемо механизам појмовне метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ СВЕТЛОСТ, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТАМА.

Примарно значење глагола *освојити* у вези је са конкретном победом на бојном пољу, освајањем туђе територије, добијањем рата. Из датог значења изведено је значење придобијања, освајања нечије наклоности, симпатија, *љубави*. Овде препознајемо примарну метафору ЉУБАВ ЈЕ ПОБЕДА (НАГРАДА).

Примарно значење глагола *узнети* односи се на процес физичког дизања, подизања објекта, његовим одвајањем од тла и уздицањем увис. Из датог значења изведено је значење изазивања *емоционалног* подизања, буђења, устајања. Оно што човека подиже, узноси, чини га ведрим, радосним, расположеним. Овде препознајемо механизам појмовне метафоре ПРИЈАТНО ЈЕ ГОРЕ, НЕПРИЈАТНО ЈЕ ДОЛЕ.

4.2.1.2.1.2. Емоционално-пасивни глаголи са секундарним значењем *радости*

Другу подгрупу чини 13 глагола којима се означава унутрашње, емоционално стање субјекта који осећа *радост*. То су емоционално-пасивни глаголи код којих је емоционалност секундарно реализована. Пре него што пређемо на анализу датих глагола, табеларно ћемо приказати примарна значења сваког од њих, а затим и одговарајуће секундарно значење које садржи компоненту емоционалности (в. табелу).

Табела 72.

Глаголи са секундарним значењем <i>радости</i> (емоционално-пасивни)	
загревати се	
<p>П. ~ се 1. а. <i>добијати вишу температуру, постајати топлији; постизати, одржавати потребну телесну температуру и осећај топлоте, бранити се од хладноће.</i> — Купањем се не само чисти кожа и јача, него се и тело загрева (Миодр. 4, 91).</p> <p>2. фиг. а. <i>узбуђивати се, падати у ватру; пунити се жара, одушевљења, узбуђења.</i> — А поп Која се све више жестио и загревао (Сек. 2, 218).</p>	
загрејати се	
<p>П. ~ се 1. а. <i>добити вишу температуру, постати топлији; осетити топлину у телу.</i> — Легао је на камење које се било већ загријало ... и пуштао да га грију сунчеви траци (Шег. 2, 128).</p> <p>2. фиг. а. <i>разгневити се, пасти у ватру.</i> — Могу да оћуте и да отрпе мање увреде и неће се загрејати и запалити за сваку ситницу (Цвиј. 7, 107). б. <i>заинтересовати се, одушевити се, занети се нечим.</i> — Мисао саопћих својим друговима, и ... они се листом загријаше за њу (Бук. 1, 170).</p>	

лудовати

- 1.** *правити лудости, глупости, понашати се неразумно, неразборито.* — Нема сумње, има овде чека недеља, кад и паметни лудују (Јевт. 1, 49).
2. (за неким, нечим) *осећати страст према некоме или нечему, јако волети, обожавати некога или нешто.* — Напокон увидјех, да удова за тобом лудује (Кум. 1, 118).

полудети

- 1.** *постати луд.* — Наскоро [је] полудео и обесио се (Нен. Љ., РМС). [Сјетио се] њезине полудјеле мајке (Матош, РМС).
2. (за ким, за чим) *силно, јако зажелети, заволети.* — Женскиње кад кога заволе, полуде за њим (Весел., РМС). Хоће да полуди за пјесмом и свирком (Ивак., РМС).

љубити

- I. 1.** (некога, (у) нешто) *притискати, дотицати некога (нешто) уснама, давати пољубац, пољупце (обично у љубави, као израз поштовања, уз поздрав приликом сусрета, испраштања и др.), целивати.* — Рашири руке, па је стане грлити и љубити: „Благо мени кад си ми дошла!” (НПр Вук, 176).
3. (некога) **а.** *осећати, гајити љубав према некоме, обасипати љубављу, нежношћу и сл., волети.* — Ваш је отац једна племенита душа: љубите га, драги пријатељу, што више можете (Цар 7, 221).

мекшати

- I. 1. а.** *чинити мекшим, омекшавати.* — Дадосе му златну бочицу са уљем које кожу мекша (Ђурић Мил. 1, 69).
2. б. *постајати попустљивији, блажи, нежнији, разнежавати се.* — Раде гледајући у пламен мекша ... и наједном учини му се да се безразложно срди: газда ће бити бољи (Ћип. 3, 158).

озарити се

- II. ~ се 1. а.** *јако се загрејати, усијати се, зажарити се.* — Главно [је] да писац своју основну мисао с нарочитом љубављу обради и тако дуго на наковњу држи, док се сва не озари ... као нека драгоценост ... ковина (Цар 6, 12).
2. а. *препустити се ведром, веселом расположењу, осећању, обрадовати се.* — Зрочно казује Поп, реч му је као песма као напитак да се озари душа (Наст. 1, 113).

разбистрити се

- II. ~ се 1.** *постати бистар, прозиран (о води, пићу и сл.).*
2. б. *ослободити се смркнутости, намргођености, постати ведрији.* — Запитао је он кад јој се чело разбистрило (Радић Д., РМС). **г.** *ослободити се збрканости, пометености, постати срећен, способан за расуђивање.* — Соји се развезао језик и разбистрио ум (Топ., РМС).

разведрити се

- II. ~ се 1.** (са субјектом небо, време или безл.) *ослободити се облака, магле и сл., постати ведар (ведро).*
2. фиг. *испунити се добрим расположењем, разгалити се; ослободити се смркнутости.* — Бошко се разведри и весело га погледа (Ћор. С., РМС).

размекшати се

- II. ~ се 1.** *постати мек, омекшати.* — Кад се хартија мало размекша, он је попије с водом (Нен. Љ., РМС).
2. а. *постати благ, разнежити се, одобрвољити се.* — Сва би се ... размекшала, а сузе би јој се ... скотрљале по образима (Ивак., РМС).

смекшати

- I. 1.** *начинити мекшим или меким.* — Извади цигарету, смекша је међу прстима (ЈМС 1951, РМС).
2. б. *не бити више љут, попустити.* — У том би и бабо смекшао, поручио би по те (Огр. 1, РМС).

смекшати се

- II. ~ се 1.** *постати мек или мекши.* — Наилазили [су] и на човечје кости ... које су се смекшале од влаге (Шов. 1, РМС).
2. *фиг. изгубити оштрину; разнежити се, бити ганут, дирнут.* — Ја се сав смекшао ... па хоћу да му приђем руци (Андрић, РМС).

узнети се

II. ~ се 1. *дићи се, винути се, понети се.* — Налик на галеба он се узнесе (М—И, РМС).
4. *фиг. одушевити се, занети се.* — Он се узнесе овом чистоћом душе и невиношћу срца (Ђал., РМС).

Примарно значење глагола *загревати се, загрејати се* у вези је са физичким процесом пораста температуре. Један од аспеката јесте и телесна температура људског тела. Човек може бити пријатно и непријатно узбуђен. У оба случаја, једна од основних промена које се у организму дешавају, у вези је са порастом топлоте тела. Због тога, у случају глагола *загревати се, загрејати се* препознајемо механизам двеју појмовних метафора, једне која има позитивну емоционалну вредност: ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ (*узбуђеност, одушевљеност, занесеност*) и друге која има негативну емоционалну вредност НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ (*гнев, љутња, немир*).

Примарна значења глагола *лудовати* и *полудети* (за ким) у вези су са понашањем које је специфично за особе оболеле од болести лудила. Оно што дату болест карактерише јесте одсуство рационалног мишљења, непромишљеност, неразумност. Међутим из датих примарних значења развијена су значења специфичног понашања које је својствено ономе ко осећа (према другоме) велику *љубав, страст, опчињеност*. Онај који је заљубљен, занесен другим, понаша се као да је *луд од љубави*. У датим значењима препознајемо општу метафору ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА (КОГНИТИВНА) НЕЈАСНОЋА, али и емоционалну метафору ЉУБАВ ЈЕ ЛУДИЛО.

Примарна значења глагола *мекшати, смекшати, смекшати се* и *размекшати се* у вези су са процесима физичког деловања на објекат који, под различитим утицајима (гњечењем, грејањем, трењем и сл.) постаје мекши. Оно што постаје физички мекше, истовремено постаје и осетљивије. Из овог значења развијено је значење унутрашње промене којом човек постаје емоционално мекши, дакле блажи и осетљивији. У примерима глагола *мекшати, смекшати, смекшати се* и *размекшати се* препознајемо механизам појмовне метафоре НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТВРДОЋА, ПРИЈАТНОСТ ЈЕ МЕКОЋА.

Примарна значења глагола *озарити се*, *разведрити се* у вези су са процесима физичког осветљавања, деловањем сунца које доноси светлост и ведрину. На пољу људских осећања *светлост* има значење пријатности, ведрине, доброг расположења. У том смислу је из примарног значења развијено значење *постати* радостан, ведар, односно *имати* пријатне емоције. У примерима глагола *озарити се* и *разведрити се* препознајемо механизам појмовне метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ СВЕТЛОСТ, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТАМА.

Примарно значење глагола *разбистрити се* у вези је са физичким својствима воде, односно течности. Бистра вода је прозирна и чиста. Када је нерасположен, љут или тужан човек је смркнут и намргођен. Дате физичке карактеристике обично су последица унутрашње, мисаоне збрканости, пометености. Када се дате мисли *разбистре*, човеку постаје пријатније. Због тога у примеру глагола *разбистрити се* препознајемо механизам појмовне метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА ЈАСНОЋА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА НЕЈАСНОЋА.

Примарно значење глагола *љубити* у вези је са физичким поступком прислањања усана на лице или тело другог, при чему дати поступак има значење *љубави*, *поштовања*. Из њега је развијено значење *осећања* љубави (према коме) или *поштовања* (другог). У примеру глагола *љубити* препознајемо механизам појмовне метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ПРИЈАТАН ФИЗИЧКИ КОНТАКТ.

Примарно значење глагола *узнети се* у вези је са физичким дизањем, подизањем објекта, његовим одвајањем од тла и уздизањем увис. Из датог значења изведено је значење унутрашњег (емоционалног) подизања, буђења, устајања. Када је човек ведар, радостан, расположен, има осећај као да је уздигнут, да је одвојен од тла, а када је тужан, љут или нерасположен, има осећај као да га *нешто* вуче доле. Због тога у примеру глагола *узнети се* препознајемо механизам појмовне метафоре ПРИЈАТНО ЈЕ ГОРЕ, НЕПРИЈАТНО ЈЕ ДОЛЕ.

4.2.1.2.1.3. Преглед основних појмовних метафора (*радост*)

Табела 73.

Преглед основних појмовних метафора (<i>радост</i>)	
<i>засенити</i> (кога) <i>разбистрити се</i> <i>залудети, зачарати</i> (кога), <i>лудовати, полудети</i> (за ким)	ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА ЈАСНОЋА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА НЕЈАСНОЋА ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА (КОГНИТИВНА) НЕЈАСНОЋА ЉУБАВ ЈЕ ЛУДИЛО
<i>мекшати</i> (кога), <i>смекшати</i> (кога), <i>размекшати</i> (кога), <i>ублажити</i> (кога), <i>мекшати, смекшати, смекшати се,</i> <i>размекшати се</i>	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТВРДОЋА, ПРИЈАТНОСТ ЈЕ МЕКОЋА
<i>озарити</i> (кога), <i>разведрити</i> (кога), <i>озарити се, разведрити се</i>	ПРИЈАТНОСТ ЈЕ СВЕТЛОСТ, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТАМА
<i>загревати</i> (кога), <i>загревати се</i> <i>загрејати</i> (кога), <i>загрејати се</i>	ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ
<i>љубити</i>	ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ПРИЈАТАН ФИЗИЧКИ КОНТАКТ
<i>узнети</i> (кога), <i>узнети се</i>	ПРИЈАТНО ЈЕ ГОРЕ, НЕПРИЈАТНО ЈЕ ДОЛЕ
<i>освојити</i> (кога)	ЉУБАВ ЈЕ ПОБЕДА (НАГРАДА)

4.2.1.2.2. Глаголи са секундарним значењем *туге, страха* и *љутње*

Глаголи који означавају емоције *туге, страха* и *љутње* припадају класи глагола који имају негативну емоционалну вредност. Анализа њихових секундарних значења показале, што ћемо видети у наставку рада, да се реакције доживљавача емоције некада не могу свести на једну, изоловану емоцију, већ да су у питању емоционална стања која представљају спој двеју или више емоционалних квалитета. На пример, глаголи *грести, угрести, изједати* (кога) изазивају у доживљавачу емоцију која се налази на граници између *туге* и *љутње*, глаголи *потрести, пољуљати, уздрмати* и сл. изазивају осећање *немира*, које може бити комбинација *страха* и *туге* или *страх* различитог интензитета. Будући да се три примарне емоције често преклапају, јављајући се као симултана

реакција, развој њихових секундарних значења посматрали смо истовремено, правећи обавезну разлику између емоционално-активних и емоционално-пасивних глагола.

4.2.1.2.2.1. Емоционално-активни глаголи са секундарним значењем *туге, страха* и *љутње*

Табела 74.

Глаголи са секундарним значењем <i>љутње</i> (емоционално-активни)	
дражити	
1. 1.	<i>доводити у стање појачане осетљивости; изазивати промене на ткиву, нагризати, надраживати.</i> — Јела, која су јако зачињена, много драже желудац (Пел. 1, 173).
3. б.	<i>љутити, изазивати; нарушавају нечије спокојство, узнемиравати.</i> — Царске чете отпочеше да драже, плачкају и малтретирају становнике окупираних земље (Чок. 2, 27).
надражити (надраживати)	
5.	<i>изазвати, наљутити, расрдити, ражестити.</i> — Чисто подругљиво упиташе ме: да ли ђаке на американским колеџима занимају напредне идеје? То ме надражи, те одговорих (Пуп. 1, 162).
подражити (подражавати)	
2. а.	<i>дражећи подбости, подстаћи, подстрекнути на што, намерно раздражити.</i> — Ево се свађају ... а ми их подражимо брже (М—И, РМС).
залудети	
1. 1. а.	<i>изгубити разум, полудети; изгубити способност нормалног реаговања, понашања, побрљавити.</i> — Ко попије такве ракије чашу-две ... тако залуди, да не уме уста да нађе (Петровић М., Здр. 1906, 375).
2. в.	<i>навести на погрешан пут, заслепити, обманути.</i> — Ухо цијеле Данске залудили су грдно лажном причом о мојој смрти (Богд. Мил. 4, 57).
зачарати	
1. а.	<i>подврћи, изложити (некога, нешто) дејству чаролија, мађија, омађијати.</i> — Осам коња убише већ под њим, ну он се не да застрашити ... „Не има сумње — да је зачаран!" говораху и Махмудови и босански војници (Том. Е. 2, 259).
1. б.	<i>завести, заслепити, обманути.</i> — Радници тку прекрасно платно, а облаче се у дроње ... они су масовно зачарани такође некаквом нарочитом глупошћу (Ђил., М. Горки, Дело Артамонових, Бгд. 1949, 227).
јарити	
1. 1.	<i>распаљивати подстицати (ватру).</i> — Скупљене око комина ... јариле су ватру (Божих 3, 75).
2. б.	<i>гневити, љутити.</i> — Свијете, свијете ... дуго ме не јари (Вел. 1, 7).
разјарити	
1. 1.	<i>подстаћи да се разбукти, распалити (ватру).</i> — Запалио [је] ... шибицу да разјари ватру ... цигаре (Крл., РМС).
2.	<i>довести у стање јарости, гнева, разбеснети.</i> — Та ... примедба потпуно разјари старицу (Андрић, РМС).
накострешити	
1. 1. а.	<i>уздићи, најежити (длаку, перје, бодље и сл.).</i> — Псето ... накостреши длаку, и поче се спремати за скок (Вила 1868, 278).
3.	<i>фиг. (некога) изазвати (нечију) љутњу, гнев, подстаћи на свађу, борбу.</i> — Прошлост је

показала да плашење наших народа има обратан дејство. Оно само још више нацостреши наше људе (Тито, Пол. 1950, 13698/2).

нарогушити

1. 1. а. (перје, длаку и сл.) *надићи, усправити тако да стриши, најежити, нацострешити.* — Квртну папагаја прстом у кљун, овај одједном рашири крила, нарогуши преостало перје (Петр. В. 11, 135).

2. *фиг. изазвати код некога љутито, одбојно расположење, разгневити, расрдити.* — Дуел је нарогушио председника Марића (Божић 2, 106).

огорчити

1. 1. а. *учинити горким, дати (нечему) горак укус, загорчити.* — При калању рибе случајно жуч расећи; те тако целу рибу огорчити (Бачка, Радон. Н.).

3. *испунити (некога) огорчењем, горчином, јако разљутити, озлоједити.* — Ирена све се њежи и мази око Соларића, а то може Сабину разгневити и огорчити (Кум. 1, 39).

Примарна значења глагола *дражити, надражити* и *подражити* у вези су са физичким променама које настају на ткиву, кожи, њиховим механичким повређивањем. Делови ткива који су били изложени повредама постају осетљиви и болни. Секундарна значења датих глагола развијена су механизмима појмовне метафоре: НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ (ОНАЈ КО ОСЕЋА ЕМОЦИОНАЛНУ НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕСТЕ ОНАЈ КО ОСЕЋА ТЕЛЕСНУ НЕПРИЈАТНОСТ).

Примарно значење глагола *залудети* означава унутрашњу психичку промену субјекта којом он губи способност исправног реаговања и понашања. Из датог значења развијено је емоционално-активно значење *навођења* (другога) на погрешан пут, његовог *обмањивања*. Такође, примарно значење глагола *зачарати* (кога) у вези је са *излагањем* (кога) *дејству магије*, што као последицу има губитак способности разумног понашања, а који секундарно развија значење *заслепљивања, обмањивања* (другога). У датим примерима препознајемо механизам појмовне метафоре НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА И(ЛИ) КОГНИТИВНА НЕЈАСНОЋА.

Примарна значења глагола *јарити* и *разјарити* у вези су са паљењем ватре, тј. процесом интензивирања пламена, односно распаљивања. Секундарна значења датих глагола која су у вези са изазивањем осећања *љутње, беса* или *гнева* добијена су механизмом опште појмовне метафоре НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА, у оквиру које препознајемо емоционалну метафору ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА.

Примарна значења глагола *накострешити* и *нарогушити* у вези су са физичким померањем, тј. подизањем длаке, перја, бодљи (код животиња), затим косе или длаке (код човека), а из њих су изведена секундарна значења изазивања (у некоме) *љутње, гнева, јарости*. Када је животиња спремна да нападне, када је бесна, она накостреши своју длаку. Када је код човека изазван бес или раздраженост, он такође може имати осећај накострешености. У овим примерима препознајемо метонимијски пренос који гласи: ФИЗИЧКЕ И ФИЗИОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ ИЗАЗВАНЕ ЕМОЦИЈОМ СУ САМА ЕМОЦИЈА.

Примарно значење глагола *огорчити* у вези је са процесом изазивања горчине, тј. горког укуса (у нечему). Горак укус је, такође, у вези са појмом жучи, док је жуч у вези са емоцијом *љутње*. Наивна слика света нам каже да ономе ко је љут проради жуч, а када се то деси, човек осећа горак укус у устима. У том смислу, глагол *огорчити* (некога) добија секундарно значење изазивања *љутње* или *беса* у другоме, такође механизмом општег метонимијског принципа ФИЗИОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ ИЗАЗВАНЕ ЕМОЦИЈОМ СУ САМА ЕМОЦИЈА.

Табела 75.

Глаголи са секундарним значењем <i>туге (душевног бола)</i> (емоционално-активни)	
кидати	
<p>1. 1. а. <i>наглим покретима раздвајати, растављати, делити у комаде, делове неку чврсту целину, раздирати, тргати, цепати; распарчавати, комадати.</i> — Кидам и цепам све са себе (Вас. Д. 3, 24).</p>	
<p>3. (некога) фиг. а. <i>наносити, задавати некоме велики бол (физички или психички), мучити, морити, раздирати.</i> — Узбуђен, немиран, кида ме бол (Ћип. 8, 302).</p>	
пећи	
<p>1. 1. а. <i>спремати, припремати храну за јело сувим грејањем на ватри, на жару, на ражњу или роштиљу, у пећи или држећи у чему на ватри:</i> ~ рибу, ~ кромпир, ~ кукуруз, ~ месо, ~ пиле, ~ хлеб.</p>	
<p>4. г. фиг. <i>причињавати душевне, моралне муке, патње, грести, мучити.</i> — Рекла му је да га презире, и та га је ријеч пакла (Том. Е., РМС).</p>	
повредити (повређивати)	
<p>1. а. <i>изазвати бол, рану, оледити.</i> — Полако ... пипкаху пред собом ногом како не би повриједили ... рањенога друга (Косор, РМС).</p>	
<p>1. б. <i>нанети душевни бол, увредити.</i> — Тај нови уставни грађанин, који је повређен до дна душе, осећа се преварен у свом животу (Ад., РМС).</p>	
угристи	
<p>1. 1. а. <i>захвативши што зубима направити рану, оставити траг; зарити зубе у некога, ујести:</i> ~ јабуку, ~ за руку. — Угривши брк слушао је ... разговор смркнута држања (Крањч. Стј., РМС).</p>	

2. *фиг. добацити пакосну: заједљиву реч, пецнути, боцнути.* — Не би пропустио ниједну прилику гдје би могао да угризе бискупа (Новак Вј., РМС).

ујести

1. 1. *загрести, убости зубом, рилицом и сл., направити повреду зубима, рилицом и сл. тако да остане траг, рана.* — Пчеле се узнемириле, али га ниједна не уједе (ВУС 1970, РМС).

3. *фиг. увредити, пецнути.* — Казао сам му да се гадим трговине, и то га је најљуће ујело (Вучо 1, РМС).

грести

1. 1. а. *зубима дробити, мрвити, раскидати, откидати; жвакати.* — У авлији ... стојала је кобила гризући нешто сијена (Ћоп. 2, 101).

1. б. б) *мучити прекорима, секирати, једити; врећати, злостављати.* — Ако је човек у солдатији, снаја ... мора, како свекар и свекрва оће, јер ако не буде, како је њима воља, тешко њој. Онда је јадницу гризу, да не зна сирота, што ће (Оток, Ловрет., ЗНЖ 2, 351).

изгрести

1. 1. а. *гризући иситнити, оштетити, уништити.* — Држећи у рукама лук и окрећући га, загледаше га са сваке стране, да га није жижак изгризао док њега није било код куће (Пап. 2, 246).

3. *учинити да неко пати, да осећа душевну муку, измучити, изморити.* — Ха, што си тако проблиједила? Погледај се у зрцалу: сву те је савјест изгризла (Лис. 1, 9).

нагрести

1. 1. а. *загризањем начети, мало загрести.* — Стоји сам крај прозора у бифеу, са празном чашом од пива у једној и нагриженим сендвичем у другој руци (Ћос. Б. 3, 390).

3. *фиг. учинити непокојним, узнемирити, онеспокојити.* — Сумња му је нагризла срце (Кнеж. Б. 3, 164).

изједати

1. 1. *јести полагано, натенане.* — Миш до миша се скупио ... онај ситни кућни ... и онај пољски што изједа жита (Симић Н., ХК 17, 37).

3. *фиг. б. мучити, морити, сатирати.* — Старце је очевидно изједала мисао на сину [сина] (Новак Вј. 2, 200).

Посебну групу емоционалних глагола којима се означава узроковање емоција које припадају домену *туге* јесу глаголи тзв. *метафоричних трансформација* – које обухватају секундарна, фигуративна значења глагола *грести, нагрести, изгрести, угрести, ујести, кидати* и *изједати*. Значења датих глагола развијају се механизмом емоционалне метафоре – ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА.

Емоције и психолошка стања уопште, рекли смо, спадају у апстрактна људска искуства. Да би се разумели такви, апстрактни ентитети човек се служи елементима свог опипљивог, физичког искуства и предметне стварности. Глаголи типа *грести, угрести, кидати, ујести* и сл. означавају конкретно жвакање хране, кидање и уједање меса, распарчавање објекта зубима, наглим покретима руку и сл. Будући да храна и људско тело

представљају објекте који су најближи човековом свакодневном искуству, на основу њих се емоције, посредно, свде на физички опипљиве ентитете, како би се на тај начин лакше могле описати. У том смислу се емоционална бол, појмовном метафором, разуме као *физичка деструкција* или *физички деструктивно* понашање. Секундарне, метафоричне реализације глагола *грести*, *угрести*, *искидати*, *кидати*, *ујести* и сл. означавају метафоричне процесе *дробљења*, *уједања*, *кидања*, *жвакања*, *растављања*, *раздирања* људске душе, срца, тела, односно наношења душевног, психолошког бола – ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА БОЛ.

Примарно значење глагола *пећи* у вези је са мењањем физичких својстава предмета (обично хране) његовим излагањем високим температурама, тј. ватри. Секундарно значење датог глагола означава процес изазивања (у другоме) душевне патње, бола, тј. мучења. У датом случају препознајемо дејство појмовне метафоре НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА (ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА).

Примарно значење глагола *повредити* у вези је са физичким изазивањем повреда или рана (независно од начина њиховог наношења). Резултат датог процеса јесте телесна бол. У секундарном значењу *изазивања душевног бола*, *туге*, *патње* препознајемо појмовну метафору ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА БОЛ.

Табела 76.

Глаголи са секундарним значењем <i>узнемирености</i> (емоционално-активни)	
потрести (потресати)	
<p>1. 1. а. <i>учинити да се ко или што у брзим, кратким. покретима покрене неколико пута тамо амо, горе-доле, заљуљати, зањихати, затрести, почети трести.</i> — Прије лежају ... а затим немилосно потресе млађег [брата] (Јал., РМС).</p> <p>2. <i>јако узбудити, дирнути, изазвати снажан утисак, узнемирити.</i> — [Толстојева смрт] је својом драматичношћу дубоко потресла цијели цивилизирани свијет (Република 1946, РМС).</p>	
смутити	
<p>1. 1. <i>учинити мутним, замутити (воду).</i> — Слегла [се] у језеро бујица, воду му смутила (Љуб., РМС).</p> <p>3. а. <i>изазвати узбуђеност, узрујаност, пометеност, збрку, довести у стање збуњености, пометености.</i> — Иву та вијест још у цркви смути (Ћип., РМС).</p>	
заталасати	
<p>1. 1. <i>изазвати таласање неке течности, жита и сл., покренути на таласање, узбуркати.</i> — Ветрови су јако заталасали море па нисмо могли испловити (Ред.)</p>	

<p>2. б. <i>изазвати немир, узнемирити, узрујати, узбудити.</i> — У кући сеоског пастора налазила се млада девојка која је ... заталасала душу Гетеову (Живој. 2, XXXIX).</p>
<p style="text-align: center;">усковитлати</p> <p>I. 1. <i>почети ковитлати, снажно вртети у кругу, у ковитлац.</i> — Ветар усковитла прашину (Ред., РМС).</p> <p>2. <i>фиг. изазвати немир, узбуђење, узбуркати се, усталасати се.</i> — Шта би нас опет снашло ако би се усковитлале зле страсти и моралне наказности? (НИН 1970, РМС).</p>
<p style="text-align: center;">ускомешати</p> <p>I. 1. <i>начинити покрете у разним правцима, немирно покренути.</i> — [Свекар] одмах ускомеша по ... поду омршале краке (Радић Д., РМС).</p> <p>2. <i>изазвати комешање, немир; узнемирити, узбудити.</i> — Вест о томе убиству ускомешала је сељаке (Баран., РМС).</p>
<p style="text-align: center;">усталасати</p> <p>I. 1. <i>изазвати таласање неке течности, жита и сл., заталасати, узбуркати.</i> — Бура је усталасала море (Уј. Т., РМС).</p> <p>2. <i>фиг. изазвати комешање (у народу, друштву); ускомешати; пробудити, узнемирити, узбудити.</i> — Немир и жеље ... јој ... жарки љетни дан усталасао у души (Шим., РМС).</p>
<p style="text-align: center;">пољуљати</p> <p>I. 1. <i>у краћем временском размаку извршити љуљање, ритмичко кретале с једне стране према другој или одозго на доле и у супротном правцу.</i> — Отрага је иза ње бешика с малим “беговићем”, коју она кад се сјети од времена до времена мало и пољуља (Огр. 1, РМС).</p> <p>2. <i>фиг. учинити колебљивим, несталним, несигурним, поколебати.</i> — То је била срећна ... Мачва ... пре она три рата и економских криза, које су народни живот из темеља пољуљале (Скерл., РМС).</p>
<p style="text-align: center;">уздрмати</p> <p>I. а. <i>продрмати, задрмати, затрести</i> (Деан. Рј., РМС).</p> <p>б. <i>фиг. учинити несигурним, пољуљати, поколебати.</i> — Сиромах човек! Његове су финансије јако уздрмане (Цар М., РМС).</p> <p>в. <i>фиг. јако узбудити, потрести.</i> — Илијина смрт уздрма читав град (Шен. А., РМС).</p>
<p style="text-align: center;">жацнути</p> <p>I. 1. трен. <i>убости, боцнути, пробости; ујести, пецнути.</i> — Тргне се Жид, као да га је муња жацнула (Шен. А. 17, 311).</p> <p>2. <i>непријатно дирнути, погодити, коснути, узнемирити.</i> — Те риечи жацнуше понешто младића, те погледа дјевојку изпод ока (Шен. А. 22, 149).</p>

На почетку овог поглавља рекли смо да се емоције *туге, страха и љутње*, у процесима изазивања осећања у другоме, често појављују као тзв. емоционалне мешавине, па је некада тешко препознати о којој је емоцији, заправо, реч. Због тога смо издвојили подгрупу глагола чија секундарна значења означавају опште стање *узнемирености* или *узбуђености*.

Примарна значења глагола *потрести, усковитлати, ускомешати, пољуљати* и *уздрмати* у вези су са различитим типовима кретања (померања). Дато кретање може се вршити у различитим правцима и може бити различитих интензитета. Оно што им је заједничко јесте померање из равнотежног положаја. Кретање је губитак равнотеже. На плану емоција,

свака промена расположења може се тумачити као излазак из равнотеже. Секундарна значења датих глагола означавају процес изазивања (у другоме) *узнемирености, узбуђености, несигурности*. Овде препознајемо механизам појмовне метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ РАВНОТЕЖА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНОТЕЖА (ЕМОЦИОНАЛНА ПРОМЕНА ЈЕ ФИЗИЧКО ПОМЕРАЊЕ, КРЕТАЊЕ).

Примарно значење глагола *жацнути* у вези је са физичким наношењем повреда убадањем, пробадањем или уједањем. Секундарно значење *довођења* (некога) у стање узнемирености добијено је појмовном метафором НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ФИЗИЧКИ КОНТАКТ КОЈИ ИЗАЗИВА БОЛ.

Значење глагола *смутити* можемо посматрати у односу према глаголу *разбистрити се*. Наиме, рекли смо да је примарно значење глагола *разбистрити се* у вези са физичким својствима воде, односно течности која је бистра, чиста, дакле није мутна. С друге стране глагол *смутити*, у свом примарном значењу означава процес замућивања воде, њеног прљања и претварања у муљ. За разлику од глагола *разбистрити се* који означава унутрашњи процес подизања расположења, секундарно значење глагола *смутити* значи управо обрнуто – *изазивања* у другоме узнемирености, мисаоне збрканости, пометености. Дато значење добијено је механизмима појмовне метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА ЈАСНОЋА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА НЕЈАСНОЋА.

Примарно значење глагола *усталасати* и *заталасати* у вези је са процесом изазивања таласања, специфичног правца кретања течности (или жита). Секундарно значење *изазивања* (у другоме) узбурканости, немира, несигурности добијено је механизмима појмовне метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ РАВНИНА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНИНА (обично о води, воденој површини).

Осим горенаведених емоционално-активних глагола који означавају процес изазивања емоција *туге, страха* и *љутње*, издвојили смо 5 глагола који секундарно означавају процесе повећања, односно смањења интензитета емоције.

Табела 77.

Глаголи са секундарним значењем интензитета емоције (емоционално-активни)	
палити	
<p>I. 1. а. <i>уништавати огњем, ватром.</i> — Ти се заговорио овде, а тамо доле пале ти, пале кућу! (Срем., РМС). б. <i>чинити да нешто гори, изазивати горење ради грејања, кухања, светлости и сл.</i> — [Лекар је] палио лампе и сијалице (Рист. Мил. 1, РМС).</p> <p>7. <i>фиг. а.</i> <i>причињавати, задавати моралне патње, мучити, узнемиравати.</i> — Сузе народа пале јаче (Крањч. С., РМС). б. <i>изазивати пораст осећања, полет, одушевљење, распаљивати, узбуђивати.</i> — Ви ... палите духове, заносите младеж! (Сек., РМС).</p>	
распалити	
<p>I. 1. <i>ражећи, разгорети, распламтети (о ватри, пламену).</i> — Партизани распалише две ватре (Ољ. 1, РМС).</p> <p>4. <i>фиг. јако подстаћи, раздражити, разбуктати, распламсати.</i> — Све би то распалило мога оца, и он је стао викати (Ковачић, РМС).</p>	
хладити	
<p>I. 1. а. <i>чинити што хладним, одузмати чему топлоту; расхлађивати, освежавати:</i> ~ вино. — Хладио [је] водом груди и чело (Андрић, РМС).</p> <p>2. <i>фиг. умиравати, стишавати.</i> — У нас је разум да хлади наше бијесне страсти (Богд. Мил., РМС).</p>	
охладити	
<p>I. 1. <i>учинити што хладним.</i> — Бијелио се папир ... сличан комаду леда који је охладио собу као костурницу (Горан, РМС).</p> <p>3. <i>фиг. а.</i> <i>ослабити какав велики занос или страст (код неког), отрезнити од тога, уразумити, опаметити.</i> — Ипак нису охладили заљубљена гимназијалца (Михал. С., РМС). б. <i>учинити да се смањи, ослаби, спласне (о осећању, расположењу).</i> — Збуни [га] и мало охлади његово расположење (Ћос. Д., РМС).</p>	
угасити	
<p>I. 1. <i>учинити да нешто престане да гори или светли, утрнути.</i> — Леже у кревет, угаси свећу и покри се (Лаз. Л., РМС).</p> <p>2. <i>фиг. а.</i> <i>спречити да се нешто (неко осећање) развије, угушити, сузбити.</i> — Да бих угасио у њој и најмању сумњу ... рекнем јој.. (Лаз. Л., РМС). Да ага знаде шта га чека... попијевке он би угасио! (Бот. 2, РМС). б. <i>смирити, стишати (гнев, бес, јарост).</i> — Чим да заплаши његово свирепо срце ... угаси бес и приведи смирењу (Ћос. Д., РМС). Онај ти неће гњева угасити (М—И, РМС).</p>	

Појмовну метафору ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА препознајемо у секундарним значењима глагола *палити*, *распалити* и *угасити*. Примарна значења прва два глагола (*палити* и *распалити*) у вези су са почетком горења, паљењем ватре ради грејања, добијања светлости и сл. Глагол *палити* (кога) развија два типа секундарних значења, различитих емоционалних вредности. Он може имати негативну емоционалну вредност када означава *изазивање* (у другоме) моралних, душевних патњи, немира, бола (НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА). С друге стране, позитивну емоционалну вредност препознајемо у значењу *изазивања* (у другоме) пораста пријатних осећања, узбуђивања, одушевљења (ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА). Секундарно значење глагола

распалити такође има негативну емоционалну вредност и значење раздраживања (другога), односно *изазивања* у другоме *јарости*, *беса*, *побеснелости*. Смањење интензитета емоција препознајемо у секундарном значењу глагола *угасити* који означава процес спречавања појаве неке емоције, или смиривања негативних емоција *беса*, *гнева* или *љутње*. Дати глагол најчешће се појављује у комбинацији са допуном, односно именицом *осећање* (или називом конкретне емоције).

Примарна значења глагола *хладити* и *охладити* у вези су са процесом одузимања (чему) топлоте, односно хлађења. У секундарним значењима датих глагола препознајемо механизам појмовне метафоре НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ, односно ОНАЈ КО ОСЕЋА ЕМОЦИОНАЛНУ НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕСТЕ ОНАЈ КО ОСЕЋА ТЕЛЕСНУ НЕПРИЈАТНОСТ. Наиме, значења су у вези са смањивањем интензитета емоција, узбуђености, страсти, њиховим стишавањем, умиривањем. Онај који је преплављен емоцијама, који је узбуђен, он *гори*. Смањивањем интензитета осећања, долази до *емоционалног хлађења*. Овде, такође, препознајемо општу емоционалну метафору ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА.

4.2.1.2.2.2. Преглед основних појмовних метафора (емоционално-активни глаголи *туге*, *страха* и *љутње*)

Табела 78.

Преглед основних појмовних метафора (<i>љутња</i> , <i>туга</i> , <i>узнемиреност</i>)	
<i>дражити</i> , <i>надражити</i> и <i>подражити</i> (кога)	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ (ОНАЈ КО ОСЕЋА ЕМОЦИОНАЛНУ НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕСТЕ ОНАЈ КО ОСЕЋА ТЕЛЕСНУ НЕПРИЈАТНОСТ).
<i>залудети</i> , <i>зачарати</i> (кога)	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА И(ЛИ) КОГНИТИВНА НЕЈАСНОЋА.
<i>јарити</i> , <i>разјарити</i> <i>пећи</i> <i>палити</i> , <i>распалити</i> , <i>угасити</i>	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА
<i>накострешити</i> , <i>нарогушити</i> <i>огорчити</i>	ФИЗИЧКЕ И ФИЗИОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ ИЗАЗВАНЕ ЕМОЦИЈОМ СУ САМА ЕМОЦИЈА
<i>грести</i> , <i>нагрести</i> , <i>изгрести</i> ,	ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА БОЛ

<i>угристи, ујести, кидати, изједати, повредити</i>	
<i>потрести, усковитлати, ускомешати, пољуљати, уздрмати</i>	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНОТЕЖА (ЕМОЦИОНАЛНА ПРОМЕНА ЈЕ ФИЗИЧКО КРЕТАЊЕ, ПОМЕРАЊЕ)
<i>жацнути</i>	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ФИЗИЧКИ КОНТАКТ КОЈИ ИЗАЗИВА БОЛ
<i>смутити</i>	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА НЕЈАСНОЋА
<i>усталасати, заталасати</i>	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНИНА
<i>хладити, охладити</i>	ЕМОЦИЈА ЈЕ ТОПЛОТА ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ СМАЊЕЊЕ (И ГУБИТАК) ЕМОЦИЈЕ ЈЕ СМАЊЕЊЕ ТОПЛОТЕ ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ (ОНАЈ КОЈИ ОСЕЋА ЕМОЦИОНАНУ НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕСТЕ ОНАЈ КОЈИ ОСЕЋА ТЕЛЕСНУ НЕПРИЈАТНОСТ)

4.2.1.2.2.3. Емоционално-пасивни глаголи са секундарним значењем *туге, страха* и *љутње*

Другу подгрупу чини 12 глагола којима се означава унутрашње, емоционално стање субјекта који осећа *тугу, страх* или *љутњу*. То су емоционално-пасивни глаголи код којих је емоционалност секундарно реализована. Пре него што пређемо на анализу датих глагола, табеларно ћемо приказати примарна значења сваког од њих понаособ, а затим и одговарајуће секундарно значење које садржи компоненту емоционалности (в. табелу).

Табела 79.

Глаголи са секундарним значењем <i>љутње</i> (емоционално-пасивни)	
буктети	
1. а. <i>горети</i> јаким пламеном, <i>платети</i> . — Покрај пута буктела је ватра (Јакш. М. 2, 5).	
3. <i>бити разјарен, бити обузет гневом</i> . — Ја сам већ на телефону примјетила да у њему букти (Крл., РМС). ⁵³	
грмети	
1. а. (безл. или са субјектом „гром“) <i>разлегати се са треском, пуцати, проламати се (о глуму)</i> . — Или грми, ил' се земља тресе! (НП Вук 2, 1).	
2. а. <i>јако пуцати, грукати (о оружју); пуцати из оружја (о људима)</i> . — Грме топи на Турске градове (НП Вук 5, 469). Пушке грме, небеса се ломе! (Њег. 2, 105).	
б. <i>производити громак звук, трештати; хучати; громко певати или говорити</i> . —	

⁵³ Значење и пример преузети су из Речника МС, будући да у Речнику САНУ дато значење није забележено.

Цигански бубањ грми да уши заглуну (Скерл. 14, 57).
3. а. *викати љутило, громко, енергично, праскати.* — Краљ Едуард у својој обести грми (Кост. Л. 5, 141).

закипети

1. а. *почети кипети, преливати се преко рубова посуде услед врења, кључања; проврети, прокључати.* — Пламен ... је лизао дно ... посуде, у којој закипи ... вода (Кум. 1, 189).
фиг. 1) *(о крви, срцу) заструјати, затрептати под утицајем јаких осећања.* — Крв јој закипље у жилама (Весел. 4, 52).
2) *достигнути велики интензитет, узаврети, распалити се (о гневу, љутњи и др. осећањима).* — Завист и мржња закипи љуће у тих нечистих срдцих (Шен. А. 24, 308).

јарити се

1. а. *жарити се, усијавати се.* — Пламен је све унаокол облизао и почело се јарити (Павлин., РЈА).
в. *фиг. гневити се, љутити се.* — Ленка ... чита писамце, па се јаром јари, мршти чело ... тупка од бијеса (Цеп. 1, 110).

кипети

1. а. *преливати се преко руба посуде при јаком кључању или пењењу течности.* — Отрчала у кухињу, јер на ватри почеле сарме да кипе (Радић Д. 6, 160).
2. *врети, кључати.* — Када вода кључа или ври, кажу кипи вода (Пчиња, Стој. Јов.). (Ресава, Мел. 1; Р—К 2). **фиг. а)** *нагло струјати, тећи (обично од јаког узбуђења, љутње, беса и сл.), врети (о крви, жучи и сл.).* — Крв ми сама кипи | Од увреда јоште нечувених (Јакш. Ђ. 8, 62).
5. в. *фиг. пламтети, буктети (о осећањима).* — И све жешћа срцба кипи у његову срцу (Назор 18, 302).
6. *фиг. б. бити обузет јаким расположењем, снажним осећањем, бити узбуђен, узрујан, узнемирен.* — Он је стајао сред шатора ... пригнут од срама, кипећи од љутње (Назор 18, 234).

киселити се

киселити I. 1. *додавањем киселине чинити да нешто добије кисео укус или да се конзервира.* — Ради по кући све: кисели краставце, прави комлов, кува сапун (Срем. 11, 109).
II. ~ се 4. *фиг. бити рђаво расположен, мрзовољан, љутити се; мрштећи се изражавати нерасположење, мрзовољу, безвољност.* — Анка пробуди малога који се у први мах некако у лицу киселио (Ђал., Р. МС—МХ).

накострешити се

II. ~ се 1. *дићи се увис, усправити се, најезити се (о длакама, перју, коси и сл.).* — Нешто мало длака опадне, а остале се накостреше (Спасић Д. 3, 367).
2. б. *фиг. бити обузет каквим, обично неугодним осећањем (од којег се јежи кожа, диже коса на глави), најезити се.* — Ама шта рече ти, шта? дрекну ћир Трпко, подбочи се руком и чисто се сав накостреша од изненађења (Глиш. 1, 171).
3. *испољити (ставом, изразом лица) љутњу, незадовољство, негодовање, нарогушити се.* — Одмах узе Марка преда се, и потера у судницу, не смејући га оставити међу селяцима, који се беху јако накострешили (Мил. М. Ђ. 18, 306).

нарогушити се

II. ~ се 1. а. *дићи се увис, постати настриен, накострешити се, најезити се (о коси, длаци, перју).* — Лице му се заруменило, над сљепоочицом се смијешно нарогушио прамен косе (Лал. 1, 12).
2. а. *накострешити, најезити длаку, перје, уопште узнемирити се спремајући се за борбу, осећајући опасност и сл. (о животињама).* — Изврну он очи на њу и као нарогушеном псегу изби му мишја руња по лицу (Маш. 3, 41).
2. б. *фиг. заузети љутит, прек, оштар став, ражестити се, разгневити се, наоштрити се.* — Увијек кротка и блага, моја мати бијаше постала на један мах оштра, готово нарогушена (Цар, СКГл 25, 811).

планути

1. а. *нагло се разгорети, запалити се.* — Спотакне угарке на огњишту, ватра плану (Весел.,

<p>РМС).</p> <p>1. в. <i>нагло и јако поцрвенети, прекрити се руменилом (од узбуђења, збуњености и сл.).</i> — Плануше му образи срџбом (Нуш., РМС).</p> <p>4. фиг. а. <i>нагло доћи у раздражено стање, узбуђене, узбудити се.</i> — Ја планем па цару оштро одговорим (Маж. Ф., РМС).</p>
<p style="text-align: center;">преврети</p> <p>1. а. <i>кипећи излити се, прекипети.</i></p> <p>1. б. <i>фиг. не моћи више поднети, постати неподношљиво, јако се расрдити.</i> — Колико пута Кушмељу преври па скочи да истуче “несритно дите” (Мат., РМС).</p> <p>4. фиг. а. <i>умирити се, средити се, прибрати се после душевних немира и криза.</i> — Промене на људима нису никад биле дубље но у току овога светскога рата, и нарочито после рата. Сачекајмо људе да превру (Цвиј., РМС).</p>
<p style="text-align: center;">смркнути се</p> <p>П. ~ се 1. а. <i>безл. постати мрачно, настати ноћ.</i> — Тек пет часова, а како се већ смркло напољу (Глиш., РМС).</p> <p>2. <i>добити мрк натмурен изглед, намргодити се, намршити се.</i> — Угледавши оца, смркну се као облак (Шим., РМС). Не приметише како се Џемино чело смркло (Андрић, РМС).</p> <p>3. фиг. а. <i>изгубити контролу над собом, изгубити моћ расуђивања; осетити велики терет нечега, велику непријатност због нечега.</i> — Кад ми се смркне пред очима ... не знам шта радим (Петр. В., РМС).</p>
<p style="text-align: center;">ускипети</p> <p>1. почети кипети. — Није могло да ускипи, једва је мало узаврело (Бен., РМС).</p> <p>2. фиг. а. <i>разљутити се, ражестити се, планути.</i> — Учитељ ускипе па рече (Глиш., РМС). Он сав узрујан и увријеђен ускипи (Мул., РМС).</p>

Посебну групу емоционално-пасивних глагола којима се означава емоционално стање субјекта чији је основни квалитет *љутња* чине глаголи код којих препознајемо тзв. *метафоричне трансформације* – које подразумевају секундарна значења глагола *кипети, закипети, ускипети, преврети*, затим *планути, буктети* и *јарити се*. Емоционална значења датих глагола развијају се механизмима двеју основних појмовних метафора које се користе у концептуализацији *љутње*, а то су – ЉУТЊА ЈЕ ТОПЛОТА ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ и ЉУТЊА ЈЕ ВАТРА.

Појмовну метафору ЉУТЊА ЈЕ ТОПЛОТА ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ препознајемо у глаголима *кипети, закипети, ускипети* и *преврети*. Објашњавајући механизам концептуализације емоције *љутње*, Ц. Лејкоф наводи да човек у свом концептуалном систему има општу метафору која гласи – ТЕЛО ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЕМОЦИЈА. Из дате метафоре произлази основна метафора за осећање *љутње*, а то је – ЉУТЊА ЈЕ ТОПЛОТА ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ (Лејкоф 1987: 377–380). Рекли смо да се апстрактни ентитети разумеју тако што се човек служи елементима свог опипљивог, физичког

искуства и предметне стварности. У том смислу се и различита својства течности преносе на апстрактан концепт *љутње* (течност може да расте, да ствара пару, притисак, да кипи, да се прелива преко ивица свог садржатеља и сл.). Примарна значења наших глагола означавају специфична стања течности која настају у условима високих температура. Тада течност *ври, кључа, пени, пење се* и *прелива преко рубова посуде*. Ако је тело садржатељ емоција (а тело је човек), онда је човек садржатељ емоција. Емоција *љутње* концептуализује се као врела течност која у човеку ври. *Љутња се*, попут праве течности, греје, расте унутрашња топлота, долази до кључања, преливања и експлозије. Глаголи *кипети, закипети, ускипети* и *преврети*, у својим секундарним, метафоричним реализацијама означавају, управо, специфична стања људског организма у којима се оно налази у ситуацијама доживљавања емоције ЉУТЊЕ – *достигли велики интензитет, узаврети, распалити се, прећи највиши степен раздражености* и сл.

Друга појмовна метафора коју препознајемо у нашим емоционалним глаголима јесте – ЉУТЊА ЈЕ ВАТРА. Примарним значењима датих глагола означен је специфичан процес дезинтегрисања, уништавања и нестајања објеката који су изложени дејству ватре. Они се *запале* (бивају захваћени пламеном), *горе, троше се, распадају се* на делове и *нестају* у процесу оксидације путем ватре. У том смислу, глаголи *планути, буктети* и *јарити се*, у својим секундарним, метафоричним реализацијама означавају емоционално стање *љутње* које се концептуализује као ватра, која се у човеку *запали, распламса, сагори га* и *сломи* изнутра.

Примарно значење глагола *грмети* у вези је са природном појавом која настаје као резултат промене атмосферског притиска. Последица грмљавине је јак, обично застрашујући звук, односно одјек. Из примарног значења грмљавине као природне силе, развијено је значење пуцања из ватреног оружја, а затим и значење самог звука, хукања, које се чује када оружје пуца. Када је човек *љут*, његова најчешћа вербална реакција јесте викање, које је громогласно, оштро, непријатно. У секундарном значењу глагола *грмети* препознајемо метафору НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНА

ПРИРОДНА ПОЈАВА (НЕПОГОДА), али и метонимијски пренос ПОСЛЕДИЦА (ЕФЕКАТ) ЕМОЦИЈЕ ЈЕ САМА ЕМОЦИЈА.

Примарна значења глагола *накострешити се* и *нарогушити се* у вези су са физичким померањем, тј. подизањем длаке, перја, бодљи (код животиња), затим косе или длаке (код човека). Из датих значења изведена су секундарна значења, пре свега, испољавања осећања *љутње, гнева, јарости*. Када је животиња спремна да нападне, када је бесна, она накостреши своју длаку. Када је човек у стању изразитог беса, раздражености, такође има осећај накострешености. У овим примерима препознајемо метонимијски пренос који гласи: ФИЗИЧКЕ И ФИЗИОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ ИЗАЗВАНЕ ЕМОЦИЈОМ СУ САМА ЕМОЦИЈА.

Такође, метонимијом је добијено и секундарно значење глагола *киселити (се)* који означава специфичну намрштеност, намргођеност лица када је особа у стању љутње или беса. Примарно значење у вези је са нереклексивним обликом глагола *киселити*, који означава процес довођења (чега) у стање киселости, његовим потапањем у киселину. Конзумирањем онога што је кисело у човеку изазива непријатност која се, пре свега, манифестује специфичним фацијалним покретима, тј. мрштењем. Човек се мршти када његово чуло укуса детектује киселост. Такође, човек се мршти и када је љут. Физиолошка реакција реалног мрштења због киселости, доведена је у везу са физичким изгледом особе која је љута, која бесни или је раздражена. Због тога кажемо за особу која је љута да је намргођена, тј. да је кисела.

И, на крају, у секундарном значењу глагола *смркнути се*, препознајемо општу метафору ПРИЈАТНОСТ ЈЕ СВЕТЛОСТ, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТАМА. Наиме, примарно значење глагола *смркнути се* у вези је са природним феноменом доласка ноћи, тј. настанка мрака. Из датог значења изведено је значење добијања смркнутог, мрачног израза лица (метонимијски пренос ФИЗИЧКЕ И ФИЗИОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ ИЗАЗВАНЕ ЕМОЦИЈОМ СУ САМА ЕМОЦИЈА), а затим из њега значење губитка контроле над сопственим понашањем, осећање изразите непријатности.

Табела 80.

Глаголи са секундарним значењем <i>туге</i> (емоционално-пасивни)
болети
I. 1. <i>бити обузет болом, бити извор бола</i> . — Јело, сестро, не боли ме глава. 5. <i>патити, трпети</i> . — Сву Толдину тугу, све те тужне речи, Саслуш'о је Бенце суморно, болећи (Змај 1, 420). (НП Јастр., 199).
боловати
1. а. (од нечега, на нечем, с нечег, нешто) <i>бити болестан</i> . — Ученици који болују ... не могу похађати школу (Зб. зак. 13, 17). 2. фиг. <i>патити, туговати</i> . — Несретан сам срце ми болује (Шен. А. 5, 250).
венути
1. а. <i>губити свежину, боју, сјај, сушити се, спарушивати се (о биљци и њеним деловима)</i> . — Како вене онај стручак ружице, 'Нако вене срце моје за тобом (НП Вук 1, 402). 3. (за неким, нечим) <i>туговати, чезнути</i> . — И ја лебдим око флаша, Јер ми за њом срце вене (Змај 2, 199).
пећи се
II. ~ се 1. <i>излагати се, извргавати се деловању ватре, огња</i> . — Две се рибе на једном жару пекле (Весел., РМС). 3. фиг. <i>осећати душевну, моралну патњу; патити, грести се</i> . — Она ... не жали себе, већ се пече како јој је сину (О—А, РМС).
покиснути
1. <i>наквасити се, овлажити се, постати сасвим мокар, влажан (од кише)</i> . — [Ђуро и Зора] покиснуше до коже (Нех., РМС). 2. фиг. <i>постати тужан, снужден</i> . — Шта вам је, што сте тако покисле? (Банов., РМС).
потмурити се
потмурити I. <i>изгубити сјај, потамнети</i> . — Ластан поскида сухо злато листак по листак, све док ... краљевић није сасвим потмурио и посивио (Крешић С., РМС). II. ~ се 1. <i>намрштити се, намргодити се</i> . — Дебело напухнуто тетино лице потмури се (Војн. И., РМС). 2. фиг. <i>растужити се, постати потиштен</i> . — Ђука се некако последије оног спомињања потмурио ... па му није ни до шта (Коз. И. 3, РМС).

Следећу подгрупу чине глаголи чија секундарна значења означавају емоционална стања субјекта која припадају домену *туге*.

Глаголи *болети* и *боловати* типични су примери глагола који развијају секундарна емоционална значења метафором ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА БОЛ. Наиме, њихова примарна значења у вези су са конкретним физичким осећајем бола који се јавља услед различитих фактора или околности (болести, повреде и сл.).

Примарно значење глагола *пећи се* у вези је са процесом грејања, излагања ватри, односно деловања на нешто користећи се ватром. Метафором НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА – ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА изведено је секундарно значење осећање *туге* или *патње*.

Глаголи *покиснути* и *потмурити се* развијају своја секундарна значења метафорама НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ и НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТАМА. У оба случаја у основи имамо природне, атмосферске појаве (кише и мрака) чија се значења користе за означавање тужног, непријатног расположења.

Глагол *венути* посебно је занимљив. Дуго смо размишљали о томе која се појмовна метафора може препознати као механизам развијања значења туговања, и мислимо да се ради о метафорама ПРИЈАТНО ЈЕ ЗДРАВО, НЕПРИЈАТНО ЈЕ БОЛЕСНО и ЕМОЦИОНАЛНО ПРОПАДАЊЕ ЈЕ ФИЗИЧКО ПРОПАДАЊЕ. Наиме, процес увенућа биљке може се довести у везу са болешћу и умирањем, док је раст и живост биљке могуће довести у везу са здрављем. Када биљка вене, она се савија, смањује, приближава се тлу. Када је човек тужан, он се, такође, савија, спушта главу и рамена, испољава недостатак енергије и брзине. Физичко пропадање биљке доведено је у везу са емоционалним пропадањем човека који пати. У питању је, заправо, сличност између изгледа биљке која вене и физичког изгледа и држања човека који тугује.

Табела 81.

Глаголи са секундарним значењем <i>страха</i> (емоционално-пасивни)	
дрхтати	
1. а.	<i>бити захваћен убрзаним невољним покретима са наизменичним грчењем и опуштањем мишића (од хладноће, страха, узбуђења и др.); бити у узбуђеном, немирном, напетом, грчевитом стању.</i> — Било је хладно, сав је дрхтао (Шег. 2, 296).
1. б.	фиг. <i>јак се плашити, страховати, живети у страху.</i> — Дрхтали су пред набуситим стражарима (Горан 1, 101).
1. в.	фиг. (над неким, нечим, за неког и сл.) <i>бити у великој бризи, страховати за неког или нешто, стрепети.</i> — Од толике деце само си ми ти остао. Зато сад и дрхтим над твојим дететом (Дач. Ж. 4, 48).
затрнути	
1. а.	<i>постати обузет трнцима, жмарцима, утрнути.</i> — Седим, затрнулих ногу (Уј. Т. 2, 38).
1. б.	<i>претрнути, уочити се (од страха, изненадне непријатности и сл.).</i> — Затрнувши од страха плашила ме и тишина (Шим. 3, 114).

Посебну групу чине глаголи који својим секундарним (метонимијом и метафором изведеним) значењима означавају емоционално стање субјекта чији је основни емоционални квалитет *страх*. Наиме, глаголима *дрхтати* и

затрнути примарно се означавају специфична физиолошка стања људског организма. У РСАНУ глагол *дрхтати* дефинисан је на следећи начин: *бити захваћен убрзаним невољним покретима са наизменичним грчењем и опуштањем мишића (од хладноће, страха, узбуђења и др.); бити у узбуђеном, немирном, напрегнутом, грчевитом стању*, док дефиниција глагола *затрнути* гласи: *постати обузет трнцима, жмарцима, утрнути*. Ако се сетимо запажања З. Кевечеша у вези са концептуализацијом љутње механизмима концептуалних метонимија и метафора (Кевечеш 1986: 107) сличан принцип можемо применити и на наше глаголе којима се означава емоционално стање *страха*. Наиме, физиолошке последице *страха* су, на пример: пораст телесне температуре, узнемиреност, укоченост, непокретност, згрченост мишића и сл. На основу датих физиолошких својстава можемо извести опште метонимијско правило које гласи да су ФИЗИОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ ИЗАЗВАНЕ ЕМОЦИЈОМ – САМА ЕМОЦИЈА. То значи да се емоција *страха* може изразити посредством физиолошких реакција које су датој емоцији својствене. У том смислу ће глаголи *дрхтати* и *затрнути*, посредно, означавати емоцију *страха*, будући да су сами процеси *дрхтања* и *трњења* тела његово основно обележје.

Табела 82.

Глаголи са секундарним значењем <i>узнемирености</i> (емоционално-пасивни)	
грести се	
П. ~ се 1. повр. а. <i>забадати зубе у сопствено месо, наносити себи уједе зубима</i> . — Бацакала се на кревету, беснела, гризла се (Ред.).	
1. б. фиг. <i>секирати се, једити се</i> . — Буд га је болест свалила у кревет, туд се још гризе, што не може Катићу ништа учинити (Том. Ј. 2, 42).	
изједати се	
П. ~ се 1. <i>међусобно се прождирати (о животињама)</i> . — Морају ли се створови твоји међусобно изједати ... Зашто нисмо корјеном земљи прирасли, да нас мајка земља соком својим храни (Маж. Ф. 2, 120).	
2. фиг. б. <i>секирати се, сатирати се</i> . — Твој отац ... није се баш ни сувише изједао од бриге за тебе (Козарч. 3, 136).	
кидати се	
П. ~ се 1. а. <i>прекидати се, пресецати се; губити континуитет, престајати нормално тећи</i> . — Смиљо душо! Много ти се жице кидају? (Јакш. Ђ. 5, 21).	
3. фиг а. <i>подносити, трпети физичке или психичке тегобе, муке, мучити се</i> . — Ко ме је мука, нека се кида и нек умире (Ћор. С., СКГл 17, 403).	
3. б. <i>претерано се узбуђивати, узнемиравати; секирати се, нервирати се, једити се</i> . — Цијеле ноћи не могаше ... да заспи, него се кида и ломи и све мисли: како ли је са дједом (Брл. 1, 12).	

искидати се

П. ~ се а. *прекинути се на више места; расстргати се на комаде, распарчати се, распасти се.* — Та ће се танка нескробљена пређа искидати ако при ткању будеш јако ударала брдилима (Бачка, Радон. Н.).

б. *фиг. изнурити се, измучити се (радећи преко мере или од узнемирења, брига и сл.).* — Не могу од њих да одбраим сирото дете — а оно, опет, љуто, па се искида, искида (Ац. 2, 31). Она се сирота искида од плача (Стер. 10, 279).

трести се

П. ~ се 1. *померати се тамо-амо кратким, брзим покретима, дрмати се; подрхтавати, љуљати се.* — Земља се тресла од громких експлозија (Јак. С., РМС).

2. *бити захваћен дрхтавицом, језом, дрхтати (од зиме, страха, јаког узбуђења и сл.).* — Згрануо се и сав се тресе од јада (Станк. Б., РМС).

потрести се

П. ~ се 1. а. *доћи у стање тресења, колебања, уздрмати се.* — Само му се размакоше и потресосе бркови (Вил. 3, РМС).

2. *доћи у јако узбуђење, узбудити се, узнемирити се.* — Његова мама ... од тих тешких ријечи јединца сина потресла се увријеђена (Кол., РМС).

смутити се

П. ~ се безл. 1. *осетити муку у желуцу, смучити се.* — Мени се смути нешто у утроби ... обухвати ме нека подмукла боља (Ат. Б., РМС).

4. а. *доћи у стање збрке, пометености.* — Кад би помислила да је обојица љубе, смутила се душа у њој (Шим., РМС). Смутило му се у души (Дов. 1, РМС).

4. б. *збунити се, смести се, осетити се нелагодно.* — Ружа се зарумење и смути (Љуб., РМС).

4. в. *узнемирити се, узрујати се, узбунити се.* — Смутише се гости, у вику се дали: Каква је то шала? Зар се тако шали? (Ил. В., РМС).

уздрмати се

П. ~ се 1. *затрести се, заљуљати се; заталасати се.* — Воз се ... уздрма и крену (Мил. В., РМС).

2. а. *постати колебљив, пољуљати се, поколебати се.* — И ја морам признати ... да су се ти основи уздрмали (Радић С. 3, РМС). Као да се и он уздрмао и поплашио (Срем., РМС).

2. б. *потрести се, узнемирити се, узбудити се; ускомешати се.* — Ленка се уздрмала, ал' по цртама лица јој видело се шта је наумила (Матица 1867, РМС).

уздрхтати

1. 1. *почети дрхтати, задрхтати, затрести се, задрмати се, заиграти.* — Погледа оштро, а доња усница и брада јој уздршћу (Киш 1, РМС).

2. *фиг. узнемирити се, узбудити се.* — Био је сав узбуђен и уздрхтао (Петр. В., РМС).

ускомешати се

П. ~ се 1. а. *ужурбано се усходати у разним правцима, узвртети се.* — Друштво дижући се ускомеша се на све стране (Шен. А., РМС).

б. *бити захваћен немиром, узнемирити се; испунити се живошћу, акцијом.* — Он је тражио кавгу и Скупштина би се ускомешала чим би га сагледала на говорници (Јов. С., РМС).

3. *збуњено, нервозно се понашати, збунити се, узврпољити се.* — Непомук се ускомеша, накашља се, осврне се око себе (Донч. И., РМС).

усталасати се

П. ~ се 1. а. *покренути се на таласање, заталасати се, узбуркати се.* — Редови [народа] уз цесту усталасали се као класје (Горан, РМС).

1. б. *почети се покретати тамо-амо; бити захваћен немиром, ускомешати се.* — Свијет се усталаса, узруја, побјесни (Коч., РМС).

1. в. *фиг. узнемирити се, узрујати се, узбудити се.* — Усталасала се моја душа и учинила ми се дубока (Јанк. Мил. 1, РМС).

Глаголи који означавају емоционална стања у којима се преклапају *љутња*, *туга* и *страх* чине посебну подгрупу коју смо назвали емоционално-пасивним глаголима који означавају различите типове *узнемирености*.

У оквиру ње имамо неколико глагола код којих препознајемо дејство општих метафора ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА и ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА БОЛ. У питању су глаголи: *грести се*, *изједати се*, *кидати се* и *искидати се*. Глаголи *трести се*, *потрести се*, *уздрмати се* и *ускомешати се* развијају своја секундарна емоционална значења дејством метафоре ПРИЈАТНОСТ ЈЕ РАВНОТЕЖА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНОТЕЖА, док у значењу глагола *усталасати се* препознајемо метафору ПРИЈАТНОСТ ЈЕ РАВНИНА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНИНА (обично о воденим површинама).

Глагол *уздрхтати* уврстили смо у подгрупу глагола којима се означава *узнемиреност*, будући да дати глагол не мора изражавати искључиво емоцију *страха*, већ и квалитетом и интензитетом различите облике немира. Секундарно значење узнемирености развијено је метонимијом ФИЗИОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ ИЗАЗВАНЕ ЕМОЦИЈОМ СУ САМА ЕМОЦИЈА.

Последњу подгрупу чине они емоционално-пасивни глаголи у којима смо препознали информацију о интензитету емоције. У питању су глаголи *распалити се*, *хладити се* и *прегорети* (в. табелу).

Табела 83.

Глаголи са секундарним значењем <i>интензитета</i> емоције (емоционално-пасивни)	
распалити се	
П.	~ се 1. <i>разбуктати се</i> , <i>распламтетити се</i> , <i>распламсати се</i> . — Она дрва ... [се] распале и стану горјети (Маж. М. 1, РМС).
2.	фиг. а. <i>много се наљутити</i> , <i>пасти у ватру</i> , <i>раздражити се</i> , <i>разљутити се</i> . — Кад се распали и стане тући шаком ... чисто претрнеш (Павич. 2, РМС).
2.	б. <i>веома се загрејати</i> , <i>расположити се</i> (обично под утицајем алкохола). — Затим почеше да пију ракију. Загрејаше се, распалише, оживеше сасвим (Перов. М. 1, РМС).
хладити се	
П.	~ се 1. <i>расхлађивати се</i> . — Женске су се хладиле лепезама (Бег. М., РМС).
2.	<i>губити топлоту</i> , <i>постајати хладан</i> , <i>хладнети</i> . — Послаше посланог да однесе флаше ... да се хладе за ручак (Срем., РМС).
3.	<i>постајати равнодушан</i> ; <i>губити у јачини</i> , <i>слабити</i> , <i>смиривати се</i> (о осећањима). — Заиста хлади се [према госпођи славки] (Мил. В., РМС).. Само се срџба хладила (Торб. Ј. 1, РМС).
прегорети	
И.	1. <i>преломити се</i> , <i>сломити се</i> изгоревши, прогоревши на једном месту; <i>распасти се на</i>

делове, комаде од прејакe ватре. — Под њом [колоном] су амбиси ... пуни прегорелих камионских и војничких костију (Лал., РМС).

4. *фиг. бити захваћен силном жељом, потребом за чим.* — Радош је дошао кући сав усплахирен, уморан, прегорео од жеђи. Заиска воде, напи се (Глиш., РМС).

5. *фиг. а. постепено, с временом смирити се у подношењу каквог тешког губитка, какве несреће, жалости, увреде и сл., прежалити, преболети.* — Новце ћу прегорјети (Турић 3, РМС). Повреду части није могла прегорјети (Бен., РМС).

Глагол *распалити се* у вези је са процесом раста интензитета ватре, пламена, топлоте. Очекивано емоционално значење које се развило из овог примарног јесте емоционално-пасивно значење *љутње*, дакле пораста беса у човеку и његова раздраженост. Међутим, Речник САНУ бележи и значење које је супротно првонаведеном, а то је значење подизања расположења, емоционалног загревања у позитивном смеру, тј. осећања *радости*. Док је у првом значењу препознатљиво дејство метафоре НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА – НЕПРИЈАТНА ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА, у другом значењу метафора би била обрнута: ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА – ПРИЈАТНА ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА. Глаголом *распалити се* означен је општи процес пораста интензитета емоције.

Глаголом *хладити се* означен је општи процес смиривања емоције, тј. смањења емоционалног интензитета. У питању је примарно значење губљења топлоте и расхлађивања. Секундарно, емоционално значење у вези је са слабљењем интензитета емоције што као последицу има појаву равнодушности. Овде препознајемо дејство опште емоционалне метафоре ЕМОЦИЈА ЈЕ ТОПЛОТА ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ. Значење емоционалног *хлађења* добијено је метафором СМАЊЕЊЕ (И ГУБИТАК) ЕМОЦИЈЕ ЈЕ СМАЊЕЊЕ ТОПЛОТЕ ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ.

И, на крају, глаголом *прегорети* могу бити изражена два квалитативно различита емоционална искуства. Он може означавати висок интензитет емоције коју у потпуности обузима доживљавача, који постаје захваћен силином своје жеље. С друге стране, исти глагол може означавати унутрашњи процес смиривања, смањења интензитета неког непријатног осећања. У оба случаја препознајемо општу метафору ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА. Међутим у првом случају, имамо дејство емоционалних метафора ПОРАСТ ИНТЕНЗИТЕТА ЕМОЦИЈЕ ЈЕ ПОРАСТ ИНТЕНЗИТЕТА ВАТРЕ, док у другом случају

имамо метафору СМАЊЕЊЕ (И ГУБИТАК) ЕМОЦИЈЕ ЈЕ СМАЊЕЊЕ ИНТЕНЗИТЕТА ВАТРЕ.

4.2.1.2.2.4. Преглед основних појмовних метафора (емоционално-пасивни глаголи)

Табела 84.

Преглед основних појмовних метафора (туга, страх, љутња)	
<i>кипети, закипети, ускипети, преврети, хладити се</i>	ЕМОЦИЈА ЈЕ ТОПЛОТА ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ РАСТ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ ПОРАСТ ТОПЛОТЕ ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ СМАЊЕЊЕ (И ГУБИТАК) ЕМОЦИЈЕ ЈЕ СМАЊЕЊЕ ТОПЛОТЕ ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ
<i>планути, буктети, јарити се, пећи се, распалити се, прегорети</i>	ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА
<i>накострешити се, нарогушити се, киселити се, дрхтати, затрнути, уздрхтати</i>	ФИЗИОЛОШКЕ ПОСЛЕДИЦЕ ЕМОЦИЈЕ СУ САМА ЕМОЦИЈА
<i>болети, боловати, грести се, кидати се, скидати се, изједати се</i>	ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА БОЛ ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА
<i>трести се, потрести се, уздрмати се, ускомешати се</i>	ПРИЈАТНОСТ ЈЕ РАВНОТЕЖА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНОТЕЖА
<i>покиснути, потмурити се</i>	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТАМА
<i>смркнути се</i>	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТАМА
<i>усталасати се</i>	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНИНА
<i>венути</i>	ПРИЈАТНО ЈЕ ЗДРАВО, НЕПРИЈАТНО ЈЕ БОЛЕСНО ЕМОЦИОНАЛНО ПРОПАДАЊЕ ЈЕ ФИЗИЧКО ПРОПАДАЊЕ

4.2.1.2.3. Емоционалне метафоре – основни увиди

Емоционални концепти припадају појмовном домену који је, по својој природи, апстрактан. Један од начина да му приђемо, да га разумемо јесте премошћавање датог јаза коришћењем појмовног садржаја оних ентитета који су доступнији нашем физички опипљивом искуству. На плану лексичке семантике, да бисмо разумели значења речи које означавају апстрактне појмове, користимо значења оних појмова који припадају

различитим аспектима човековог свакодневног живота (физичко кретање, природне појаве, чулне сензације, биљке, животиње, исхрана и др.).

Разматрајући значења глагола који чине наш језички корпус, препознали смо преко сто оних који примарно не означавају емоцију, али се компонента емоционалности појављује у неком од њихових секундарних значења. У претходним поглављима приступили смо попису и опису датих емоционалних значења и основних механизма који стоје у основи њиховог настанка. Разматрајући дате глаголе, утврдили смо да се њихове секундарне *емоционалне* семантичке реализације развијају, пре свега, механизмима појмовних *метафора* и једног општег, метонимијског принципа (в. табелу).

Табела 85.

Општа класификација појмовних метафора и метонимија	
ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЕМОЦИЈА	
ФИЗИОЛОШКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ ЕМОЦИЈЕ СУ САМА ЕМОЦИЈА	
пријатне емоције	непријатне емоције
ЉУБАВ ЈЕ ЛУДИЛО	ЉУТЊА ЈЕ ТОПЛОТА ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ
ЉУБАВ ЈЕ ПОБЕДА	ЉУТЊА ЈЕ ВАТРА
ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ
ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ПРИЈАТАН ФИЗИЧКИ КОНТАКТ	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТАН ФИЗИЧКИ КОНТАКТ
ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА ЈАСНОЋА	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ФИЗИЧКИ КОНТАКТ КОЈИ ИЗАЗИВА БОЛ
ПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА (ИЛИ КОГНИТИВНА) НЕЈАСНОЋА	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВИЗУЕЛНА НЕЈАСНОЋА
ПРИЈАТНОСТ ЈЕ МЕКОЋА	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТВРДОЋА
ПРИЈАТНОСТ ЈЕ СВЕЛОСТ	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ТАМА
ПРИЈАТНОСТ ЈЕ РАВНОТЕЖА	НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНОТЕЖА
ПРИЈАТНО ЈЕ ГОРЕ	НЕПРИЈАТНО ЈЕ БОЛЕСНО
	НЕПРИЈАТНО ЈЕ ДОЛЕ
	ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА БОЛ
	ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА
	ЕМОЦИОНАЛНО ПРОПАДАЊЕ ЈЕ ФИЗИЧКО ПРОПАДАЊЕ

Дакле, основна, примарна метафора која је надређена свим осталим концептуалним метафорама јесте она која каже да је ЧОВЕК САДРЖАТЕЉ

ЕМОЦИЈА. Све што се дешава у вези са емоцијама, дешава се у ограниченом, унутрашњем простору човековог тела. Уз дату примарну метафору, подједнако важно место има и општи метонимијски принцип који гласи: ФИЗИОЛОШКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ ЕМОЦИЈЕ СУ САМА ЕМОЦИЈА. Ако погледамо табелу, односно метафоре помоћу којих концептуализујемо наше емоције, шта можемо да закључимо? Шта нам оне говоре и на који начин конкретизују и обликују наша апстрактна, субјективна искуства у нешто што је опиљивије, јасније, искуствено ближе?

Прво што уочавамо јесте дистинкција ПРИЈАТНОСТ : НЕПРИЈАТНОСТ, која се налази у основи свих примарних метафора које смо представили. О њој смо и раније говорили, истакавши да се све емоције могу поделити на *пријатне* и *непријатне*, а према њима се и глаголи могу поделити на два основна типа – емоционални глаголи којима се означавају пријатне или непријатне емоције. Све примарне метафоре које смо навели у основи описују начин на који човек доживљава пријатна, односно непријатна искуства. Тако ће непријатност бити концептуализована као НЕПОГОДА, ХЛАДНОЋА, ФИЗИЧКИ КОНТАКТ КОЈИ ИЗАЗИВА БОЛ, ТВРДОЋА И ВРЕЛИНА. С друге стране, пријатност ће се концептуализовати као СВЕТЛОСТ, ВИЗУЕЛНА ЈАСНОЋА, РАВНИНА, РАВНОТЕЖА И ПРИЈАТАН ФИЗИЧКИ КОНТАКТ. Овде говоримо о примарним метафорама, дакле свођењу апстрактних искустава на физички перцептибилнија, сензомоторна искуства.

У оквиру датих примарних метафора могу се препознати појмовне метафоре којима се концептуализују специфични аспекти људских емоција. Тако се, на пример, у оквиру примарне метафоре НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ могу издвојити појмовне метафоре: ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА И ОНАЈ КО ОСЕЋА ЕМОЦИОНАЛНУ НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕСТЕ ОНАЈ КО ОСЕЋА ТЕЛЕСНУ НЕПРИЈАТНОСТ. Посебно нам је занимљива прва метафора (ЕМОЦИОНАЛНА БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА) која показује да постоји изазивач непријатности који је, заправо, изазивач телесног бола (*грести*, *кидати*, *кидати се*, *нагрести*, *угрести* и *ујести*). Дати глаголи упућују на чињеницу

да се човеков ментални свет концептуализује као материја, коју је могуће јести, гристи, кидати и сл.

Такође, две универзалне метафоре које се користе у концептуализацији људских осећања јесу ЕМОЦИЈА ЈЕ ВАТРА и ЕМОЦИЈА ЈЕ ВРЕЛИНА ТЕЧНОСТИ У САДРЖАТЕЉУ, при чему обе припадају примарној метафори НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА. Глаголи *буктети*, *горети*, *пећи* или *кипети*, *преврети*, *ускипети* показују колико је концептуализација непријатности као вреле течности, паре, материје очигледна и препознатљива, пре свега у лексици којом се дати процеси језички означавају.

Оно што је посебно интересантно јесте чињеница да постоје глаголи који показују да се човек, као емоционално биће, концептуализује као животиња (*накострешити се*) или предмет – посуда са водом (*кипети*). Оба ова ентитета су, заправо, неемоционална. Дакле, човеков унутрашњи свет, свет емоција, лакше разумемо свдећи га на својства или понашања других, неемоционалних ентитета.

Осим метафора, препознали смо и метонимијски пренос значења, пре свега код глагола *љубити* – ФИЗИЧКИ КОНТАКТ КОЈИ ПРАТИ ЕМОЦИЈУ ЈЕ САМА ЕМОЦИЈА, а затим и код глагола *дрхтати*, *најежити се*, *накострешити се* – ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ ЈЕ САМА ЕМОЦИЈА.

Све примере које смо навели и описали у вези су са секундарним *емоционалним* значењима наших глагола. Међутим, питамо се, постоји ли нека правилност по којој одређени тип примарног значења, механизмима појмовних метафора и метонимија, развија одређено емоционално значење? Због тога ћемо, након што смо представили класификацију појмовних метафора које стоје у основи секундарних емоционалних значења наших глагола, приступити систематизацији њихових примарних значења.

Табела 86.

Систематизација примарних значења глагола који механизмима појмовних метафора и метонимија развијају секундарно, емоционално-активно значење	
примарно значење	емоционално значење
чинити топлим	<i>испуњавати радошћу</i>
заклонити извор светлости изложити дејству магије изгубити разум, полудети	<i>очарати, завести, опчинити, освојити (кога)</i>
чинити мекшим чинити мање оштрим	<i>чинити (кога) нежнијим, блажим, осетљивијим</i>
обасути светлошћу учинити бистрим, прозирним растерати облаке	<i>учинити (кога) расположеним, развеселити, орасположити</i>
заузети војном силом	<i>освојити (нечију) љубав, наклоност</i>
подићи, дићи	<i>занети, одушевити (кога)</i>
изазивати промене на ткиву (нагризати)	<i>љутити, раздраживати (кога)</i>
полудети, изгубити разум подврћи дејству магије	<i>обманути</i>
распаљивати, разбуктати ватру уздићи, најжити длаку, перје, бодље учинити горким	<i>гневити, раздраживати, разјарити (кога)</i>
наглим покретима раздвајати, делити на комаде, цепати грејати на ватри изазивати бол, рану, озледити	<i>наносити, задавати (коме) велики бол (физички или психички), мучити, морити, изазивати патњу, онеспокојити (кога)</i>
зубима мрвити, дробити, жвакати	<i>мучити, секирати, зостављати (кога), чинити да (неко) пати, чинити (кога) неспокојним</i>
зарити зубе у нешто загристи, убости зубом, ранити	<i>вређати, увредити</i>
убости, пробости зубима дробити, откидати наглим покретима раздвајати у комаде, цепати	<i>изазивати (у коме) узнемиреност</i>
замутити воду изазвати таласање течности	<i>изазвати узрујаност, збуњеност</i>
заклонити извор светлости	<i>обманути (кога)</i>
уништавати ватром, изразитом топлотом разгорети ватру	<i>пораст интензитета емоције</i>
одузимати топлоту, расхлађивати учинити хладним учинити да нешто престане да гори	<i>смањење интензитета осећања (нестанак емоције)</i>

Када погледамо наведена примарна и њима одговарајућа секундарна значења, можемо приметити да за сваки тип осећања (*радост, љутњу, тугу* и *узнемиреност*) постоје карактеристични изворни концепти, који конкретизују апстрактно значење емоције. Емоционално-активни глаголи који изазивају у другој осећања која припадају емоционалном опсегу

радости имају два смера: а. промену емоционалног стања доживљавача у вези са самим собом (*чинити топлим, мекшим, обасути светлошћу, растерати облаке, учинити ведрим, подићи*) и б. промену емоционалног стања доживљавача у вези са субјектом који изазива (*заклонити извор светлости, изложити дејству магије, залудети, заузети војном силом*). Заједнички изворни концепти помоћу којих се реализују одговарајућа емоционална значења обухватају: СУНЦЕ, СВЕЛОСТ, ТОПЛИНУ, МЕКОЋУ, БИСТРИНУ И КРЕТАЊЕ КА ГОРЕ. Емоционално-активни глаголи који означавају процес изазивања у другој осећања *љутње* у вези су са изворним концептима: БОЛА, РАНЕ, ВАТРЕ, ВРЕЛИНЕ И ГОРКОГ УКУСА. Глаголи који означавају изазивање у другој осећања *туге* обухватају концепте: БОЛА, ВРЕЛИНЕ И РАНЕ, ДОК ЕМОЦИОНАЛНО-АКТИВНИ ГЛАГОЛИ КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ПРОЦЕС ИЗАЗИВАЊА У ДРУГОЈ РАЗЛИЧИТИХ ТИПОВА *узнемирености* и *узбуђености* полазе од изворних концепата: БОЛА, МРАКА, ЗАМУЋЕНОСТИ И ТАЛАСАЊА. Концепти ПОРАСТА И СМАЊЕЊА ТОПЛОТЕ У ВЕЗИ СУ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЈАЧАЊА И СМАЊИВАЊА ИНТЕНЗИТЕТА ЕМОЦИЈЕ, ОБИЧНО ИНТЕНЗИВНЕ *љубави* (страсти) и *љутње* (мржње).

Табела 87.

Систематизација примарних значења глагола који механизима појмовних метафора и метонимија развијају секундарно, емоционално-пасивно значење	
примарно значење	емоционално значење
добити вишу температуру, постајати топлији	<i>узбуђивати се, одушевљавати се</i>
правити лудости, понашати се неразумно	<i>осећати страст (према некоме), јако волети, обожавати</i>
постати луд	<i>јако заволетати, зажелети (некога)</i>
давати пољубац	<i>осећати љубав</i>
чинити (нешто) мекшим	<i>постајати нежнији, блажи, осетљивији</i>
јако се загрејати	<i>обрадовати се</i>
постати бистар постати ведар	<i>орасположити се</i>
дићи се, винути се	<i>одушевити се</i>
горети јаким пламеном	<i>бити разјарен, обузет гневом</i>
јако пуцати, трескати (о грму)	<i>викати љутито</i>
почети кипети и преливати се преко рубова посуде	<i>достћи велики интензитет љутње, гнева, разјарити се</i>
усијавати се	<i>гневити се, љутити се</i>
пламтети, буктети	<i>бити обузет јаким осећањима</i>

	<i>(љутње, гнева, беса)</i>
дићи се увис, усправити се (о длаци, перју)	<i>осећати и испољавати љутњу</i>
запалити се	<i>доћи у раздражено стање</i>
постати мрачно, ноћ	<i>изгубити контролу над собом (под утицајем љутње или беса)</i>
бити обузет болом, бити извор бола	<i>патити, трпети</i>
бити болестан	<i>патити, туговати</i>
сушити се, губити сјај (о биљци)	<i>туговати, чезнути</i>
излагати се дејству ватре	<i>патити</i>
наквасити се, постати мокар (од кише)	<i>постати тужан, снужден</i>
изгубити сјај, потамнети	<i>растужити се</i>
бити захваћен убрзаним, невољним покретима грчења, бити у згрченом стању	<i>јачо се плашити, страховати</i>
постати обузет трнцима	<i>укочити се (од страха)</i>
дрмати се, љуљати се	<i>дрхтати од страха, узнемирености</i>
забадати зубе у сопствено месо	<i>секирати се</i>
прекидати се, пресецати се, губити континуитет, распарчати се	<i>узнемиравати се, нервирати се, измучити се</i>
доћи у стање колебања, дрмања заталасати се	<i>узнемирити се</i>
почети дрхтати	
разбуктати се, распламсати се	<i>пораст интензитета емоције</i>
сломити се изгоревши, распасти се на делове од прејакe ватре	
расхлађивати се, губити топлоту	<i>смањење интензитета осећања (нестанак емоције)</i>

У другој табели приказана су примарна и секундарна значења емоционално-пасивних глагола који означавају унутрашња емоционална стања субјекта која су у вези са осећањима *радости, љутње, туге, страха* и *узнемирености*. Основни изворни концепти који конкретизују емоционално значење, умногоме се подударају са онима које смо навели у вези са емоционално-активним глаголима. Изворни концепти помоћу којих се реализује значење *осећања радости* обухватају: ТОПЛИНУ, МЕКОЋУ, БИСТРИНУ, ВЕДРИНУ, ЛУДИЛО И КРЕТАЊЕ КА ГОРЕ. Емоционално-пасивни глаголи који имају значење *осећања љутње* у вези су са изворним концептима: ВАТРЕ, КИПУЊЕ ВОДЕ, ВРЕЛИНЕ, МРАКА, НОЋИ И КРЕТАЊА НА ГОРЕ. Глаголи који имају значење *осећања туге* обухватају концепте: БОЛА, БОЛЕСТИ, ГУБИТКА СЈАЈА, ВАТРЕ, КИШЕ И ТАМЕ, ДОК емоционално-пасивни глаголи који означавају различите типове *узнемирености* и *узбуђености* полазе од изворних концепата: ЗГРЧЕНОСТИ,

ТРЊЕЊА, ПОМЕРАЊА ТЛА, КИДАЊА, УЈЕДАЊА, ТАЛАСАЊА И ДРХТАЊА. И код емоционално-пасивних глагола појављују се концепти ПОРАСТА И СМАЊЕЊА ТОПЛОТЕ, који су у вези са значењем јачања и смањивања интензитета емоције.

Видимо, дакле, да се од свих примарних значења наших глагола, и емоционално-активних и емоционално-пасивних, секундарна емоционална значења развијају из изворних домена и концепата који су, мање-више, стабилни. То, заправо, значи да ће се, највероватније, из глагола који примарно означавају процесе у вези са ватром, порастом температуре, интензивирањем пламена и сл. развити емоционална значења која су у вези са *љутњом, гневом, раздраженошћу*. Глаголи који примарно означавају појмове или појаве у вези са сунцем, светлошћу, ведрином, топлином, мекоћом, највероватније ће развити секундарна емоционална значења која ће бити у вези са *радошћу, пријатним* емоцијама, *добрим расположењем* и сл. Емоционална значења *узнемирености* или *узбуђености* биће реализована значењима која су у вези са различитим облицима померања тла, воде, ваздуха (*љуљање, дрмање, таласање, дување, подрхтавање* и сл.), док ће се емоционална значења осећања или изазивања у другоме *туге* реализовати значењима која примарно означавају бол, физичко рањавање тела, облаке, кишу, губитак сјаја и сл.

Све што се дешава са човеком, а у вези је са његовим осећањима, дешава се у ограниченем простору његовог тела. Највећи део емоционалних промена човек доживљава изнутра, што је један од разлога концептуализације емоција као *течности* која га испуњава. С друге стране, емоције се читавају и споља – покрети лица, држање тела, вербализација емоција и физиолошке промене које их прате, део су специфичне емоционалне експресије сваког човека. Поједини сегменти испољавања емоција могу бити индивидуални, међутим, уобичајене реакције, пре свега у вези са испољавањем примарних емоција, могу се посматрати као универзалне.

Глаголска лексика којом се означавају различити типови емоционалне експресије чиниће посебну лексичко-семантичку класу која ће бити тема нашег наредног поглавља. Дату глаголску класу посматраћемо као посебну целину, али ће се, у самој језичкој анализи, показати да је значење манифестације емоције у великој мери повезано са правим емоционалним значењем, и да су, у појединим случајевима, емоционално-*пасивно* и емоционално-*експресивно* значење изражени истом глаголском лексемом (уп. *беснети* у значењу осећати бес и *беснети* у значењу испољавати бес).

4.2.2. Емоционално-експресивни глаголи

Када смо говорили о психологији емоција и основним експерименталним методама које су коришћене у истраживањима примарних емоција, као једну од најчешће коришћених метода издвојили смо посматрање специфичног емоционалног понашања људи и животиња (в.т. 2.2.2.1). Разлог томе јесте чињеница да је основно обележје људских емоција управо њихово *испољавање, изражавање, манифестација*.

У српском језику постоји група глагола којима се исказују различити типови *емоционалне експресије*. У нашем корпусу препознали смо 169 таквих глагола, која смо поделили на четири основна типа, у зависности од тога на који се начин одређена емоција манифестује. У том смислу разликујемо глаголе *телесне, вербалне, физиолошке и фацијалне експресије* (в. табелу).

Табела 88.

Емоционално-експресивни глаголи			
телесна	вербална	физиолошка	фацијална
70	68	18	13
41.4%	40.2%	10.6%	7.7%

Емоционално-експресивни глаголи организовани су тако што су на првом месту по фреквенцији глаголи телесне и вербалне експресије, а следе глаголи физиолошке и фацијалне експресије. У наставку рада ћемо, датим редоследом, сваки тип емоционалне експресије детаљно представити и осликати примерима из нашег језичког корпуса.

4.2.2.1. Телесна емоционална експресија

Најзаступљенији емоционално-експресивни глаголи у нашем језичком корпусу јесу глаголи којима се означава тзв. *телесна емоционална експресија*. Она подразумева специфично телесно понашање, гестикулацију, покрете, држање тела (усправно или погнуто) и, уопште, телесни став човека

који одређену емоцију испољава. Телесна емоционална експресија је визуелна (за разлику од вербалне која је, првенствено, аудитивна), због чега је за њену правилну интерпретацију неопходно разумевање већег броја различитих, међусобно повезаних телесних сигнала. Глаголи којима су означене специфичне телесне манифестације емоција разликују се у томе што дата експресија може бити манифестација унутрашњег стања субјекта (телесна експресија – *из себе*) или се њоме, дато унутрашње стање може преносити на објекат ван субјекта (телесна експресија – *ка другоме*).

4.2.2.1.1. Телесна емоционална експресија – *из себе*

Највећи број глагола телесне емоционалне експресије означавају испољавање унутрашњег стања субјекта, комбинацијом гестикулације и различитих телесних покрета (в. табелу).

Табела 89.

Емоционално-експресивни глаголи
телесна експресија – <i>из себе</i>
<i>беснети, дусати се, накострешити се, рогобатити се, снебивати се, треперити, снуждити се</i> и др.
Пјевала је, скакала, бјеснила по кући! (Ђор. С. 11, 285). Дичи се дјелом као паун перјем (Кап. 1, 290). Вита почео да се дуса и издире на све редом око себе (Ђорђ. Кон. 1, 134). Искривили су се људи, накострешили , мумлају и рофћу под густим ткањем мрака и живота (Ђур. 1, 98). Радник се мало промешкољио, снебивао , али се брзо прибрао и једноставно одговорио (Борба 1958, РМС). Задрхта цео ... снужди се , обори главу не усуђујући се да гледа у Цвету (Рист. Мил. 1, РМС).

Од укупног броја глагола којима се означава телесна емоционална експресија *из себе*, нисмо издвојили ниједан глагол којим се означава емоција са позитивном емоционалном вредношћу. Препознали смо 12 глагола са неутралном емоционалном вредношћу (*треперити, узврпољити се, ускомешати се, усхитити се* и др.), док је највећи број оних глагола којима се означавају емоције са негативном емоционалном вредношћу (*беснети, гневити се, планути, разјарити се* и др.). На основу добијених језичких података можемо закључити да *човек*, у највећој мери, *телесно испољава емоције са негативном емоционалном вредношћу*.

4.2.2.1.2. Телесна емоционална експресија – *ка другоме*

Други тип емоционално-експресивних глагола јесу они којима се означава процес испољавања специфичног понашања субјекта које има за циљ изазивање одређене емоције или емоционалног понашања у другоме (в. табелу).

Табела 90.

Емоционално-експресивни глаголи
телесна експресија – <i>ка другоме</i>
<i>додворавати се, додворити се, удварати се, умиљавати се</i> и др.
Помисли одма: добар почетак, те јој се стаде што већма може додворавати (Рув. К. 1, 87). Хоће да је растресе, да је забави, да јој се додвори (Бег. М. 9, 32). Стао [је] облетати око Љубице и удварати јој се као какав ... кавалџер (Ранк. С., РМС).

Без обзира на то што се као последица глаголске радње јавља промена емоционалног стања објекта, у фокусу глаголског значења јесте специфично телесно понашање субјекта. Глаголи *додворавати се* и *додворити се* означавају скуп свесних, намерно организованих активности субјекта, помоћу којих се стиче наклоност и пажња жељеног објекта. Слично значење, придобијања *љубави, наклоности* и *нежности* имају и глаголи *удварати се* и *умиљавати се*, с том разликом што нису означени негативном емоционалном вредношћу, као што је то случај са претходна два глагола.

4.2.2.2. Вербална емоционална експресија

Другу групу представљају глаголи тзв. *вербалне емоционалне експресије*, којима се означава конкретна говорно-језичка емоционална манифестација. За разлику од телесне емоционалне експресије која је визуелна, перципирање вербалне емоционалне експресије је, пре свега, аудитивно. Вербална експресија може бити, као и код телесне, манифестација унутрашњег емоционалног стања субјекта (вербална експресија – *из себе*) или се њоме, дато унутрашње стање може преносити на

објекат ван субјекта (вербална експресија – *ка другоме*). У нашем корпусу препознали смо 30 глагола којима се означава вербална експресија унутрашњег емоционалног стања субјекта и 37 глагола којима се означава вербална експресија усмерена ка другоме.

4.2.2.2.1. Вербална емоционална експресија – *из себе*

Датим глаголима означена је манифестација конкретног унутрашњег, емоционалног стања субјекта. У питању су глаголи код којих је доминантно значење емоционално понашање у основи којег стоји емоција одређеног квалитета (в. табелу).

Табела 91.

Емоционално-експресивни глаголи
вербална експресија – <i>из себе</i>
<i>жалити се, вапити, закукати, јадовати, псовати, испраскати се и др.</i>
<p>Жали му се Лазар на крвника (НП Драгов. Ђ., 21). Болно, једва чујно, у пригушеном јецању вапију за милост (Вукас. М., Звезда 4, 27). Вратила се у собу, ту пала на кревет — и закукала, зајаукала, као што нигда још није (Берт. 1, 59). Ко си? Шта јадујеш за мртвацем тим? (Змај 1, 145). Ти иза зида псујеш, а пред њим дрхтиш као јасика (Јонке, РМС). Али кад се испраскао и кад се ослободио притиска страха који га је напуштао у виду гнева, одмах се очајничком снагом дао на посао (Андрић 7, 36).</p>

У нашем језичком корпусу препознали смо два глагола којима је означено емоционално стање субјекта са позитивном емоционалном вредношћу (*засмејавати се* и *засмејати се*). То, заправо, значи да се овом глаголском групом означавају ситуације у којима субјекат вербално испољава емоције које припадају доменима *туге*, *страха* или *љутње*. Ови подаци упућују на чињеницу да *човек*, најчешће, *вербално испољава емоције са негативном емоционалном вредношћу*.

4.2.2.2.2. Вербална емоционална експресија – *ка другоме*

Други тип глагола вербалне експресије јесу они којима се означава процес у којем субјекат вербализује своје емоције у вези са објектом или

својим понашањем у самом објекту изазива одређену емоционалну реакцију (в. табелу).

Табела 92.

Емоционално-експресивни глаголи
вербална експресија – <i>ка другоме</i>
<i>беснети</i> (на кога), <i>замерити</i> (некоме нешто), <i>прекорити</i> (некога), <i>вређати</i> , <i>задиркивати</i> , <i>хвалити</i> , <i>ругати се</i> , <i>смејати се</i> (коме) и др.
Овај је био код куће, бјеснио управо на жену , што му је ... при глачању ... пригорјела празничне хлаче (Цес. 5, 235). Огњен му је данас пред свима замерио што пуши на раду (Марк. Р. 1, 119). Горко ме је прекорно што се нисам трудио око те красне појаве (Шкроб 3. 1, РМС). И молио се за оне, кои га вређаю и пакосте му (Михаил 1, 130). Задиркују [деца] Миша, називајући га копилетом (Ћоп. 5, 16). Мајка јој није ништа сметала, хвалила је наредника (Уск. 2, РМС). Не зна кад се фратри с њим ругају а кад озбиљно говоре (Андрић, РМС). Било је и ... сељака ... који су се ... слатко смејали на рачун газда-Антин (Доман., РМС).

У групи од 37 глагола којима се означава вербална експресија усмерена *ка другоме*, препознали смо само два глагола који означавају процес преношења емоције са позитивном емоционалном вредношћу: *засмејавати се* (узајамно) и *хвалити* (кога). Сви остали глаголи означавају процес преношења негативне емоције или изазивања у другоме емоције које припадају емоционалним доменима *туге*, *страха* или *љутње*.

Основно обележје глагола вербалне емоционалне експресије јесте то што је вербална компонента обавезна за реализацију глаголског значења. Код глагола типа *патити*, *боловати* и *туговати* субјекат може доживљавати дата осећања на два начина. Може их испољавати телесно, вербално или физиолошки (нпр. *снуждити се*, *кукати*, *јадати*, *плакати* и сл.), а може их преживљавати у себи, не одајући видљиве знаке датих емоција. Сви ови глаголи јесу они који се односе на унутрашња, емоционална стања субјекта. За разлику од њих, емоционално-активни глаголи означени су емоционалном експресијом усмереном *ка другоме*, при чему је вербална компонента доминантна, што значи да се без ње, радња означена емоционалним глаголом, не може *вршити* и *извршити*. То су

глаголи типа – *вређати*, *грдити*, *задиркивати*, *издирати се*, *ругати се*, *смејати се* и др.

Ипак, међу датим глаголима постоје значењске разлике које се тичу фактора *интенционалности*. Разлику ћемо описати поређењем глагола *вређати* и *грдити* (некога). Оба глагола припадају глаголима емоционалне експресије код којих је вербална компонента доминантна. Њима се означава процес изазивања емоције или емоционалног понашања у другоме, који се јављају као последица вербалног понашања субјекта (изазивача). Међутим, основна разлика између два глагола тиче се иницијалне емоционалне намере субјекта у односу на објекат. Глагол *вређати* (некога) садржи елемент интенционалности, дакле намере да се у објекту изазове *бол*, *стид*, *понижење*. Због тога се значење глагола *вређати* може описати као процес намерног, вербалног изазивања у другоме осећања ниже вредности, стида, понижења и срамоте. Једини и основни циљ јесте – *увреда*. Глагол *грдити* (некога) не садржи намеру да се у другоме изазове осећање понижености и срамоте. Датим глаголом као да се описује ситуација у којој субјекат (изневерених очекивања) вербално исказује своје негодовање. У датој ситуацији не постоји директно вређање личности објекта, односно не постоји намера изазивања срамоте и понижења.

Од укупног броја глагола вербалне емоционалне експресије само је један глагол којим се означава истицање у другоме особине са позитивном емоционалном вредношћу (*хвалити* кога), док се осталим глаголима означавају емоције које припадају доменима *туге*, *страха* и *љутње*, било да означавају емоционално стање субјекта или процес изазивања емоције у другоме.

4.2.2.3. Физиолошка емоционална експресија

Трећу групу представљају глаголи тзв. *физиолошке емоционалне експресије*, који означавају физиолошке реакције организма на одређене емоционалне промене. У питању су глаголи којима се означавају физиолошке реакције у виду *плакања*, *смејања* и *опште узбуђености*

организма. Глаголи физиолошке експресије, такође, означавају искључиво манифестацију унутрашњег стања субјекта (физиолошка експресија – *из себе*). У нашем корпусу препознали смо 18 таквих глагола, различитих емоционалних вредности (в. табелу).

Табела 93.

Емоционално-експресивни глаголи
физиолошка експресија – <i>из себе</i>
<i>плакати, заплакати се, расплакати се, смејати се, насмејати се</i> и др.
Зајецао сам и још и сад плачем (Горан, РМС). Његова се жена заплака од радости (Доман. 5, 179). Знала [је] да ће се расплакати (Торб. Ј. 1, РМС). Мехмед-паша је прекинуо читање смејући се слатко (Андрић, РМС). Весело се и мило насмјјала Сока (Јер. 3, 5).

Међу глаголима физиолошке емоционалне експресије препознали смо оне којима се означава физиолошки процес плакања (*плакати, заплакати, поплакати, расплакати се* и др.), глаголе којима се означава физиолошки процес смејања (*смејати се* и *насмејати се*) и оне глаголе којима се означавају различити типови физиолошких промена организма (*дрхтати, најезити се, трести се, трнути, уздрхтати* и *устрнути*).

Глаголи са основним значењем *плакати* могу остварити различита значења од којих нека припадају емоционалном домену *туге* (Ана *се* *расплакала* кад је чула шта се десило), док се истим глаголима могу означити емоције које припадају домену *радости* (Ана *се* *расплакала* од среће, кад га је угледала). Исто тако, глаголи са основним значењем *смејати се*, могу означавати емоције које припадају домену *радости* (Представа је била толико смешна да *се* Ана *смејала* наредна два сата), али и домену *туге* (*Смејала се* од муке, када је схватила да је изиграна). То значи да глаголи физиолошке емоционалне експресије означавају, пре свега, две типичне реакције на две примарне емоције – *смех* као реакцију на *радост* и *плач* као реакцију на *тугу*.

4.2.2.4. Фацијална емоционална експресија

Четврту групу представљају глаголи тзв. *фацијалне емоционалне експресије*, који означавају специфичну мимику, тј. покрете мишића на лицу којима се изражавају осећања, психолошка стања и расположење субјекта. Глаголи фацијалне експресије, за разлику од двеју претходних група, означавају искључиво манифестацију унутрашњег стања субјекта (фацијална експресија – *из себе*). У нашем корпусу препознали смо 13 таквих глагола, различитих емоционалних вредности (в. табелу).

Табела 94.

Емоционално-експресивни глаголи
фацијална експресија – <i>из себе</i>
<i>намргодити се, намршити се, озарити се, осмехнути се, смркнути се</i> и др.
Намргодио се као да ће му киша из чела ударити (НПосл Вук). И очи госпође Видаковићке се сасвим озбиљно намрштише (Сек. 2, 286). Ваља видети каквим се задовољством озари лице тих професора (Нуш. 5, 233). ладика се осмехну ... задовољан (Чипл., РМС). Не приметитише како се Демино чело смркло (Андрић, РМС).

Од укупног броја глагола фацијалне емоционалне експресије препознали смо 7 глагола са негативном (*дурити се, намргодити се, намршити се* и др.), 3 глагола са неутралном (*збланути се, зачудити се* и *прочудити се*) и 3 глагола који имају позитивну емоционалну вредност (*озарити се, нежити се* и *осмехнути се*). Овде, као и у претходној групи, доминирају глаголи којима се изражавају емоционална стања са негативном емоционалном вредношћу.

4.2.2.5. Емоционално-експресивни глаголи. Опште

одлике

Рекли смо да је основно обележје људских емоција њихово *испољавање, изражавање* и *манифестација*. На језичком плану емоције се изражавају глаголима којима се описују различити типови емоционалне експресије.

У нашем језичком корпусу препознали смо 169 таквих глагола и поделили смо их на четири основна типа, у зависности од тога на који се начин одређена емоција манифестује – *телесно, вербално, фацијално* или *физиолошки*. Такође, глаголи се разликују и по томе да ли се њима означава манифестација емоције или емоционалног стања са *позитивном, негативном* или *неутралном* вредношћу. У наставку ћемо дати табеларни приказ односа датих глаголских типова, који ће бити заснован на параметру квалитета емоције, односно емоционалне вредности (в. табелу).

Табела 95.

Емоционално-експресивни глаголи		
Емоционална вредност		
позитивна	негативна	неутрална
28	116	25
16.5%	68.6%	14.7%

Добијени подаци показују да се највећим бројем емоционално-експресивних глагола означава емоционално понашање које је иницирано емоцијама које имају негативну емоционалну вредност. Удео глагола којима се описује позитивна или неутрална емоционална експресија, готово је занемарљив у односу на доминантну негативну емоционалну вредност, због чега на основу наше језичке анализе можемо закључити да *човек, преваходно, испољава емоције које припадају доменима туге, страха или љутње*.

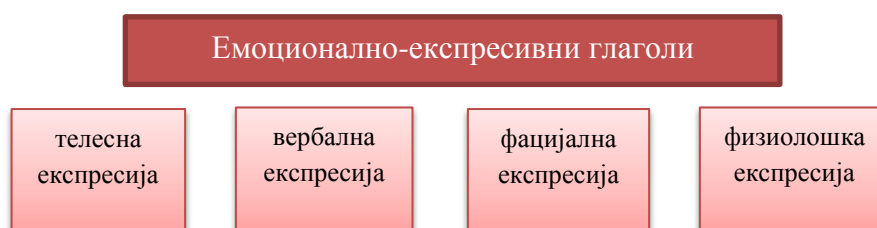
Оно што је важно напоменути јесте чињеница да се у основи свих емоционално-експресивних глагола, без обзира на тип њене манифестације, налази емоција или емоционално стање одређене емоционалне вредности. Дата емоција мора бити изазвана одређеним емоционалним стимулусом који може бити познат (као код интенционалних емоционалних глагола) или подразумеван (као код емоционално-пасивних глагола). У том смислу ће процес емоционалног испољавања имати следећу структуру:

изазивач (стимулус) → емоција → емоционална експресија

Осликаћемо то једним примером. Глаголом *беснети* може се означити унутрашње стање субјекта и у том смислу ће глагол припадати групи емоционално-пасивних глагола (Ана *бесни*). Међутим, датим глаголом се, првенствено, означава специфично емоционално понашање субјекта. Основно значење је *испољавати осећање беса, љутње, незадовољства*, али дато значење подразумева значења *имати осећање*, и пре њега, *изазвати осећање*. Наиме, функција глагола *беснети* јесте, првенствено, да укаже на специфичан тип понашања (специфично за осећање *беса*). Међутим, да би се дато понашање остварило и реализовало, оно је подстакнуто присуством осећања *беса*, које је, одређеним чиниоцем (спољашњим или унутрашњим стимулусом) изазвано. Укратко, емоционална експресија условљена је постојањем одређене емоције (емоционалног доживљаја, стања) која је њен иницијатор (подстрекач).

Емоционално-експресивни глаголи се, такође, морају посматрати као континуум у којем постоје значајна преклапања. Узмимо за пример глаголе фацијалне експресије. Код њих *лице* јесте у самом фокусу, али постоје и телесне промене које се тичу, пре свега, држања и положаја тела, који су чести пратиоци фацијалне мимике. Глагол *смркнути се*, на пример, означава добијање смркнутог, мрачног изгледа, намрштености која се, првенствено, односи на лице, али се уз њу обично јавља и погуреност, савијеност тела, такође специфично за дато емоционално стање.

Управо су нејасне границе и међусобна преклапања експресивних показатеља основни разлози због којих је јако тешко недвосмислено дефинисати одређену емоционалну експресију као искључиво вербалну или фацијалну, јер се оне, најчешће, манифестују као скуп повезаних, симултаних експресивних компонената понашања.

4.3. ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ЕМОЦИОНАЛНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Први део наше језичке анализе био је посвећен семантичкој класификацији емоционалних глагола која је била утемељена на два основна параметра – семантичким улогама (*доживљавача* и *изазивача*) и семантици именица којима се означавају примарне емоције (*радост, туга, страх* и *љутња*).

Дефинисали смо два основна типа емоционалних глагола: емоционално-*активне* и емоционално-*пасивне* и, као посебну лекисчко-семантичку групу, емоционално-*експресивне* глаголе. У основи разликовања прва два типа налазе се семантичке категорије *доживљавача* и *изазивача* емоције, те су, сходно њима, глаголи и подељени на оне који означавају *субјективно доживљавање емоције* (пасивни) и процес *изазивања емоције у другоме* (активни). Емоционално-*пасивне* глаголе препознајемо као глаголе са аргументском структуром у којој субјекту припада семантичка улога доживљавача емоције – *Ана* тугује или *Ана* воли *Марка*. У оба случаја субјекат (*Ана*) јесте доживљавач одређене емоције, с том разликом што је у првом примеру емоционално стање изражено непрелазним глаголом – *туговати* (не постоји информација о узроку датог осећања), док је у другом примеру емоционално стање изражено прелазним глаголом – *волети*, који нам уводи информацију о томе да постоји објекат (*Марко*) који је ван самог субјекта и узрок је његовог емоционалног стања. Емоционално-*активни* глаголи означавају емоционални процес који је изражен структуром у којој субјекат има семантичку улогу изазивача емоције у другоме, а реченични објекат (или логички субјекат) улогу доживљавача емоције – *Ана* бодри *Марка* или *Ана* се гади *Марку*. У оба случаја субјекат остварује улогу изазивача емоције, а објекат (или логички субјекат) улогу доживљавача, с том разликом што је у првом примеру активност субјекта намерна – изражена *интенционалним* глаголом, док је у

другом примеру ненамерна – изражена *неинтенционалним* емоционалним глаголом. Посебну класу чине емоционално-експресивни глаголи који означавају *телесно, вербално, фацијално и физиолошко* изражавање емоција.

У другом кораку глаголе смо класификовали према критеријуму поседовања *основног атома емоционалности*, тј. према томе да ли се у њиховом значењу (изазивања или доживљавања емоције) може препознати квалитет једне од четири примарне емоције: *радости, туге, страха* или *љутње*.

Осим анализе примарних и секундарних значења глагола који чине наш језички корпус, посебно ћемо се бавити и њиховим формално-семантичким карактеристикама. Занимају нас, пре свега, творбене особености емоционалног глагола, односно механизми настанка новог глагола од именичких и придевских основа, као и модификација значења глагола која се остварује њиховом префиксацијом. Посматраћемо однос значења основног, непрефиксираниог облика емоционално-пасивног глагола (нпр. *беснети*) и значења његових префиксираних парњака (*побеснети, разбеснети* и др.). Увешћемо појам тзв. *емоционалних трансформација* помоћу којих ћемо објаснити способност емоционално-пасивних глагола да творе емоционално-активне парњаке, као и њихову трансформацију у емоционално-експресивне глаголе.

Пре него што пређемо на опис творбено-семантичких особености емоционалних глагола и основних емоционалних трансформација, образложићемо нашу мотивацију да основни, немаркирани глагол у нашем раду буде емоционално-пасивни глагол. Прво ћемо описати начин на који су емоционални глаголи приказани у једнојезичним речницима (РСАНУ и РМС), а затим и резултате једног емпиријског истраживања, који осликавају статус емоционалних глагола, из перспективе говорника српског језика.

Емоционални глагол – у домену речника

Сви емоционални глаголи који чине корпус нашег истраживања преузети су из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речника српскохрватског књижевног језика* (РМС).⁵⁴

Будући да предмет нашег истраживања обухвата глаголску лексику савременог српског језика, у наставку ћемо укратко описати основна обележја речничког описа дате граматичке врсте речи. Лексикографска обрада глагола, као речничких јединица, подразумева утврђен поступак навођења глаголске одреднице, а затим и података о њеним граматичким особинама (1. лице једнине презента, акценатске промене, обличке промене у коњугацији, ознаку глаголског вида, етимологију (ако је потребно), квалификаторе, дефиницију и, на крају, репрезентативне примере из грађе. Погледајмо пример глагола *волети* (РСАНУ):

волети ијек. **вољети** (некњ. ек. и ијек. волити), волим (некњ. водем, дијал. вољу) (импф. вољах, дијал. волејах ијек. волијах, ек. воледијах и волејах; аор. волех ијек. вољех, дијал. воледох ијек. вољедох; р. пр. волео, –ела, –ело ијек. волио, вољела, вољело, некњ. ек. волио, ек. и ијек. волила, волило; трп. вољен) несвр. **І. 1. а.** (некога, ређе некоме) *осећати љубав, бити пријатељски расположен, наклоњен, везан осећањима (за некога)*. — Њега је народ здраво због доброте његове волио (Бат. 1, 793). Ја сам се умео наћи са сељацима, и они су ме волели (Весел. 19, 368). **б.** *марити, имати воље (за нешто), трпети, подносити (некога, нешто), осећати задовољство (у нечем)*. — Најпосле то је био узрок, те Французи нису волели ни сталне апелационе судове (Ав. 4, 16). Драгоје волејаше лов и трке (Нов., Вила 1865, 295).

2. *желети, хтети*. — Види се по свему, да би моја мајка волела била, да сам збиља односе прекинуо (Јаг. 2, 34). Ја баш водем да он чује све, за то сам га и позвао (Весел. 6, 198).

3. (понекад и са обличким обележјима поређења: волијем, волијеш, волије, волијемо, волијете, волију; најволети) нар. *више (највише) волети, више (највише) желети, претпостављати*; исп. волији (1). — Ој девојко у кошуљи танкој! | Да ли ми те раставити с мајком! | Јали с мајком, јал' с кошуљом танком; | Вољу с мајком, нег' с кошуљом танком (НП Вук 1, 322).

II. ~ се осећати узајамну љубав, наклоност. — Ова наша деца воле се (Змај 1, 482). Синови и кћери, браћа и сестре ... све се то воли узајамно по крви (Поп. Гавр. 8, 93).

Оно што је, за наше истраживање, посебно значајно јесте поступак лексикографског навођења тј. бележења разлика које се тичу категорије глаголског рода у ширем смислу. Речници под истим лексикографским чланком обрађују неповратни, а за њим и повратни облик глагола. Међутим,

⁵⁴ О ексцерпцији грађе и корпусу истраживања в. т. 1. 2.

редослед њиховог навођења у речнику, не слаже се, увек, са доминантним емоционалним значењем дате глаголске лексеме. Као што показује горенаведени пример глагола *волети*, преузетог из РСАНУ, постоји утврђени редослед навођења нерексивне и рефлексивне форме глагола. У речничком чланку се прво наводи облик глагола без *се* (дати одељак обележава се римским I), док се рефлексивни облик глагола наводи на другом месту (одељак се обележава римским II). Ако дато правило посматрамо из перспективе емоционалних глагола, онако како смо их дефинисали, имаћемо ситуацију у којој ће се највећи број емоционално-*активних* глагола налазити на првом месту речничког чланка, док ће се највећи део емоционално-*пасивних* глагола (будући, у највећем броју, изражени повратним формама) налазити на другом месту⁵⁵:

вређати, вређам ијек. **вријеђати**, вријеђам несвр. **I. 1.** *наносити увреду; изазивати непријатно осећање, душевни бол.*

II. ~ се 1. *наносити увреду један другом.* — Ништа немате од свег тог живота, ни од човечанства ... ви лежите на истом месту, трунете, и још се вређате (Петр. В. 3, 103).

2. *осећати увреду, примати нешто као увреду.* — Немој ... да ми жени нешто избрбљаш ... — Ма ко? ... Је л' ја? — вређао се сељак (Петр. П. 3, 45).

Дакле, ако бисмо се водили редоследом навођења глагола у оквирима речничких чланака, морали бисмо емоционално-*активни* глагол сматрати примарним, а емоционално-*пасивни* глагол изведеним из њега. То би, даље, значило да би се глагол којим се означава процес изазивања емоције у другој сматрао доминантним у односу на глагол који има значење емоционалног стања доживљавача. Да бисмо решили ову недоумицу, искористили смо резултате емпиријског истраживања, заснованог на форми анкете, у којој се од изворних говорника српског језика тражило да наведу што већи број глагола којима се означавају емоције. Добијени резултати мотивисали су нас да, заправо, емоционално-*пасивни* глагол и улогу *доживљавача*, сматрамо примарним.

⁵⁵ Највећи број наших емоционалних глагола описани су у складу са датим правилом. Међутим, постоје емоционално-*пасивни* глаголи, који стоје само за себе, без постојања неповратне варијанте, те ће се, у том смислу, повратна форма наћи у самој глаголској одредници, на пример: *бојати се, гнушати се, гордити се* и сл.

Емоционални глагол – у домену реалног говорника

На самом почетку нашег интересовања за лексику којом се у српском језику означавају осећања извели смо једно кратко, пилот-истраживање, које је имало за циљ да нам покаже којим се емоционалним глаголима, у свакодневном говору, служе говорници српског језика. Анкетирали смо групу од десет испитаника чији је задатак био да напишу што већи број глагола којима се означавају осећања, при чему време рада и број одговора није био ограничен. Резултат анкете био је скуп од 163 глагола⁵⁶ које смо пописали и класификовали⁵⁷ тако да је коначна листа садржала 37 различитих глагола који представљају репрезентативне емоционалне глаголе за говорнике српског језика – *беснети, бојати се, бринути се, волети, гневити се, жалити, желети, жудети, завидети, зазирати, заљубити се, кајати се, љутити се, мрзети, надати се, нервирати се, обожавати, одушевити се, очајавати, патити, плашити се, поносити се, презирати, радовати се, снебивати се, срдити се, стидети се, страховати, стрепети, туговати, ужаснути се, уживати, узбудити се, узнемирити се, узрујати се, чезнути, шокирати се*.⁵⁸

Оно што смо одмах приметили јесте да су сви добијени глаголи означавали ситуацију у којој је субјекат *носилац* емоције. То значи да смо добили корпус од 37 емоционално-пасивних глагола, у којима субјекат има улогу *доживљавача*.

Да ли је случајност то што ниједан испитаник није навео глагол који указује на процес изазивања осећања (пријатног или непријатног) у другоме, или је, заправо, на несвесном плану, човеку важније оно осећање које доживљава у себи, од осећања које, свесно или несвесно, у другоме изазива? Добијени језички резултати навели су нас да размишљамо о томе како је

⁵⁶ Просечан говорник навео је 16,3 глагола.

⁵⁷ Нпр. глагол *волети се* појавио као одговор код свих испитаника, дакле десет пута, али је на коначном списку емоционалних глагола наведен само једном.

⁵⁸ Од укупног броја глагола испитаници су навели 24 глагола који имају негативну емоционалну вредност (64,8%), 10 глагола са позитивном емоционалном вредношћу (27%) и 3 глагола који имају неутралну емоционалну вредност (8,1%). И ови резултати, добијени анкетирањем реалних говорника српског језика, потврђују наше пређашње налазе да је човек *доживљавач*, пре свега, *негативних, непријатних* емоција.

човек, типично, *доживљавач емоција*. То је, даље, условило посматрање емоционално-пасивних глагола као примарних језичких показатеља комплексног домена људских осећања, психолошких стања и расположења. Дакле, типични емоционални глаголи јесу они који означавају човека као носиоца одређеног осећања – *волети, мрзети, туговати, плашити се* и др.

Полазећи од тога да су емоционално-пасивни глаголи прототипични, питали смо се, на које се све начине дати глаголи трансформишу у емоционално-активне. Да ли су код емоционалних глагола пасивног типа могуће активне (узрочне) трансформације, и ако јесу, који језички механизми омогућавају дате промене.

Управо ћемо се овим питањима бавити у наставку нашег рада. Кренућемо од класификације емоционално-пасивних глагола одређујући према њима њихове активне парњаке. Затим ћемо пописати и описати процесе који доводе до промене у значењима, односно трансформисању *доживљавачког у изазивачки* глагол. Када одредимо односе који постоје између два основна типа емоционалних глагола, прећи ћемо на трансформације емоционално пасивног и активног глагола у глаголе којима се означава емоционална експресија.

Међутим, пре него што пређемо на тзв. *емоционалне трансформације*, даћемо преглед творбених карактеристика наших емоционалних глагола, пре свега оних који се тичу *мотивације* и *мотивационог смера* у њиховој творби, а затим и класификацију префикса који модификују значења простог емоционалног глагола.

4.3.1. Творбено-семантичке особености емоционалних глагола у српском језику

Правилно разумевање мотивације и мотивационог смера у деривационим процесима представља основу за семантичко-деривациона тумачења свих елемената у структури деривата, као и за утврђивање места одређене творенице у семантичко-деривационом систему (Штасни 2010: 89).

Надовезујући се на мишљење Б. Ћорића о томе да је *мотивација* формално-семантичка веза двеју речи (Ћорић 2008: 23,25), Г. Штасни је дефинише као процес у коме се успоставља однос између речи која покреће и речи која настаје у деривацији, што за последицу има успостављање деривационо-семантичке везе једне речи с другом (Штасни 2010: 90).

На плану емоционалне глаголске лексике, у том смислу, можемо посматрати однос између емоционалног глагола и других врста речи којима су мотивисани, пре свега, *именица* и *придева*. Мотивациони смер подразумева семантичко-деривационо садржавање мотивне лексеме у мотивисаној, а у самој језичкој анализи и њихову идентификацију. Сам творбени поступак може бити синхронијски или дијахронијски утемељен, што умногоме утиче на одређивање лексеме као *мотивисане*, односно *немотивисане*.⁵⁹

Оно што је посебно значајно, а у вези је са одређивањем мотивационог односа између двеју лексема, јесте узимање у обзир лексикографског описа значења деривата (тј. мотивисане речи), онако како је оно дато у речничкој дефиницији. Ако је, на пример, глагол *туговати* дефинисан као *осећати тугу*, у датом случају нам лексикографска дефиниција потврђује (оно што је и формално-морфолошки јасно) да је дати глагол настао од именичке основе *туг-*, односно именице којом се денотира специфично осећање. С друге стране, глагол *бринути* дефинисан је као

⁵⁹ На пример, глагол *радовати (се)*, етимолошки гледано, могао би бити (и највероватније јесте) у вези са придевом *рад*, међутим, синхронијски гледано, дати глагол сматраће се немотивисаним, будући да значење придева *рад* (вољан, кадар) није у значењској вези са придевом *радостан*.

осећати бригу, међутим, са синхронијског аспекта, узимајући у обзир творбено-морфолошки критеријум, не можемо рећи да је дати глагол настао од именице *бриг-а* (\neq бриг-у-ти), због чега га квалификујемо као немотивисани глагол, иако он јесте, сасвим сигурно, у семантичкој вези са именицом *брига*.

У нашем језичком корпусу, из синхронијске језичке перспективе, немотивисаним сматрамо следеће емоционалне глаголе: *бојати се*, *бринути*, *волети*, *вређати*, *гадити (се)*⁶⁰, *грозити*, *дивити се*, *желети*, *жестити (се)*, *жудети*, *забавити (се)*, *завадити*, *завести*, *зазирати*, *замерити*, *иритирати*, *кајати се*, *кивити се*, *куражити*, *љубити*, *мрзети*, *мучити (се)*, *нежити се*, *нервирати (се)*, *патити*, *плакати*, *плашити (се)*, *радовати (се)*, *свидети се*, *секирати (се)*, *смејати се*, *срдити се*, *срећити*, *страдати*, *страшити (се)*, *стрепети*, *тешити (се)*, *тишити*, *уживати*, *хвалити (се)*, *чезнути* и *чудити (се)*.

Иако се већина наведених глагола може довести у формално-семантичку везу са одређеном емоцијом која се датим глаголима описује (*дивити се* – осећати *дивљење*, *патити* – осећати *патњу*, *смејати се* – оглашавати се *смехом* и др.), постоје и они који нису ни у каквој формалној вези са појмовима које означавају (*волети* – осећати *љубав*, *бојати се* – осећати *страх*, *плашити се* – осећати *страх* и др.).

У наставку рада описаћемо три основна мотивациона смера у поступку творбе емоционалних глагола у српском језику. У питању су глаголи добијени од *деноминалних*, *деадјективних* и *девербативних* творбених основа.

⁶⁰ У делу нашег рада који се бави творбом речи повратна реч *се* дата је у загради како би се означила способност глагола да буде реализован и као емоционалн-активан (без *се*) и као емоционално-пасиван (повратни облик).

4.3.1.1. Глаголи мотивисани именицама са значењем осећања или емоционалног стања

Прву групу емоционалних глагола коју наводимо чине они који су мотивисани именицама са значењем *емоције* (в. табелу).

Табела 96.

Мотивисани емоционални глаголи		
мотивациони смер: именица → глагол		
бес	> <i>беснети</i>	осећати и испољавати <i>бес</i>
бол	> <i>болети</i>	осећати <i>бол</i>
бол	> <i>боловати</i>	осећати <i>бол</i>
гнев	> <i>гневити (се)</i>	осећати и испољавати <i>гнев</i>
жал	> <i>жалити</i>	осећати и исказивати <i>жал</i>
јад	> <i>јадати</i>	осећати и испољавати <i>јад</i>
јед	> <i>једити (се)</i>	осећати и испољавати <i>јед</i>
нада	> <i>надати се</i>	имати <i>наду</i>
понос	> <i>поносити се</i>	осећати <i>понос</i>
срам	> <i>срамити се</i>	изазивати (и осећати) <i>срам</i>
срам > срамота	> <i>срамотити (се)</i>	изазивати (и осећати) <i>срамоту</i>
стид	> <i>стидети се</i>	осећати <i>стид</i>
страва	> <i>стравити (се)</i>	осећати <i>страву</i>
страх	> <i>страховати</i>	осећати <i>страх</i>
туга	> <i>туговати</i>	осећати и испољавати <i>тугу</i>

У питању су, дакле, глаголи који имају именичке творбене основе са значењем одређене врсте емоције. Датим глаголима означавају се три основна процеса: а. доживљај емоције, б. изазивање емоције у другоме и в. доживљај (+ манифестација) емоције. У том смислу, глаголи *болети*, *надати се*, *поносити се*, *стидети се*, *страховати* и *туговати* означаваће унутрашњи емоционални доживљај *бола*, *наде*, *поноса*, *стида*, *страха* и *туге*. Глагол *стравити се* означаваће субјективно доживљавање или изазивање у другоме осећања *страве* (*страха*), док ће глаголи *срамити се* и *срамотити се* означавати процес изазивања и осећања *срама/срамоте* у себи или у другоме. С друге стране глаголи *беснети*, *гневити се*, *жалити*, *јадати* и *једити (се)*, без обзира на то да ли означавају пасиван емоционални доживљај или узрочно-последичан емоционални процес, имају обавезну експресивну компоненту, дакле, глаголом се преноси информација о манифестацији дате емоције.

Оно што је важно истаћи јесте чињеница да се и формално-морфолошки (**бес** → **беснети**) именице са значењем емоције у потпуности препознају у структури мотивисане речи (тј. деривата), мотивна и мотивисана реч припадају различитим врстама речи, а што се тиче семантичких односа међу њима, не постоји правилност у томе која ће од две лексеме, мотивна или мотивисана, имати богатију значењску структуру. Као што ћемо видети, некада мотивна именица има развијенију полисемантичку структуру од свог деривата (уп. *туга* : *туговати*), док се некада, на основу једног именичког значења изводи богата значењска структура емоционалног глагола (*жал* : *жалити се*). Да бисмо упоредили семантичке структуре мотивних именица и њима мотивисаних глагола, даћемо преглед њихових значења, изведених на основу лексикографских дефиниција датих у речницима РСАНУ и РМС (в. табелу).

Табела 97.

<p>бес нечастива сила, враг, ђаво болест (беснило) дивљи инстинкт, нагон страст, помама (за нечим) љутина, гнев, јарост сила, распомамљеност (о природним силама) снага, бујност, једрина обест, осиноост ћеф, неразуман прохтев раскошан живот, расипништво</p>	<p>беснети оболевати од беснила добијати нападе раздражености у лудилу бити изван себе од срџбе, гнева, праскати, псовати понашати се као изван себе из обести, махнитати водити разуздан живот, расипати вршити терор (о непријатељу, војсковођама) испољавати се у свој својој силини (о природним силама) љутити (кога), доводити га до беснила</p>
<p>брига непријатно осећање старање, пажња (активност) труд, настојање предмет старања (страха, пажње)</p>	<p>бринут осећати бригу задавати (коме) бригу водити бригу (о некоме), старати се трудити се (око нечега)</p>
<p>бол непријатан физички осећај непријатно душевно осећање, патња, туга чежња, носталгија</p>	<p>болети бити обузет болом осећати бол причињавати бол патити, туговати</p>
<p>гнев осећање велике љутње, бес</p>	<p>гневити се љутити (кога) љутити се</p>
<p>жал жалост, сета, туговање</p>	<p>жалити (се) имати непријатно осећање, бити тужан кајати се осећати (према коме) сажалење осећати жалост за умрлим, оплакивати са устезањем давати, нерадо трошити, штедети (кога) изражавати незадовољство, јадати се тужити се на нешто као на здравствену сметњу, извор бола поднети, подносити жалбу</p>
<p>јад непријатно осећање, туга, бол зло које задеси човека, невоља, беда, несрећа</p>	<p>јадати (се) бити нерасположен, несрећан, тужан кајати се, пребацити себи</p>

	гласно испољавати тугу, бол, кукати преклињати, вапити жалити, оплакивати изражавати незадовољство, жалити се
јед жучни сок, жуч љутина, бес, гнев змијски отров	једити (се) доводити у стање јада, љутње, беса бити обузет једом, љутњом, гневити се
нада осећање (вере, жеље) поверење (у некога)	надати се имати наде (некоме) очекивати нечији долазак (у некога) полагаати наду, уздати се
понос осећање вредности осећање задовољства због успеха оно чиме се неко поноси претерано високо мишљење о себи	поносити се бити испуњен поносом бити поносан на некога
срам непријатно осећање изазвано сазнањем о непристојности сопственог поступка срамота	срамити се осећати срам, стид
срамота стање, положај који изазива презир, увреда дубоко осећање срама, стида нечастан чин онај који је починио нешто ружно, нечасно део тела који се обично покрива, не показује	срамотити (се) наносити срамоту (коме), бешчастити (кога) узимати част, невиност наносити (себи) срамоту, бешчастити се
стид осећање велике неугодности, срам срамота, увреда части	стидети се осећати стид устезати се, устручавати се
страва велики страх који доводи до физичке укочености, ужас, гроза	стравити (се) испунити (кога) стравом, престравити опчинити осетити велики страх, уплашити се
страх стање узнемирености, бојазан онај који (што) изазива такво осећање	страховати осећати страх, бојати се
туга душевни бол изазван несрећом или великом чећњом, душевна патња, жалост фиг. особа која је веома драга, према којој се осећа сажаљење бедан, јадан, тужан изглед (кога, чега)	туговати бити тужан, осећати тугу изражавати тугу, оплакивати

Основно значење из којег мотивна именица твори емоционални глагол јесте оно које се односи на квалитет (тип) емоције (пријатно или непријатно осећање). У том смислу, именица означава емоцију, а глагол означава доживљавање или изазивање (у другоме) емоције датог квалитета (*гнев* = осећање велике љутње, *гневити (се)* = осећати (изазивати у другоме) осећање *гнева* тј. велике *љутње*). Примарно значење именице *бес* је, на пример, *нечастива сила*, *ђаво*. РСАНУ затим наводи болест *беснило*, а за њим сва остала значења која су у вези са помахниталим понашањем, гневом, силином, необузданошћу, разузданим и раскаланим животом и терором.

Примарно значење глагола *беснети* је, по моделу мотивне именице, процес *обољевања од беснила*, а затим и остала значења осећати и испољавати бес, бити раздражен, понашати се избезумљено, водити раскалашан живот, вршити терор и, на крају, изазивати у другоме осећање беса. Као што видимо, именичко значење *нечастиве силе* није продуктивно у мотивацији новог глаголског значења. Именица која означава врсту емоције може дати глагол који има развијенију значењску структуру, у смислу да, осим значења доживљавања и изазивања емоције, означава и неке друге елементе емоционалне ситуације. Именица *јад*, на пример, означава непријатно осећање *туге* и *бола*. Глагол *јадати (се)*, осим значења бити тужан, нерасположен, такође означава и манифестацију туге (гласно испољавати тугу, кукати, оплакивати), односно елементе љутње субјекта према себи самом (пребацити себи, кајати се). Посебно је интересантан однос именица *срам* и *срамота*. Наиме, значење именице *срам* у вези је са осећањем непријатности због непристојности реализованог (личног) поступка. Глагол *срамити се*, мотивисан је датом именицом, и има значење осећати срам, стид. Именица *срамота* је дериват именице *срам*, са блиским значењем истог емоционалног квалитета, али много богатијом значењском структуром. Именица *срамота* означава оно (стање, положај) што изазива презир, осећање срама, нечастан чин, означава онога који је учинио нешто нечасно и, на крају, део тела који се не показује, који се обично скрива. Глагол *срамотити (се)*, такође, има више значења од глагола *срамити се*. Он означава процесе наношења срамоте (другоме), довођења себе у стање стида, срамоте и, на крају, узимање коме части (одузимање невиности).

Неким именицама се, осим врсте емоције, означава и објекат (предмет) који је изазивач дате емоције, или је њоме обухваћен. На пример, именица *брига* означава непријатно осећање које је последица страха у вези са другим, али и процес старања и пажње усмерене ка другоме. Из датих значења изведено је значење самог предмета бриге, пажње, старања (нпр. Бриго моја! Велика си ми брига!). Слично се понашају и именице *јад* (зло,

невоља која задеси човека), *понос* (онај или оно чиме се човек поноси) и *туга* (веома драга особа према којој се осећа сажаљење).

Дакле, оно што је стабилно, а у вези је са емоционалним значењима мотивисаних глагола, јесу два општа значења *доживљавача* и *изазивача* емоције, и квалитет емоције који је исти као онај који је денотиран мотивном именицом.

4.3.1.2. Глаголи мотивисани *придевима* са значењем осећања или људских особина

Другу групу емоционалних глагола коју наводимо чине они који су мотивисани придевима са значењем *емоције* или *људске особине* (в. табелу).

Табела 98.

Мотивисани емоционални глаголи	
мотивациони смер: придев → глагол	
благ	> блажити (се)
бодар	> бодрити (се)
весео	> веселити (се)
гнусан	> гнушати се
горд	> гордити се
грд	> грдити
јуначан	> јуначити (се)
луд	> лудети
луд > лудов	> лудовати
љут	> љутити (се)
махнит	> махнитати
мек	> мекшати
охол	> охолити се
храбар	> храбрити (се)

Придеви који представљају мотивне речи за творбу емоционалних глагола означавају, пре свега, физичке и духовне особине различитог квалитета. Будући да се бавимо лексиком која означава елементе једног апстрактног појмовног домена, какав је домен *емоција*, разумљиво је да ће највећи број придева који учествује у творби емоционалног глагола означавати, пре свега, духовне особине (*благ, бодар, весео, горд, јуначан,*

луд, љут, махнит, охол и храбар). Три су придева који означавају, примарно, физичку особину објекта (*гнусан, грд(ан) и мек*).

Као и код мотивних именица, формално-морфолошки гледано (*мек* → *мекшати*) придеви са значењем емоције и људске особине у потпуности се препознају у структури мотивисане речи (укључујући и глаголе код којих, приликом творбе, долази до гласовних промена, у односу на мотивни придев, уп. *благ : блажити, бодар : бодрити*), мотивна и мотивисана реч припадају различитим врстама речи, а што се тиче семантичких односа међу њима, за разлику од именица, придеви који мотивишу творбу емоционалног глагола имају богатију значењску структуру (или, у мањем броју примера, једнак број значења као и глагол) (в. табелу).

Табела 99.

<p>благ пун кроткости, нежности, доброте који изражава доброту, нежност смирен, тих пријатељски, човечан, увиђаван одмерен, тактичан који делује пријатно, умирујуће који је сношљив, лак који је попустљив, који има обзира који ублажава болове (о природним појавама) који није шкодљив, умерен, пријатан, умерено хладан, који није оштар (о перцепцији, утицају на чула) који је меке, пријатне светлости, који не дречи (о бојама), једва чујан, тих, пријатног укуса, слadak који се поступно диже и спушта који не мења нагло правац (правнички) који мање окривљује, терети који је трошан који се мрви који не нагриза</p>	<p>блажити (се) умиривати, стишавати тешити слабити дејство (нечему) умиривати (бол) освежавати, расхлађивати загревати испуњавати блаженством пријатно утицати уживати, сладити се јести мрсна јела имати благ укус умиривати себе, тешити себе постајати блажи, питомији стишавати се наслађивати се, уживати</p>
<p>бодар пун снаге, воље, крепак пун свежине, ведар, чио</p>	<p>бодрити (се) храбрити, подстицати храбрити се, јуначити се</p>
<p>весео који осећа радост и у потпуности је испољава који је под утицајем пића, припит који показује нечије задовољство, раздраганост који ствара радост, расположење који пријатно делује леп, ведар (о дану, месецу) блистав, сјајан (о светлости) отворен, светао (о боји, тканини) који освежава (о киши) који изгледа свеж, бујан (о биљци) брз, жустар (о ходу, кораку) жив, разбуктан (о ватри) у коме влада добро расположење, раздраганост, веселе који се проводи у свечаном расположењу уз гозбу, песму</p>	<p>веселити (се) стварати радост, пријатност, ведро расположење испуњавати радошћу осећати задовољство, радовати се проводити се уз песму, пиће</p>

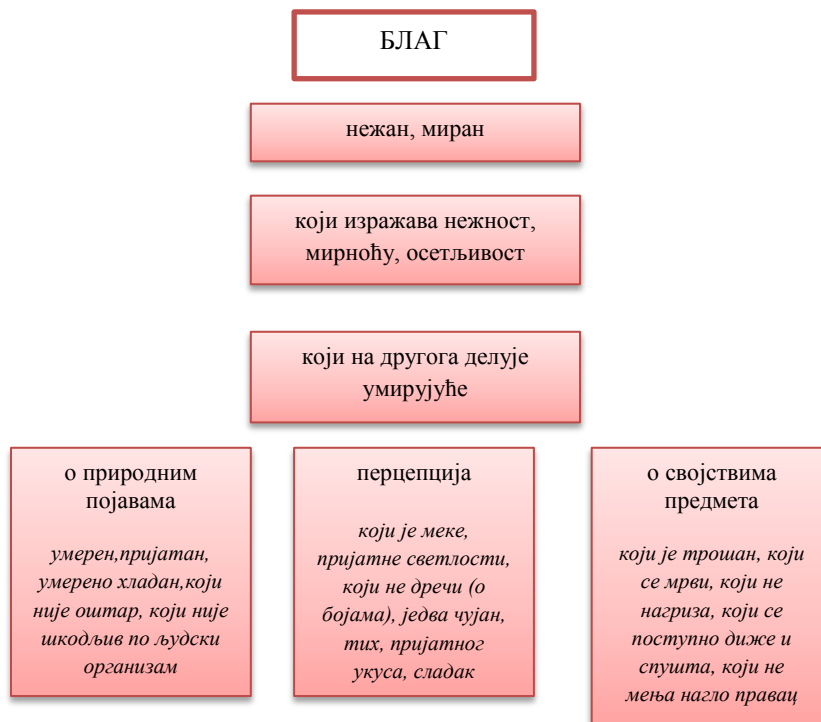
<p>гнусан који изазива физичко гађење који изазива гнушање, одвратан, гадан прљав, нечист, загађен</p>	<p>гнушати се осећати одвратност, презир, гађење</p>
<p>горд који је свестан своје вредности, достојанствен, поносит, поносан на некога, нешто који је уображен у сопствену величину, вредност и гледа на друге са омаловажавањем, охол, сујетан, надмен фиг. који се високо уздиже, величанствен, силан, моћан</p>	<p>гордити (се) осећати се поносним, гордим, поносити се уздизати се високо показивати се надмен, охол, прсити се, шепурити се</p>
<p>грд в. грдан ружан, јадан човек бедник, неваљалац</p>	<p>грдити чинити грдним, ружним, унакажавати наносити љагу (некоме), срамотити, каљати корити, прекоревати, врећати, нападати увредљивим речима</p>
<p>јуначан смео, храбар, одважан, одлучан</p>	<p>јуначити (се) храбрити, соколити, подстицати на јунаштво правити се јунак, разметати се јунаштвом храбрити се, соколити се</p>
<p>луд умно поремећен, духовно ограничен, малуман, слабоуман који је ван себе, који не влада собом, избезумљен, помахнито, склон губљењу контроле над својим држањем којим се тешко управља, дивал (о коњу) који је нереалан, неинтелигентан суманут, апсурдан неразборит, неразуман који недовољно познаје живот, свет, млад, незрео, наиван сасвим мали, нејак, безазлен који се потпуно предаје осећањима, страстима, који се одаје обесном животу пун веселог заноса, уживања, радости, чаробан, заносан који се изводи свом снагом, силовит изузетно јак, интензиван, који се испољава у изузетно великом степену, огроман који бесни великом снагом (о природним силама) који тече, ври, разлива се стихијски, неконтролисано који се нагло, неочекивано мења, нестабилан, ћудљив изванредан, неочекиван (о успеху) који се стиче без труда, изненадно (о новцу)</p>	<p>лудети постајати луд, умно поремећен, избезумљен, губити разум, махнитати (за неким, нечим) безумно, страсно волети, обожавати, заносити се</p> <p>лудовати (> лудов > луд) правити лудости, глупости, понашати се неразумно (за неким, нечим) осећати страст према некоме/нечему, јако волети, обожавати</p>
<p>љут (о перцепцији, утицају на чула) који има јак, оштар укус те пече, штита који непријатно, јако надражује, пече очи, оштар, загушљив (о диму) врло јак, снажан по хемијском саставу, концентрацији основних састојака и деловању (о отрову, киселини) који има висок постотак алкохола (о ракији)</p> <p>(о човеку, животињама, нарави, расположењу) пун љутње, гнева, бесан, разјарен који се лако разљути, прек, опасан веома жустар, живахан, ватрен (о коњу) упоран, привржен (својим схватањима, гледишту), задрт, загрижен који се истиче неумереношћу, тежак, велики, мрзак, гадан</p> <p>(о појавама, речима, осећањима)</p>	<p>љутити (се) изазивати у (некоме) осећање љутње раздраживати, жестити (коња) чинити да нешто добије љут укус, зачињавати (јело) нечим љутим бивати захваћен осећањем љутње, срдити се, гневити се, дурити се постајати разјарен (о коњу)</p>

<p>који нема обзира према другима, који никога не штеди (о критици, прекору) изузетно тежак, драстичан (о нечему што изазива бол, мучном) опасан, болан (о болести, рани) тешко подношљив, јак (о осећањима) који изазива тежак утисак, ужасан</p> <p>жесток, огорчен, немилосрдан (о борби, сукобу) који се испољава великом снагом (о временским приликама) изазван болом, патњом, горак, чемеран који убија (о сечиву, оружју) веома тврд, несаломив (о камену, металу) који је го, без вегетације (о кршу) тешко обрадив (о земљишту) који је брзог тока, диваљ (о води, потоку) јак, оштар, продоран (о звуку)</p>	
<p>МАХНИТ који има душевно обољење праћено ненормалним поступцима, умно поремећен, луд оболео од беснила, бесан, побеснео који је дивље ђуди, неукроћен, бесан (о животињама), разјарен, побеснео, обестан који се предаје страстима, нагонима, осећањима при којему се губи присебност, разборитост, бесмислен, апсурдан који се изводи с највећом одлучношћу, жестином, пун заноса, силовит веома снажан, жесток, неконтролисан који дивља, бесни (о природним појавама) (за неким, нечим) који страсно воли занет, опседнут љубављу (према некоме)</p>	<p>МАХНИТАТИ постајати махнит, луд, губити разум, лудети бити изван себе, понашати се сумануто, лудирати се понашати се разуздано, бесно, сурово, испољавати разорну снагу, беснети (за неким) страсно, безумно волети, обожавати, лудети (за неким)</p>
<p>МЕК који се лако угиба, превија под притиском, тежином, савитљив који пријатно делује на додир, угодан за ношење (о текстилу, одећи) који додиром смирује, блажи, благ, нежан лак, погодан за обрађивање (о металу, дрвеној грађи) који садржи више течности, редак (о храни) који има мањи проценат алкохола, никотина, који је мање штетан по здравље (о ракији, вину, дувану) који је умерене температуре (о времену без мраза) који звуком, светлошћу, бојом пријатно делује на чула, нежан једва чујан, неосетан, благ грациозан, гибак (о покретима тела) самилостан, болећив, осећајан, нежан пун обзира, разумевања, попустљив, љубазан колебљив, неодлучан који је слабе физичке издржљивости, осетљив (у фонетици) о месту артикулације (сугласника), о гласу, о основи речи</p>	<p>МЕКШАТИ чинити мекшим, омекшавати чинити попустљивијим, блажим, нежнијим постајати мекши постајати попустљивији, нежнији</p>
<p>ОХОЛ који високо мисли о себи који много држи до себе, потцењујући друге, надмен, горд</p>	<p>ОХОЛИТИ СЕ бити охол, показивати се надмен, прсити се, шепурити се</p>
<p>ХРАБАР који се не плаши, који остаје прибран у опасности, смео, одважан</p>	<p>ХРАБРИТИ (СЕ) подстицати на храброст, умиривати страх, бодрити добити храброст, ослобађати се страха, јуначити се</p>

Будући да је предмет нашег истраживања семантика емоционалног глагола, прво ћемо прокоментарисати значења оних глагола добијених од деадјективних творбених основа. Дати глаголи реализују четири основна значења: а. добијање (стицање) особине изражене придевом у основи глагола (*блажити се, бодрити се, гордити се, јуначити се, лудети, махнитати, мекшати, охолити се, храбрити се*), б. чинити да неко други добије особину изражену придевом у основи глагола (*блажити, бодрити, грдити, јуначити, мекшати, храбрити*), в. испољавати емоцију изражену придевом у основи глагола (*веселити се, гнушати се, љутити се*) и г. испољавати особину изражену придевом у основи глагола (*јуначити се, гордити се, лудети, лудовати, махнитати, охолити се*).⁶¹ Ова значења можемо, заправо, препознати у основној подели наших емоционалних глагола на емоционално-активне, емоционално-пасивне и емоционално-експресивне глаголе.

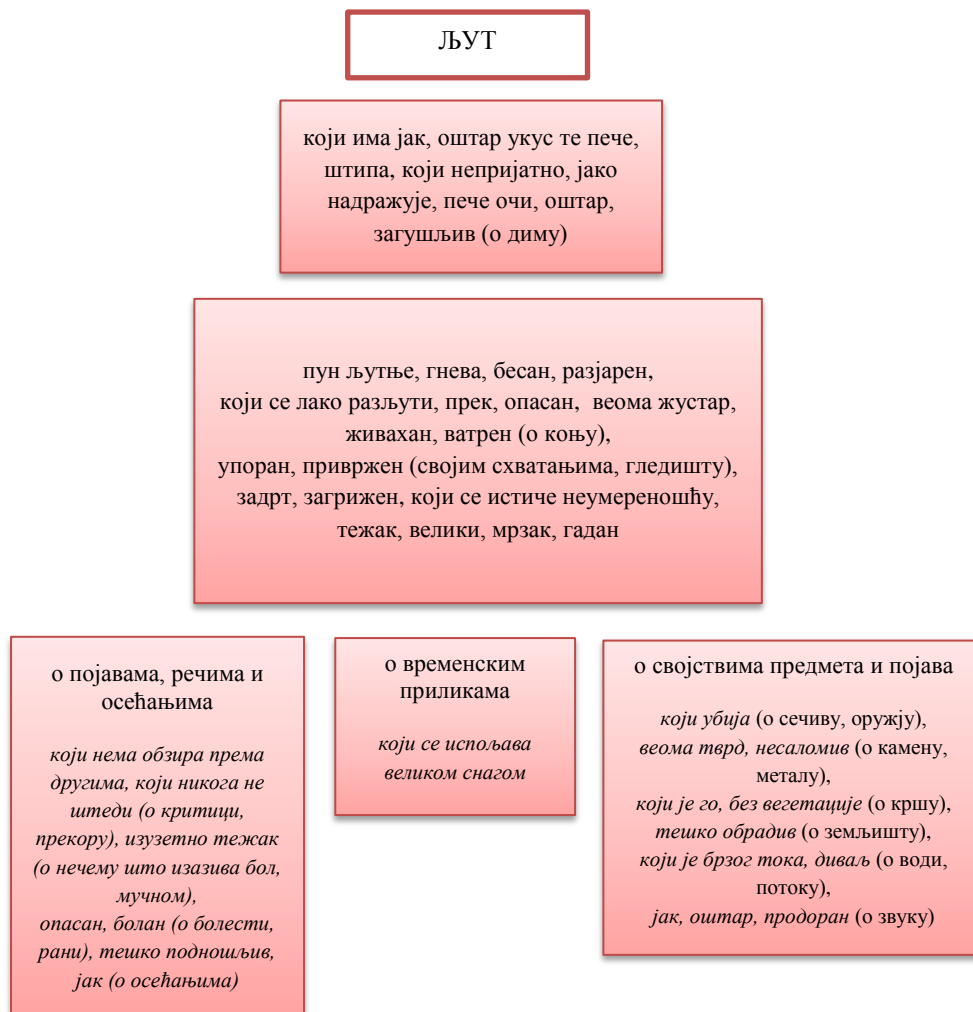
Ако упоредимо мотивне придеве и емоционалне глаголе као њима мотивисане, лако се уочава богатија полисемантичка структура придева који означавају емоцију или људску особину, у односу на њима одговарајуће глаголе. Нису у питању сви придеви, већ, пре свега, типични придеви људских особина и емоција. Придеви *благ, весео, луд, љут* и *мек* обухватају широк опсег значења која су у вези са особинама личности, карактеристикама понашања људи и животиња, деловању природних сила, својствима материјала, природним појавама уопште, утицајем света на људска чула (перцепција), па чак и својствима објеката правне и економске природе. Погледајмо структуру значења придева *благ* (в. слику).

⁶¹ Анализирајући суфиксе који учествују у творби глагола од простих придева са значењем људских особина, Рајна Драгићевић наводи три основна значења мотивисаних глагола: добијање особине, испољавање особине и појачавање особине (Драгићевић 2001: 36).

Слика 3. Полисемантичка структура придева *благ*

Примарно значење придева *благ* у вези је са духовним особинама човека. Семантичка структура се даље развија тако што се датим придевом означава *онај* који је носилац дате особине, али ту особину и испољава, онај који утиче да се код другога деси емоционална промена која је у вези са особином коју поседује (*благост*), а затим и пренос значења ван духовне сфере човека, а тиче се општих својстава природних појава (и сила), човекове перцепције физичке стварности (вид, слух, укус, мирис) и општих својстава предмета који припадају различитим сферама свакодневног живота. По сличном обрасцу развијају се и значења придева *весео*, *луд* и *махнит*. Другачију семантичку структуру имају придеви *љут* и *мек*, будући да су њихова примарна значења у вези са физичким карактеристикама објекта. У случају придева *љут*, примарно значење у вези је са перцепцијом љутине као укуса, док је примарно значење придева *мек* у вези са физичким својствима материјала који су такви да се могу савијати и мењати свој облик под дејством различитих механичких притисака (в. слику).

Слика 4. Полисемантичка структура придева *љут*

Као што видимо, прво следеће значење које је изведено из примарног значења *љутине* као чулне карактеристике, јесте емоционално значење које је у вези са емоцијом *љутње*, односно карактеристикама *онога* који се налази у датом емоционалном стању. У питању је дејство основне појмовне метафоре која учествује у концептуализацији љутње, а она гласи: НЕПРИЈАТНА ЕМОЦИЈА ЈЕ НЕПРИЈАТАН УКУС, и даље, ЉУТЊА ЈЕ ЉУТ УКУС. Значења именица и глагола изведених из придева *љут*, засновани су на датој појмовној метафори (уп. љут: *љутња*, *љутко*, *љутиша*, *љутити (се)*, *изљутити се*, *наљутити (се)* и др.). Што се тиче механизма развоја нових значења, она су у вези са реакцијама које на људска чула (и његово

понашање) има укус љутине. Конзумирање љуте хране доводи до осећаја врелине, физичког пораста температуре, знојења и црвенила у лицу. У том смислу препознајемо опште метонимијско правило да је МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ САМА ЕМОЦИЈА (човек када је љут: расте му телесна температура, црвени у лицу, долази до појачаног знојења и сл.). Даље, љута храна раздражује чуло укуса, због чега можемо рећи да је, на одређени начин, агресивна. Када је човек љут, он (обично према другоме) испољава непријатељство, агресију, раздраженост. Реакција човека на укус љутог (као што је мрштење, пљување, дување, некада и скакање и сл.) постаје реакција човека који доживљава емоцију љутње (обично је намрштен, виче, хукће, маше рукама и сл.).

Слика 5. Полисемантичка структура придева мек

Када је у питању придев *мек*, његово примарно значење у вези је са физичким својствима објекта који има способност савијања и прегипања, али и враћања у првобитно стање. Већина секундарних значења, такође, означавају физичка својства предмета и појава (пре свега у вези са чулима додира, слуха и вида). Емоционално значење које је у вези са духовном особином, по нашем мишљењу, изведено је метафором ТЕЛЕСНИ ДОЖИВЉАЈ ЈЕ ЕМОЦИОНАЛНИ ДОЖИВЉАЈ, у смислу да се из значења телесне перцепције пријатности, нежности, благости (који *мекоћа* као својство предмета или појаве изазива), развија значење емоционалне *мекоће*, дакле особине онога који је *нежан*, *осетљив*, пун *разумевања*, *осећајан* и др.

Упоређивањем именица и придева као мотивних речи које учествују у творби глагола са емоционалним значењем, примећујемо да придеви, као врста речи, имају богатије значењске структуре од именица, али да, без обзира на то, постоји мали број емоционалних значења мотивних речи из којих настају нова, глаголска значења. Два основна глаголска значења, када су у питању именице, јесу значења *доживљавача* и *изазивача* емоције изражене именицом у основи глагола, док од придева преузимају значења добијања, изазивања и испољавања особине (емоције).

4.3.1.3. Глаголи мотивисани *глаголима* са значењем *осећања*, емоционалног стања или расположења

Више од половине нашег језичког корпуса (преко 60%) чине глаголи добијени творбеним поступком префиксације. То су глаголи којима се преносе три основна емоционална значења: емоционално-*активно*, емоционално-*пасивно* и емоционално-*експресивно* значење. Када би глаголски префикси имали утврђена, јединствена значења, могли бисмо претпоставити да ће сви каузативни емоционални глаголи имати исти префикс, а да ће се разликовати само по својим творбеним основама. Међутим, ако погледамо префиксиране емоционално-*активне* глаголе у нашој језичкој грађи, видећемо да се различитим префиксима може означити

исти процес узроковања емоције у другоме (уп. *из-љутити, из-мучити, за-плашити, за-смејати, на-патити, на-секирати, раз-беснети, раз-нежити, с-мекшати, у-веселити, о-жалостити, об-веселити, по-плашити, пре-плашити, про-гневити* и др.). Исту ситуацију, са разноликошћу префикса, имамо и у процесима творбе емоционално-пасивних и емоционално-експресивних глагола.

У овом поглављу бавићемо се семантиком префикса, у смислу да ћемо класификовати наше емоционалне глаголе по специфичном префиксу који препознајемо у њиховом творбено-морфолошком облику, а затим ћемо пописати она значења датих префикса којима се модификују емоционална значења наших глагола. Значења префикса која су већ обрађена и класификована у постојећој литератури преузимаћемо из Стевановић 1964; Бабић 1986/2002; Грицкат 1966–1967; Кликовац 2002 и Клајн 2002, при чему ће, у самом тексту, јасно бити наведено који су извори коришћени.

4.3.1.3.1. Глаголи са префиксом *до-*

У нашем корпусу препознали смо 5 глагола који су настали префиксалном творбом додавањем префикса *до-* на глаголску творбену основу: *догрдети, дозлогрдити, допадати се, допасти се* и *досадити*. У питању је тзв. комплетивно значење, тј. значење извршености радње до краја (према Клајн 2002: 207), али су дати глаголи, из синхронијске перспективе, немотивисани. Глаголи *догрдети* и *дозлогрдити* имају значење потпуне засићености непријатном емоцијом, односно указују на дуготрајну изложеност објекту који дату емоцију изазива. Нејасно је значење префикса *до-* у примерима глагола *допасти се* (некоме) и *допадати се* (некоме) јер, мада су у формално-морфолошкој вези са глаголима *пасти / падати*, дата емоционална значења удаљена су од значења основних глагола.

4.3.1.3.2. Глаголи са префиксом *за-*

Велики је број глагола који су настали додавањем префикса *за-* на глаголску творбену основу. У питању су глаголи којима се изражавају

емоције и емоционална стања различитих квалитета, а сâмо емоционално значење може бити и *активно* (каузација) и *пасивно* (доживљај). У питању су следеће глаголи: *заболети, забринути (се), забрињавати (се), завапити, заволети, загревати (се), загрејати (се), задивити (се), задовољити (се), зажалити (се), зажелети (се), зажудети, закипети, закукати, залудети (се), заљубити се, заљубљивати се, замахнитати, замахнитати (кога), замиловати (се), замразити, замразити (кога с киме), замрзети (се), заплакати (кога), заплакати (се), заплашити (се), зарадовати (се), засмејавати (се), засмејати (се), засрамити (се), застидети (се), застравити (се), застрашити (се), застрепети, заталасати, зашишати, затрнути, затужити, зачарати и зачудити (се).*

Опште ингресивно значење (почетка глаголске радње) имају глаголи типа *заболети, зажелети, зажалити (се), засмејати (се), застидети (се)*, као и глаголи који у свом значењу садрже елемент звука, на пример: *завапити, закукати* и *заплакати*. Осим почетка радње, значење дуготрајније промене стања имају глаголи *забринути (се), замрзети, заволети, заљубити се* и *зачарати*. И, на крају, функцију перфективизације (остварења радње до краја, достизање циља) префикс *за-* остварује у глаголима *загрејати (се), задивити, задовољити (се)* и *зачудити (се)* (према Стевановић 1964: 454–456; Бабић 1986/2002: 553–554; Клајн 2002: 208).

Посебно су нам занимљиви глаголи који означавају дуготрајнију промену емоционалног стања, јер је општи утисак да се префиксом *за-*, у примерима *заљубити се, замрзети, заволети* и сл., означава субјективни доживљај у вези са објектом љубави/мржње заснован на постојању специфичног односа (који може бити и ствар имагинације доживљавача).

4.3.1.3.3. Глаголи са префиксом *из-*

Творбено-семантичка група емоционалних глагола који настају префиксалном творбом додавањем префикса *из-* (са својим аломорфима *ис-, иш-, иж-, и-, иза-*) обухвата следеће глаголе: *избеснети се, избуктати се, изгалити се, изгристи, издирати се, изјадати (се), изједати (се), изљубити*

(се), изљутити (се), измучити (се), изнервирати (се), скидати се, исмевати (се), исплакати (се), испраскати (се), испрепадати (се), испровоцирати и истужити (се).

Доминантно значење у вези је са интензивношћу радње која се врши до задовољења неке потребе или смиривања емоције, а у питању су повратни глаголи *избеснети се, избуктати се, изгалити се, изјадати (се), исплакати се, изљутити се, испраскати се и истужити се* (Стевановић 1964: 456, Грицкат 1966–1967: 207; Бабић 1986/2002: 539–540; Клајн 2002: 212). Будући да је примарно значење префикса *из-* вађење, избацивање из нечега, у горенаведеним примерима препознајемо, апстрактно значење, избацивања из себе *беса, врелине, туге* и сл. Смер је из унутрашњости ка споља (ка горе). Функцију перфективизације префикс *из-* има у примерима *изгрести* и *скидати се*. Каузативни емоционални глаголи могу означавати изазивање у другој интензивне, непријатне емоције, што препознајемо у примерима *изнервирати, испрепадати* и *испровоцирати*. Постоји могућност да се, и у овим примерима, ради о процесу избацивања из себе емоција или експресије (обично непријатне, агресивне) која, даље, у другој изазива осећања истог емоционалног квалитета. Глагол *изљубити (се)* има значење *пољубити више пута (некога)* или *пољубити већи број људи*, где препознајемо тзв. *дистрибутивно* значење (Клајн 2002: 212). Значење префикса у глаголима *издирати се, исмевати* и *изједати се* није посебно класификовано, али мислимо да се ради о значењу вршења радње која се понавља у одређеним временским интервалима, а може бити усмерена ка другој (пре свега емоционална експресија *ка другој*) или је у питању учестало преживљавање емоције у себи. Субјекат *преноси* на другога одређену емоцију, обично посредством емоционалне експресије (*издирати се, исмевати*).

4.3.1.3.4. Глаголи са префиксом *на-*

Творбено-семантичка група емоционалних глагола који настају префиксалном творбом уз помоћ префикса *на-* обухвата глаголе: *нагрести*, *надивити (се)*, *надраживати (се)*, *надражити (се)*, *наједити (се)*, *најежити (се)*, *накострешити (се)*, *наљутити (се)*, *намргодити се*, *намрзнути*, *намритити (се)*, *напатити (се)*, *наплакати се*, *нарадовати се*, *нарогушити (се)*, *насекирати (се)*, *насмејати (се)*, *натуговати се*, *науживати се*, *наузрујавати се* и *начудити се*.

Доминантно значење префикса *на-* у овој глаголској класи јесте тзв. *сативно* значење, односно значење вршења радње у потпуности, до крајњих граница (Стевановић 1964: 457, Бабић 1986/2002: 540–541; Клајн 2002: 214–215). На плану емоција, датим глаголима означава се емоционални доживљај изразитог интензитета који се доживљава или проживљава у *великој мери*, *интензивно* (уп. *надивити се*, *наједити се*, *напатити се*, *наплакати се*, *нарадовати се*, *натуговати се*, *науживати се* и *начудити се*). Као што видимо, у питању су, пре свега, повратни медијални глаголи који означавају субјективно емоционално стање доживљавача. У случају каузативних емоционалних глагола имамо примере глагола: *наљутити*, *наједити*, *насекирати*, *напатити* (некога) са значењем *развијања у објекту одређеног стања или осећања израженог именицом у његовој основи* (према Грицкат 1966–1967: 209). Такође, префиксом *на-* уноси се значење *физичке промене* изгледа или положаја субјекта (*намритити се*) или *промена на органима и целом телу*, који одражавају емоционалну акцију или стање субјекта (*накострешити се*, *намргодити се*, *најежити се*, *нарогушити се*) (према Грицкат 1966–1967: 209).

4.3.1.3.5. Глаголи са префиксом *раз-*

Творбено-семантичка група емоционалних глагола који настају префиксалном творбом додавањем префикса *раз-* обухвата следеће глаголе: *ражалостити (се)*, *ражестити (се)*, *разбеснети (се)*, *разбистрити (се)*, *разведрити (се)*, *развеселити (се)*, *развесељавати (се)*, *разгалити (се)*,

разгневити (се), разгоропадити (се), раздрагати (се), раздраживати (се), раздражити (се), разјадити (се), разјарити (се), разједити (се), разједити се, разљутити (се), размекшати (се), разнежити (се), разрадовати се, раскуражити (се), распалити (се), расплакати (се), распомамити (се), распомамљивати (се), расрдити (се), растужити (се) и расцвелити (се).

Основно значење префикса *раз-* које препознајемо у нашим емоционалним глаголима јесте значење почетка интензивне емоционалне активности или настанка интензивног емоционалног стања. У питању је тзв. *ингресивно* и *фактитивно* значење (према Грицкат 1966–1967: 204; Клајн 2002: 234), али са доминантном компонентом интензивирања непријатне, агресивне емоције (*ражестити (се), разбеснети (се), разгневити (се), разгоропадити (се), раздражити (се), разјарити (се), разједити (се), разљутити (се), распомамити (се), расрдити (се)*). Датим глаголима, прелазним и повратним, означава се каузација интензивне, агресивне емоције у другој, али и процес интензивирања агесије у самом субјекту-доживљавачу. Датим префиксом означава се и процес улажења или увођења (другога) у пријатно, пожељно емоционално стање (*развеселити (се), раздрагати (се), разнежити (се), разрадовати (се)*). Мислимо да се, у датим примерима, може говорити о специфичној улози префикса *раз-* у преношењу значења *разоружавања* доживљавача, под дејством *позитивних* емоција (на пример, веселост или нежност обузму доживљавача, отклањајући емоционалне стеге које су постојале пре уласка у ново емоционално стање).

У свом раду посвећеном лексичким и творбеним значењима префикса *раз-* Душка Кликовац наводи метафору МЕНТАЛНИ ПРОСТОР ЈЕ ФИЗИЧКИ ПРОСТОР којом објашњава значења глагола *разбистрити (се), разведрити (се) и разгалити (се)* (Кликовац 2002: 189). Наиме, из конкретног значења уклањања предмета с неке површине или из неке материје, развијено је метафорично значење отклањања менталних сметњи које постоје у човековој свести. Такође, ауторка издваја значење достизања конкретног стања млитавости, слабости и болести, које се метафорички преноси на значење психичке (емоционалне) немоћи (Кликовац 2002: 187).

Дато значење препознајемо у нашим глаголима: *растужити (се)*, *расцвелити (се)*, *размекшати (се)* и *ражалостити (се)*.

4.3.1.3.6. Глаголи са префиксом *с(а)*-

Творбено-семантичка група емоционалних глагола који настају префиксалном творбом додавањем префикса *с(а)*- обухвата следеће глаголе: *сагрозити се*, *сажалити (се)*, *сажаљевати (се)*, *саосећати*, *смекшати (се)*, *смиловати (се)*, *смилоствивити (се)*, *смразити (кога коме)*, *смутити (се)*, *смучити се*, *сневеселити (се)*, *сневесељавати (се)*, *сплашити (се)*, *спраснути*, *згадити (се)*, *згнушати се*, *згражати (се)*, *згранути (се)*, *зграђавати (се)* и *згрозити се*.

Из основних, конкретних значења префикса *с(а)*- : значење уклањања с нечега и социјативно значење (са честом девијацијом у сажимање, понирање у себе) (према Грицкат 1966–1967: 212) изведена су специфична значења која препознајемо у нашим емоционалним глаголима. Грицкат наводи значење стварања нереди, поремећаја и ломљења, наводећи примере *гњечити* : згњечити, *бркати* : збркати, *мутити* (уносити пометњу) : смутити (И.). Посматрајући дате глаголе чини нам се, да се на метафоричном нивоу, префиксом *с(а)*- у наше емоционалне глаголе уноси значење унутрашњег, емоционалног нереди, губитка емоционалне равнотеже, односно његово преношење на другога: *сагрозити се*, *смразити*, *смутити (се)*, *сневеселити (се)*, *сневесељавати (се)*, *сплашити (се)*, *спраснути*, *згадити (се)*, *згнушати се*, *згражати (се)*, *згранути (се)*, *зграђавати (се)* и *згрозити се*. У питању је, заправо, доживљавање или изазивање непријатних осећања, пре свега *страха* (немира) и *гађења*. Код глагола *сажалити (се)*, *сажаљевати (се)* и *саосећати* препознајемо значење саучествовања у акцији или емоционалном стању, односно, на апстрактној равни, дељење емоције са другим, док се глаголима *смекшати (се)*, *смиловати (се)* и *смилоствивити (се)* означава процес довођења другога или себе самога у *мекше*, осетљивије емоционално стање.

4.3.1.3.7. Глаголи са префиксом *о-/об-/од-*

Глаголе настале творбом префиксима *о-/об-/од-* разматраћемо у оквиру истог потпоглавља, али као одвојене творбене моделе. Они обухватају следеће глаголе: **(о-)** *обеспокојавати (се), беспокојити (се), бесхрабривати (се), бесхрабрити (се), ободрити (се), бесхрабривати (се), бесхрабрити (се), ободрити (се), овеселити (се), овесељавати, огадити (се), огорчавати се, огорчити (се), ожалостити (се), ожалостићивати (се), озлобити се, озловољити (се), озлоједити (се), озлојећивати (се), ојадити (се), ојаћивати (се), окајавати, окајати, окуражавати (се), окуражити, омити (се), омразити (се), омрзнути (се), онеспокојити (се), оплакати, оплакивати, орасположити (се), осоколити (се), охладити (се), охрабривати (се), охрабрити (се); **(об-)** *обвеселити (се), обвесељавати (се), обрадовати (се)* и **(од-)** *одболовати, оджалити, одједити се, одтуговати, одљутити се.**

Основно значење префикса *о-* које препознајемо у готово свим емоционалним глаголима јесте фактитивно значење, односно снабдевање објекта одређеном особином или својством, прожимање неком унутрашњом карактеристиком (према Грицкат 1966–1967: 214). Значење емоције или особине глагол преузима од именице или придева који се налазе у његовој основи. Глаголи *окајати, оплакати* и *ожалити* имају, поред општег значења завршетка глаголске радње (односно стања), и значење потпуне обухваћености датом емоцијом (према Клајн 2002: 220).

У нашој језичкој грађи препознали смо само три глагола са префиксом *об-* који имају значење потпуног обухватања предмета на који се глагол односи (Стевановић 1964: 458–459, Клајн 2002: 220). Дато значење у вези је са фактитивним значењем придавања *доживљавачу* особине или стања која је изражена именицом или придевом у основи (*обвеселити, обвесељавати* и *обрадовати*).

Префиксом *од-* уноси се, у основни глагол, значење поништавања радње или супротност у односу на другу радњу, најчешће означену глаголом с префиксом *на-* *одљутити* (наљутити), *одтуговати* (натуговати) (Клајн

2002: 221–222). Овим глаголима се, такође, означава радња или стање које је трајало (обично дужи временски период) и која се завршила, а као последица се јавља смиривање осећања, односно смањење интензитета и нестајање емоције (*одболовати, оджалити, одједити се, одтуговати и одљутити се*).

4.3.1.3.8. Глаголи са префиксом *по-*

Творбено-семантичка група емоционалних глагола који настају префиксалном творбом додавањем префикса *по-* обухвата следеће глаголе: *побеснети, побеснити (кога), побојавати се, побојати се, подражавати, подражити, пожалити (се), пожелети (се), позавидети, покајати се, покиснути, поколебати (се), полудети, пољубити (се), пољубати (се), помамити (се), помамљивати (се), помахнитати, помразити (кога с киме), помрзити, понадати се, понесрећити се, поплакати, поплашити (се), порадовати се, посвађати (се), посрамити (се), постидети се, постидити, потешити (се), потиштити, потмурити се, потресати (се), потрести (се), потуговати, потужити се и поћутати.*

Доминантно је значење *фактитивности*, тј. развијања особине у другоме (или у себи самоме) и то, најчешће, придевски или именички изражене особине, које су узете као основа глаголске речи (према Грицкат 1966–1967: 211). Придавање особине може бити у вези са емоционално-активним значењем, као у примерима: *побеснити (кога), поплашити, посрамити, постидити, потешити* или емоционално-пасивним значењем (које је фреквентније) као у глаголима: *побеснети, побојавати се, побојати се, пожелети (се), позавидети, покајати се, понадати се, понесрећити се, поплакати, поплашити се, порадовати се, посрамити се, постидети се, потешити се*. Многи од ових глагола означавају и вршење радње (бивања у стању) у мањој мери (или краћи временски период): *побојати се, пожалити (се), пожелети (се), позавидети, поплакати, поплашити се, порадовати се, потуговати, потужити се и поћутати*, док у глаголу *покајати се* препознајемо значење извршења радње до краја и, потенцијални, излазак из

емоције којом је субјекат био обухваћен. Глагол *поплашити* (кога) има *дистрибутивно* значење изазивања емоције у већем броју објеката, истовремено (Стевановић 1964: 460; Клајн 2002: 223).

Постоји група глагола код којих се префиксом *по-* развијају метафорична значења уласка у различита стања узнемирености или узбуђености. У питању су глаголи *подражавати*, *подражити*, *покиснути*, *поколебати (се)*, *полудети*, *пољуљати (се)*, *помамити (се)*, *помамљивати (се)*, *помахнитати*, *потмурити се*, *потресати (се)* и *потрести (се)* код којих препознајемо дејство метафора: НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНИНА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНОТЕЖА, ЕМОЦИОНАЛНА ПРОМЕНА ЈЕ ФИЗИЧКО КРЕТАЊЕ, ПОМЕРАЊЕ. Дати глаголи имају и емоционално-*активна* и емоционално-*пасивна* значења, а основно је значење префикса *ингресивно*, дакле означава почетак уласка у емоционално стање означено основним глаголом. Сличан механизам развоја глаголских значења имаћемо и код глагола који настају додавањем префикса *уз-*.

Приметили смо, такође, неколико двопрефиксираних глагола који настају по творбеном моделу: по + у + глагол (*поублажавати*, *поублажити*, *поумирити (се)* и *поутешити (се)*). Када су у питању емоционални глаголи, префикс *по-* у споју са префиксом *у-* уноси значење вршења радње у малој мери, повремено, односно, у конкретним случајевима, постепено смањивање непријатне емоције и увођење себе или другог у пријатније емоционално стање.

4.3.1.3.9. Глаголи са префиксом *пре-*

Творбено-семантичка група емоционалних глагола који настају префиксалном творбом додавањем префикса *пре-* обухвата следеће глаголе: *преболети*, *пребољевати*, *превртети*, *прегорети*, *прежалити*, *прежестити се*, *прекајавати*, *прекајати*, *прекорити (се)*, *препатити*, *преплашити (се)*, *престравити (се)*, *престрављивати (се)*, *претрнути*, *претрпети*, *пречезнути* и *пречудити се*.

Датим глаголима означава се процес обављања или трпљења радње до краја, односно издржавање емоционалног стања колико је потребно (према Клајн 2002: 228). Међутим, оно што примећујемо јесте да се свим наведеним глаголима означава изразит интензитет емоције, која се или доживљава или се у другоме изазива. Претпостављамо да су слично мислили М. Стевановић и С. Бабић када су једно од значења префикса *пре-* дефинисали као *значење мере*, тј. прекомерног вршења радње основног глагола (Стевановић 1964: 462; Бабић 1986/2002: 546). Њиховој дефиницији додали бисмо елемент који упућује на значење интензитета емоције, дакле, не само колико је временски субјекат обухваћен емоцијом, већ и колико је интензиван утицај који емоција има на њега. Сами примери нам показују да су у питању, пре свега, емоције које имају негативну емоционалну вредност и припадају емоционалним доменима *љутње*, *туге* и *страха*.

4.3.1.3.10. Глаголи са префиксом *про-*

Творбено-семантичка група емоционалних глагола који настају префиксалном творбом додавањем префикса *про-* обухвата глаголе *пробеснети*, *провеселити се*, *провесељавати се*, *прогневити (се)*, *пропатити*, *проплакати (се)*, *протужити* и *прочудити се*.

Осим значења почетка радње, глагол може да обухвати и цео почетни период, због чега можемо рећи да, уз ингресивно, имамо и *континуативно* значење (према Стевановић 1964, Бабић 1986/2002: 548; Клајн 2002: 223). Такође, датим глаголима преноси се значење потпуног извршења радње или тзв. *сативно* значење (И.). Оно што ми примећујемо, а у вези је са семантиком префикса *про-* јесте да се конкретно значење кретања кроз нешто (проћи, провући се и сл.) преноси и на апстрактне радње или стања, тако што се субјекат, на неки начин, провлачи, увлачи у емоцију, бивајући обухваћен њоме.

4.3.1.3.11. Глаголи са префиксом у-

Творбено-семантичка група емоционалних глагола који настају префиксалном творбом коришћењем префикса у- обухвата следеће глаголе: *ублажити (се)*, *увеселити (се)*, *увесељавати (се)*, *угасити*, *угристи*, *удобровољити (се)*, *ужелети се*, *умилостивити (се)*, *умиривати (се)*, *умирити (се)*, *унезверити се*, *унеспокојити*, *унесрећити (се)*, *уплашити (се)*, *усрећити (се)*, *уstrconvити (се)*, *устрашити (се)*, *утешити (се)* и *уцвелити (се)*.

Доминантно значење префикса у- које препознајемо у нашим емоционалним глаголима јесте тзв. *фактитивно* значење, односно значење довођења себе или другога у емоционално стање или придавање (себи или другоме) особине, означене именицом или придевом која се препознаје у глаголској основи (према Грицкат 1966–1967: 216; Бабић 1986/2002: 552; Клајн 2002: 238–240). У питању су глаголи: *ублажити (се)*, *увеселити (се)*, *увесељавати (се)*, *удобровољити (се)*, *умилостивити (се)*, *умиривати (се)*, *умирити (се)*, *унезверити се*, *унеспокојити*, *унесрећити (се)*, *уплашити (се)*, *усрећити (се)*, *уstrconvити (се)*, *устрашити (се)* и *уцвелити (се)*. Друга група глагола има опште значење завршетка глаголске радње, односно постизања циља (*угристи*, *угасити* и *утешити (се)*).

4.3.1.3.12. Глаголи са префиксом уз-

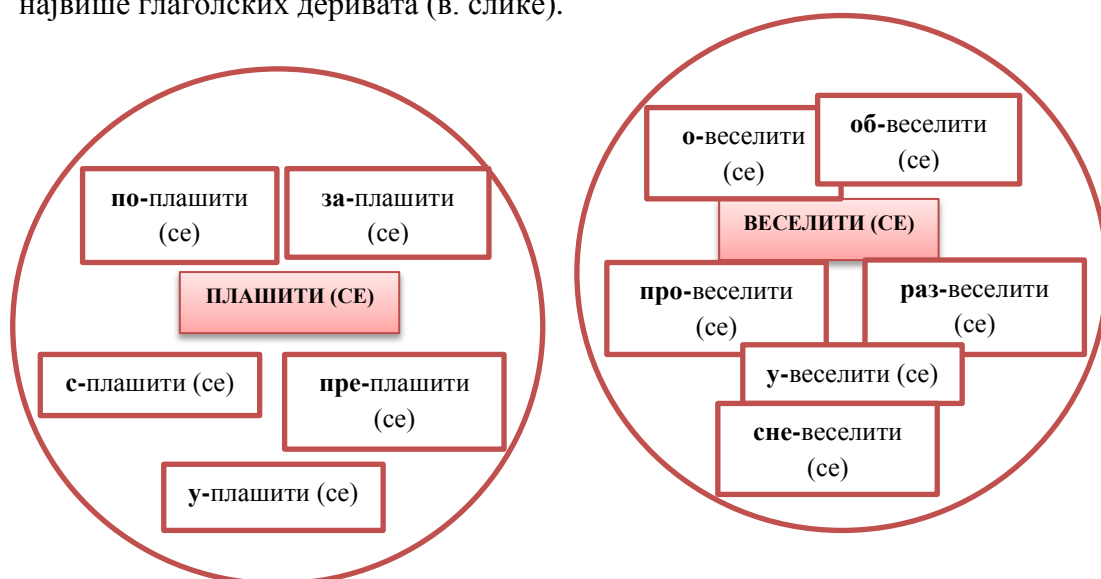
Творбено-семантичка група емоционалних глагола који настају префиксалном творбом коришћењем префикса уз- обухвата следеће глаголе: *узбеснети (се)*, *узврпољити се*, *узгоропадити се*, *уздрмати (се)*, *уздрхтати*, *ускипети*, *усковитлати (се)*, *ускомешати (се)*, *усплахирити (се)*, *успомамити се*, *усталасати (се)* и *устрнути*.

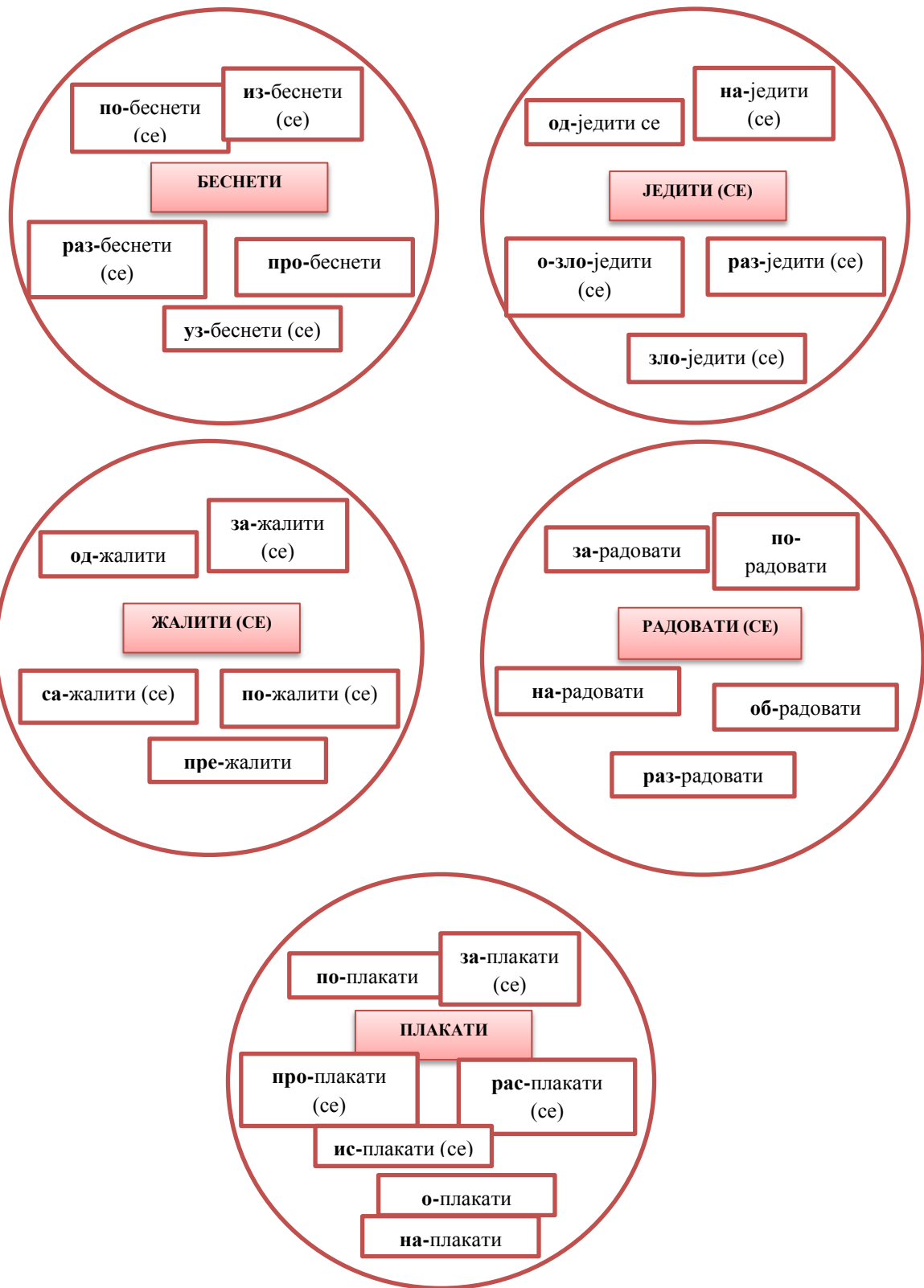
Обично глаголи који садрже префикс уз-, а у вези су са емоцијама и психичким стањима уопште, имају значење почетка радње у чијој је основи изазивање немира, односно интензивног, бурног започињања глаголске радње (Клајн 2002: 241). Међутим, овде бисмо додали да код свих наведених

глагола препознајемо дејство различитих метафора којима се описују стања опште узнемирености или непријатности (НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕПРИЈАТНО ТЕЛЕСНО СТАЊЕ, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНИНА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ НЕРАВНОТЕЖА, ЕМОЦИОНАЛНА ПРОМЕНА ЈЕ ФИЗИЧКО КРЕТАЊЕ, ПОМЕРАЊЕ). Као да се префиксом уз-, из примарног значења вертикалног кретања уз нешто, развија метафорично значење почетка захваћености непријатном емоцијом, тј. пењање (раст) дате емоције из унутрашњости човека, ка његовој спољашњости, односно избијању напоље.

И, на крају, из свега изнетог, можемо закључити да постоји велика разноликост префикса (формална и значењска) који учествују у творби емоционалних глагола. Из перспективе творбене семантике рекли бисмо да је, осим доминантне улоге коју имају у перфективизацији глагола, прототипично значење којим префикси *конкретизују* глаголско значење, заправо, *фактитивно*. На плану емоционално-активних глагола ради се о снабдевању објекта одређеном особином или његовом прожимању неком унутрашњом карактеристиком (према Грицкат 1966–1967: 214), док је на плану емоционално-пасивних глагола у питању доживљај емоције или добијање особине које су изражене именицом или придевом у глаголској основи.

Да бисмо осликали колико се, заправо, префиксалном творбом богати деривационо гнездо простог глагола, приказаћемо однос простог и префиксираних облика неколико глагола из наше језичке грађе, који имају највише глаголских деривата (в. слике).

Слике 6–12. Префиксирани глаголски деривати најпродуктивнијих емоционалних глагола

Осим гореприказаних емоционалних глагола, који имају највећи број глаголских деривата, забележили смо и следеће деривате (типичних емоционалних глагола): *волети* (за-*волети*, из-*волети*, при-*волети*), *љутити се* (на-*љутити се*, раз-*љутити се*, из-*љутити се*), *туговати* (на-*туговати се*, од-*туговати*, по-*туговати*), *желети* (за-*желети* (се), по-*желети* (се), при-*желети*, у-*желети* (се)), *љубити* (по-*љубити* (се), за-*љубити се*, из-*љубити* (се)), *мрзети* (за-*мрзети*, на-*мрзети*, о-*мрз-нути*, по-*мрзети*), *патити* (на-*патити се*, пре-*патити*, про-*патити*), *тешити* (у-*тешити* (се), по-*тешити* (се), по-у-*тешити* (се), при-*тешити*) и др.

Ако се осврнемо на оно о чему смо писали и запажања до којих смо дошли, можемо извести један општи закључак, који је у вези са творбеним карактеристикама емоционалних глагола. Када издвојимо емоционалне глаголе који су, заправо, префиксалне творенице и којих у нашем језичком корпусу има више од половине целокупне грађе, преостали прости емоционални глаголи представљају мотивисане рече добијене од именичких и придевских основа: *гневити се* (>гнев), *надати се* (>нада), *веселити* (се) (>весео), *мекшати* (>мек). Такође, имајући у виду да смо творбеној анализи приступили из синхронијске језичке перспективе, велики број глагола означили смо као немотивисане (*волети*, *љубити*, *мрзети*, *свидети се* и др.). Када је у питању мотивациони смер који иде од именице ка глаголу, новонастали глагол, као првостепени дериват, има значење *имати или причињавати осећање* (исказано именицом у основи глагола). Када је мотивациони смер од придева ка глаголу, добијени глагол има значење *поседовања или придавања другоме особине* (исказане придевом у основи глагола).

Да бисмо заокружили причу о творбеним особеностима емоционалних глагола, неопходно је да се дотакнемо улоге глагола као мотивне речи за творбу других врста речи, пре свега именица и придева. У циљу разматрања специфичности деривационих гнезда прототипичних емоционалних глагола, потражили смо опис глагола *волети* и *мрзети* у Семантичко-деривационом речнику (СДР 2006). Ради прегледности, део

семантичко-деривационог гнезда (СДГ) глагола *волети* и *мрзети* (префиксалне и префиксално-суфиксалне творенице) табеларно ћемо приказати (в. табеле).

СДГ <i>волети</i>			СДГ <i>мрзети</i>		
глаголи	именице	придеви	глаголи	именице	придеви
за-волети	воли-тељ	вољ-ен	за-мрзети	мржња	мрзак
из-волети	воље-ње	привољ-ен	на-мрзети	мрзан	
из-волевати	изволева-ње		на-мрз-нути	мрзилац	
при-волети	привол-а		о-мрз-нути	мрзило	
при-волевати (се)	приволева-ње		по-мрзети		
при-вољен					
при-вољеност					

Оно што видимо у табелама, а што је и наша грађа показала, јесте чињеница да највећи број нових глагола представљају префиксалне и префиксално-суфиксалне творенице простог глагола а да, осим њих, девербативне основе дају *именице* (пре свега из класе *nomina agentis* и *nomina attributiva*) и *придеве* (обично пореклом од трпног глаголског придева).

Именице из класе *nomina agentis* имају опште значење вршиоца радње, али се, под утицајем семантике емоционалног глагола, дато значење, на неки начин модификује. Глагол *волети* има значење = осећати љубав. Из њега изведена именица *волитељ*, имаће значење = онај који воли (пре него, онај који врши радњу вољења). То значи да се значење вршиоца радње, у складу са емоционалним значењем глагола, трансформише у значење имаоца емоције.

Деривационим потенцијалом афективних глагола у српском језику бавила се Гордана Штрбац која је на обимној грађи глагола емоционалног садржаја показала да афективни глаголи не представљају продуктивну категорију у погледу способности деривирања агентивних именица (Штрбац 2010). Ауторка истиче да се највећи број афективних глагола не може наћи у улози мотивних речи, и да на такав, ограничен деривациони потенцијал

утичу њихове значењске особености. Наиме, у праве афективне глаголе ауторка убраја глаголе емотивних стања и односа (*патити, туговати, волети, мрзети, радовати се* и др.), истичући да као такви, немају способност деривирања правих агентивних именица, већ њихових образовања (*волитељ, мрзитељ, обожавалац* и сл.), који с агентивним суфиксима (-ац, -лац, -тељ, -ник, -лица и др.) добијају значење носилац осећања или емотивног стања (Штрбац 2010: 769). Способност деривирања правих агентивних именица имају глаголи којима се означава конкретно испољавање емоције (*јадати се : јадало*) и глаголи каузираних емотивних стања (*мучити : мучитељ*) (И.).

Овде завршавамо први део поглавља у којем смо описали основне мотивационе смерове творбе емоционалних глагола од именичких и придевских основа, пописали смо и описали глаголске префиксе који омогућавају творбену продуктивност емоционалног глагола, да бисмо, на крају, сликовно представили деривациона гнезда оних емоционалних глагола који дају највећи број глаголских деривата.

У другом делу овог поглавља имаћемо нешто другачији поглед на префиксалну творбу глагола. Бавићемо се тзв. *творбено-емоционалним трансформацијама* глагола који имају емоционално-пасивна значења, односно њихов преображај у емоционално-активне глаголе.

4.3.2. Основне творбено-емоционалне трансформације

У уводном поглављу нашег рада, у којем смо се бавили досадашњим језичким истраживањима емоционалних глагола (в.т. 3. 2), истакли смо радове двају аутора који су се, на сличан начин, бавили њиховом аргументском структуром. Бет Левин и Вилијам Крофт препознали су и издвојили емоционалне глаголе – *психичке* или *менталне*, као глаголску класу чије се значењске специфичности огледају у односима између предиката и његових аргумената (уп. Левин 1993; Крофт 1993). Оба аутора бавили су се аргументском структуром дате глаголске класе, примећујући варирања у додељивању субјекатско-објекатских функција глаголским аргументима. У њиховим поделама препознаје се основни критеријум класификације емоционалних глагола, који је утемељен на одређивању семантичке позиције доживљавача емоције. Глаголи код којих субјекат има улогу доживљавача емоције чине групу тзв. *статичних* емоционалних глагола, док групу тзв. *каузативних* емоционалних глагола чине они код којих функцију доживљавача емоције има објекат (уп. Левин 1993; Крофт 1993).

Кроз претходно поглавље нашег рада водила нас је идеја да је реализација глаголског значења у вези са семантичким улогама које се додељују субјекту, односно објекту емоционалног глагола. У том смислу смо наше емоционалне глаголе дефинисали као емоционално-пасивне (доживљавачке) и емоционално-активне (изазивачке). Анализом односа који постоје између ова два глаголска типа, уочили смо два механизма којима се емоционално-пасивни глаголи трансформишу у глаголе са активним емоционалним значењем:

а. први подразумева изостављање повратне речи *се*, као у примерима – *анимирати се/анимирати* (кога), *забавити се/забавити* (кога), *шокирати се/шокирати* (кога) и др.⁶²

б. други механизам подразумева процес префиксације, тј. уношења значења *узрочности*, употребом различитих творбених префикса, на пример – *беснети/разбеснети* (кога), *бринути/забринути* (кога), *гневити се/разгневити* (кога), *љутити се/наљутити* (кога) и др.

Дате механизме зваћемо *емоционалним трансформацијама*, а у зависности од тога на који се начин узрочно значење реализује, поделићемо их на три основна типа – *праву*, *префиксалну* и *комбиновану* емоционалну трансформацију.

4.3.2.1. Права (пасивно-активна) трансформација

У прву групу спадају емоционално-пасивни глаголи чијим се нереклексивним облицима остварује активно (узрочно) емоционално значење (*одушевити се/одушевити* некога, *узнемирити се/узнемирити* некога, *узбудити се/узбудити* некога и др.). Будући да је у питању иста лексема у којој се разлика у значењу остварује променом морфолошког облика глагола, ову трансформацију зваћемо *правом пасивно-активном трансформацијом*.

На примеру глагола *ужаснути се* осликаћемо разлику у значењима његовог рефлексивног и нереклексивног облика. Рефлексивним глаголом *ужаснути се* означава се емоционална ситуација у којој субјекат има семантичку улогу доживљавача емоције (Ана *се ужаснула* његовог погледа). Нереклексивним глаголом *ужаснути* означава се ситуација у којој субјекат има семантичку улогу изазивача емоције, а објекат семантичку улогу

⁶² У свом раду у којем се бави деривационим потенцијалом афективних глагола Г. Штрбац уочава постојање неких именица које су изведене од глагола, који су додавањем префикса изгубили примарно обележје медијалности и постали транзитивни, са компонентом каузативности (смејати се → насмејати кога) (Штрбац 2010: 769).

доживљавача (Његов поглед је ужаснуо Ану).⁶³ Дакле, основно значење глагола *ужаснути (се)* јесте емоционално-пасивно значење имаоца емоције (субјекат-доживљавач). Пасивно-активном трансформацијом се, уклањањем рефлексивне речи *се*, остварује ново, узрочно значење у којем субјекат постаје изазивач емоције, а објекат *носилац*, тј. нови емоционални доживљавач. У нашем корпусу препознали смо следеће глаголе који показују *праву* пасивно-активну трансформацију (в. табелу):

Табела 100.

Права (пасивно-активна) трансформација	
емо-пасивни глагол	емо-активни глагол
анимирати се	<i>анимирати</i>
деморалисати се	<i>деморалисати</i>
депримирати се	<i>депримирати</i>
забавити се	<i>забавити</i>
забављати се	<i>забављати</i>
забринути се	<i>забринути</i>
забрињавати се	<i>забрињавати</i>
загревати се	<i>загревати</i>
загрејати се	<i>загрејати</i>
задивити се	<i>задивити</i>
задовољити се	<i>задовољити</i>
залудети се	<i>залудети</i>
запањити се	<i>запањити</i>
запрепасти се	<i>запрепасти</i>
згранути се	<i>згранути</i>
зграњавати се	<i>зграњавати</i>
избезумити се	<i>избезумити</i>
изненадити се	<i>изненадити</i>
изнервирати се	<i>изнервирати</i>
индигнирати се	<i>индигнирати</i>
инспирисати се	<i>инспирисати</i>
испрепадати се	<i>испрепадати</i>
најежити се	<i>најежити</i>
накострешити се	<i>накострешити</i>
насекирати се	<i>насекирати</i>
обеспокојити се	<i>обеспокојити</i>
обеспокојавати се	<i>обеспокојавати</i>
одушевити се	<i>одушевити</i>
одушевљавати се	<i>одушевљавати</i>
озлобити се	<i>озлобити</i>
озловољити се	<i>озловољити</i>
ојадити се	<i>ојадити</i>
ојађивати се	<i>ојађивати</i>
омалодушити се	<i>омалодушити</i>
онеспокојити се	<i>онеспокојити</i>

⁶³ Код емоционално-активних глагола *изазивач* може имати обележја живо+/живо- (Марко узнемирава Ану. Галама узнемирава Ану.), док *доживљавач* мора имати обележје живо+ (Марко узнемирава Ану. *Марко узнемирава галаму.).

орасположити се	<i>орасположити</i>
очарати се	<i>очарати</i>
очаравати се	<i>очаравати</i>
пећи се	<i>пећи</i>
поколебати се	<i>поколебати</i>
покуњити се	<i>покуњити</i>
пољуљати се	<i>пољуљати</i>
потрести се	<i>потрести</i>
потресати се	<i>потресати</i>
ускомешати се	<i>ускомешати</i>
усхитити се	<i>усхитити</i>
уцвелити се	<i>уцвелити</i>
шокирати се	<i>шокирати</i>

4.3.2.2. Префиксална (пасивно-активна) трансформација

Другом типу емоционалних трансформација припадају они пасивни глаголи код којих се активно (узрочно) значење остварује префиксацијом основног облика глагола, на пример – *беснети/разбеснети* (кога), *патити/напатити* (кога), *стидети се/ постидети* (кога) и др. Префиксална емоционална трансформација специфична је због тога што се префиксима, поред значења узрочности, у глагол уносе и друга значења која се тичу, на пример, *перфективности, аспектуалности, фактитивности, дистрибутивности* и др. Ако погледамо глаголски пар *беснети* и *разбеснети*, прво што примећујемо јесте да се једним глаголом означава емоционално стање субјекта (*беснети*), а другим глаголом изазивање емоције у објекту (*разбеснети*). Међутим, префиксом *раз-* се у глагол *беснети* уносе и друга значења. Једно од основних јесте значење *распростирања предмета на већи обим или на већу површину* (Стевановић 1964: 465; Бабић 1986/2002: 549). Глаголом *разбеснети* означава се процес преношења *беса* на објекат, тако што га дата емоција у целости обузима и преплављује. Такође, префиксом *раз-* се у основно значење глагола *беснети* уноси и фактитивно значење: *довођење објекта (најчешће људског бића) у неко (најчешће негативно) расположење* (Клајн 2002: 234). Дато значење С. Бабић тумачи као значење *постизања циља*, као у примерима: *разљутити, расрдити, разведрити, ражалостити* и др. (Бабић 1986/2002: 550). Код

глаголског пара *плашити се* : *поплашити*, префиксом *по-* уноси се значење дистрибутивности, односно, даје се информација о томе да се радња обавља на већем броју објеката (Стевановић 1964: 460; Бабић 1986/2002: 544; Клајн 2002: 223). Дакле, постоје статични глаголи код којих се значење узроковања радње може исказати само префиксираним глаголом, али је у тим случајевима значење узрочности допуњено специфичним значењима датог префикса (према Миленковић 2015).

У нашем корпусу препознали смо 5 емоционално-пасивних глагола који, искључиво префиксацијом, творе своје активне (узрочне) емоционалне парњаке (в. табелу).

Табела 101.

Префиксална (пасивно-активна) трансформација	
емо-пасивни глагол	емо-активни глагол
беснети ⁶⁴	разбеснети
дивити се	здивити
патити	напатити
срамити се	засрамити, посрамити
стидети се	застидети, постидити

Рекли смо да је код префиксалне емоционалне трансформације специфично то што се, осим значења узроковања емоције, различитим префиксима уносе и друге значењске нијансе, које непрефиксирани облик глагола не садржи. У наставку ћемо пописати и описати значења оних префикса који учествују у префиксалној пасивно-активној трансформацији горенаведених емоционалних глагола (в. табелу).

⁶⁴ Под одредницом *беснети* у РСАНУ наведено је секундарно значење *беснети некога*: индив. (некога) *јако љутити*; *доводити до беснила*. Будући да је у питању значење које је дато као последње, оквалификовано као индивидуализам и осликано једним примером, нисмо га узели у обзир као релевантно емоционално значење, сматрајући га необичним и неспецифичним за савремени језик.

Табела 102.

Префиксална емоционална трансформација		
Семантика префикса		
префикс	значење	глагол
за-	Почетак радње и дуготрајнија промена стања. Фактитивно значење.	<i>задивити, засрамити, застидети</i>
на-	Извршити радњу у довољној мери, заситити се вршењем радње. Почетак и залажење у вршење радње.	<i>напатити</i>
по-	Значење фактитивности (глагола са именичким основама).	<i>посрамити, постидити</i>
раз-	Распростирање предмета на већи обим или површину. Фактитивно значење.	<i>разбеснети</i>

Префикс *за-*. Када говори о значењима предлога *за-* И. Клајн истиче да је у питању један од *семантички најсложенијих и најнеодређенијих префикса, без иједног прототипског значења, са много нијасни које се могу различито тумачити и које граматичари различито класификују* (према Клајн 2002: 208). Од значења која је навео, а која препознајемо и у класификацијама М. Стевановића и С. Бабића (Стевановић 1964: 454–456; Бабић 1986/2002: 553–554), издвајамо основно предлошко значење *почетка радње и дуготрајније промене стања*, као и фактитивно значење, које подразумева *изазивање неке особине у живом или неживом објекту (задивити, засрамити и застидети)*.

Префикс *на-*. Основно је значење овог префикса *извршити на нечему радњу у довољној мери*, а код рефлексивних облика (дакле, у нашем случају, код емоционално-пасивних глагола) значење *заситити се* вршењем радње основног глагола (*напатити се / напатити кога*) (према Стевановић 1964: 457, Бабић 1986/2002: 540–541; Клајн 2002: 214–215).

Префикс *по-*. По мишљењу И. Клајна, префикс *по-* један је од најфреквентнијих, у смислу да се њиме твори највећи број глагола, са најразноврснијим значењима (Клајн 2002: 222–224). Основно значење које смо препознали у нашим глаголима јесте значење *фактитивности*, у нашем

случају глагола са именичким основама *стид* и *срам* – *постидити* и *посрамити* (кога).

Префикс *раз-*. Поред префикса *по-*, по броју глагола у којима је заступљен, по броју аломорфа и разноврсности значења, префикс *раз-* један је од најплоднијих префикса у српском језику (према Клајн 2002: 233). Основно, прототипично значење овог префикса (према Кликовац 1998: 154) јесте *кретање од центра ка периферији*, а из њега се, механизмима метафоре, изводе остала, специфичнија значења. Фреквентнија значења датог префикса укључују значење *распростирања предмета на већи обим или на већу површину* (Стевановић 1964: 465), значење *постизања циља* (Бабић 1986/2002: 550) и фактитивно значење, које подразумева *довођење објекта (најчешће људског бића) у неко (најчешће негативно) расположење* (Клајн 2002: 234). Дата значења препознали смо у глаголу *разбеснети* (кога).

Основно обележје префиксалне пасивно-активне трансформације јесте промена емоционално-*пасивног* глагола (у којем је субјекат доживљавач емоције) у емоционално-*активни* (узрочни) глагол (у којем субјекат постаје каузатор, а објекат прималац емоције). Међутим, осим узрочног значења, префиксима *за-*, *на-*, *по-* и *раз-* уносе се специфична значења која се тичу, пре свега, *аспектуалности* и *фактитивности* глаголом означене емоционалне радње.

4.3.2.3. Комбинована (пасивно-активна) трансформација

Када смо издвојили емоционално-*пасивне* глаголе чији активни парњаци настају правом или префиксалном емоционалном трансформацијом, остао нам је велики број глагола који спрам повратног облика емоционално-*пасивног* глагола имају два облика емоционално-*активног* глагола: неповратни и префиксирани облик истог – **бринути се: бринути, забринути** (кога), **нервирати се: нервирати, изнервирати** (кога) и др. Будући да дати емоционално-*пасивни* глаголи развијају своје активне

парњаке путем два различита граматичка процеса, ову емоционалну трансформацију назвали смо *комбинованом* (в. табелу):

Табела 103.

Комбинована (пасивно-активна) трансформација	
емо-пасивни глагол	емо-активни глагол
блажити се	<i>блажити</i> , по-у- блажити, ублажити
бринути се	<i>бринути</i> , забринути
веселити се	<i>веселити</i> , об веселити, ов еселити, раз веселити, сне веселити, увеселити
гадити се	<i>гадити</i> , гадити се (некоме), о гадити, згадити
гневити се	<i>гневити</i> , про гневити, раз гневити
грести се	<i>грести</i> , из грести, на грести, угрести
грозити се	<i>грозити</i> , згрозити
жалостити се	<i>жалостити</i> , о жалостити, ра жалостити
жестити се	<i>жестити</i> , ра жестити
јарити се	<i>јарити</i> , раз јарити
једити се	<i>једити</i> , на једити, озло једити, раз једити
кидати се	<i>кидати</i> , ис кидати
љутити се	<i>љутити</i> , на љутити, раз љутити
мекшати	<i>мекшати</i> , раз мекшати, смекшати
мучити се	<i>мучити</i> , из мучити, смучити се (некоме)
нежити се	<i>нежити</i> , раз нежити
нервирати се	<i>нервирати</i> , из нервирати
плашити се	<i>плашити</i> , по плашити, пре плашити, сплашити, уплашити, за плашити
радовати се	<i>радовати</i> , зара довати, обра довати
стравити се	<i>стравити</i> , за стравити, пре стравити, у стравити
страшити се	<i>страшити</i> , за страшити, у страшити
хладити се	<i>хладити</i> , о хладити
чудити се	<i>чудити</i> , за чудити

Тако ће, на пример, емоционално-пасивни глагол *нервирати се*, комбинованом емоционалном трансформацијом дати активне емоционалне

глаголе *нервирати* и *изнервирати* (кога). Дакле, узрочне варијанте представљају или нереклексивни облик повратног (емоционално-пасивног) глагола или његову префиксирану варијанту. У наставку ћемо пописати и описати значења оних префикса који учествују у комбинованој (пасивно-активној) трансформацији горенаведених емоционалних глагола (в. табелу):

Табела 104.

Комбинована емоционална трансформација		
Семантика префикса		
префикс	значење	глагол
за-	Почетак радње и дуготрајнија промена стања. Фактитивно значење.	<i>забринути, з(а)гадити, з(а)грозити, заплашити, зарадовати, застравити, застрашити, зачудити</i>
из-	Радња се врши у потпуности, до краја.	<i>изгрести, искидати, измучити, изнервирати</i>
на-	Извршити радњу у довољној мери, заситити се вршењем радње. Почетак и залажење у вршење радње.	<i>нагрести, наједити, наљутити</i>
о-/об-	Фактитивно значење (глагола са именичком или придевском основном).	<i>обвеселити, овеселити, огадити, ожалостити, озлоједити, обрадовати, охладити</i>
по-	Значење фактитивности (глагола са придевском основном). Дистрибутивно значење.	<i>поублажити, поплашити</i>
пре-	Перфективизација. Значење мере (прекомерног вршења радње основног глагола).	<i>преплашити, престравити</i>
про-	Сативно значење.	<i>прогневити</i>
раз-	Распростирање предмета на већи обим или површину. Фактитивно значење.	<i>развеселити, разгневити, ражалостити, ражестити, разјарити, разједити, разљутити, размекшати, разнежити</i>
с-	Перфективизација. Значење смањења, умањења, сабијања.	<i>сневеселити, смекишати, смучити се (коме), сплашити</i>
у-	Опште значење завршетка глаголске радње. Фактитивност.	<i>ублажити, увеселити, угрести, уплашити, устравити, устрашити</i>

Префикс *за-*. О статусу и улози префикса *за-* говорили смо у одељку о префиксалној емоционалној трансформацији (в. т. 4.3.1.2). Иста значења препознајемо и код емоционално-пасивних глагола који комбинованом емоционалном трансформацијом творе активне (узрочне) парњаке. У питању су опште значење *почетка глаголске радње и дуготрајније промене стања* и

специфичније, *фактитивно* значење које подразумева *довођење објекта (најчешће људског бића) у неко (најчешће негативно) расположење* (Клајн 2002: 234). Дата значења обележја су следећих емоционално-активних глагола: *забринути, з(а)гадити, з(а)грозити, заплашити, зарадовати, застравити, застрашити* и *зачудити* (некога).

Префикс *из-*. Ово је префикс који је, као средство за перфективизацију глаголског значења, један од најзаступљенијих и најпродуктивнијих. Реализује се у следећих пет аломорфа *из-* (*ис-*, *иш-*, *иж-*, *и-*, *иза-*). Значење префикса *из-* које препознајемо у активним парњацима наших пасивних емоционалних глагола јесте значење *извршености радње у потпуности, до краја* (Стевановић 1964: 456, Бабић 1986/2002: 539–540; Клајн 2002: 212). У питању су глаголи: *изгрести, искидати, измучити* и *изнервирати* (некога).

Префикс *на-*. Иста значења префикса *на-* која смо препознали код глагола који припадају групи префиксалних емоционалних трансформација, обележја су и активних глагола који припадају групи комбинованих емоционалних трансформација. У питању су значења *започињања вршења радње, као и вршења радње и засићености њеним реализовањем* (Стевановић 1964: 457; Бабић 1986/2002: 540–541; Клајн 2002: 214–215). Дата значења препознали смо у глаголима: *нагрести, наједити* и *наљутити* (некога).

Префикс *о-*. У својој књизи *Творба речи у савременом српском језику* Иван Клајн говори о префиксима *о-* и *об-* као самосталним, односно не сматра их облицима једног истог префикса (Клајн 2002: 216–219). У том смислу ће се у глаголима *овеселити, огадити, ожалостити, озлоједити* и *охладити* препознати фактитивна значења – глаголи са придевском основном означаваће придавање објекту особине исказане придевом, док ће глаголи са именичком основном означавати ситуацију у којој се објекту, на неки начин (најчешће фигуративан) приписује, придодаје оно што значи именица, од које је дати глагол настао. Глаголи *обвеселити* и *обрадовати* у себи садрже префикс *об-* у, такође, фактитивном значењу (Клајн 2002: 220). С друге

стране, М. Стевановић основним сматра префикс *об-* који има своје аломорфне облике (*о-*, *оба-* и *оп-*) и који, увек, у глагол уноси значење потпуног обухватања предмета на који се радња односи. Ако су дати глаголи прелазни (што у нашем случају јесу), они значе *учинити да што добије ону особину која се казује основним придевом или именицом* (Стевановић 1964: 458–459).

Префикс *по-*. Основна значења префикса *по-* која смо препознали у нашим глаголима јесу значења *фактитивности*, у нашем случају глагола са придевском основом *благ*: *поублажити*, и тзв. *дистрибутивно значење* у глаголу *поплашити*, којим се означава обављање радње на већем броју објеката, истовремено (Стевановић 1964: 460; Клајн 2002: 223).

Префикс *пре-*. У вези са глаголима *преплашити* и *престравити* (некога) Клајн истиче да се префикс *пре-*, у датим случајевима, користи искључиво као средство перфективизације (Клајн 2002: 228). Међутим, ми смо мишљења, које је више у складу са значењем које издвајају М. Стевановић и С. Бабић, који наводе да се префиксом *пре-* у глагол уноси специфично *значење мере*, тј. прекомерног вршења радње основног глагола (Стевановић 1964: 462; Бабић 1986/2002: 546). У том смислу ће глаголи *преплашити* и *престравити* (кога) означавати такву акцију (делање) субјекта у којој ће он, упорним, прекомерним вршењем одређене радње, у потпуности, емоционално *паралисати* објекат на који делује. У питању је емоционално делање великог интензитета, значење које се, чини нам се, у основни глагол уноси, управо, префиксом *пре-*.

Префикс *про-*. У нашем корпусу препознали смо глагол *прогневити* (некога) који је настао префиксацијом основног глагола *гневити се*. У датој глаголској лексеми препознајемо тзв. *сативно значење* префикса *про-*, односно значење извршења радње у довољној мери, у потпуности, до краја (Стевановић 1964, Бабић 1986/2002: 548; Клајн 2002: 223).

Префикс *раз-*. Једно од основних значења префикса *раз-* јесте значење *распростирања предмета на већи обим или на већу површину* (Стевановић 1964: 465). За њим следи и *фактитивно значење*, које

подразумева *довођење објекта (најчешће људског бића) у неко (најчешће негативно) расположење* (Клајн 2002: 234). Дата значења препознали смо у глаголима (различитих придевских и именичких основа) – *развеселити, разгневити, ражалостити, ражестити, разјарити, разједити, разљутити, размекшати и разнежити*.

Префикс *с-*. Значење префикса *с-* (*са-*, *з-* и *ш-*) у нашим глаголима *сневеселити, смекшати, сплашити* (кога) и *смучити се* (коме) обрадили смо на следећи начин. Када је у питању глагол *смучити се*, Клајн истиче да је у питању перфективизација која за собом повлачи одређене промене у значењима *мучити се* : *смучити се*, при чему се дати глагол не може, са сигурношћу, у потпуности класификовати (Клајн 2002: 237). За глаголе *сневеселити, смекшати* и *сплашити* (кога) можемо рећи да имају специфично значење *умањења, сабијања* у затворену целину (Клајн 2002: 236). У том смислу ће се значење глагола *сневеселити* (некога), разумети као *учинити да се у коме осећање среће, радости, весеља смањи* (у интензитету), *сабије, нестане*.

Префикс *у-*. Два основна значења префикса *у-* која смо препознали у нашим активним глаголима јесу значења фактитивности и опште значење завршетка глаголске радње, односно *постизања циља* (Бабић 1986/2002: 552; Клајн 2002: 238–240). Глаголи *ублажити* и *увеселити* (кога) јесу фактитивни глаголи са придевским основама – *весео* и *благ*. Глаголи *угристи, уплашити, устравити* и *устрашити* типични су (и најчешће навођени) глаголи којима се описује опште значење префикса *у-* којим се означава процес завршетка радње исказане глаголом (Клајн 2002: 238–240).

Као што смо представили у горњој табели, у процесу трансформације емоционално-пасивних у емоционално-активне глаголе учествује 10 различитих творбених префикса – *за-*, *из-*, *на-*, *о-/об-*, *по-*, *пре-*, *про-*, *раз-*, *с-* и *у-*. Најпродуктивнији је префикс *за-*, док је префикс *про-* учествовао у творби једног емоционално-активног глагола. У наставку ћемо дати табеларни приказ свих префикса који учествују у пасивно-активној

емоционалној трансформацији и податке о њиховој творбеној учесталости (в. табелу).

Табела 105.

Префиксална емоционална трансформација		
фреквенција префикса		
префикс	фреквенција	глагол
за-	13	<i>зидивити, заплакати, засмејати, засрамити, застидети, забринутити, з(а)гадити, з(а)грозити, заплашити, зарадовати, застравити, застрашити, зачудити</i>
раз-	12	<i>разбеснети, разгоропадити, расплакати, развеселити, разгневити, ражалостити, ражестити, разјарити, разједити, разљутити, размекшати, разнежити</i>
о-/об-	7	<i>обвеселити, овеселити, огадити, ожалостити, озлоједити, обрадовати, охладити</i>
у-	6	<i>ублажити, увеселити, угрести, уплашити, устравити, устрашити</i>
на-	5	<i>напатити, насмејати, нагрести, наједити, наљутити</i>
из-	4	<i>изгрести, искидати, измучити, изнервирати</i>
по-	4	<i>посрамити, постидити, поублажити, поплашити</i>
с-	4	<i>сневеселити, смекшати, смучити се (коме), сплашити</i>
пре-	2	<i>преплашити, престравити</i>
про-	1	<i>прогневити</i>

Комбинована пасивно-активна емоционална трансформација подразумева ситуацију у којој спрам једног емоционално-пасивног глагола стоје два или више емоционално-активних глагола који представљају или нереклексивни облик основног (рефлексивног) глагола или његову префиксирану варијанту. Осим основног значења *узрочности* које се датим префиксима остварује, у глагол се уносе и специфична значења која се тичу, пре свега, *перфективизације* и *фактивности*.

4.3.2.4. Прави емоционално-пасивни глаголи

До сада смо говорили о емоционално-пасивним глаголима који различитим пасивно-активним трансформацијама творе своје *активне* (узрочне) парњаке. Међутим, осим њих, постоји велики број глагола који имају само емоционално-пасивно значење и не учествују у даљим трансформацијама. То су, дакле, глаголи којима се означава емоционално стање субјекта, а да при том, немају одговарајућег глаголског пара којим би се означавао процес узроковања емоције у другоме. Основно значење ових глагола јесте *осетити/осећати* + именица којом се означава конкретна емоција (*волети* значи *осећати љубав*, *бојати се* значи *осећати страх* и сл.). У питању су следећи глаголи: *бојати се, боловати, вапити, венути, волети, гнушати се, горети, дивинизирати, дрхтати, жалити, желети, жудети, завидети, заволети, зажелети, зажудети, зазирати, закипети, заљубити се, замиловати, замрзети, застрепети, затужити, згнушати се, изљутити се, испаштати, кајати се, кивити се, кипети, љубити, марити, мрзети, надати се, надивити се, намрзнути, нарадовати се, натуговати се, науживати се, начудити се, обожавати, одболовати, оджалити, одједити се, одтуговати, озлобити се, окајавати, очајавати, очајати, патити, побојавати се, побојати се, пожелети, позавидети, покајати се, покиснути, полудети, помамити се, помамљивати се, помрзити, понадати се, понесрећити се, поносити се, порадовати се, постидети се, потуговати, поћутати, поуживати, преболети, пребољевати, преврети, прегорети, прежалити, прежестити се, презати, презирати, презрети, прекајати, прекајавати, препатити, претрнути, претрпети, преузбудити се, преузбуђивати се, пречезнути, пречудити се, прибојавати се, прибојати се, прижелети, пробеснети, провеселити се, провесељавати се, пропатити, протужити, прочудити се, радостити се, разрадовати се, сажалити, сажалејавати, сажалити се, сажалејавати се, саосећати, симпатисати, сјадити се, смилovati се, страдати, страховати, стрепети, стужити се, туговати, ужелети се, уживати, уздати се, уздрхтати, устрнути и чезнути.*

Наведеним емоционално-*пасивним* глаголима означава се искључиво емоционално стање субјекта (пријатно или непријатно), а сами глаголи не могу се даље трансформисати у емоционално-*активне* глаголе, са узрочно-последичним емоционалним значењем. Да бисмо анализирали заједничку семантику која не дозвољава наведеним глаголима да творе емоционално-активне парњаке, издвојили смо групу простих емоционално-пасивних глагола: *бојати се, вапити, венути, волети, гнушати се, горети, дрхтати, жалити, желети, жудети, кајати се, кивити се, кипети, љубити, марити, мрзети, надати се, очајати, патити, поносити се, презирати (кога), страдати, страховати, стрепети, туговати и чезнути*. Са изузетком глагола *волети, желети, мрзети* и *презирати* (кога, шта) који траже допуну у облику акузатива без предлога (прави објекат), сви остали глаголи су медијални (непрелазни или повратни), са правим значењем унутрашењег емоционалног стања (односно, емоционалног доживљаја). У питању су, заправо, прототипични емоционално-*пасивни* глаголи чија је семантика у вези са унутрашњим емоционалним процесима и односима, који јесу узроковани одређеним стимулусом (унутрашњим или спољашњим), али се целокупан емоционални процес дешава и остаје у самом субјекту. Не постоје језички механизми који омогућавају опис изазивања таквих емоционалних стања у другоме. У фокусу значења је унутрашњи, лични доживљај имаоца емоције.

4.3.2.5. Експресивна емоционална трансформација

Трећу велику скупину наших емоционалних глагола чине тзв. емоционално-*експресивни* глаголи. То су глаголи чије значење упућује на одређени тип испољавања емоције (вербално, телесно, фацијално или физиолошко), али је у основи датог значења, увек, емоција одређеног квалитета (позитивног, негативног или неутралног). То смо објаснили примером глагола *беснети*, који означава процес испољавања, манифестације емоције *беса*, али семантика глагола имплицира постојање дате емоције. То значи да је емоција *беса* узрокована одређеним

стимулусом, да је постала специфично емоционално стање доживљавача, коју он, на одређени (за дату емоцију специфичан) начин испољава. У том смислу можемо рећи да су глаголи којима се означава емоционална експресија, заправо, секундарне, манифестне реализације основног емоционалног значења емоционално активног или пасивног глагола.

У наставку рада описаћемо два типа емоционално-експресивних трансформација у којима емоционално активни и пасивни глаголи творе своје експресивне парњаке. За разлику од првог дела истраживања у којем смо описали пасивно-активне емоционалне трансформације код којих је полазни, немаркирани глагол био емоционално-пасиван, у овом делу рада посматраћемо оба глаголска типа – емоционално активне и пасивне глаголе, као глаголе који се могу трансформисати у емоционално-експресиван глагол.

4.3.2.5.1. Пасивна емоционална-експресивна трансформација

Првом типу припадају емоционално-експресивни глаголи који се развијају из основног, емоционално-пасивног значења. У нашем корпусу препознали смо следеће глаголе датог типа: *вређати се/вређати*, *жалити/жалити се*, *зажалити/зажалити се*, *јадати/јадати*, *јадати се*, *јадиковати/јадиковати*, *јадовати/јадовати*, *јадовати се*, *планути/планути*, *пожалити/пожалити*, *пожалити се*, *потмурити се/потмурити се* и *узбеснети/узбеснети се*.

Емоционално-пасиван глагол може се реализовати као глагол емоционалне експресије *вербалног*, *телесног*, *фацијалног* или *физиолошког* типа. Због тога ћемо, у наставку, дати табеларни приказ глагола који подлежу пасивној емоционално-експресивној трансформацији, уз информацију о типу емоционалне експресије која се значењем датог глагола описује.

Табела 106.

Пасивна емоционално-експресивна трансформација		
емо-пасивни глагол	емо-експресивни глагол	тип експресије
вређати се	<i>вређати (кога)</i>	вербална
жалити	<i>жалити се</i>	вербална
зажалити	<i>зажалити се</i>	вербална
јадати	<i>јадати, јадати се</i>	вербална
јадиковати	<i>јадиковати</i>	вербална
јадовати	<i>јадовати, јадовати се</i>	вербална
пожалити	<i>пожалити, пожалити се</i>	вербална
планути	<i>планути</i>	телесна
узбеснети	<i>узбеснети се</i>	телесна
потмурити се	<i>потмурити се</i>	фацијална

Можемо приметити да је највећи број оних емоционално-пасивних глагола који развијају глаголе вербалне експресије. Међутим, оно што је, чини нам се, још занимљивије јесте чињеница да се само једним глаголом – *вређати* (кога) описује вербална емоционална експресија *ка другоме*, док се осталим глаголима емоционалне експресије означава емоционално стање самог субјекта, односно, тзв. експресија *из себе*. Ситуација је готово идентична када су у питању глаголи емоционалне експресије који се развијају из значења емоционално-активног глагола.

4.3.2.5.2. Активна емоционално-експресивна трансформација

У нашем корпусу много је већи број оних емоционално-експресивних глагола који се развијају из основног, емоционално-активног значења. То су глаголи којима се означава, пре свега, значење *телесне, фацијалне* или *физиолошке* експресије. Дате глаголе табеларно ћемо представити, наводећи, такође, податке о типу емоционалне експресије коју означавају (в. табелу):

Табела 107.

Активно-експресивна емоционална трансформација		
активни глагол	глагол емоционалне експресије	тип емоционалне експресије
гневити	<i>гневити се</i>	телесна
жестити	<i>жестити се</i>	телесна
замахнитати	<i>замахнитати</i>	телесна
куражити	<i>куражити се</i>	телесна
нарогушити	<i>нарогушити се</i>	телесна
помахнитати	<i>помахнитати</i>	телесна
ражестити	<i>ражестити се</i>	телесна
разбеснети	<i>разбеснети се</i>	телесна
разгневити	<i>разгневити се</i>	телесна
разгоропадити	<i>разгоропадити се</i>	телесна
разјарити	<i>разјарити се</i>	телесна
разљутити	<i>разљутити се</i>	телесна
распомамити	<i>распомамити се</i>	телесна
расрдити	<i>расрдити се</i>	телесна
револтирати	<i>револтирати се</i>	телесна
снуждити	<i>снуждити се</i>	телесна
соколити	<i>соколити се</i>	телесна
усковитлати	<i>усковитлати се</i>	телесна
усплахирити	<i>усплахирити се</i>	телесна
усхитити	<i>усхитити се</i>	телесна
забезекнути	<i>забезекнути се</i>	фацијална
запањити	<i>запањити се</i>	фацијална
запрепастити	<i>запрепастити се</i>	фацијална
озарити	<i>озарити се</i>	фацијална
пренеразити	<i>пренеразити се</i>	фацијална
разведрити	<i>разведрити се</i>	фацијална
чудити	<i>чудити се</i>	фацијална
шокирати	<i>шокирати се</i>	фацијална
заплакати	<i>заплакати се</i>	физиолошка
засмејавати	<i>засмејавати се</i>	физиолошка
насмејати	<i>насмејати се</i>	физиолошка

Емоционално-активни глаголи означавају узрочно-последичан процес изазивања емоције у другоме. Од датог, полазног значења које је узрочно, активном емоционално-експресивном трансформацијом настају глаголи којима се означава, искључиво, експресија – *из себе*, односно унутрашње емоционално стање субјекта. То, заправо, значи да полазни, емоционално-активни глагол не твори ниједан глагол којим би се означила емоционална експресија усмерена *ка другоме*.

Што се тиче типа емоционалне експресије, највећим бројем глагола означена је *телесна* експресија, за којом следе *фацијална* и *физиолошка*. У датог глаголској групи није забележен ниједан емоционално-активни глагол који твори глагол *вербалне* експресије. Сматрамо да је разлог томе, управо, чињеница да се глаголима вербалне експресије, најчешће, изражава процес испољавања емоције који је усмерен *ка другоме*, тј. има у себи узрочно-последичан карактер.

Осим двеју поменутих емоционалних трансформација, препознали смо три глагола код којих постоји трострука трансформација, која подразумева промену емоционално-пасивног у емоционално-активан глагол, а затим и у емоционално-експресиван глагол. У питању су глаголи: *накострешити се/накострешити/накострешити (се)*, *покуњити се/покуњити/покуњити (се)* и *ускомешати се/ускомешати/ускомешати (се)*.

Табела 108.

Пасивно-активна емоционално-експресивна трансформација		
емо-пасиван глагол	емо-активан глагол	емо-експресиван глагол
<i>накострешити се</i>	накострешити (кога)	<i>накострешити (се)</i>
<i>покуњити се</i>	покуњити (кога)	<i>покуњити (се)</i>
<i>ускомешати се</i>	ускомешати (кога)	<i>ускомешати (се)</i>

4.3.2.6. О основним емоционалним трансформацијама

Емоционално-пасивни глагол има функцију означавања емоционалног стања субјекта, односно доживљавача емоције. Прототипичан *доживљавач* емоција и *носилац* емоционалних и психолошких стања јесте човек. Ако дато сазнање пресликамо на језички план, емоционално-пасивни глагол нам се јавља као прототипичан, немаркиран, базичан глагол којим се означава емоционално стање човека. Разматрајући смер емоционалности од *пасивног* ка *активном*, утврдили смо да се полазни емоционално-пасивни глагол може на два начина трансформисати у емоционално-активни (узрочни). Први је губљењем ознаке рефлексивности, дакле повратне речи *се* (потрести се : потрести) или процесом префиксације основног глагола (беснети : разбеснети). Ова два механизма налазе се у основи три типа емоционалних трансформација – *праве, префиксалне* и *комбиноване*. На првом месту издвојили смо праву (пасивно-активну) трансформацију која подразумева творбу активног емоционалног глагола дереклексивизацијом, тј. губљењем повратне речи *се*, при чему остаје глагол узрочног емоционалног значења. Префиксална и комбинована трансформација подразумевају процес творбе емоционално-активних глагола уз помоћ одређених творбених префикса. У нашем корпусу издвојили смо десет префикса који учествују у трансформацији емоционално-пасивног у емоционално-активно значење (*за-, из-, на-, о-/об-, по-, пре-, про-, раз-, с-* и *у-*). Најпродуктивнији је префикс *за-* који учествује у творби 13 емоционално-активних глагола, док је префиксом *про-* добијен само један глагол.

Ако посматрамо сва три типа трансформација понаособ, имамо ситуацију у којој је, на материјалу наше грађе, најзаступљенија права пасивно-активна емоционална трансформација – *одушевити се/одушевити*, затим комбинована пасивно-активна трансформација – *радовати се/радовати, обрадовати*, док последњу групу чине глаголи са префиксалном пасивно-активном трансформацијом, код којих се узрочност остварује префиксацијом основног, емоционално-пасивног глагола –

стидети се/застидети, постидети. Дати подаци указују на такву језичку стварност у којој највећи број глагола којим се означава доживљаваач емоције развија своје активне (узрочне) парњаке процесом дерексификације, тј. губљењем ознаке повратности.

Осим пасивно-активних емоционалних трансформација, које смо назвали основним, препознали смо још један тип односа који се јавља у класи емоционалних глагола. У питању је однос емоционално-*активних* и емоционално-*пасивних* глагола према емоционално-*експресивним*. У том смислу издвојили смо два типа тзв. емоционално-експресивних трансформација: *пасивно-експресивну* и *активно-експресивну* емоционалну трансформацију. У првом случају долази до промене емоционално-*пасивног* глагола којим се означава емоционално стање субјекта у глагол којим се означава одређени тип емоционалне експресије (жалити : жалити се), док се у другом случају глагол са емоционално-*активним* значењем трансформише у глагол телесне, фацијалне или физиолошке експресије (гневити : гневити се). У оба случаја се емоционално-*експресивним* глаголима увек означава емоција којом се осликава емоционално стање субјекта, дакле емоција – *из себе*.

Резултати до којих смо дошли и које смо представили у поглављу посвећеном творбено-семантичким особеностима емоционалних глагола треба узети условно, а не као коначну истину. Наиме, на самом почетку рада објаснили смо мотивацију да нам емоционално-*пасивни* глагол буде основни, немаркирани глагол. Разлог томе јесте чињеница да су у питању глаголи који, по мишљењу говорника српског језика, представљају прототипичне емоционалне глаголе. Дакле, типичан емоционални глагол јесте онај којим се означава унутрашње емоционално стање човека. Због тога је целокупна творбено-семантичка анализа имала следећи правац: од емоционално-пасивног глагола → ка емоционално-активном/емоционално-експресивном.

Увек постоји могућност да се крене од неког другачијег теоријског или емпиријског становишта, и да се у складу са њим, истраживање усмери

у другом правцу. Самим тим ће се и добијени резултати показати другачијим од оних које смо добили и представили у нашем истраживању.

Ово поглавље завршавамо оним што сматрамо основним увидом до којег смо дошли и који желимо да истакнемо: Емоционално-*пасивни* глагол је прототипичан емоционални глагол у савременом српском језику. Њиме означавамо унутрашње, емоционално стање субјекта које може бити различитог емоционалног квалитета (пријатног или непријатног). Од полазног, основног емоционално-*пасивног* значења, механизмима различитих емоционалних трансформација, творе се остала, емоционално-*активна* и емоционално-*експресивна* значења. Дате трансформације подразумевају процесе *дерексивизације*, *префиксације* или њихово *комбиновање*. Посматрање творбено-семантичких особености емоционалних глагола на овај начин, условљен је теоријско-методолошким полазиштем, одабраним на почетку истраживања, а тиче се прелиминарних емпиријских анализа.

5. ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА ЕМОЦИОНАЛНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Нашу причу о *разумевању* и *дефинисању* значења емоционалних глагола започећемо из угла најмлађих лексикографа – дечака и девојчица предшколског и школског узраста који, одговарајући на питања о томе *шта неке речи значе*, потпуно несвесно учествују у једном од најтежих лексикографских задатака – одређивању *значења* речи. Погледајмо како су мали лексикографи дефинисали значење речи *туга*:

Туга је ...

- ... кад прогуташ кликер, па више неће да ти дају паре за кликере.
- ... када те учитељица намести у први ред, па те сви чупају, а ти знаш ко је.
- ... оно што се ствара када те увреде.
- ... једна тужна ствар јер ти цуре сузе.⁶⁵

Шта сазнајемо из њихових одговора? Сазнајемо да је туга *реакција* на нечију љутњу према нама (нпр. родитеља према детету), на неправду и лоше понашање других, туга је оно што се *ствара, појављује, настаје* у нама, туга има *спољашњу манифестацију*, она је *бол* која је праћена *сузама*. Слична значења забележила је Рајна Драгићевић која се концептуализацијом емоција у српском језику бавила применом тзв. *асоцијативне методе*. Испитаници који су учествовали у њеним истраживањима такође су наводили своја размишљања о томе, шта је осећање *туге*: Туга је кад ... *изгубиш вољену особу / нас изневери неко у кога верујемо / немам коме да се обратим / изгубим оно што ми је драго / видиш тужну особу / се присетим неког тужног догађаја* и др. (Драгићевић 2004, 2007, 2010).

Оно што је заједничко наивном, дечијем поимању једног сложеног психолошког концепта као што је *туга* и одговорима-асоцијатима које је Р. Драгићевић добила у свом истраживању јесте чињеница да је туга *реакција*

⁶⁵ Примери су преузети из књиге *Оловка пише срцем* (Нешић–Рупник-Рачић 2003).

на неки догађај (губитак некога, неправду, лош поступак и сл.). Сама *реакција* обухвата, осим унутрашњег емоционалног стања – *туге*, и специфичну емоционалну експресију, која се код осећања туге испољава, најчешће, физиолошком реакцијом *плакања*.

Указивањем на сличности у разумевању појма *туге* код деце и одраслих покушавамо, заправо, да укажемо на чињеницу да у перцепцији људских осећања постоје утврђени, заједнички елементи као што су: узрок емоције (спољашњи или унутрашњи), манифестација емоције (експресија), квалитет, интензитет, трајање емоције и др. Сматрамо да су сви они, иако примарно у вези са психолошким појмом *емоција*, важни за исцрпну лексикографску обраду речи којима се емоције језички означавају. Због тога је важно, у самом поступку дефинисања емоционалних глагола, узети у обзир параметре као што су: емоционална активност или пасивност субјекта, постојање намере, интензитет и трајање емоције, као и елементи који указују на тип емоционалне експресије.

О датим параметрима и њиховој важности у разумевању, а затим и дефинисању емоционалне семантике глагола говорићемо у наставку нашег рада. Прво ћемо описати поступак лексикографске обраде емоционалних глагола у речницима РСАНУ и РМС – апстраховањем основних лексикографских образаца коришћених у њиховом дефинисању. Када опишемо досадашње лексикографске поступке у обради емоционалних глагола, приступићемо систематизацији постојећих образаца дефинисања, допуњујући их сазнањима до којих смо дошли семантичком анализом наших емоционалних глагола.

Циљ нам је да постојеће лексикографске обрасце допунимо оним елементима које сматрамо кључним (дистинктивним) у разумевању основних значењских разлика међу глаголима којима се означавају осећања у савременом српском језику. У том смислу, предложићемо нове лексикографске моделе који ће у обзир узимати информације које се тичу следећих значењских особености емоционалних глагола – *активности* или *пасивности* (да ли се значење односи на изазивање или доживљавање

емоције), *интенционалности* (да ли, код емоционално-активних глагола, постоји намера да се у другоме изазове емоција, или је дата активност ненамерна, несвесна) и *емоционалне експресије* (да ли се одређеним емоционалним глаголом примарно означава емоција или специфичан вид њеног испољавања).

5.1. ЕМОЦИОНАЛНИ ГЛАГОЛИ У РЕЧНИЦИМА РСАНУ И РМС

Основни начин да се упознамо са значењем неке речи јесте разумевање лексикографске дефиниције којом је дата реч у речнику описана. Она подразумева *идентификацију семантичке структуре речи, која се састоји у интелектуалној интерпретацији појма с релевантним елементима, релевантним за парадигматски тип коме реч припада* (Гортан-Премк 1982: 51). Задатак лексикографа јесте да препозна ове специфичне елементе и помоћу њих формулише дефиницију која ће што јасније осликати значење речи. Речнички опис мора бити веран лексичкој грађи којом лексикограф располаже, а довољно исцрпан и јасан да задовољи потребе корисника речника (в. Згуста 1991; Еткинс–Рандел 2008). Због тога је основни задатак сваког лексикографа да речничку одредницу дефинише *са што мање речи, сажето и садржајно, практично и приступачно ширем кругу корисника речника* (према Радовић-Тешић 2009: 25).

Може ли се једна реч дефинисати тако да се датим објашњењем обухвате све значењске нијансе које се могу јавити у конкретној језичкој ситуацији? Имају ли речи претежак задатак – задатак да обухвате, пренесу и осликају преобимну појмовно-језичку стварност? И, јесу ли, на крају, *речи* – алатке у рукама лексикографа или њихових руку дело?

Овим, последњим поглављем нашег рада, враћамо се, заправо, на сам почетак. Говорићемо о дефиницијама емоционалних глагола, онако како су оне дате и описане у речницима РСАНУ и РМС, са циљем да представимо основна обележја њихове лексикографске обраде. Лексикографска дефиниција има функцију да ослика одређени семантички садржај, односно да пренесе информацију о значењу речи. Значење речи се у речнику може представити *описно* или *синонимском групом речи*. Описни део дефиниције подразумева *интелектуалну интерпретацију семантичког садржаја речи*, док синонимску групу чине *речи блиске или исте семантичке структуре* (Гортан-Премк 1982: 50). У нашем истраживању бавили смо се анализом

описног дела дефиниције емоционалних глагола. Приметили смо да се у речницима РСАНУ и РМС глаголи који описују исти тип емоционалног значења (нпр. емоционално-пасивно или емоционално-активно) дефинишу на различите начине. Погледајмо следеће примере: *бити* изван себе, *бити* увређен, *бити* тужан, *бити захваћен* немиром, *бити обузет* гневом, *бити испуњен* поносом, *доћи* у раздражено стање, *запасти* у дубок јад, *добити* храброст, *изгубити* храброст, *имати* наду, *испунити се* мржњом, *осећати* жудњу, *осетити* љубав, *подносити* патње, *постати* радостан, *почети* туговати, *престати* жалити, *довести* до беса, *задавати* бригу, *изазивати* мржњу, *испунити* страхом, *нанети* бол, *чинити* несрећним, *чинити да* неко пати, *исказивати* тугу, *испољавати* мржњу, *изразити* незадовољство, *понашати се* рогобатно и др.

Ова појава резултат је субјективних приступа лексикографа који су учествовали у обради датих глагола.⁶⁶ Због тога је неопходан системски приступ лексикографском опису речи у речнику. Он подразумева дефинисање општих принципа лексикографске обраде речи које припадају истој лексичко-семантичкој класи. Вођени том идејом, приступили смо метаанализи лексикографских образаца које смо препознали у речничким дефиницијама емоционалних глагола.

Наша језичка грађа обухвата корпус од 814 глагола преузетих из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речника српскохрватског књижевног језика* (РМС). Сви глаголи разврстани су у три класе на основу тога да ли се њима означава емоционално стање (емоционално-пасивни), узрочно-последичан емоционални процес (емоционално-активни) или специфичан тип емоционалне експресије (емоционално-експресивни). Када смо у складу са нашом поделом разматрали дефиниције датих глагола, онако како су представљени у речницима РСАНУ и РМС, приметили смо да постоје одређени обрасци

⁶⁶ Утврђивање основних принципа обраде и метаанализа грађе могући су тек након објављивања завршених лексикографских обрада. Због тога је тешко, у самом процесу језичког описа, мењати правила и предлагати нова системска решења.

дефинисања који се могу приписати сваком од три наведена значењска типа емоционалних глагола (в. Миленковић 2016).

Анализом лексикографских дефиниција свих глагола који су чинили наш језички корпус успели смо да апстрахујемо 19 тзв. *лексикографских образаца* помоћу којих се описују различити типови емоционалних глаголских значења (в. табелу).

Табела 109.

лексикографски образац	фреквенција	пример
описно	303	<i>свидети се</i> =оставити пријатан утисак
глагол сличног значења	120	<i>бодрити</i> =подстицати, храбрити
осегити/осећати	71	<i>волети</i> =осећати љубав
постати/постајати	68	<i>досадити</i> =постати несносан, тежак
чинити/учинити/причинити (Ø, + да, + придев)	68	<i>застидети</i> =учинити да неко осети стид
изазвати/изазивати	37	<i>завидити</i> =изазвати код кога дивљење
бити (+ придев, +захваћен, + обузет, + испуњен)	36	<i>страховати</i> =бити испуњен страхом
почети/престати	18	<i>замрзети</i> =почети мрзети
изразити, исказати, испољити, понашати се	15	<i>замерити</i> =изразити неслагање с нечијим поступком
довести/доводити у, до	11	<i>депримирати</i> =доводити у стање духовне клонулости
испунити се/испуњавати се	10	<i>зажалити</i> =испунити се жалошћу
испунити/испуњавати	10	<i>застравити</i> =испунити стравом
добити/изгубити	10	<i>храбрити се</i> =добити храброст
поднети/подносити	8	<i>напатити се</i> =поднети много патњи
доћи/долазити	8	<i>замерати се</i> =долазити у сукоб с неким
нанети/наносити	6	<i>врећати</i> =наносити увреду
задати/задавати	5	<i>бринути</i> =задавати бригу
имати	5	<i>жалити</i> =имати непријатно осећање
улити/уливати	5	<i>заплашити</i> =улити коме страх
укупно	814	

Највећи број емоционалних глагола имају тзв. *описне*⁶⁷ дефиниције, како смо их у овом раду назвали, јер се у њима не може препознати специфичан образац дефинисања, већ се глаголско значење описно представља (нпр. *свидети се* значи *оставити пријатан утисак*). Друге по броју јесу дефиниције помоћу којих се емоционално значење изражава искључиво *глаголом истог* или *сличног значења* (нпр. *бодрити* значи *подстицати*, *храбрити*). Будући да нам је циљ да препознамо специфичне

⁶⁷ Не мисли се на описни део дефиниције, већ се квалификује тип дефиниције.

лексикографске обрасце, односно да уочимо оне речи или изразе који се у дефиницијама емоционалних глагола системски понављају,⁶⁸ у наставку нашег рада бавићемо се само оним дефиницијама у чијим смо структурама препознали обрасце којима се конкретизује садржај емоционалног глагола.

Полазну тачку у овом делу рада чиниће наша семантичка класификација глагола на емоционално-*пасивне*, емоционално-*активне* и емоционално-*експресивне*. Као што смо већ напоменули, различити лексикографи дефинисали су емоционалне глаголе употребом различитих речи или изрза (нпр. *имати* осећање, *бити обузет* осећањем, *осећати*, *изазивати* осећање, *учинити да* неко осећа, *почети* осећати, *осећати* у великој мери и др.). Наш је циљ да у сваком емоционалном значењу (пасивном, активном и експресивном) препознамо оне моделе који су системски коришћени у њиховом дефинисању, како бисмо приступили формулисању тзв. *метадефиниција* које би у себе укључиле оно мноштво различитих лексикографских дефиниција које се користе у обради истог или сличног емоционалног значења.

5.1.1. Лексикографска обрада емоционално-пасивног глагола

Рекли смо да је прототипичан емоционални глагол онај којим се означава емоционално стање субјекта и њега смо назвали емоционално-*пасивним* глаголом, будући да је субјекат онај који доживљава емоцију, а да нема активног учешћа у њеном узроковању. Због тога је код датих глагола битна информација о *типу* емоције (емоционалном квалитету), док информација о каузатору емоције, за разумевање глаголског значења, није релевантна. У речницима РСАНУ и РМС препознали смо следеће моделе

⁶⁸ Због високе фреквенције описних дефиниција, било би занимљиво, у неком наредном истраживању, анализирати њихову структуру и испитати да ли садрже специфичне обрасце којима се осликава емоционално значење глагола.

помоћу којих се спецификује емоционално-пасивно глаголско значење (в. табелу):⁶⁹

Табела 110. Пасивни емоционални глаголи – основни модели

осетити / осећати + именица	<i>волети</i> =осећати љубав
постати / постајати + придев	<i>махнитати</i> =постајати махнит, луд
бити (+ придев, +захваћен, + обузет, + испуњен)	<i>љутити се</i> =бити захваћен осећањем љутње
почети / престати	<i>заволети</i> =почети волети
испунити се / испуњавати се	<i>одушевити се</i> =испунити се заносом
добити / изгубити	<i>очајати</i> =изгубити (сваку) наду
поднети / подносити	<i>најадити се</i> =поднети много јада
доћи / долазити	<i>планути</i> =нагло доћи у раздражено стање
имати	<i>плашити се</i> =имати страх

Основна дефиниција којом се означава доживљавање емоције изражена је глаголским паром *осетити/осећати* (волети значи *осећати* љубав). Овде ћемо се мало задржати и рећи нешто више о семантици датих глагола. Наиме, ако размишљамо у терминима лексичке категоризације, глаголи *осетити* и *осећати* налазе се на највишем нивоу апстракције, као лексеме са изразито неспецифичном семантиком.⁷⁰ То су речи које захтевају обавезну допуну, одређеног облика, којом се конкретизује тип емоције, односно којом се објашњава *шта је то што субјекат осећа*. Ако кажемо *Ана осећа*, наша мисао остаће непотпуна и недовршена, ако не прецизирамо емоцију која је у питању: *Ана осећа тугу*, *Ана се осећа тужном* и сл.⁷¹ Њихову апстрактност потврђујемо и чињеницом да се глаголи *осетити* и *осећати* сигурно неће појавити (нити су се појављивали у нашим пилот истраживањима) као одговори у тестовима у којима се тражи набрајање емоционалних глагола. Одговори испитаника су, најчешће, речи које се налазе на основном, базичном категоризационом нивоу: *волети*, *мрзети*, *плашити се*, *љутити се* и сл. Глаголи *осетити* и *осећати* апстрактни су и

⁶⁹ Дефиниције су наведене по критеријуму учесталости, од најфреквентније до дефиниција које се најређе користе.

⁷⁰ О неспецифичности глагола *осетити/осећати* говорила је и Г. Штрбац (Штрбац 2006: 82–83).

⁷¹ Изузетно, глагол *осећати* у примеру *Ана осећа* може имати значење да субјекат има способност да осећа.

удаљени од емоционалног значења, пре свега када стоје самостално, изоловано. Они емоционалност добијају искључиво допунама помоћу којих се спецификује тип, односно квалитет емоције која се субјекту приписује. Управо због таквог, општег значења, датим се глаголима, осим појмова из домена емоција, описују и појмови који се тичу перцепције, когниције, понашања и сл. (*осећати* у значењу *примећивати*, *опажати*, *доживљавати*, *разумети*, *манифестовати се* и сл.). Међутим, без обзира на широк распон појава које се овим глаголима могу описати, њихова висока фреквенција у дефиницијама којима се означава емоционално стање субјекта, указује на доминантну функцију коју имају у означавању емоционално-пасивног значења, тј. значења која припадају појмовном домену *емоција*.

Сви остали обрасци који се користе у дефинисању емоционално-пасивног значења, означавају и конкретизују елементе емоционалне ситуације као што су, пре свега, *интензитет* и *трајање* емоције. Примерима из грађе илустроваћемо наше запажање. Глаголским паром *постати/постајати* означава се почетак промене емоционалног стања (*одобровољити се* значи *постати* добре воље; *растужити се* значи *постати тужан* и др.). На овај начин дефинисани су, углавном, префиксирани глаголи код којих се значењем префикса уносе додатне информације у основно емоционално значење глагола (в. Миленковић 2015). Даље, изразима *бити захваћен/испуњен/обузет* неком емоцијом и глаголима *испунити се/испуњавати се* означава се потпуна обухваћеност субјекта датим (најчешће негативним, непријатним) осећањем, великог интензитета (*бити обузет* бесом, гневом, болом, страхом; *испунити се* осећањем беса, гнева и сл.).

Оно што примећујемо јесте да се основно значење емоционално-пасивног глагола може изразити и у потпуности пренети дефиницијом *осетити/осећати+врста емоције*, а да постоје лексикографски модели помоћу којих се уносе специфичније значењске нијансе, које дато лексичко значење обликују. О томе на који се начин може приступити дефинисању емоционално-пасивних глагола и колико су те додатне, значењске нијансе

важне, говорићемо у посебном потпоглављу, након што представимо основне лексикографске поступке у дефинисању емоционално-*активног* и емоционално-*експресивног* глагола.

5.1.2. Лексикографска обрада емоционално-активног глагола

Другом типу емоционалних глагола припадају они којима се означава узрочно-последичан емоционални процес изазивања емоције или промене емоционалног стања у другој. Значења датих глагола назвали смо емоционално-*активним*, а у наставку дајемо преглед основних лексикографских модела који се користе за њихово изражавање (в. табелу):

Табела 111. Емоционално-активни глаголи – основни модели

чинити/учинити (+ Ø, + да, + придев)	<i>засмејавати</i> =чинити да се неко смеје
изазвати / изазивати	<i>уплашити</i> = изазвати (у коме) страх
довести / доводити (+до, +у)	<i>разљутити</i> =довести (кога) у стање љутње
испунити/испуњавати	<i>разнежити</i> =испунити осећањем нежности
нанети / наносити	<i>вређати</i> =наносити (коме) увреду
задати / задавати	<i>измучити</i> =задати (коме) велику бол, бригу
улити / уливати	<i>застрашити</i> =улити (коме) страх

Ако посматрамо фреквенцију употребе одређених дефиниција, приметимо да се глаголски пар *чинити/учинити* скоро дупло чешће користи у описивању емоционално-*пасивног* значења од другог по реду глаголског пара *изазвати/изазивати*. Глаголи *чинити/учинити* јављају се у три потенцијална облика (+ Ø, + да, + придев): *прекорити* = учинити коме прекор, *засмејати* = учинити да се ко смеје и *орасположити* = учинити кога расположеним.

Разматрајући саме дефиниције и значења која се њима исказују, сматрамо да се употребом глагола *чинити/учинити*, при дефинисању емоционално-*активног* значења, акценат ставља на *намеру* субјекта да (свесно) утиче на другога. У реченици Ана је *иритирала* Марка имамо

емоционално-активни глагол *иритирати* (кога) за који смо рекли да може бити интенционалан и неинтенционалан, при чему је интенционалност контекстуално условљена. У реченици *Ана је гребала ноктима и иритирала Марка* очигледна је намера субјекта да у доживљавачу изазове одређену емоцију, и мислимо да се у овом случају глагол *иритирати* може дефинисати коришћењем глагола *чинити/учинити* (Ана је свесно чинила нешто, што је иритирало Марка). С друге стране, у примеру *Ана својим облачењем иритира Марка*, намера субјекта не постоји, у питању је субјективни доживљај Марка, због чега бисмо прикладнијом дефиницијом сматрали ону изражену глаголима *изазвати/изазивати* (Ана је својим облачењем, несвесно, изазвала у Марку осећај непријатности). Оно што овде желимо да истакнемо јесте неутралније значење глагола *изазвати/изазивати* које је резултат њихове апстрактније лексичке природе, због чега их сматрамо сличним глаголима *осетити/осећати*, којима смо дефинисали емоционално-пасивна значења.

Дакле, дефинисањем емоционално-активног значења помоћу глагола *изазвати/изазивати* у другој емоцију, у фокус стављамо искључиво узрочност, односно узрочно-последичан карактер глагола, без информације о томе да ли је дато узроковање с намером или не (*уплашити* значи *изазвати* осећање страха).

У фокусу значења које се преноси глаголским паром *изазвати/изазивати* у коме емоцију налази се каузативност, у значењу глагола *чинити/учинити* интенционалност, док се осталим лексикографским обрасцима могу конкретизовати одређени аспекти емоционалне ситуације као што су: интензитет и трајање емоције, усмереност емоције и сл. Илустроваћемо то примерима. Глаголи *испунити/испуњавати* означавају процес изазивања емоције која у потпуности обузима објекат радње (*застравити* значи *испунити* кога стравом, језом). Глаголи *довести/доводити* својим значењем могу да означе намеру, свесно делање којим се објекат уводи у специфично емоционално стање (*разљутити* значи *довести* у стање љутње).

Помоћу свих ових дефиниција модификује се основно, узрочно значење емоционално-*активног* глагола. Због тога сматрамо да би употреба глагола *изазвати/изазивати* у потпуности истакла циљно (каузативно) глаголско значење, док би се информације којима се оно конкретизује могле навести у наставку дефиниције (нпр. *разбеснети* значи *изазвати* у коме бес, тако да га дато осећање у потпуности обузме, преплави). Уочили смо, такође, да се, ради интензификације основне емоције, значење може појачати употребом именице *осећање*, испред назива за емоцију: *разбеснети* значи *изазвати* у коме *осећање* беса, тако да га дато осећање у потпуности обузме, преплави.

Након што смо представили основне карактеристике лексикографске обраде глагола са емоционално-*активним* значењем, прећи ћемо на последњу групу глагола, тј. на опис специфичности лексикографске обраде емоционално-*експресивног* глагола.

5.1.3. Лексикографска обрада емоционално-експресивног глагола

Трећу групу наших емоционалних глагола чине они којима се преноси информација о начину на који субјекат испољава одређену емоцију или расположење у којем се налази. Дате глаголе назвали смо емоционално-*експресивним*, а при описивању њихових значења лексикографи су се користили следећим моделима (в. табелу):

Табела 112. Глаголи емоционалне експресије – основни модели

испољити/испољавати	<i>кукати</i> =гласно испољавати бол, тугу
изразити/изражавати	<i>жалити се</i> =изражавати незадовољство
исказати/исказивати	<i>пожалити се</i> =исказати незадовољство
понашати се	<i>беснети</i> =понашати се као изван себе из беса

Основна информација која се преноси емоционално-*експресивним* глаголима односи се на конкретно емоционално испољавање. Онај који

осећа испољава, исказује, показује, изражава, избацује из себе, преноси на другог оно што је, у датом тренутку, његов емоционални садржај (било да је у питању терет или задовољство). Било који тип емоционалне експресије може се исказати глаголима *испољити/испољавати*, који имају значење *изгледом, држањем, речима (нешто) показати, изразити, открити* (РСАНУ). Дакле, употребом глагола *испољити* преносимо информацију о томе да субјекат показује оно што осећа, а да начин на који то чини може бити телесним покретима, гестикулацијом, мимиком, говором или несвесним физиолошким процесима. У питању је глагол који у групи емоционално-експресивних глагола има сличан статус као што у претходним групама имају глаголи *осетити/осећати* и *изазвати/изазивати*.

Осталим лексикографским обрасцима описује се конкретан тип емоционалне експресије. Примарна значења глагола *изразити/изражавати* односе се на фацијалну или вербалну експресију, *исказати/исказивати* на вербализацију емоције, док се глаголом *понашати се* означава телесна манифестација (гестикулација, специфично понашање или физиолошка промена). Оно што је важно истаћи јесте чињеница да сваку емоционалну експресију иницира доживљај одређене емоције. Глаголи који означавају манифестацију емоције садрже информацију о томе да субјекат доживљава емоцију коју испољава. Због тога сматрамо да би лексикографска дефиниција била потпунија када би садржала информацију о томе да субјекат доживљава одређену емоцију, и да дати доживљај претходи њеној конкретној манифестацији. У том смислу бисмо општим моделом којим би се пренело емоционално-експресивно значење сматрали онај који би садржао глаголе *испољити/испољавати* емоцију, увођењем информације о томе да постојање емоције претходи емоционалној експресији: *беснети = осећати и испољавати бес, гнев, љутњу великог интензитета*.

Преглед који смо дали имао је за циљ да представи лексикографске моделе који се користе (или су се користили) у дефинисању емоционалних глагола у речницима РСАНУ и РМС. У наредном поглављу представићемо тзв. *метадефиниције* које би допринеле системској обради једног дела

емоционалне лексике савременог српског језика – емоционалних глагола различитих значења (емо-пасивног, емо-активног и емо-експресивног).

Циљ нам је да све постојеће моделе генерализујемо, подведемо под три општа обрасца (метамодела) који ће пренети основно емоционално значење. Све остале информације могле би послужити за модификацију овог основног значења, тако што би се наводиле иза метадефиниције, а у зависности од типа значења које се жели изразити.

5.2. ПРЕДЛОГ ОПШТИХ ОБРАЗАЦА ДЕФИНИСАЊА ЕМОЦИОНАЛНИХ ГЛАГОЛА У РСАНУ

На самом почетку нашег рада рекли смо да емоционална лексика српског језика обухвата *именице*, *придеве* и *глаголе* који имају тзв. емоционалну семантику. Исто тако, она обухвата и архаичну, застарелу, експресивну лексику са емоционалним значењем. Различити просторно-временски елементи лексичког значења захтевају посебан вид тумачења и лексикографске обраде. Због тога наглашавамо да смо се, у овом истраживању, бавили једним аспектом емоционалне лексике српског језика – глаголском лексиком која је део савременог језичког стандарда.

Основу нашег истраживања чиниле су лексикографске дефиниције емоционалних глагола у савременом српском језику. Дате дефиниције класификовали смо тако што смо их поделили у три групе у зависности од тога да ли описују емоционално-*пасивно*, емоционално-*активно* или емоционално-*експресивно* значење. Сваку од ових група посматрали смо као самосталну целину. Приметили смо да се једно, нпр. емоционално-*пасивно* значење у речницима РСАНУ И РМС дефинише уз помоћ различитих речи и израза које смо назвали *специфичним лексикографским моделима* (нпр. *волети* = *осећати* љубав, *бити обузет* љубављу, *имати* љубав, *бити у стању* љубави, *стећи* љубав и др.). Оваква различитост отежава уочавање сличности, које се тичу чињенице да се свим описаним моделима осликава емоционално стање субјекта, односно даје се информација о томе да субјекат нешто осећа. То *нешто* јесу емоције различитих квалитета, емоционална стања или расположења. Исту ситуацију препознали смо код дефиниција емоционално-*активних* (*уплашити* кога = *чинити* да се неко плаши, *изазвати* у коме осећање страха, *довести* кога у осећање страха, *улити* коме страх и др.) и емоционално-*експресивних* глагола (*кукати* =

испољавати, изражавати, исказивати, показивати и сл. осећање туге, бола, јада и др.).

Оно што смо установили јесте да структуру свих ових глагола чине обавезни елементи (информације о доживљавачу или каузатору емоције) и допунски елементи (информације које се тичу трајања и интензитета емоције, интенције, усмерености емоције, емоционалне експресије и др.). У зависности од тога који се елемент налази у фокусу емоционалног значења, зависиће тип дефиниције којом ће дато значење бити описано. У том смислу, предлажемо три метадефиниције помоћу којих је могуће генерализовати различите обрасце којима се описују иста или слична емоционална значења. Предложене дефиниције су поједностављене, сведене на основни значењски образац, са циљем да се олакша препознавање емоционалне информације:

1° МЕТАДЕФИНИЦИЈА – *осетити/осећати емоцију*.

Датим моделом изражавамо емоционално-пасивно значење, односно описујемо емоционалну ситуацију у којој је субјекат доживљавач, а у значењском фокусу јесте квалитет, односно врста емоције (*волети* значи *осећати* љубав). Информације о трајању и интензитету емоције реализују се као допунске. Датом дефиницијом генерализовани су следећи лексикографски обрасци: *постати/постајати* + придев, *бити* (+придев, +захваћен, +обузет, +испуњен), *почети/престати*, *испунити се/испуњавати се*, *добити/изгубити*, *поднети/подносити*, *доћи/долазити* и *имати* емоцију (одређеног квалитета). Све наведене дефиниције преносе исто основно значење, а то је да субјекат *нешто осећа*, односно да се налази у одређеном емоционалном стању. Због тога сматрамо да би се сви глаголи са датим значењем могли дефинисати глаголским паром *осетити/осећати* и именицом којом се спецификује врста емоције. Информације о интензитету или трајању емоције могу се навести у наставку дефиниције: *беснети* значи *осећати бес* (у толикој мери да се особа осећа обузетом, преплављеном датом емоцијом). Дакле, лексикографским моделом *осетити/осећати*

емоцију могле би се генерализовати све дефиниције којима се описује емоционално стање субјекта: **љутити се** значи *осећати* љутњу = постати љут; бити захваћен/испуњен/обузет љутњом; бити љут и испунити се љутњом.

2° МЕТАДЕФИНИЦИЈА – *изазвати/изазивати емоцију*.

Датим моделом изражавамо емоционално-активно значење, односно описујемо узрочно-последичну емоционалну ситуацију у којој је субјекат изазивач, док је објекат (или логички субјекат) доживљавач емоције. У фокусу дефиниције је врста емоције и процес њеног изазивања у објекту. Информације о трајању, интензитету, усмерености емоције и интенцији реализују се као допунске (*плашити* значи *изазивати* у коме страх). Датом дефиницијом обухваћени су следећи лексикографски обрасци: *чинити/учинити* (+Ø, +да, +придев), *довести/доводити* (+до, +у), *испунити/испуњавати*, *нанети/наносити*, *задати/задавати* и *улити/уливати*. Лексикографским моделом *изазвати/изазивати* емоцију могле би се генерализовати све дефиниције којима се описује узрочно-последичан емоционални процес: **гневити** значи *изазивати* гнев = чинити/учинити да се неко гневи; чинити/учинити кога гневним; довести/доводити кога у стање гнева; довести/доводити кога до гнева и испунити/испуњавати кога осећањем гнева.

3° МЕТАДЕФИНИЦИЈА – *осетити/осећати* + *испољити/испољавати емоцију*.

Датим моделом изражавамо емоционално-експресивно значење, односно ситуацију испољавања одређене емоције или емоционалног стања. У фокусу значења су емоционално стање субјекта и конкретан тип емоционалне експресије (*јадати се* значи *осећати* и *испољавати* тугу и бол). Датом дефиницијом обухваћени су следећи лексикографски модели: *испољити/испољавати* (емоцију), *изразити/изражавати* (емоцију), *исказати/исказивати* (емоцију) и *понашати се* (на начин који је условљен

доживљавањем одређене емоције). Лексикографским обрасцем *осетити/осећати* + *испољити/испољавати* могле би се генерализовати све дефиниције којима се описује емоционална експресија субјекта: **жалити се** значи *осећати* и *испољавати* незадовољство = изражавати/исказивати незадовољство = понашати се незадовољно.

Може ли речничка дефиниција у потпуности пренети специфичности ситуације која се одређеним емоционалним глаголом осликава? Ако посматрамо глаголе из перспективе речника, дакле кроз призму њихове лексикографске обраде, сматрамо да нам је класификација емоционалних значења коју смо описали у поглављу посвећеном њиховој семантичкој анализи умногоме помогла да препознамо и недвосмислено дефинишемо три основна емоционална значења (пасивно, активно и експресивно).

Свако од ових значења преноси једну основну информацију: емоционално-пасивно значење (да је субјекат *доживљавач* емоције), емоционално-активно значење (да је субјекат *изазивач* емоције) и емоционално-експресивно значење (да субјекат *испољава* емоцију). Сви остали елементи емоционалне ситуације који се тичу трајања и интензитета емоције, интенције и усмерености емоције, могу се навести после основног (дистинктивног) значења.

Такође, треба напоменути да емоционални глаголи обухватају значења која се реализују као примарно емоционална (*Ана воли* Марка), секундарно емоционална (*Ана је запазила* Марка), фигуративно употребљена (*Ана је размекшала* Марка) и значења која имају доминантну неку другу компоненту (вербалну, понашајну или физиолошку) (*Ана је плакала*). Све ове реализације морају се узети у обзир при дефинисању значења емоционалног глагола. Ипак, сматрамо да се три метадефиниције, уз одређене допуне и модификације, могу употребити у дефинисању било код емоционалног значења – оних глагола који су део савременог језичког стандарда. Емоционална глаголска лексика која је просторно-временски означена захтевала би употребу специфичних лексикографских елемената у

виду квалификатора који би се распоређивали пре опште дефиниције, чиме би се указало на њено одступање од савременог језичког корпуса.

У поглављу посвећеном лексикографској обради емоционалних глагола желели смо да зачнемо идеју о неопходности системске обраде емоционалне лексике у речницима српског језика, не само глагола, већ и других врста речи са емоционалном семантиком. Треба размишљати о томе да ће системска обрада лексике која припада истим значењским класама омогућити успешнију електронску претрагу по различитим параметрима. Замислите могућност да на основу елемената који би означавали *узрок*, *намеру*, *експресију*, *емоционалну вредност* и сл. претражујемо емоционалне глаголе који означавају, на пример, *намерно изазивање негативне емоције у другоме*. Многа будућа истраживања, лексикографски и лексиколошки подухвати били би нам, на тај начин, у великој мери олакшани. И зато, због различитих приступа лексикографској обради глагола који припадају истим лексичко-семантичким класама, сматрамо да питање њихове систематизације захтева додатна истраживања, јасан теоријско-методолошки апарат и конструктивно планирање.

У посебном потпоглављу нашег *Закључка* још једном ћемо се дотаћи основних параметара који се морају узимати у обзир у поступцима дефинисања емоционалног глагола. Указаћемо и на одређене специфичности које се тичу не само глаголске лексике, већ и оних речи којима се *именују* емоције које стоје у основи наших глагола. У питању су најфиније значењске нијансе емоционалних именица, о којима треба водити рачуна приликом њихове лексикографске обраде.

6. ЗАКЉУЧАК

Када се осврнемо на наше истраживање, на недоумице и неразумевања која смо разрешили, на нове увиде и резултате до којих смо дошли, видимо једну нову слику – слику *наших* емоција кроз призму речи и њихових значења.

У овом раду бавили смо се описом једног дела нашег емоционалног лексикона, оним који је, чини нам се, најсложенији, и то с разлогом. Емоционалним глаголима описује се специфичан емоционални догађај (*стање, процес* или *експресија*) који се реализује уз помоћ једног или више учесника. Међутим, да би се уопште остварило значење глагола, мора постојати *доживљавач емоције*. Без обзира на то да ли је у фокусу емоционалног значења онај који доживљава емоцију, онај који је узрокује или испољава, елеменат доживљавача увек је присутан.

Ана воли *Марка*.

Ана бодри *Марка*.

Ана се смеје.

Ако погледамо ове реченице, видећемо да је у свакој од њих употребљен по један емоционални глагол. У фокусу прве реченице налази се емоционално стање *субјекта* који је *доживљавач* емоције. У другој реченици у питању је узрочно-последичан емоционални процес у којем је субјекат каузатор, али је *објекат доживљавач* емоције. Трећом реченицом описује се емоционална експресија субјекта, којом се посредно упућује на чињеницу да *субјекат* истовремено *доживљава* и *испољава* емоцију *радости*.

Дакле, емоционални глаголи осим што описују три најтипичније емоционалне ситуације – *доживљавања, изазивања* и *испољавања* емоције, они нам увек указују на обавезно постојање доживљавача емоције, иако сâм процес доживљавања није увек у фокусу глаголског значења. То је један од разлога због којих је, у савременом српском језику, прототипичан

емоционални глагол – емоционално-*пасиван* глагол. У једном поглављу нашег рада описали смо кратко истраживање које је имало за циљ да нам открије који су прототипични емоционални глаголи у српском језику. Сви испитаници који су учествовали у истраживању навели су глаголе којима се означава унутрашња, лична емоција субјекта. Ниједан испитаник није навео глагол којим се означава изазивање емоције у другоме. Дакле, из перспективе просечног говорника српског језика, типичан емоционални глагол означава *оно што осећамо*, а не *осећање које у другоме изазивамо*. Ипак, без обзира на то што је емоционално-*пасиван* глагол прототипичан, у фокусу нашег истраживања била је целокупна класа емоционалних глагола, будући да се њима описују различити елементи и аспекти шире емоционалне ситуације. О свима њима, њиховим семантичким својствима, класификацијама које смо предложили, коначним увидима и резултатима до којих смо дошли, говорићемо у овом завршном делу нашег излагања.

Будући да смо свако од наших поглавља завршавали кратким прегледима и систематизацијама, сада ћемо представити ширу слику и даћемо опште закључке. Уместо да таксативно наведемо добијене резултате, покушаћемо да их протумачимо на један свеобухватнији начин, смештајући причу о емоционалним глаголима у шири оквир приче о емоцијама и њиховим језичким реализацијама. Говорићемо о значају одређених увида, излажући детаље о којима у самој језичкој анализи нисмо говорили. Наше завршно излагање поделићемо у неколико потпоглавља у којима ћемо се критички осврнути на оне елементе и односе које сматрамо суштинским за разумевање семантике емоционалног глагола и његовог места у систему емоционалне лексике српског језика.

6.1. О месту *емоција* у лингвистичким истраживањима

Идеја о томе да се природа и својства људских емоција могу открити и дефинисати посредно, разоткривањем значења оних речи којима су емоције језички означене, покренула је бројна теоријска, али и емпиријска истраживања која су имала за циљ да повежу знања двеју наука – *психологије* и *лингвистике*. Појам *емоција*, који се до тада сматрао толико апстрактним, да се у области филозофије и психологије *коначне истине* нису могле олако доносити, у једном тренутку прелази у оквире науке о језику, у област конкретног лингвистичког описа лексичког садржаја и разумевања апстрактних појмова кроз семантику речи којима су они језички означени.

Бројна психолексичка, психолингвистичка, па и сама лингвистичка истраживања почела су да се баве апстрактном природом емоција, повезујући их, пре свега, са појмовима *стања* и *особина*, а затим их посматрајући самостално, као део ширег концепта апстрактних друштвених категорија.

Једно од основних питања која смо морали да решимо на почетку нашег истраживања, било је питање могућности доследног, свеобухватног дефинисања појма *емоција*. Питали смо се, да ли је концептуално поље људских емоција уређено и јасно дефинисано, или је реч о скупу нејасних граница у којем постоје суштинска преклапања између онога што је *емоција* и других, њој сродних појмовних ентитета?

Ово питање увело нас је у врло сложен, пре свега из перспективе психологије, недовољно јасно формулисан и дефинисан однос између појмова – *емоција*, *стања* и *људских особина*. Није нам било јасно јесу ли *самоћа*, *досада* и *усамљеност* стања или емоције. Да ли је *храброст* емоција или особина? Због чега можемо рећи да имамо осећање *глади*, али не и емоцију *глади*? У потрази за прихватљивим одговором, литература нам није много помогла, али је усмерила наше размишљање у правцу једне идеје о

кратком емпиријском истраживању помоћу којег бисмо могли поставити границе између онога што емоције јесу, и свега онога што нису.

Резултати које смо добили омогућили су нам да формирамо скуп од 44 именице којима се означавају прототипичне емоције – *туга, љубав, радост, бес, срећа, мржња, жалост, љутња, страх, заљубљеност, љубомора, гнев, страст, очај, усхићење, сриба, патња, узбуђеност, стрепња, срам, брига, чежња, жудња, презир, задовољство, сета, узнемиреност, пожуда, утученост, разочараност, кајање, забринутост, разнеженост, огорченост, понос, стид, јед, потресеност, паника, завист, кривица, незадовољство, бол и веселост*. Све остале речи означавају појмове мање или више удаљене у односу на појам типичне емоције, а део су концептуалних поља психолошких стања, људских особина, физиолошких стања или општих апстрактних појмова.

Због чега можемо рећи да имамо *осећање* глади, али не и *емоцију* глади? Шта нам то језик говори? Размишљали смо о томе због чега је и на који начин реч *емоција* ушла у српски језик, ако је у њему већ постојала именица *осећање*. Оно што претпостављамо јесте да је сама појмовна категорија емоција (или сам концепт емоције) у српски језик ушао увођењем датог термина у научне токове (превођењем, развојем младих наука, интердисциплинарним приступом и сл.). Дакле једна нова реч иницирала је размишљања о постојању једне нове појмовне категорије. Претпоставимо да је увођењем термина *емоција* покушана да се направи дистинкција између оних *осећаја* или *осећања* која су чисто физиолошка, дакле нису ни у каквој вези са мишљењем, односно нашим когнитивним процесима, и оних *осећања* која су когнитивно утемељена. *Осећање глади* представља специфичну, унутрашњу промену људског организма која није у вези са апстрактним мишљењем, али је обележена специфичним физиолошким процесима и променама. С друге стране, *осећај* или *осећање самоће* се не реализује специфичном телесном променом, али је у вези са апстрактним мишљењем. *Љубав, туга, љутња* или *бес* показују садејство базичних, чулних *осећаја*, физиолошких процеса и апстрактног мишљења. Ако на овај

начин посматрамо дате појмове, можемо рећи да би се *однос* оних садржаја означених именицама *глад – самоћа – туга* могао објаснити континуумом који полази од чисто физиолошких *осећаја* (глад) → преко *осећања* која подразумевају способност апстрактног мишљења (самоћа) → до *емоција* које представљају укрштеност физиолошке реакције и способности разумевања и процесирања апстрактних концепата.

Оно што желимо да кажемо јесте да је *емоцију* врло тешко дефинисати, ако се у обзир узима само један дистинктиван параметар, једна перспектива гледања, односно ако се у разумевању једног толико сложеног појма тежи једнообразности и исцрпности. Оно што смо научили јесте да процес разумевања порекла, природе и функција емоција захтева интердисциплинарност, један свеобухватан научни приступ и отвореност ка прихватању могућности да се коначан, прецизно утврђен скуп људских емоција, можда, и не може дефинисати.

Без обзира на недоследности и проблеме који се јављају у теоријском аспекту разматрања емоција и њима сродних концепата, нама је било важно да, у циљу квалитетне и доследне лингвистичке анализе лексике којом се емоције језички изражавају, предложимо три *радне дефиниције* појмова *емоција, стања* и *особина*. Дати појмови чинили су окосницу целокупног нашег истраживања, а дефинисали смо их на следећи начин:

ЕМОЦИЈЕ. Специфичан психички процес који подразумева утврђен узрочно-последичан ток: утицај стимулуса на доживљавача, физиолошку реакцију организма, моторну (понашајну) реакцију организма и когнитивну процену ситуације на основу претходног искуства и под утицајем личног доживљаја субјекта.

СТАЊА. Психичке промене које су променљиве, краткотрајне, узроковане спољашњим стимулусима и ситуационо узроковане.

ОСОБИНЕ. Психичке промене које су стабилне, дуготрајне, узроковане унутрашњим стимулусима и нису ситуационо одређене.

Када смо се упознали са досадашњим теоријским истраживањима у области емоционалне семантике, утврдили појмовно-терминолошки апарат и дефинисали базичне појмове *емоција, стања* и *особина*, поставили смо

следеће питање – *може ли нам језик помоћи да разумемо и осликамо односе који постоје у сложеном појмовном домену емоција?* Један део одговора понудиће резултати и увиди до којих смо у нашем истраживању дошли.

6.2. Емоционални глаголи у српском језику

Наше истраживање започели смо одређивањем места емоционалног глагола у односу на именице и придеве којима се изражавају елементи истог појмовног домена. Рекли смо да се *именицама* именује врста, квалитет емоције, *придеви* описују карактеристике онога који емоцију доживљава, док се *глаголима* означавају емоције у ширем смислу. У питању су различита осећања, емоционална стања, емоционални процеси и односи, специфична емоционална експресија и, на крају – целокупна емоционална ситуација.

Семантичку класификацију емоционалних глагола представили смо кроз неколико различитих аспеката:

Општа подела била је заснована на разликовању *емоционалног* од *експресивног* значења глагола. У том смислу, глаголе смо поделили на *праве* емоционалне и *експресивно-емоционалне* глаголе.

Прави емоционални глаголи представљали су фокус нашег истраживања. Њих смо, даље, класификовали по критеријуму примарности емоционалног значења. У том смислу, издвојили смо *примарно-емоционалне* глаголе (они глаголи који примарно означавају емоцију) и *секундарно-емоционалне* глаголе (они глаголи код којих се емоционална компонента препознаје у неком од секундарних значења). Праве емоционалне глаголе (и примарно-емоционалне и секундарно-емоционалне) представили смо кроз два нивоа семантичке класификације утемељених на: (а) критеријуму семантичке улоге *доживљавача* емоције и (б) критеријуму повезаности глаголског значења са значењем именица којима се означавају четири примарне емоције.

1. По критеријуму *доживљавача* емоције глаголе смо поделили на два основна типа: *емоционално-активне* и *емоционално-пасивне* глаголе.

Емоционално-активни глаголи означавају узрочно-последичан емоционални процес у којем је субјекат каузатор емоције, док улогу доживљавача имају граматички субјекат (емоционално-активни глагол – *ка себи*) или објекат/логички субјекат (емоционално-активни глагол – *ка*

другоме). У зависности од тога да ли је узроковање емоције у другоме намерно или не, емоционално-активне глаголе ка другоме поделили смо на *неинтенционалне* и *интенционалне*.⁷² Рекли смо да је мали број глагола који су неинтенционални, дакле којима се означава несвесно изазивање осећања у другоме (Ана *се допада* Марку, Ана *се згадила* Марку и сл.). Сви остали емоционално-активни глаголи имају тзв. контекстуално условљену интенционалност, што значи да се једино на основу ширег ситуационог контекста може установити о каквом се узроковању ради (уп. Ана је иритирала Марка и Ана је гребала ноктима по табли и иритирала Марка).

Емоционално-пасивним глаголима означава се унутрашње, емоционално стање доживљавача, при чему је у фокусу значења квалитет емоције, а не начин на који је до ње дошло. Када говоримо о глаголима који означавају ситуацију у којој субјекат доживљава одређену емоцију, сматрамо важним да напоменемо да се међу датим глаголима могу уочити разлике условљене њиховим синтаксичким обележјима. Погледајмо следеће примере:

Марко *воли*.

Марко *воли* Ану.

Марко *тугује*.

*Марко *тугује* Ану.

Оба глагола, и *волети* и *туговати*, означавају унутрашње емоционално стање субјекта и припадају типу емоционално-пасивног глагола. Први пример, мада делује недовршено, може означавати *општу способност субјекта да воли*, а подразумевана информација у вези је са чињеницом да постоји *нешто* изван самог субјекта, ка чему је емоција усмерена. О томе нам говори други пример, који јасно показује да глагол *волети* захтева допуну у облику правог објекта, чиме се указује да постоји ентитет ван њега самог, под чијим је утицајем и који у њему (ненамерно) изазива одређену емоцију. С друге стране, глагол *туговати* упућује на

⁷² О категорији *интенционалности* и о томе да ли је *намера* део лексичког значења или није, говорићемо у посебном потпоглављу (в.т. 6.4).

потпуни унутрашњи доживљај субјекта, означен непрелазним глаголом, а самим глаголским значењем не износи се информација о томе да ли постоји спољашњи узрок таквог стања.

Дакле, без обзира на то што глаголи *волет* и *туговати* припадају групи емоционално-пасивних глагола, сматрамо да би било добро увести једну унутрашњу поделу којом би се истакле разлике у вези са постојањем/непостојањем односа између субјекта и одређеног, спољашњег узрочника. У том смислу, емоционално-пасивне глаголе поделили бисмо на глаголе: пасивног стања (*туговати*) и пасивног односа (*волет*). Глаголи пасивних стања означаваће субјективан, унутрашњи доживљај субјекта, док ће глаголи пасивних односа показивати да, без обзира на то што објекат радње није изражен, увек постоји неко (нешто) на кога (шта) се осећање означено глаголском радњом односи. Због тога, на основу наших примера, закључујемо да *Марко* и *Ана* стоје у одређеном односу, који је изражен глаголском радњом, без обзира на то да ли постоји интенционалност, односно, да ли је *Ана* свесна да у *Марку* изазива неко осећање или не. Подела коју смо предложили у вези је са синтаксичким обележјима глагола. Семантички гледано, сваки глагол који означава осећање, било да је активан или пасиван, имплицира да је дато осећање изазвано одређеним стимулусом.

Посебну семантичку групу, у односу на праве емоционалне глаголе, чине емоционално-експресивни глаголи, којима се означава процес испољавања емоције. У процесу класификације датих глагола приметили смо да постоје два критеријума која су неопходна да би се у потпуности сагледало емоционално-експресивно значење. Први критеријум тиче се *усмерености* експресије, и по њему све глаголе делимо на: емоционално-експресивне глаголе – *из себе* (снуждити се) и емоционално-експресивне глаголе – *ка другоме* (грдити кога). Други критеријум тиче се врсте емоционалне експресије, која може бити: телесна (*беснети*), вербална (*викати*), физиолошка (*плакати*) и фацијална (*намрштити се*). Значења свих емоционално-експресивних глагола су, на неки начин, допунске емоционалне манифестације. Наиме, датим глаголима означавају се

експресивне последице доживљавања одређених емоција. Некада се доживљај и експресија временски поклапају, као у примеру Ана *бесни*, где се глаголом може означавати симултано доживљавање и испољавање емоције *беса*. С друге стране, постоје глаголи код којих је доживљај емоције примаран, а његова последица је специфична емоционална експресија – Ана се разнежила и *пољубила* Марка. Међутим, без обзира на то да ли се емоција и експресија појављују истовремено или не, значење емоционално-експресивног глагола имплицира постојање емоције. Не може бити емоционалне експресије, а да субјекат не доживљава емоцију одређеног типа. Због тога смо рекли да се структура емоционално-експресивног значења може представити на следећи начин: (стимулус-изазивач) → емоција → експресија.

2. Други критеријум класификације емоционалних глагола произашао је из наше жеље да укрстимо сазнања до којих је дошла психологија, а која су у вези са постојањем скупа тзв. примарних емоција. Идеја нам је била да значење сваког емоционалног глагола сведемо на тзв. *основни атом емоционалности*, који би представљао емоционални квалитет *радости*, *туге*, *страха* и *љутње*.

Прво што смо приметили јесте да се у свакој емоцији може препознати једно од два тзв. метаосећања – *пријатност* или *непријатност*. Затим смо отишли корак даље и питали се: ако се све емоције могу поделити на пријатне и непријатне, да ли се у свакој од њих може препознати основни квалитет једне од четири примарне емоције? Можемо ли рећи да је у основи заљубљености *радост*, а да се у основи *беса* налази *љутња* високог интензитета? Даље, ако се у свакој емоцији може препознати основни квалитет једне од четири примарне емоције, да ли се исти квалитети могу препознати у значењима наших емоционалних глагола?

Резултати истраживања и класификације које смо представили показују да се глаголи, заиста, могу груписати у зависности од основног емоционалног квалитета, односно на основу тога који се примарни емоционални квалитет (*радости*, *туге*, *страха* или *љутње*) може

препознати у значењу емоционалног глагола. То значи да се емоционални глаголи, осим по критеријуму семантичке улоге *доживљавача* емоције, могу груписати и на основу својстава примарних емоција које се у њиховим семантичким структурама могу препознати.

* * *

Други део наше језичке анализе односио се на творбено-семантичку анализу емоционалних глагола. Ово поглавље поделили смо на два дела: први, у којем смо се бавили општим творбеним особеностима емоционалних глагола и други, у којем смо се бавили њиховим специфичним творбено-семантичким трансформацијама.

1. Творбене специфичности емоционалних глагола

Разматрајући деривационо-семантичке везе између емоционалних глагола и речи од којих су настали, утврдили смо да постоје три основна мотивациона смера у њиховој творби: од именице ка глаголу (*беснети*, *надати се*, *стидети се*), од придева ка глаголу (*бодрити*, *веселити*, *мекшати*) и од глагола ка глаголу (*радовати се*: *обрадовати се*, *нарадовати се*, *порадовати се*, *развијати се*).

Однос између мотивне и мотивисане речи је такав да се могу препознати формално-семантичке сличности (**бес** : **бес**-нети, **мек** : **мек**-шати), мотивна реч и дериват (у случају именичких и придевских творбених основа) припадају различитим врстама речи, а када су у питању њихове значењске структуре, именице и придеви се, као мотивне речи, у том смислу разликују. Дешава се да мотивна именица има развијенију полисемантичку структуру од глагола (уп. *туга* : *туговати*), док се некада, на основу једног именичког значења може извести богата значењска структура емоционалног глагола (*жал* : *жалити се*). С друге стране, придеви (пре свега *благ*, *љут*,

мек, луд, махнит, весео) имају богатије полисемантичке структуре од емоционалних глагола који су њима мотивисани.

Основна значења која емоционални глаголи развијају на основу именица и придева као мотивних речи јесу значења: код *именица* (осећати или изазивати у другоме оно што значи реч у основи глагола) и код *придева* (снабдевати себе или другога емоцијом или особином која је изражена придевом у основи глагола).

Што се тиче глаголом мотивисаних емоционалних глагола у питању су префиксалне или префиксално-суфиксалне творенице, код којих се различитим префиксима (*до-, за-, из-, на-, раз-, с(а)-, о-/об-/од-, по-, пре-, про-, у-, уз-*) уносе значењске нијансе у основни глагол. Обично су у питању, осим опште функције перфективизације, *ингресивно* и *фактитивно* значење.

2. Творбено-емоционалне трансформације

Пре него што прокоментаришемо добијене резултате, укратко ћемо објаснити како смо дошли на идеју да се бавимо значењем емоционалних глагола кроз призму датих трансформација. Рекли смо да је у центру пажње свих наших теоријских и емпиријских разматрања увек био наш језички корпус. Он нас је усмеравао, у њему смо проналазили и питања и одговоре, а све оно о чему смо писали у вези је са природом и својствима *глагола* који су његов саставни део. Структура нашег корпуса била је таква да смо приметили да постоји група простих, непрефиксираних глагола (*волетти, љутити се, мрзети* и сл.), а да, поред њих, постоје и они глаголи који су добијени префиксацијом основног облика. У датим случајевима сами префикси уносили су специфична (додатна) значења која су у вези са интензитетом и трајањем емоције, почетком или завршетком емоционалне радње (ситуације), добијањем особине изражене именицом или придевом који се налазе у основи глагола и сл. То су глаголи типа: *заволетти, заплашити, уплашити, замрзети, преболети, поплашити, исплакати се, охладити се* и др. Размишљали смо о томе на који начин бисмо могли да посматрамо промене које префикси уносе у основна глаголска значења, а да

то не буде класична творбена анализа растављања глагола на основу и њене префиксе. Помогло нам је онај, горепоменути експеримент, у којем смо установили шта су, за говорнике српског језика, прототипични емоционални глаголи.

У фокусу наше творбено-семантичке анализе био је емоционално-*пасиван* глагол. Он је, заправо, добио улогу прототипичног, немаркираног глагола, који означава емоционално стање човека. Питали смо се, ако је емоционално-*пасиван* глагол прототипичан, да ли се емоционално-*активна* значења развијају из њега?

Утврдили смо два начина на која се емоционално-*пасивни* глагол може трансформисати у емоционално-*активан* (узрочни): (а) губљењем ознаке рефлексивности, дакле повратне речи *се* (*потрести се* : *потрести* кога) и (б) процесом префиксације основног глагола (*беснети* : *разбеснети* кога). У том смислу издвојили смо три типа емоционалних трансформација: *праву*, *префиксалну* и *комбиновану*. Права (пасивно-активна) трансформација подразумева процес дерексификације, тј. губљења повратне речи *се*, чиме се твори емоционално-*активни* глагол, док префиксална и комбинована трансформација подразумевају употребу одређених префикса који значење глагола мењају из пасивног у активно. Издвојили смо десет префикса који учествују у пасивно-активној трансформацији (за-, из-, на-, о-/об-, по-, пре-, про-, раз-, с- и у-), од којих је префикс *за-* најпродуктивнији, будући да учествује у творби 13 емоционално-активних глагола.

Поред основних пасивно-активних трансформација издвојили смо и две, тзв. емоционално-*експресивне* трансформације: пасивно-експресивну и активно-експресивну. У првом случају долази до промене емоционално-*пасивног* глагола у глагол којим се означава емоционална експресија (*жалити* : *жалити се*), док се у другом случају глагол са емоционално-*активним* значењем трансформише у глагол телесне, фацијалне или физиолошке експресије (*гневити* : *гневити се*).

Резултати до којих смо дошли осликавају једну перспективу – ону у којој је емоционално-пасиван глагол прототипичан. Због тога их треба узети условно, имајући на уму да су добијена значења, префикси који учествују у њиховој творби и саме трансформације условљене почетним одабиром типичног емоционалног глагола.

Поделе и класификације које смо укратко представили резултат су различитих теоријско-методолошких приступа које смо користили у разумевању, а затим и у осликавању основних (синтаксичко-, творбено-) семантичких карактеристика емоционалних глагола у српском језику. У наредном потпоглављу бавићемо се њиховим (поли)семантичким структурама, пре свега једним подкупом емоционалних глагола који примарно немају емоционално значење, али га остварују у некој од својих секундарних семантичких реализација. Говорићемо о примарним и универзалним емоционалним метафорама и метонимијама и о томе, колико нам оне помажу у концептуализацији појмовног домена емоција, пројављујући се у семантици глагола кроз коју остварују своја *метафорична* значења.

6.3. Примарне и секундарне *емоционалне* семантичке реализације

У уводном делу нашег истраживања представили смо семантичку структуру емоционалног глагола разматрајући однос укупног броја његових значења и броја емоционалних значења која су у речницима описана. Показали смо да највећи део нашег језичког корпуса чине глаголи који имају једно значење, и то једно значење је емоционално. Установили смо, такође, да емоционални глаголи немају развијене полисемантичке структуре.

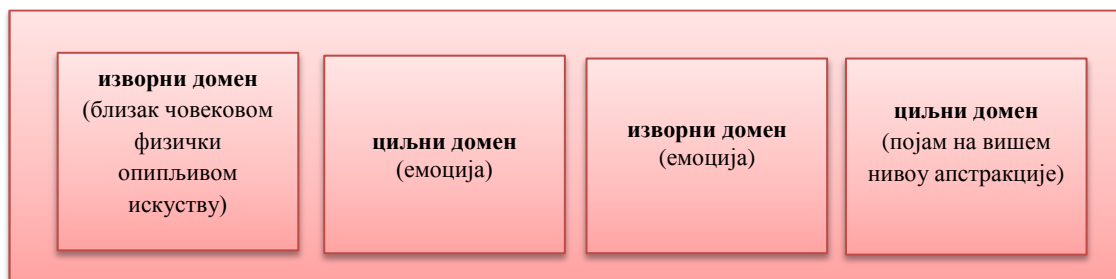
Због тога смо се питали да ли постоји повезаност између природе емоција и непродуктивне природе емоционалног глагола и мислимо да се ради о следећем. Емоције спадају у примарне домене људског искуства (попут перцепције или кретања). Међутим, без обзира на своју *базичност*, дати домен је сувише апстрактан да би се помоћу њега објашњавали други, такође апстрактни појмови. То значи да емоције, у највећем броју случајева, неће имати улогу изворног домена помоћу којег се објашњава неки други појам (циљни домен). Емоције су, заправо, најчешће циљни домени који се објашњавају елементима који су опиљивији и ближи човековом свакодневном, физичком искуству. На пример:

Основно значење глагола *болети* јесте *доживљај физичког бола* (боли ме глава, боли ме грло или осећам бол). Али, *болети* у значењу *туговати*, *патити* или *причињавати* (коме) *тугу*, изведено је из основног значења глагола које се односи на доживљај физичког бола.

Дакле, због своје изразите апстрактности, без обзира на свеукупно присуство у свакодневном животу човека, емоције ће, пре свега, имати улогу циљних домена, чији ће описи бити засновани на обележјима ентитета који се физички лакше перципирају, односно који су ближи човековом свакодневном искуству.

Ипак, уочили смо један случај који показује да се емоционално значење глагола може користити као изворни домен којим се објашњава још апстрактније значење. У питању је глагол *волети*. Примарно значење глагола *волети* јесте – *осећати* љубав. Из датог значења изведено је

секундарно глаголско значење које гласи – *желети*, *хтети*. Овај случај нам показује да је из примарног емоционалног значења глагола *волети*, које је само по себи апстрактно, изведено још апстрактније значење, које припада граматичком домену *модалности*. Структуру датог процеса можемо приказати на следећи начин:

слика 13.

Дакле, постоје случајеви у којима се значења емоција могу користити у сврху описивања и објашњавања појмова који су изван човекове физичке перцепције, а припадају апстрактнијем појмовном нивоу од оног на ком се налазе људска осећања. Међутим, такви случајеви су, ипак, врло ретки. Оно што је примарно јесте чињеница да значења емоција, у нашем случају емоционалних глагола, представљају циљне домене који се успешно описују оним појмовима који су ближи човековом конкретном, физичком искуству.

Да би се разумео неки појам који припада домену апстрактног, неопходно је свести га на оно што је човеку ближе и доступније, у смислу конкретног, физички опипљивог искуства. Говорећи о важности повезивања човекових субјективних и сензомоторних искустава, Џозеф Грејди увео је појам примарне метафоре (Грејди 1997). Она представља основни атом, градивни елемент који је у основи других, комплексних појмовних метафора. Аутор наводи следеће примарне метафоре (Грејди 1997 према Лејкоф–Џонсон 1999: 45–60):

ПРИВРЖЕНОСТ ЈЕ ТОПЛИНА
ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО
СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ
ИНТИМНОСТ ЈЕ БЛИЗИНА
ТЕШКОЋА ЈЕ ТЕРЕТ
КАТЕГОРИЈЕ СУ САДРЖАТЕЉИ
ПОМОЋ ЈЕ ПОДРШКА
ВРЕМЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ
СТАЊА СУ ЛОКАЦИЈЕ
ЦИЉ ЈЕ ОДРЕДИШТЕ
ЦИЉ ЈЕ ЖЕЉЕНИ ОБЈЕКАТ
ГЛЕДАЊЕ ЈЕ ДОДИРИВАЊЕ И ДР.

Усвајање примарних метафора је аутоматско, због чега су оне део нашег когнитивно-несвесног. У питању су универзална искуства чија понављања доводе до несвесног усвајања њима одговарајућих примарних метафора. С друге стране универзалне (не примарне) концептуалне метафоре се уче, оне нису урођене и нису несвесне (Лејкоф–Џонсон 1999: 45–60). Својим постојањем, кретањем, слушањем, гледањем, сваки човек, несвесно, усвоји велики број примарних метафора. У питању су везе које се појављују, а затим и учвршћују сваки пут када се домен нашег субјективног искуства доведе у везу са одређеним сензомоторним доменом (Лејкоф–Џонсон 1999: 60–74)). Примарне метафоре представљају тачку преклапања два домена: изворног (сензомоторног) и циљног (домена субјективног искуства).

Због чега постоје примарне метафоре и која је њихова улога? Оно што је очигледно јесте повезивање два, по природи својој, различита домена – апстрактан домен личног и конкретан домен чулног искуства. Помоћу примарних метафора субјективно искуство се *пони* конкретним осећајима, опипљивим и физички конкретнијим. Оне омогућавају да се речима које означавају сензомоторна искуства именују различити аспекти субјективног искуства, које су датим метафорама концептуализоване (према Лејкоф–Џонсон 1999: 60–74).

Сви аутори који су се бавили концептуализацијом емоција имали су исти циљ – да истраже начин на који човек разуме појмове који припадају

домену његових осећања. Најлакши начин да се то постигне јесте путем *језика*. Језик представља рефлексiju нашег концептуалног система и основно је средство помоћу којег се апстрактан појмовни домен, какав су емоције, уопште може објаснити и верно осликати. Золтан Кевечеш се, на пример, емоцијама бавио у ширем, лингвокултуролошком контексту, истичући да сви говорници једног језика имају заједнички концептуални систем из којег произлазе сви они изрази помоћу којих саопштавају своје емоције (према Кевечеш 2000). Дати изрази показују да постоје изворни домени који су продуктивнији у односу на неке друге.

Ако се на основу датог запажања вратимо на нашу грађу, односно на појмовне метафоре и метонимије које смо препознали у семантичким структурама наших глагола, можемо рећи да су најпродуктивнији изворни домени који се у српском језику користе за описивање људских емоција – природне/атмосферске промене, различити типови физичке деструкције, физичко померање/кретање и физиолошке промене које се дешавају унутар човековог организма.

Општа метафора на којој су заснована сва секундарна емоционална значења наших глагола јесте метафора ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЕМОЦИЈА. Дакле, све што се дешава са човеком, а у вези је са његовим емоцијама, расположењима и различитим стањима, дешава се унутар њега самог (у ограниченом простору његовог тела). Будући да је човеков организам, у стварности, у великој мери испуњен течностима (водом и крвљу), онда је сасвим природно да ће се и емоције, у највећој мери, концептуализовати као течност (односно, материја која је у течном стању). Такође, будући да се емоционално понашање човека, у највећем броју случајева, испољава на одређени начин, метонимијски принцип по коме ФИЗИЧКЕ И ФИЗИОЛОШКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ ЕМОЦИЈЕ ЈЕСУ САМА ЕМОЦИЈА, заузима важно место у њиховој концептуализацији. Све остале метафоре у вези су, пре свега, са концептима *пријатног* и *непријатног*, за које се испоставило да чине основу разумевања целокупног емоционалног света човека.

На самом крају желимо да укажемо и на неопходност познавања механизма концептуализације емоција и њихове језичке реализације, у поступцима лексикографске обраде различитих типова емоционалне лексике. Било да су у питању именице, придеви или глаголи са емоционалним значењем, изузетно је важно да лексикограф препозна да ли су дата значења примарно емоционална или су у питању секундарна значења добијена механизмима појмовних *метафора* и *метонимија*, што ће даље утицати на свеукупно структурирање значења у оквирима лексикографског чланка.

Када говоримо о појмовном домену емоција важно је истаћи да постоји уврежено мишљење по коме су емоције, једноставно, *дате*. Оне постоје, свеприсутне су, али су, истовремено, лишене било каквог садржаја, безобличне су и апстрактне, због чега их је тешко описати и објаснити. Стручњаци, с друге стране, мисле другачије. Једно од основних запажања Џорџа Лејкофа у вези са концептуализацијом емоција односило се на уверење да емоције имају врло сложену и богату концептуалну структуру и да човек, доживљавајући емоције, истовремено укључује своје размишљање о променама које му се дешавају. Емоције су, заправо, најбољи примери апстрактних концепата који су чврсто утемељени у човековом физичком искуству (према Лејкоф 1987: 377). Ради се о томе, да наша осећања нису сасвим апстрактна и безоблична, већ су у питању концепти који имају утврђену унутрашњу структуру која је прототипски организована.

Осећање *страха*, на пример, представља прототипичну емоцију. Она се налази на средњем, базичном категоризационом нивоу и део је основног емоционалног лексичког скупа говорника српског језика. Око ње су, са мањом или већом удаљеношћу, распоређене емоције *стрепње*, *немира*, *панике*, *ужаса*, *страве* и сл.

Емоције, дакле, нису растркане по нашем концептуалном систему, без реда и повезаности. У питању је систем који има сложену унутрашњу структуру, чији су елементи организовани око најтипичнијег представника.

6.4. Интенционалност

Сусрет са нашим језичким корпусом и разматрање језичке природе лексике око које ће се развијати наше научно истраживање покренули су многа питања. Једно од њих, које нам се наметнуло као најсложеније, било је питање разумевања семантичке категорије *интенционалности*. Објаснићемо и зашто.

Анализом грађе и разматрањем реченица у којима су наши емоционални глаголи имали функцију предиката, схватили смо да се њима могу означити две типичне емоционалне ситуације – *доживљавање* емоције и *изазивање* емоције у другоме. Тиме смо установили да се компонента *каузативности* јавља као део лексичког значења наших емоционално-*активних* глагола. Погледајмо следеће примере:

Ана забавља друштво.

Ана је наљутила Марка.

Ана је инспирисала колектив.

Сви примери описују емоционалну ситуацију у којој *Ана* (као граматички субјекат) има семантичку улогу *каузатора*, дакле онога ко врши одређену радњу, која за последицу има изазивање емоције или промене емоционалног стања у другоме (објекту, доживљавачу). У датим примерима компонента каузативности је јасна, препознатљива, и део је лексичког значења глагола *забављати*, *разгневити* и *завести* (некога). Схватили смо, дакле, да добар део наших глагола припада класи *каузативних* глагола, и њих смо назвали емоционално-*активним* глаголима. Мислили смо да смо на прагу опште класификације емоционалних глагола, засноване на критеријуму семантичке улоге *доживљавача* емоције. Међутим, убрзо смо схватили да нисмо у праву и да смо превидели важан елемент разумевања значења емоционално-*активних* глагола. Погледајмо исте примере, у нешто другачијој форми:

- 1.а. Ана (прича вицеве с намером да) *забави* своје друштво.
1.б. Ана (није била свесна да својом наивношћу) *забавља* друштво.
- 2.а. Ана (је својим непрестаним критикама) *наљутила* Марка.
2.б. Ана (није била свесна да је својим критикама) *наљутила* Марка.
- 3.а. Ана (је одржала говор како би) *инспирисала* колектив.
3.б. Ана (није била свесна да је својим говором) *инспирисала* колектив.

Сваки од датих примера представља две различите емоционалне ситуације, које су изражене истим глаголом, употребљеним у различитим лингвистичким (ситуационим) контекстима. Узрок њихове различитости јесте постојање, односно непостојање компоненте *намере*, којом се указује на то да субјекат свесно врши радњу, којом ће утицати на емоционално стање објекта. Дакле, глаголи *забављати*, *наљутити* и *инспирисати* (у примерима под а.) имају *интенционално* значење, док исти глаголи (у примерима под б.) не садрже компоненту намере, односно описују ситуацију у којој субјекат није свестан свог утицаја на објекат и чињенице да у њему, својим поступцима, изазива одређену емоцију. У таквим реализацијама емоционално-активни глаголи имају *неинтенционално* значење.

Препознавање компоненте интенционалности, која је, заправо, контекстуално условљена и није део лексичког значења наших глагола, довело је до тога да значењску структуру емоционално-активних глагола обрадимо на другачији начин и предложимо свеобухватнију семантичку класификацију емоционалних глагола у српском језику. Она је, заправо, имала кључну улогу као параметар разликовања два основна типа емоционално-активних глагола: *интенционалних* и *неинтенционалних*. Због тога ћемо у овом поглављу говорити о значају препознавања *намере* у значењима емоционалних глагола, а затим ћемо покушати да дамо одговор на једно од важнијих питања нашег истраживања, а оно гласи: да ли је интенционалност део лексичког значења глагола или је искључиво контекстуално условљена?

Интенционалност је, по мишљењу Жила Фоконијеа и Марка Гарнера, једна од основних виталних релација нашег ума (Фоконије–Гарнер 2002). Њоме су обухваћене све оне релације које су у вези са категоријама *жеље, наде, хтења, страха, веровања, памћења* и сличних психичких активности и стања која су усмерена на објекат ван субјекта. Зашто је интенционалност важна? Аутори истичу да је целокупно понашање човека као бића, заправо, интенционално. Све што човек ради, оно што осећа, о чему размишља, начин на који се понаша – све је утемељено на релацијама које су под окриљем виталне релације *интенционалности*. На који начин човек размишља о појавама и стварима које се око њега дешавају? Има два могућа избора – нешто је или природан, неинтенционални догађај или је у питању догађај који укључује намеру. Ако као пример узмемо временске непогоде или природне катастрофе можемо рећи да су у питању неинтенционални догађаји. С друге стране, све што човек ради, у основи својој јесте интенционално. Интенционалност, као витална релација, укључује, утапа у себе ону другу могућност, дакле оно неинтенционално.

Сагледавање и прихватање човека као интенционалног бића, помогло нам је у разумевању начина на који он, у различитим ситуацијама, *оперише* својим емоцијама. Имајући у виду начин на који су Фоконије и Гарнер представили категорију интенционалности, вратићемо се нашим емоционалним глаголима, пре свега групи емоционално-*активних* глагола.

Узимајући у обзир компоненту интенционалности, све наше емоционално-активне глаголе поделили смо на два подтипа: неинтенционалне и интенционалне.

I. Групу од свега петнаестак глагола чине они помоћу којих се означава тзв. *неинтенционално* изазивање емоције. У питању су глаголи код којих каузатор (изражен граматичким субјектом) нема намеру да у доживљавачу (израженим логичким субјектом) пробуди емоцију или изазове промену емоционалног стања. У нашем језичком корпусу препознали смо следеће емоционално-активне неинтенционалне глаголе: *гадити се, догрдети, дозлогрдити, досадити, згадити се, мразити се, огадити се,*

огорчити се, огорчавати се, омразити се, омрзнути се, смучити се, допадати се, допасти се, милити се, омити се и свидети се, свиђати се (некоме). Погледајмо примере:

Ана се гади Марку.

Ана је догрдела Марку.

Ана се омилила Марку.

У фокусу значења неинтенционалних глагола је, заправо, субјективан, лични доживљај онога који осећа (у реченици изражен логичким субјектом). Дакле, исто је ако кажемо *Ана се згадила Марку* и *Ручак се згадио Марку*, јер ни *Ана* ни *ручак* немају намеру да у *Марку* изазову гађење. Потврда тога да је у питању његов лични доживљај налазимо у чињеници да ни *Ана* ни исти *ручак* не морају, у другоме, изазвати осећај гађења.

II. Далеко већи број наших емоционално-активних глагола показује тзв. контекстуално-условљену интенционалност. Рекли смо да структура емоционално-активног глагола подразумева постојање каузатора (изазивача) емоције и доживљавача (онога у коме се емоција реализује). Природа каузатора је двојака – дату улогу могу имати ентитети који припадају *аниматној* (човек) и *неаниматној* реалности (предмет, идеја, појава и сл.). Погледајмо следеће примере:

Ана је бодрила Марку.

Марку је бодрило слушање химне.

У оба примера употребљен је исти глагол – *бодрити* (некога). Разлика у њиховим значењима условљена је обележјем аниматности/неаниматности каузатора емоције. У првом примеру каузатор је човек, док је у другом примеру каузатор песма (химна). Ако кроз дате примере разматрамо компоненту интенционалности, јасно је да она, у другом примеру, не може постојати. У реченицама у којима семантичку

улогу каузатора емоције има неаниматан ентитет, глаголско значење увек је неинтенционално.

Посебна је она ситуација у којој се у улози каузатора појављује човек. То су они примери код којих је, за одређивање глагола као интенционалног или неинтенционалног, неопходан шири ситуациони контекст. Ако узмемо наш први пример, *Ана је бодрила Марка*, не можемо са сигурношћу тврдити да се акција субјекта изводи свесно, с намером. Она може имати две семантичке реализације:

Ана је (свесно, својим речима подршке) *бодрила* Марка

Ана (није била свесна да је својим присуством) *бодрила* Марка.

Дакле, глагол *бодрити* (кога) може имати оба значења – интенционално и неинтенционално, а разумевање правога условљено је разумевањем ширег контекста. Намера је обележје агенса, дакле онога који у одређеној ситуацији има улогу каузатора емоције. Дато обележје у вези је са специфичним унутрашњим, психичким стањем субјекта, које га *тера* на одређену врсту понашања. Без постојања намере не може доћи до реализације акције од стране субјекта (каузатора).

На основу датих примера закључујемо да компонента интенционалности није део лексичког значења наших емоционално-активних глагола, већ је у питању категорија за чије је препознавање неопходан шири ситуациони контекст.

Вратимо се сада на Фоконијеа и Тарнера, који заступају мишљење по којем је човек, типично, *интенционално* биће. Све што човек ради, акције и радње које предузима, увек су усмерене ка некоме или нечему. Дата усмереност је интенционална. Ако у складу са овим мишљењем протумачимо наше емоционално-активне глаголе, онда ћемо рећи да је њихово значење, типично, *интенционално*.

Дакле, ако наиђемо на примере који не садрже шири ситуациони контекст, односно преносе, пре свега, информацију о узроковању емоције у другоме, дата глаголска значења можемо сматрати иницијално

интенционалним: Ана је бодрила Марка, Ана је забављала друштво или Ана је инспирисала колектив.

Даље, ако дато запажање преусмеримо на план вишезначности, тј. развоја нових глаголских значења, можемо рећи да се из типичних интенционалних ситуација развијају неинтенционалне. Узмимо као пример глаголе *завести* и *заводити* (кога). У питању је, типично, интенционалан глагол којим се исказује типична емоционална ситуација у којој су актери особе (мушкарац и жена), при чему једна има улогу каузатора, а друга улогу доживљавача – Ана заводи Марка. Таква, типична интенционалност глагола *заводити*, променом стимулуса (изазивача емоције), трансформише се у неинтенционалност, коју препознајемо у примеру – Завеле су га нове идеологије.

6.5. Предлози за унапређење лексикографске обраде емоционалних глагола у РСАНУ

Може ли се свака реч дефинисати тако да понуђени опис обухвати све значењске нијансе, контекстуалне употребе, синониме и устаљене језичке изразе? Може ли дефиниција једнозначно, у потпуности описати шта нека реч значи?

Да бисмо одговорили на ово питање, посматраћемо га из угла лексикографа. Он се пита: Шта је најважније? Који су то специфични елементи који ће најјасније осликати значење моје речи? Како да формулишем дефиницију која ће бити од помоћи читаоцу, која ће у потпуности задовољити његову потребу за њеним основним и изведеним значењима?

Замислимо сада да наш лексикограф наиђе на глагол *волети*. На који начин би га дефинисао? О чему би морао да води рачуна? Да ли би му од помоћи била семантичка анализа датог глагола коју смо представили у нашем истраживању? Може ли анализа значењске структуре емоционалног глагола допринети њеној успешнијој лексикографској обради?

У овом последњем поглављу осврнућемо се на наше целокупно истраживање. На примерима глагола *волети*, *бринути* и *плакати* показаћемо до којих смо нових запажања дошли, који су основни критеријуми који описују семантичку структуру емоционалног глагола и колико нам они могу помоћи у њиховој лексикографској обради. Погледајмо следећу табелу:

Табела 113.

	<i>волети</i>	<i>бринути</i> (кога)	<i>плакати</i>
тип глагола	емоционално-пасиван	емоционално-активан	емоционално-експресиван
основно значење	<i>осећати</i>	<i>изазивати</i> емоцију	<i>испољавати</i> емоцију
семантичку улогу доживљавача има...	граматички субјекат	објекат/логички субјекат	субјекат/објекат
метадефиниција	<i>осетити/осећати</i> емоцију	<i>изазвати/изазивати</i> емоцију	<i>испољити/испољавати</i> емоцију
пример	Ана воли Марка	Ана је бринула Марка	Ана је плакала

Постоје, дакле, три информације у основи горенаведене поделе: 1. Емоционални глаголи обухватају: емоционално-*пасивне*, емоционално-*активне* и емоционално-*експресивне* глаголе, 2. Њихова значења утемељена су на разликама које се тичу носиоца семантичке улоге *доживљавача* емоције. Ако је доживљавач граматички субјекат глагол припада типу емоционално-*пасивних*, када је доживљавач објекат или логички субјекат глагол припада емоционално-*активним*, док код емоционално-*експресивних* глагола улогу доживљавача могу имати и субјекат и објекат и 3. Сваки од три типа емоционалних глагола можемо дефинисати општом лексикографском дефиницијом којом се у фокус ставља положај реченичног субјекта: *осетити/осећати* емоцију (субјекат је онај који осећа), *изазвати/изазивати* емоцију (субјекат је онај који у другоме изазива емоцију) и *испољити/испољавати* емоцију (субјекат је онај који испољава емоцију).

Дакле, информација која чини срж емоционалног глаголског значења, која је дистинктивног карактера и која се мора узети у обзир приликом њихове лексикографске обраде јесте информација о носиоцу семантичке улоге доживљавача емоције. Када у односу на дати критеријум одредимо тип емоционалног глагола, можемо приступити његовом даљем дефинисању. Тек тада можемо разматрати параметре као што су: интензитет и трајање емоције, компоненту интенционалности, усмереност емоције, симултано доживљавање и испољавање емоције и сл. Иако су неки од наведених параметара примарно везани за психолошки појам *емоција*, сматрамо да су итекако неопходни, како би се спровела исцрпна лексикографска обрада речи којима се емоције језички означавају.

Ипак, треба водити рачуна о томе каквом типу речника је намењена дефиниција коју предлажемо. Постоји велика разлика између речника какав је, на пример, *РСАНУ* и специјализованих, стручних, терминолошки оријентисаних речника. Иста лексема дефинисаће се на другачији начин, у складу са правилима која одређени тип речника намеће и захтева. Описаћемо то и на примеру.

Глаголска лексика представља само један део целокупне емоционалне лексике српског језика. У том смислу, овим нашим истраживањем обрадили смо, отприлике њену трећину. Наш је циљ, да у будућности, обрадимо корпус емоционалне лексике српског језика у целости, пре свега *именице* и *придеве* са емоционалним значењем. Идеја је да крајњи производ нашег рада буде тзв. *Речник лексике којом се у српском језику означавају осећања* (или *Речник емоционалне лексике српског језика*). Он би садржао све оне речи којима се описују различити аспекти емоција, емоционалних односа и процеса и емоционалне експресије. Свака реч би била дефинисана сходно параметрима до којих смо дошли у нашем истраживању, чиме би се квалитативно разликовале у односу на дефиниције дате у РСАНУ. Зашто? Одговор лежи у природи речника. Сврха нашег Речника емоционалне лексике би била да читаоца (корисника) упозна са језичким корпусом којим се означавају осећања у српском језику, а да, затим, тачно утврђеним дефиницијама у чијем су фокусу дистинктивна обележја емоционалне ситуације, укажу на њихова основна значења.

Узмимо за пример именицу *љубав* и глагол *воleti*. Погледајмо њихове дефиниције у РСАНУ:

љубав

1. а. *осећање велике наклоности, нежности према некоме, нечему, осећајна, емоционална везаност за некога, нешто, која проистиче из тог осећања; жеља, тежња, стремљење.* — Упућивао је прекоре на безазлен начин који је одисао љубављу (Живад. 2, 57).

б. (обично у лок. „у љубави“, као глаголска допуна) *добри међусобни односи, пријатељство, слога.* — Он вас воли и волео би да је с вама у лепој љубави (Весел. 6, 165).

в. *велика воља, интересовање, заинтересованост за нешто, склоност, наклоност према нечему (нпр. према неком послу, раду и сл.).* — Његово бистроумље ... његова похлепа за наукама, успирише у врућем срцу жарку ватру љубави за знанственим усавршавањем (Јаг. 4, 61).

г. *оно што се воли, оно што некога неодољиво привлачи, заокупља, што побуђује нечије стално интересовање, страст, насија.* — Превод је љубав и мука велика, многе су радости, али многе и резигнације преводилаца (Сек. 9, 11).

2. а. *осећање преданости, привржености према особи супротног пола које проистиче из природне узајамне привлачности мушкарца и жене.* — Мора од љубави увуче му се у срце (Нов. 1, 67).

б. *особа која се воли (жена или мушкарац), драга, вољена особа (често као назив у обраћању таквој особи).* — О Иване, о љубави стара, | Купи свате, ајде брже по ме (НП Вук 7, 343).

в. *интимни, љубавнички однос.* — Многи су тражили од ње незакониту љубав (Стеф. Св., БК 1907, 1198).

3. *пријатељски поступак који је некоме од користи, услуга; љубазност, пажња уопште.* — Учините ми љубав, дођите на каву (Божић 2, 86).

4. (само у облику ген. јд., уз дат. личне заменице другог л. јд.: љубави ти) *с бледим основним*

значањем, као устаљена фраза за исказивање усрдне молбе, заклинања и сл. да се нешто учини. — Љубави ти, отиди до црне куће Сердареве, те призиви неколико момчади (Мат. 8, 209).

ВОЛЕТИ

I. 1. а. (некога, ређе некоме) *осећати љубав, бити пријатељски расположен, наклоњен, везан осећањима (за некога)*. — Њега је народ здраво због доброте његове волио (Бат. 1, 793). Водем га као да ми је рођени брат (Ил. Д. 4.34).

б. *марити, имати воље (за нешто), трпети, подносити (некога, нешто), осећати задовољство (у нечем)*. — Страсно је волео крушке, као медвед (Весел. 6, 17).

в. (о биљкама, животињама) *тражити као средину, подлогу, боље напредовати (захваљујући нечему)*. — Кукуруз воле скорашње љубре (Спасић Д. 2, 48).

2. *желети, хтети*. — Ја баш водем да он чује све, за то сам га и позвао (Весел. 6, 198). У оној гунгули може говорити ко шта воли (Том. Ј. 1, 82).

II. ~ се осећати *узајамну љубав, наклоност*. — Ова наша деца воле се (Змај 1, 482). Синови и кћери, браћа и сестре ... све се то воли узајамно по крви (Поп. Гавр. 8, 93).

Шта сазнајемо из горенаведених дефиниција и њихових примера?

Примарна дефиниција именице *љубав*, онако како је дата у РСАНУ, описује четири различита *квалитета* основног значења. У том смислу *љубав* је: *осећање* (1.а), *пријатељство* (1.б), *интересовање* (1.в) и *објекат* (1.г). Секундарна значења укључују: *привлачност* између мушкарца и жене (2.а), *вољену особу* (2.б), *љубазност* (3) и *устаљену фразу* за исказивање молбе (4).

С друге стране, примарно значење глагола *волети* обухвата две значењске нијансе⁷³: *осећати љубав* (1.а) и *имати воље* (1.б). Његово секундарно значење означава модалност – *желети* и *хтети* (2). Повратним обликом глагола (*волети се*) означена је *узајамна, међусобна љубав*.

Као што видимо, код именице *љубав* се не помиње, на пример, да је у питању емоција чији је основни квалитет у вези са примарном емоцијом *радости*, или да онај који доживљава дату емоцију, заправо, успоставља *однос* са другом особом, која је *објекат* његове љубави. Такође, код глагола *волети* не постоји информација која је заснована на улози *доживљавача* емоције. Дакле, није наведено да је дати глагол, пре свега, *доживљавачки*, односно да описује субјекта који дату емоцију осећа, а у односу према објекту ван њега самог.

⁷³ Дефиниција под бројем 1.в. не осликава емоционално значење, због чега га нисмо узимали у обзир.

Оно што смо, такође, приметили, а у вези је са именицом *љубав* јесте да се њоме означавају емоције које, заправо, нису истог квалитета. На шта мислимо када кажемо да некога *волимо*? Ако посматрамо глагол *волети* и његово основно значење *осећати љубав*, приметимо да ће се значење глагола модификовати у зависности од објекта који је узрок датог осећања. Глаголске синтагме *волети родитеље*, *волети партнера* или *волети дете* (ако као објекте узмемо само људска бића) не описују исти квалитет емоције. Овде не говоримо о градацији или интензитету емоције (да се неко воли мање или више), већ сматрамо да се суштина (природа, квалитет) емоције мења у зависности од објекта према којима је усмерена. Због тога сматрамо да је тешко (можда и погрешно) правити генерализације, тако што ћемо значење глагола *волети* свести на дефиницију *осећати љубав*. Неопходно је напоменути (у загради, као посебну информацију) о којој врсти љубави је реч, или, шире – да ће се квалитет датог осећања разликовати у зависности од објекта емоције, због чега глаголи *волети родитеље* или *волети пријатеље* имају квалитативно другачија значења.

Узимање у обзир елемената које смо управо навели подразумевало би, заправо, исцрпно упознавање лексикографа са семантичко- (синтаксичким, творбеним, прагматичким) и сл. особеностима лексике коју дефинише, пре свега из научно-теоријске перспективе. Међутим, практична лексикографија и сам процес дефинисања речи, најчешће, не остављају довољно времена и простора да се самој природи лексике приђе са различитих страна.

Иако сматрамо да би у оквирима будућих лексикографских обрада емоционалних глагола у Речнику САНУ требало узети у обзир три метадефиниције које смо предложили на основу резултата нашег истраживања, највећи део препорука могао би се имплементирати у специјализовани *Речник емоционалне лексике српског језика*, који је важан циљ наших будућих истраживања.

* * *

Све оно о чему смо говорили, резултати и увиди до којих смо дошли, недоумице које смо решили и оне које су остале, сви су они одраз природе емоционалних глагола савременог језичког стандарда. Велики део емоционалне глаголске лексике остао је ван оквира нашег истраживања, пре свега она – *архаична, застарела и експресивна*. Да би се слика комплетирао, да бисмо могли да правимо поређења и откријемо како су се осећања некада изражавала и које су их савремене речи и изрази потиснули, неопходно је јединственом анализом обухватити целокупан корпус *временски и стилски* маркиране лексике.

Такође, оно што смо приказали само је један део целокупне емоционалне лексике савременог српског језика, која, осим глагола, укључује *именице и придеве* са емоционалним значењем. Да би се добила јаснија слика о томе на који се начин језик прилагођава потребама говорника и који се аспекти емоционалности изражавају датим врстама речи, неопходно је истражити њихов међуоднос и заједничку улогу коју имају у осликавању најразличитијих аспеката сложеног света људских емоција.

7. ЛИТЕРАТУРА

- АВЕРИЛ 1982: J. R. Averill, *Anger and aggression: An essay on emotion*. New York: Springer–Verlag.
- АНДЕРСОН 1971: John M. Anderson, *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- АНЂЕЛКОВИЋ 2008: Мирослава Анђелковић, Интенционалност и континуитет свести – Brentano и Џејмс. *THEORIA* 3, 15–27.
- АПРЕСЈАН 1967: Ю. Д. Апресян, *Экспериментальное исследование семантики русского глагола*. Издательство „Наука”, Москва.
- АПРЕСЈАН 1974: Ю. Д. Апресян, *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Издательство „Наука”, Москва.
- АПРЕСЈАН 1995: Ю. Д. Апресян, *Интегральное описание языка и системная лексикография. Избранные труды том II*. Москва: Языки русской культуры.
- БАБЕНКО 1989: Л. Г. Бабенко, *Лексические средства обозначения эмоций в русском языке*. Издательство Уральского университета, Свердловск.
- БАБИЋ 1986/2002: Стјепан Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*. Хрватска академија знаности и умијетности. Накладни завод Глобус, Загреб.
- БАРИЋ И ДР. 1979: Barić E., Lončarević M., Malić D., Pavešić S., Peti M., Zečević V., Znika M. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga (Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku).
- БАТИСТИЋ 1978: Татјана Батистић, О неким аспектима анализе каузативних глагола, *Јужнословенски филолог XXXIV*, 59–89, Београд.

- БЕЛАЈ–ТАНАЦКОВИЋ ФАЛЕТАР 2011: Branimir Belaj, Goran Tanacković Faletar, Cognitive foundations of emotion verbs complementation in Croatian, *Suvremena lingvistika*, 72, 153–169.
- БЕЛИЋ 1959/1998: Александар Белић, *Опита лингвистика [О језичкој природи и језичком развоју]*, I, Посебна издања СКА СXXXI, 1941; II, Београд: САНУ, 1959]. Изабрана дела Александра Белића, том 1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- БЈЕЛЕНИЋ 2006: Марта Бјеленић, *Исковрнути глаголи. Типови експресивних превербалних форманата*. Институт за српски језик САНУ, Београд: Чигоја штампа.
- ВАЈНЕР–ГРАХАМ 1984: В. Weiner, S. Graham, An attributional approach to emotional development. In С. E. Izard, J. Kagan, R. B. Zajonc (Eds.), *Emotions, cognition, and behavior*. Cambridge University Press, New York, 167–191.
- ВАСИЉЕВ 1981: Л. М. Васильев, *Семантика русског глагола*. Москва: Высшая школа.
- ВЈЕЖБИЦКА 1972: Anna Wierzbicka, *Semantic primitives*. Athenäum, Frankfurt.
- ВЈЕЖБИЦКА 1992: Anna Wierzbicka, Defining emotion concepts. *Cognitive science* 16, 539–581.
- ВЈЕЖБИЦКА 1996: Anna Wierzbicka, *Semantics Primes and Universals*. Oxford University Press.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ 2002: Јасна Влајић-Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српском језику*. Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 21, Београд.
- ВОТСОН 1930: J. B. Watson, *Behaviorism*. Chicago: University of Chicago Press.
- ГЛУХАК 1993: Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*. August Cesarec, Zagreb.

- ГОРТАН-ПРЕМК 1963–1964: Даринка Гортан-Премк, Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука, *Јужнословенски филолог* XXVI, 437–457.
- ГОРТАН-ПРЕМК 1971: Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без предога у српскохрватском језику*. Институт за српскохрватски језик (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 2), Београд.
- ГОРТАН-ПРЕМК 1982: Даринка Гортан-Премк, О семантичком садржају лексикографске дефиниције. *Лексикографија и лексикологија, зборник реферата са Југословенског научног скупа*, Београд–Нови Сад, 49–51.
- ГОРТАН-ПРЕМК 1984–1985: Даринка Гортан-Премк, Још о регуларној полисемији. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII/XXVIII, 183–189.
- ГОРТАН-ПРЕМК 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Институт за српски језик САНУ (Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 14), Београд.
- ГРЕЈ 1982: J. A. Gray, *The neuropsychology of anxiety*. Oxford: Oxford University Press.
- ГРЕЈДИ 1997: Joseph Grady, *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes*. PhD Dissertation, University of California, Berkeley.
- ГРИЦКАТ 1957–1958: Ирена Грицкат, О неким видским особеностима српскохрватског глагола, *Јужнословенски филолог* XXII, Београд, 65–130.
- ГРИЦКАТ 1966–1967: Ирена Грицкат, Префиксација као средство граматичке (чисте) префиксације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа), *Јужнословенски филолог* XXVII/1–2, Београд, 185–221.

- ГРИЦКАТ 1967: Ирена Грицкат, Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације, *Наш језик* XVI/3, Београд, 119–126.
- ГРИЦКАТ 1973: Из проблематике прелазности српскохрватских глагола. *Јужнословенски филолог* XXX/1–2, 297–303.
- ГРИЦКАТ 1984–1985: Ирена Грицкат, Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, Нови Сад, 197–203.
- ДАВИЦ 1969: Joel R. Davitz, *The language of emotion*. Academic Press. New York and London.
- ДАВИЦ 1970: Joel R. Davitz, A dictionary and grammar of emotion. In Magda B. Arnold (Ed.), *Feelings and emotions: The Loyola Symposium*. Academic Press, New York, 251–258.
- ДАЛГЛИШ 2004: Tim Dalgleish, The emotional brain. *Nature Reviews Neuroscience*, 5, 582–585.
- ДАУТИ 1991: David Dowty, Thematic Proto-roles and Argument selection. *Language*, 67/3, 547–619.
- ДЕ РИВЕРА 1981: J. de Rivera, *Conceptual encounter: A method for the exploration of human experience*. University Press of America, Washington, DC.
- ДЕШИЋ 1982: Милорад Дешић, Експресивна лексика у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 11/2, Београд, 71–85.
- ДЕШИЋ 1985: Милорад Дешић, Полисемија и српскохрватски глаголски вид, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 14/2, Београд, 75–85.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, творбена и семантичка анализа*. Институт за српски језик САНУ (Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 18), Београд.

- ДРАГИЋЕВИЋ 2004: Рајна Драгићевић, Творба речи и концептуализација емоција. *Славистика*, књ. VIII, 120–127.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Завод за уџбенике, Београд.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- ЕКМАН 1973: Paul Ekman, Cross-cultural studies of facial expression. In P. Ekman (Ed.), *Darwin and facial expression: A century of research in review*. Academic Press, New York, 169–222.
- ЕКМАН 1982: Paul Ekman, *Emotion in the human face*. Cambridge University Press, New York.
- ЕКМАН 1999: Paul Ekman, Basic emotions. In: T. Dalgleish, M. Power (Eds.), *Handbook of Cognition and Emotion*. John Wiley and sons Ltd, 45–60.
- ЕТКИНС–РАНДЕЛ 2008: B.T. Atkins, Michael Rundell, *The Oxford guide to practical lexicography*. Oxford University Press.
- ЗГУСТА 1991: Ладислав Згуста, *Приручник лексикографије*. Завод за уџбенике и наставна средства, Свијетлост, Сарајево.
- ИВИЋ 1954: Милка Ивић, Узрочне конструкције с предлозима ЗБОГ, ОД, ИЗ у савременом књижевном језику. *Наш језик* V/5–6, 186–194.
- ИВИЋ 1972: Milka Ivić, О objekatskoj dopuni glagola komunikativnih i intelektualnih radnji. *Zbornik za književnost i jezik I*, Titograd, 27–32.
- ИВИЋ 1983: Milka Ivić, Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom)srpskohrvatskom. Iz: M. Ivić, *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, 115–138.
- ИЗАРД 1977: C. E. Izard, *Human emotions*. Plenum Press, New York.
- КЕВЕЧЕШ 1986: Zoltán Kövecses, *Metaphors of anger, pride and love. A lexical approach to the structure of concepts*. John Benjamin, Amsterdam.

- КЕВЕЧЕШ 1988: Zoltán Kövecses, *The language of love. The semantics of passion in conversational English*. Bucknell University Press, Lewisburg, PA.
- КЕВЕЧЕШ 1990: Zoltán Kövecses, *Emotion concepts*. Springer-Verlag, New York.
- КЕВЕЧЕШ 1998: Zoltán Kövecses, Are there any emotion-specific metaphors? In: Athanasiadou Angeliki, Tabakowska Elzbieta (Eds.) *Speaking of Emotions*. De Gruyter Mouton, 127–152.
- КЕВЕЧЕШ 2000: Zoltán Kövecses, *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press, Cambridge.
- КЕНОН 1927: W. B. Cannon, The James-Lange theory of emotion: A critical examination and an alternative theory. *American Journal of Psychology*, 39, 10–124.
- КЛАЈН 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, I, Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ–Нови Сад: Матица српска.
- КЛИКОВАЦ 1996: Duška Klikovac, O glagolskom vidu u srpskohrvatskom jeziku iz drugog ugla, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIX/1*, Нови Сад, 135–139.
- КЛИКОВАЦ 1998: Душка Кликовац, О значењу српског глаголског префикса *раз-* (когнитивнолингвистички приступ). *Наш језик XXXII*, 153–167.
- КЛИКОВАЦ 2002: Душка Кликовац, О различитим врстама префиксалног значења: Лексичко и творбено значење глаголског префикса *раз-*. [У зборнику]: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад / Београд /: САНУ / Матица српска / Институт за српски језик САНУ, 185–194.
- КЛИКОВАЦ 2006: Duška Klikovac, *Semantika predloga*, Filološki fakultet, Beograd.

- КНУТИЛА–СИХВОЛА 1998: Simo Knuuttila, Juha Sihvola, How the philosophical analysis of emotions was introduced. In: Juha Sihvola, Troels Engberg-Pedersen (Eds.), *The Emotions in Hellenistic Philosophy*. Springer Science+Business Media, Dordrecht, 1–19.
- КОСАНОВИЋ 2016: Милина Косановић, *Придеви који означавају емоције у енглеском и српском језику: когнитивнолингвистичка анализа*. Необјављена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету, Универзитета у Београду.
- КОСТИЋ 1999: Ђорђе Костић, *Фреквенцијски речник савременог српског језика*. Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију, Београд.
- КРИСТАЛ 1996: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*. Нолит, Београд.
- КРОФТ 1993: William Croft, Case marking and the semantics of mental verbs. In: Pustejovsky (ed.) *Semantics and the lexicon*. Springer. Netherlands, 55–72.
- ЛАЈОНС 1977: John Lyons, *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ЛЕВИН 1993: Beth Levin, *English verb classes and alternations. A preliminary investigation*. University of Chicago Press.
- ЛЕЈКОФ–ЏОНСОН 1980: George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- ЛЕЈКОФ–ЏОНСОН 1999: George Lakoff, Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York: Basic Books.
- ЛЕЈКОФ 1987: George Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, Chicago.

- ЛЕЈКОФ 1993: George Lakoff, The contemporary theory of metaphor. In: Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and thought*. Cambridge University Press: Cambridge, 202–251.
- ЛЕЈКОФ–КЕВЕЧЕШ 1983: George Lakoff, Zoltán Kövecses, The cognitive model of anger inherent in American English. *Cognitive Science Report No. 10*. University of California, Berkeley.
- ЛУИС 2008: Michael Lewis, The emergence of human emotions. In: Michael Lewis et al. (Eds.). *Handbook of Emotions*. The Guilford Press, New York, London, 304–319.
- МЕКДУГАЛ 1919/2001: William McDougall, *An Introduction to Social Psychology*. Batoche Books, Kitchener.
- МЕКИНТАЈЕР–ВУДРАФ СМИТ 1989: Ronald McIntyre and David Woodruff Smith, Theory of Intentionality. In: J. N. Mohanty and William R. McKenna (eds.), *Husserl's Phenomenology: A Textbook*. Center for Advanced Research in Phenomenology and University Press of America, Washington D.C., pp. 147–179.
- МИЛЕНКОВИЋ 2015: Ана Миленковић, Семантичке улоге доживљавача и изазивача емоције у значењској структури емоционалних глагола у српском језику. *Наш језик XLVI/3–4*, 23–38
- МИЛЕНКОВИЋ 2016: Ана Миленковић, О лексикографском опису глагола којима се означавају осећања у савременом српском језику. *Lexicography at the beginning of the 21st century. Proceedings of the Seventh International Conference on Lexicography and Lexicology* (eds. Diana Blagoeva and Siya Kolkovska). Prof. Marin Drinov Publishing house of Bulgarian Academy of Sciences, Sofia (у штампи).
- МИЛИВОЈЕВИЋ 2007: Zoran Milivojević, *Emocije*. Psihopolis institut, Novi Sad.
- МОРЕР 1960: О. Н. Mowrer, *Learning theory and behavior*. New York: Wiley.

- МОСКОВЉЕВИЋ 1997: Јасмина Московљевић, Лексичка детранзитивизација и анализа правих повратних глагола у српском језику. *Јужнословенски филолог*, LIII, 107–114.
- МОСКОВЉЕВИЋ-ПОПОВИЋ 2008а: Јасмина Московљевић-Поповић, Класе глагола за изражавање психолошких стања, осећања и расположења у савременом српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 37/1, 87–98.
- МОСКОВЉЕВИЋ-ПОПОВИЋ 2008б: Јасмина Московљевић-Поповић, *Огледи о глаголској поткатегоризацији*. Београд: Чигоја штампа.
- МРАЗОВИЋ–ВУКАДИНОВИЋ 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest.
- НОРМАН 1967: W. T. Norman, *2800 personality trait descriptors: Normative operating characteristics for a university population*. Ann Arbor: Department of Psychology, University of Michigan.
- ОЛПОРТ–ОДБЕРТ 1936: Gordon W. Allport, Henry S. Odbert, *Trait-names: A psycho-lexical study*. Psychological Monographs, 47, No. 211.
- ОРТОНИ И САР. 1987: Andrew Ortony, Gerald L. Clore, Mark A. Foss, The referential structure of the affective lexicon. *Cognitive science* 11, 341–364.
- ОРТОНИ–ТАРНЕР 1990: Andrew Ortony, Terence Turner, What's basic about basic emotions? *Psychological Review*, Vol. 97/3, 315–331.
- ОУТЛИ 2005: Kit Outli, *Emocije. Kratka istorija*. CLIО, Beograd.
- ОУТЛИ–ЏОНСОН-ЛЕРД 1987: K. Oatley, P. N. Johnson-Laird, Towards a cognitive theory of emotions. *Cognition & Emotion* 1, 29–50.
- ОУТЛИ–ЏОНСОН-ЛЕРД 1996: K. Oatley, P. N. Johnson-Laird, The communicative theory of emotions: Empirical tests, mental models, and implications for social interaction. In L. L. Martin and A. Tesser (Eds.), *Striving and feeling: Interactions among goals, affect, and self-regulation* (pp. 363–393). Mahwah, NJ: Erlbaum.

- ПАДУЧЕВА 1996: Елена В. Падучева, *Семантические исследования (семантика времени и вида в русском языке)*, Языки русской культуры, Москва.
- ПАНКСЕП 1982: J. Panksepp, Toward a general psychobiological theory of emotions. *The Behavioral and Brain Sciences*, 5, 407–467.
- ПЕТРУХИНА 2000: Е. В. Петрухина, *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*. Москва: МГУ.
- ПИПЕР 2000: Предраг Пипер, О полицентричности семантичких категорија. *Јужнословенски филолог* LVI, 829–840.
- ПИПЕР И САР. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика (проста реченица)*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- ПИПЕР 2005: Предраг Пипер, *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика*, У: Пипер и сар. 2005: 575–982.
- ПЛУЧИК 1962: Robert Plutchik, *The emotions: Facts, theories, and a new model*. Random House, New York.
- ПЛУЧИК 1980: Robert Plutchik, *Emotion: A psychoevolutionary synthesis*. Harper and Row, New York.
- ПЛУЧИК–КЕЛЕРМАН 1980: Robert Plutchik, Henry Kellerman, Theories of emotion. In: *Emotion. Theories, Research and Experience*, vol. 1. Academic Press, New York.
- ПОПОВИЋ 2003: Љубомир Поповић, Интегрални реченични модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 31/1, Београд, 201–220.
- ПОПОВИЋ ЉУД. 2007: Људмила Поповић, Аргументска структура глагола емотивног стања у словенским језицима. *Зборник Матице српске за славистику* 71/72 (481–497).

- ПРИНЦ 2004: Jesse Prinz, Which emotions are basic? In: D. Evans & P. Cruse (Eds.), *Emotion, Evolution, and Rationality*. Oxford University Press, 1–19.
- ПРЋИЋ 1997: Твртко Прћић, *Семантика и прагматика речи*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.
- РАСЕЛ 1989: J. A. Russell, Measures of emotion. In R. Plutchik & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, research, and experience*, Vol. 4, 83–111. San Diego, CA: Academic Press.
- РАСЕЛ 1991: J. A. Russell, Culture and the categorization of emotions. *Psychological Bulletin*, Vol. 110/3, 426–450.
- РАСЕЛ 1994: J. A. Russell, Is there universal recognition of emotion from facial expression? A review of the cross-cultural studies. *Psychological Bulletin*, 115, 102–141.
- РАСУЛИЋ 2004: Катарина Расулић, *Језик и просторно искуство*. Филолошки факултет, Београд.
- РАСУЛИЋ 2006: Катарина Расулић, Тако близу, а тако далеко: О метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима близу и далеко, у: Предраг Пипер (ур.) *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Одељење језика и књижевности, САНУ, Београд.
- РЕБЕР–РЕБЕР 2010: Артур С. Ребер, Емили Ребер, *Речник Психологије*. Службени гласник, Београд.
- РИСТИЋ 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти*. Институт за српски језик САНУ, Београд.
- РОТ 1968: Никола Рот, *Опита психологија*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- РОШ 1973: Eleanor Rosch, On the internal structure of perceptual and semantic categories. In: Timothy E. Moore (ed.), *Cognitive*

- Development and the Acquisition of Language*. New York: Academic Press, 111–144.
- РОШ 1975: Eleanor Rosch, Cognitive Representations of Semantic Categories. *Journal of Experimental Psychology* 104 (3), 192–233.
- РОШ 1999: Eleanor Rosch, Principles of Categorization. In Eric Margolis & Stephen Laurence, (eds.), *Concepts: Core Readings*, 189–206. Cambridge, MA: MIT Press.
- РУЖИЋ 2005: Владислава Ружић, *Проста реченица као синтаксичка целина*. У: Пипер и сар. 2005: 477–571.
- СДР 2006: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић (ред.). *Семантичко-деривациони речник. Свеска два: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- СКОК 1971: Петар Скок, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*. Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб.
- СОЛОМОН 2008: Robert Solomon, The Philosophy of Emotions. In: Lewis et al. (Eds.), *Handbook of Emotions*. The Guilford Press, New York, London, 3–16.
- СПАСОЈЕВИЋ 2015: Марина Спасојевић, *Двовидски глаголи у савременом српском језику*. Необјављена докторска дисертација. Филолошки факултет, Београд.
- СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ 1989/1995: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- СТЕВАНОВИЋ 1961/1962: Михаило Стевановић, Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, XXV, 1–47.
- СТЕВАНОВИЋ 1962: Михаило Стевановић, Рекција глагола и облици њихове допуне, *Наш језик*, XII (1–2), 1–11.

- СТЕВАНОВИЋ 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнojeзичка норма. I. Увод, Фонетика, Морфологија*, Научно дело, Београд.
- СТЕВАНОВИЋ 1969: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнojeзичка норма) II. Синтакса*, Научна књига, Београд.
- СТИПЧЕВИЋ 2014: Балша Стипчевић, *Дативне рексијске конструкције с непрелазним глаголима у савременом српском језику*. Необјављена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету, Универзитета у Београду.
- ТОМКИНС 1984: S. S. Tomkins, Affect theory. In K. R. Scherer & P. Ekman (Eds.), *Approaches to emotion*, 163–195. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- ТАДИЋ 2006: Невенка Тадић, *Осећајно и сазнајно*. Научна КМД, Београд.
- ТРЕБЈЕШАНИН 2001: Жарко Требјешанин, *Речник психологије*. Стубови културе, Београд.
- ФАЈГЕЉ 2014: Станислав Фајгељ, *Увод у психологију*. Центар за примењену психологију, Београд.
- ФЕР И САР. 1982: Beverly Fehr, James A. Russell, Lawrence M. Ward, Prototypicality of emotions: A reaction time study. *Bulletin of the Psychonomic Society* 20(5), 253–254.
- ФЕР–РАСЕЛ 1984: Beverly Fehr, James A. Russell, Concept of emotion viewed from a prototype perspective. *Journal of Experimental Psychology*, 113/3, 464–486.
- ФИЛМОП 1968: Charles J. Fillmore, The Case for Case, in: Emmon Bach and Robert T. Harms (eds.) *Universals in Linguistic Theory*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1–88.
- ФИЛМОП 1969: Charles J. Fillmore, Types of Lexical Information, in F. Kiefer (ed.), *Studies in Syntax and Semantics*, Dordrecht: Reidel, 109–137.

- ФИЛМОП 1970: Charles J. Fillmore, The grammar of Hitting and Breaking, in: Roderick A. Jacobs and Peter S. Rosenbaum (eds.), *Readings in English Transformational Grammar*, Waltham: Ginn and Company, 120–133.
- ФИЛМОП 1971: Charles J. Fillmore, Some Problems for Case Grammar, in: Richard J. O’Brian, S. J. (ed.), *Report of the 22nd Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies*. Georgetown University Press: Washington, 35–56.
- ФОКОНИЈЕ–ТАРНЕП 2002: *The way we think. Conceptual blending and the Mind’s hidden complexities*. Basic Books, New York.
- ФРАЈДА 1986: Nico H. Frijda, *The emotions*. Cambridge University Press, New York.
- ФРАЈДА 2008: Nico H. Frijda, The psychologists’ point of view. In: Michael Lewis et al. (Eds.), *Handbook of Emotions*. The Guilford Press, New York, London, 68–87.
- ХАЛИДЕЈ 1994: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, London: E. Arnold.
- ХЛЕБЕЦ 1996: Борис Хлебец, Прилог разумевању речце се. *Српски језик* (1–2), 65–69.
- ЧАПЛИН И САР. 1988: William F. Chaplin, Oliver P. John, Lewis R. Goldberg, Conceptions of states and traits: Dimensional Attributes with Ideals as prototypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 54, No. 4, 541–557.
- ЏЕЈМС 1884: William James, What is an Emotion? *Mind*, Vol. 9/34, 188–205.
- ШАВЕР И САР. 1987: E. Shaver, J. Schwartz, D. Kirson, C. O’Connor, Emotion knowledge: Further exploration of a prototype approach. *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 52, 1061–1086.
- ШАФЕР 2015: Марина Шафер, Средства за исказивање намере и намене у савременом српском језику. *Прилози проучавању језика*, бр. 46, 121–147.

- ШАХОВСКИ 1988/2012: В. И. Шаховский, *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Книжный дом ЛИБРОКОМ, Москва.
- ШАХТЕР–СИНГЕР 1962: S. Schachter, J. E. Singer, Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, Vol. 69, 379–399.
- ШЕВАЛИЈЕ-СКОЉНИКОВ 1973: S. Chevalier-Skolnikoff, Facial expression of nonhuman primates. In P. Ekman (Ed.), *Darwin and facial expression*. Academic Press, New York, 11–89.
- ШТРБАЦ 2006: Гордана Штрбац, О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/2, 73–102.
- ШТРБАЦ 2012: Гордана Штрбац, Деривациони потенцијал афективних глагола. *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима* (Зборник радова са 14. међународне научне конференције комисије за творбу речи при међународном комитету слависта). Филолошки факултет, Београд, 757–771.

8. ПРИЛОГ

Табеларни приказ емоционалних глагола у савременом српском језику

Прави емоционални глаголи	
примарно-емоционални	
емоционално-активни глаголи <i>ка себи</i>	
<i>изазвати/изазивати емоцију или промену емоционалног стања на себи самом</i>	
глагол	емоционална вредност
<i>корити се</i>	негативна
<i>кудити се</i>	негативна
<i>прекорити се</i>	негативна
<i>блажити се</i>	позитивна
<i>бодрити се</i>	позитивна
<i>куражити се</i>	позитивна
<i>ободрити се</i>	позитивна
<i>окуражавати се</i>	позитивна
<i>охрабривати се</i>	позитивна
<i>раскуражити се</i>	позитивна
<i>тешити се</i>	позитивна
<i>умиривати се</i>	позитивна
<i>храбрити се</i>	позитивна

Прави емоционални глаголи	
примарно-емоционални	
неинтенционални	
емоционално-активни глаголи	
<i>изазвати/изазивати емоцију или промену емоционалног стања у другоме (без намере)</i>	
глагол	емоционална вредност
<i>гадити се</i>	негативна
<i>догрдети</i>	негативна
<i>дозлогрдити</i>	негативна
<i>досадити</i>	негативна
<i>згадити се</i>	негативна
<i>мразити се</i>	негативна
<i>огадити се</i>	негативна
<i>огорчавати се</i>	негативна
<i>огорчити се</i>	негативна
<i>омразити се</i>	негативна
<i>омрзнути се</i>	негативна
<i>смучити се</i>	негативна
<i>допасти се</i>	позитивна
<i>допадати се</i>	позитивна
<i>милити се</i>	позитивна
<i>омилити се</i>	позитивна
<i>свидети се</i>	позитивна
<i>свиђати се</i>	позитивна

Прави емоционални глаголи	
примарно-емоционални	
емоционално-активни глаголи (интенционалност је контекстуално условљена)	
<i>изазвати/изазивати емоцију или промену емоционалног стања у другоме (са или без намере)</i>	
глагол	емоционална вредност
<i>бринути</i>	негативна
<i>вређати</i>	негативна
<i>гадити</i>	негативна
<i>гневити</i>	негативна
<i>грозити</i>	негативна
<i>деморалисати</i>	негативна
<i>депримирати</i>	негативна
<i>жалостити</i>	негативна
<i>жестити</i>	негативна
<i>забринути</i>	негативна
<i>забрињавати</i>	негативна
<i>завадити</i>	негативна
<i>замахнитати</i>	негативна
<i>замерати се</i>	негативна
<i>замерити се</i>	негативна
<i>заплашити</i>	негативна
<i>засрамити</i>	негативна
<i>застидети</i>	негативна
<i>застравити</i>	негативна
<i>застрашити</i>	негативна
<i>затишитати</i>	негативна
<i>згадити</i>	негативна
<i>зграњавати</i>	негативна
<i>згранути</i>	негативна
<i>згражати</i>	негативна
<i>згрозити</i>	негативна
<i>зловолити</i>	негативна
<i>злостављати</i>	негативна

<i>избезумити</i>	негативна
<i>изљутити</i>	негативна
<i>измучити</i>	негативна
<i>изнервирати</i>	негативна
<i>индигнирати</i>	негативна
<i>иритирати</i>	негативна
<i>испрепадати</i>	негативна
<i>испровоцирати</i>	негативна
<i>једити</i>	негативна
<i>кињити</i>	негативна
<i>љутити</i>	негативна
<i>мразити</i>	негативна
<i>мучити</i>	негативна
<i>наједити</i>	негативна
<i>наљутити</i>	негативна
<i>намршити</i>	негативна
<i>напатити</i>	негативна
<i>насекирати</i>	негативна
<i>нервирати</i>	негативна
<i>обеспокојити</i>	негативна
<i>обеспокојавати</i>	негативна
<i>обесхрабрити</i>	негативна
<i>обесхрабривати</i>	негативна
<i>огадити</i>	негативна
<i>ожалостити</i>	негативна
<i>ожалошћивати</i>	негативна
<i>озловољити</i>	негативна
<i>озлоједити</i>	негативна
<i>озлојеђивати</i>	негативна
<i>ојадити</i>	негативна
<i>ојађивати</i>	негативна
<i>омалодушити</i>	негативна
<i>омразити</i>	негативна
<i>омразити се (узајамно)</i>	негативна
<i>омрзнути</i>	негативна

<i>омрзнути (кога с киме)</i>	негативна
<i>онеспокојити</i>	негативна
<i>плашити</i>	негативна
<i>побеснити</i>	негативна
<i>поколебати</i>	негативна
<i>покуњити</i>	негативна
<i>помахнитати (кога)</i>	негативна
<i>помразити (кога с киме)</i>	негативна
<i>поплашити</i>	негативна
<i>посвађати (кога с киме)</i>	негативна
<i>посвађати се (узајамно)</i>	негативна
<i>постидити</i>	негативна
<i>потешити</i>	негативна
<i>пренерозити</i>	негативна
<i>препадати</i>	негативна
<i>препасти</i>	негативна
<i>преплашити</i>	негативна
<i>престравити</i>	негативна
<i>престрављивати</i>	негативна
<i>прогневити</i>	негативна
<i>ражалостити</i>	негативна
<i>ражестити</i>	негативна
<i>разбеснети</i>	негативна
<i>разгневити</i>	негативна
<i>разгоропадити</i>	негативна
<i>разјадити</i>	негативна
<i>разјарити</i>	негативна
<i>разједити</i>	негативна
<i>разљутити</i>	негативна
<i>разочарати</i>	негативна
<i>разочаравати</i>	негативна
<i>распомамити</i>	негативна
<i>распомамљивати</i>	негативна
<i>расрдити</i>	негативна
<i>растужити</i>	негативна

<i>расцвелити</i>	негативна
<i>револтирати</i>	негативна
<i>секирати</i>	негативна
<i>смразити (кога коме)</i>	негативна
<i>сневеселити</i>	негативна
<i>сневесељавати</i>	негативна
<i>снуждити</i>	негативна
<i>сплашити</i>	негативна
<i>срдити</i>	негативна
<i>стравити</i>	негативна
<i>страшити</i>	негативна
<i>тишитати</i>	негативна
<i>ужаснути</i>	негативна
<i>ужасавати</i>	негативна
<i>узбунити</i>	негативна
<i>узбуњивати</i>	негативна
<i>узбуркати</i>	негативна
<i>узбуркавати</i>	негативна
<i>узнемирити</i>	негативна
<i>узнемиравати</i>	негативна
<i>узрујати</i>	негативна
<i>узрујавати</i>	негативна
<i>унеспокојити</i>	негативна
<i>унесрећити</i>	негативна
<i>уплашити</i>	негативна
<i>устравити</i>	негативна
<i>устрашити</i>	негативна
<i>уцвелити</i>	негативна
<i>шокирати</i>	негативна
<i>забезекнути</i>	неутрална
<i>запањити</i>	неутрална
<i>заплакати</i>	неутрална
<i>запрепастити</i>	неутрална
<i>зачудити</i>	неутрална
<i>изненадити</i>	неутрална

<i>најежити</i>	неутрална
<i>помамити</i>	неутрална
<i>помамљивати</i>	неутрална
<i>раздражити</i>	неутрална
<i>раздраживати</i>	неутрална
<i>расплакати</i>	неутрална
<i>узбудити</i>	неутрална
<i>узбуђивати</i>	неутрална
<i>усплахирити</i>	неутрална
<i>чудити</i>	неутрална
<i>анимирати</i>	позитивна
<i>блажити</i>	позитивна
<i>бодрити</i>	позитивна
<i>веселити</i>	позитивна
<i>ганути</i>	позитивна
<i>забавити</i>	позитивна
<i>забављати</i>	позитивна
<i>завивити</i>	позитивна
<i>завести</i>	позитивна
<i>заводити</i>	позитивна
<i>задовољити</i>	позитивна
<i>зарадовати</i>	позитивна
<i>засмејавати</i>	позитивна
<i>засмејати</i>	позитивна
<i>импресионирати</i>	позитивна
<i>инспирисати</i>	позитивна
<i>интересовати</i>	позитивна
<i>јуначити</i>	позитивна
<i>куражити</i>	позитивна
<i>милити</i>	позитивна
<i>насмејати</i>	позитивна
<i>нежити</i>	позитивна
<i>обвеселити</i>	позитивна
<i>обвеселељавати</i>	позитивна
<i>ободрити</i>	позитивна

<i>обрадовати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>овеселити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>овесељавати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>одобровољити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>одушевити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>одушевљавати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>окуражити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>окуражавати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>омилити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>орасположити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>осоколити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>охрабривати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>охрабрити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>очарати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>очаравати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>потешити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>поублажити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>поублажавати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>поумирити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>поутешити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>притешити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>радовати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>развеселити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>развесељавати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>разгалити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>раздрагати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>разнежити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>раскуражити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>расположити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>смиловати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>смилоствити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>соколити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>срећити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>тешити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>увеселити</i>	ПОЗИТИВНА

<i>увесељавати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>удобровољити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>умилостивити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>умирити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>усрећити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>усхитити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>утешити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>храбрити</i>	ПОЗИТИВНА

Прави емоционални глаголи

примарно-емоционални	
емоционално-пасивни глаголи	
<i>емоционално стање / унутрашњи емоционални доживљај субјекта</i>	
глагол	емоционална вредност
<i>беснети</i>	негативна
<i>бојати се</i>	негативна
<i>боловати</i>	негативна
<i>бринути</i>	негативна
<i>бринути се</i>	негативна
<i>вапити</i>	негативна
<i>вређати се</i>	негативна
<i>гадити се</i>	негативна
<i>гневити се</i>	негативна
<i>гнушати се</i>	негативна
<i>гордити се</i>	негативна
<i>грозити се</i>	негативна
<i>деморалисати се</i>	негативна
<i>депримирати се</i>	негативна
<i>дусати се</i>	негативна
<i>жалити</i>	негативна
<i>жалостити се</i>	негативна
<i>жестити се</i>	негативна
<i>заболети</i>	негативна
<i>забринути се</i>	негативна
<i>забрињавати се</i>	негативна
<i>завидети</i>	негативна
<i>зажалити</i>	негативна
<i>зазирати</i>	негативна
<i>замразити</i>	негативна
<i>замрзети</i>	негативна
<i>замрзети се</i>	негативна
<i>заплашити се</i>	негативна

<i>засрамити се</i>	негативна
<i>застидети се</i>	негативна
<i>застравити се</i>	негативна
<i>застрашити се</i>	негативна
<i>застрепети</i>	негативна
<i>затишитати</i>	негативна
<i>затужити</i>	негативна
<i>згадити се</i>	негативна
<i>згнушати се</i>	негативна
<i>зграњавати се</i>	негативна
<i>згранути се</i>	негативна
<i>згражати се</i>	негативна
<i>згрозити се</i>	негативна
<i>зलोвољити се</i>	негативна
<i>злоједити се</i>	негативна
<i>злопатити се</i>	негативна
<i>избезумити се</i>	негативна
<i>изљутити се</i>	негативна
<i>измучити се</i>	негативна
<i>изнервирати се</i>	негативна
<i>индигнирати се</i>	негативна
<i>иритирати се</i>	негативна
<i>испаитати</i>	негативна
<i>испрепадати се</i>	негативна
<i>јадати</i>	негативна
<i>јадиковати</i>	негативна
<i>јадовати</i>	негативна
<i>једити се</i>	негативна
<i>кајати се</i>	негативна
<i>кивити се</i>	негативна
<i>кињити се</i>	негативна
<i>либити се</i>	негативна
<i>љутити се</i>	негативна
<i>махнитати</i>	негативна
<i>мрзети</i>	негативна

<i>мрзети се</i>	негативна
<i>мучити се</i>	негативна
<i>наједити се</i>	негативна
<i>наљутити се</i>	негативна
<i>намрзнути</i>	негативна
<i>напатити се</i>	негативна
<i>насекирати се</i>	негативна
<i>натуговати се</i>	негативна
<i>наузрујавати се</i>	негативна
<i>нервирати се</i>	негативна
<i>обеспокојити се</i>	негативна
<i>обеспокојавати се</i>	негативна
<i>обесхрабрити се</i>	негативна
<i>обесхрабривати се</i>	негативна
<i>огорчити се</i>	негативна
<i>огорчавати се</i>	негативна
<i>одболовати</i>	негативна
<i>ожалостити се</i>	негативна
<i>ожалошћивати се</i>	негативна
<i>озлобити се</i>	негативна
<i>озловољити се</i>	негативна
<i>озлоједити се</i>	негативна
<i>озлојеђивати се</i>	негативна
<i>ојадити се</i>	негативна
<i>ојађивати се</i>	негативна
<i>ојадити</i>	негативна
<i>ојађивати</i>	негативна
<i>омалодушити се</i>	негативна
<i>омразити</i>	негативна
<i>омрзнути</i>	негативна
<i>онеспокојити се</i>	негативна
<i>оплакати</i>	негативна
<i>оплакивати</i>	негативна
<i>очајавати</i>	негативна
<i>очајати</i>	негативна

<i>патити</i>	негативна
<i>патити се</i>	негативна
<i>плашити се</i>	негативна
<i>побојавати се</i>	негативна
<i>побојати се</i>	негативна
<i>пожалити</i>	негативна
<i>позавидети</i>	негативна
<i>поколебати се</i>	негативна
<i>покуњити се</i>	негативна
<i>пољуљати се</i>	негативна
<i>помрзити</i>	негативна
<i>понесрећити се</i>	негативна
<i>поплашити се</i>	негативна
<i>посрамити се</i>	негативна
<i>постидети се</i>	негативна
<i>потуговати</i>	негативна
<i>поћутати</i>	негативна
<i>прежестити се</i>	негативна
<i>презати</i>	негативна
<i>презирати</i>	негативна
<i>презрети</i>	негативна
<i>препадати се</i>	негативна
<i>препасти се</i>	негативна
<i>препатити</i>	негативна
<i>преплашити се</i>	негативна
<i>престравити се</i>	негативна
<i>престрављивати се</i>	негативна
<i>претрнути</i>	негативна
<i>пречезнути</i>	негативна
<i>прибојавати се</i>	негативна
<i>прибојати се</i>	негативна
<i>пробеснети</i>	негативна
<i>прогневити се</i>	негативна
<i>пропатити</i>	негативна
<i>протужити</i>	негативна

<i>ражалостити се</i>	негативна
<i>ражестити се</i>	негативна
<i>разбеснети се</i>	негативна
<i>раздражити се</i>	негативна
<i>раздраживати се</i>	негативна
<i>разјадити се</i>	негативна
<i>разједити се</i>	негативна
<i>разочарати се</i>	негативна
<i>разочаравати се</i>	негативна
<i>растужити се</i>	негативна
<i>расцвелити се</i>	негативна
<i>револтирати се</i>	негативна
<i>сагрозити се</i>	негативна
<i>сажалити се</i>	негативна
<i>сажаљевати се</i>	негативна
<i>сажалити</i>	негативна
<i>сажаљевати</i>	негативна
<i>секирати се</i>	негативна
<i>сјадити се</i>	негативна
<i>сневеселити се</i>	негативна
<i>сневесељавати се</i>	негативна
<i>сплашити се</i>	негативна
<i>срамити се</i>	негативна
<i>срамотити се</i>	негативна
<i>срдити се</i>	негативна
<i>стидети се</i>	негативна
<i>стравити се</i>	негативна
<i>страдати</i>	негативна
<i>страховати</i>	негативна
<i>страшити се</i>	негативна
<i>стрепети</i>	негативна
<i>стужити се</i>	негативна
<i>туговати</i>	негативна
<i>ужаснути се</i>	негативна
<i>ужасавати се</i>	негативна

<i>узбеснети</i>	негативна
<i>узбунити се</i>	негативна
<i>узбуњивати се</i>	негативна
<i>узбуркати се</i>	негативна
<i>узбуркавати се</i>	негативна
<i>узнемирити се</i>	негативна
<i>узнемиравати се</i>	негативна
<i>узрујати се</i>	негативна
<i>узрујавати се</i>	негативна
<i>унезверити се</i>	негативна
<i>унесрећити се</i>	негативна
<i>уплашити се</i>	негативна
<i>ускомешати се</i>	негативна
<i>устравити се</i>	негативна
<i>устрашити се</i>	негативна
<i>устрнути</i>	негативна
<i>устручавати се</i>	негативна
<i>уцвелити се</i>	негативна
<i>чезнути</i>	негативна
<i>шокирати се</i>	негативна
<i>забезекнути се</i>	неутрална
<i>залудети се</i>	неутрална
<i>запањити се</i>	неутрална
<i>запрепастити се</i>	неутрална
<i>зачудити се</i>	неутрална
<i>изненадити се</i>	неутрална
<i>надражити се</i>	неутрална
<i>надраживати се</i>	неутрална
<i>најежити се</i>	неутрална
<i>охладити се</i>	неутрална
<i>плакати</i>	неутрална
<i>преузбудити се</i>	неутрална
<i>преузбуњивати се</i>	неутрална
<i>пречудити се</i>	неутрална
<i>прочудити се</i>	неутрална

<i>узбудити се</i>	неутрална
<i>узбуђивати се</i>	неутрална
<i>чудити се</i>	неутрална
<i>анимирати се</i>	позитивна
<i>блажити се</i>	позитивна
<i>веселити се</i>	позитивна
<i>волети</i>	позитивна
<i>волети се (узајамно)</i>	позитивна
<i>ганути се</i>	позитивна
<i>дивинизирати</i>	позитивна
<i>дивити се</i>	позитивна
<i>желети</i>	позитивна
<i>жудети</i>	позитивна
<i>забавити се</i>	позитивна
<i>забављати се</i>	позитивна
<i>заволети</i>	позитивна
<i>задивити се</i>	позитивна
<i>задовољити се</i>	позитивна
<i>зажелети</i>	позитивна
<i>зажелети се</i>	позитивна
<i>зажудети</i>	позитивна
<i>заљубити се</i>	позитивна
<i>заљубљивати се</i>	позитивна
<i>замиловати</i>	позитивна
<i>замиловати се (узајамно)</i>	позитивна
<i>зарадовати се</i>	позитивна
<i>инспирирати се</i>	позитивна
<i>интересовати се</i>	позитивна
<i>марити</i>	позитивна
<i>мекшати се</i>	позитивна
<i>надати се</i>	позитивна
<i>надивити се</i>	позитивна
<i>нарадовати се</i>	позитивна
<i>науживати се</i>	позитивна
<i>нежити се</i>	позитивна

<i>обвеселити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>обвеселјавати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>обожавати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>обожавати се (узајамно)</i>	ПОЗИТИВНА
<i>обрадовати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>овеселити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>оджалити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>одједити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>одобровољити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>одтуговати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>одушевити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>одушевљавати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>окајати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>окајавати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>орасположити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>осоколити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>очарати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>очаравати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>пожелети</i>	ПОЗИТИВНА
<i>пожелети се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>покајати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>понадати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>поносити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>порадовати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>потешити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>поуживати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>поумирити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>поутешити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>преболети</i>	ПОЗИТИВНА
<i>пребољевати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>прежалити</i>	ПОЗИТИВНА
<i>прекајати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>прекајавати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>претрпети</i>	ПОЗИТИВНА
<i>прижелети</i>	ПОЗИТИВНА

<i>провеселити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>провесељавати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>радовати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>радостити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>разбистрити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>разведрити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>развеселити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>развесељавати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>разгалити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>раздрагати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>разнежити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>разрадовати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>расположити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>савладати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>савлађивати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>саосећати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>симпатисати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>смиловати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>смилоствивити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>ублажити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>увеселити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>увесељавати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>удобровољити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>ужелети се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>уживати</i>	ПОЗИТИВНА
<i>уздати се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>умилоствивити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>умирити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>усрећити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>усхитити се</i>	ПОЗИТИВНА
<i>утешити се</i>	ПОЗИТИВНА

Прави емоционални глаголи	
секундарно-емоционални	
емоционално-активни глаголи	
<i>изазвати/изазивати емоцију или промену емоционалног стања у другоме</i>	
глагол	емоционална вредност
<i>грести</i>	негативна
<i>жацнути</i>	негативна
<i>изгрести</i>	негативна
<i>изједати</i>	негативна
<i>јарити</i>	негативна
<i>кидати</i>	негативна
<i>нагрести</i>	негативна
<i>накострешити</i>	негативна
<i>нарогушити</i>	негативна
<i>огорчити</i>	негативна
<i>пећи</i>	негативна
<i>повређивати</i>	негативна
<i>повредити</i>	негативна
<i>пољуљати</i>	негативна
<i>потрести</i>	негативна
<i>потресати</i>	негативна
<i>разјарити</i>	негативна
<i>смутити</i>	негативна
<i>трести</i>	негативна
<i>угрести</i>	негативна
<i>ујести</i>	негативна
<i>ускомешати</i>	негативна
<i>усталасати</i>	негативна
<i>дражити</i>	неутрална
<i>залудети</i>	неутрална
<i>засенити</i>	неутрална
<i>заталасати</i>	неутрална
<i>зачарати</i>	неутрална

<i>надражити</i>	неутрална
<i>надраживати</i>	неутрална
<i>охладити</i>	неутрална
<i>палити</i>	неутрална
<i>подражити</i>	неутрална
<i>подражавати</i>	неутрална
<i>распалити</i>	неутрална
<i>угасити</i>	неутрална
<i>уздрмати</i>	неутрална
<i>усковитлати</i>	неутрална
<i>хладити</i>	неутрална
<i>загревати</i>	позитивна
<i>загрејати</i>	позитивна
<i>мекшати (кога)</i>	позитивна
<i>озарити</i>	позитивна
<i>освојити</i>	позитивна
<i>разбистрити</i>	позитивна
<i>разведрити</i>	позитивна
<i>размекшати</i>	позитивна
<i>смекшати</i>	позитивна
<i>ублажити</i>	позитивна
<i>узнети</i>	позитивна

Прави емоционални глаголи	
секундарно-емоционални	
емоционално-пасивни	
<i>емоционално стање / унутрашњи емоционални доживљај субјекта</i>	
глагол	емоционална вредност
<i>болети</i>	негативна
<i>боловати</i>	негативна
<i>буктети</i>	негативна
<i>венути</i>	негативна
<i>грести се</i>	негативна
<i>грмети</i>	негативна
<i>дрхтати</i>	негативна
<i>ждерати</i>	негативна
<i>закипети</i>	негативна
<i>затрнути</i>	негативна
<i>изједати се</i>	негативна
<i>искидати се</i>	негативна
<i>јарити се</i>	негативна
<i>кидати се</i>	негативна
<i>кипети</i>	негативна
<i>киселити се</i>	негативна
<i>накострешити се</i>	негативна
<i>нарогушити се</i>	негативна
<i>пећи се</i>	негативна
<i>планути</i>	негативна
<i>покиснути</i>	негативна
<i>потмурити се</i>	негативна
<i>потрести се</i>	негативна
<i>потресати се</i>	негативна
<i>сркнути се</i>	негативна
<i>смутити се</i>	негативна

<i>трести се</i>	негативна
<i>ускипети</i>	негативна
<i>ускомешати се</i>	негативна
<i>усталасати се</i>	негативна
<i>лудовати</i>	неутрална
<i>полудети</i>	неутрална
<i>преврети</i>	неутрална
<i>прегорети</i>	неутрална
<i>распалити се</i>	неутрална
<i>уздрмати се</i>	неутрална
<i>уздрхтати</i>	неутрална
<i>хладити се</i>	неутрална
<i>загревати се</i>	позитивна
<i>загрејати се</i>	позитивна
<i>љубити</i>	позитивна
<i>мекшати</i>	позитивна
<i>озарити се</i>	позитивна
<i>разбистрити се</i>	позитивна
<i>разведрити се</i>	позитивна
<i>размекшати се</i>	позитивна
<i>смекшати</i>	позитивна
<i>смекшати се</i>	позитивна
<i>узнетати се</i>	позитивна

Емоционално-експресивни глаголи

вербална, телесна, фацијална и физиолошка манифестација емоције

глагол	тип експресије	усмереност експресије
<i>бунити се</i>	вербална	из себе
<i>грмети</i>	вербална	из себе
<i>жалити</i>	вербална	из себе
<i>жалити се</i>	вербална	из себе
<i>завапити</i>	вербална	из себе
<i>зажалити се</i>	вербална	из себе
<i>закукати</i>	вербална	из себе
<i>запомагати</i>	вербална	из себе
<i>засмејавати се</i>	вербална	из себе
<i>засмејати се</i>	вербална	из себе
<i>затужити</i>	вербална	из себе
<i>изјадати</i>	вербална	из себе
<i>изјадати се</i>	вербална	из себе
<i>истужити</i>	вербална	из себе
<i>истужити се</i>	вербална	из себе
<i>јадати</i>	вербална	из себе
<i>јадати се</i>	вербална	из себе
<i>јадиковати</i>	вербална	из себе
<i>јадовати</i>	вербална	из себе
<i>јадовати се</i>	вербална	из себе
<i>окајати</i>	вербална	из себе
<i>окајавати</i>	вербална	из себе
<i>оплакати</i>	вербална	из себе
<i>оплакивати</i>	вербална	из себе
<i>пожалити</i>	вербална	из себе
<i>пожалити се</i>	вербална	из себе
<i>покајати се</i>	вербална	из себе
<i>потужити се</i>	вербална	из себе
<i>праснути</i>	вербална	из себе

<i>протужити</i>	вербална	из себе
<i>псовати</i>	вербална	ка другоме
<i>спраснути</i>	вербална	ка другоме
<i>хвалити се</i>	вербална	ка другоме
<i>бодрити се (узајамно)</i>	вербална	ка другоме
<i>вређати</i>	вербална	ка другоме
<i>гложити се</i>	вербална	ка другоме
<i>грдити</i>	вербална	ка другоме
<i>грести се (узајамно)</i>	вербална	ка другоме
<i>дражити се (узајамно)</i>	вербална	ка другоме
<i>задиркивати</i>	вербална	ка другоме
<i>задиркивати се (узајамно)</i>	вербална	ка другоме
<i>замерати</i>	вербална	ка другоме
<i>замерити</i>	вербална	ка другоме
<i>замразити (кога с киме)</i>	вербална	ка другоме
<i>издирати се</i>	вербална	ка другоме
<i>искалити се</i>	вербална	ка другоме
<i>исмевати</i>	вербална	ка другоме
<i>исмевати се</i>	вербална	ка другоме
<i>корити</i>	вербална	ка другоме
<i>корити се (узајамно)</i>	вербална	ка другоме
<i>кудити</i>	вербална	ка другоме
<i>кудити се (узајамно)</i>	вербална	ка другоме
<i>мразити се (узајамно)</i>	вербална	ка другоме
<i>омаловажити</i>	вербална	ка другоме
<i>омаловажавати</i>	вербална	ка другоме
<i>пецкати</i>	вербална	ка другоме
<i>пецкати се (узајамно)</i>	вербална	ка другоме
<i>посрамити</i>	вербална	ка другоме
<i>прекорити</i>	вербална	ка другоме
<i>провоцирати</i>	вербална	ка другоме
<i>ругати се</i>	вербална	ка другоме
<i>срамотити</i>	вербална	ка другоме
<i>хвалити</i>	вербална	ка другоме
<i>смејати се</i>	вербална	ка другоме

<i>засмејавати се (узајамно)</i>	вербална	ка другоме
<i>насмејати се</i>	вербална	ка другоме
<i>трести се</i>	вербална	ка другоме
<i>беснети</i>	телесна	из себе
<i>буктети</i>	телесна	из себе
<i>гневити се</i>	телесна	из себе
<i>горопадити се</i>	телесна	из себе
<i>дувати</i>	телесна	из себе
<i>дусати се</i>	телесна	из себе
<i>замахнитати</i>	телесна	из себе
<i>избеснети се</i>	телесна	из себе
<i>избуктати се</i>	телесна	из себе
<i>изгалити се</i>	телесна	из себе
<i>изљутити се</i>	телесна	из себе
<i>искалити (осећање)</i>	телесна	из себе
<i>испраскати (осећање)</i>	телесна	из себе
<i>испраскати се</i>	телесна	из себе
<i>махнитати</i>	телесна	из себе
<i>накострешити се</i>	телесна	из себе
<i>нарогушити се</i>	телесна	из себе
<i>негодовати</i>	телесна	из себе
<i>охолити се</i>	телесна	из себе
<i>планути</i>	телесна	из себе
<i>побеснети</i>	телесна	из себе
<i>покуњити се</i>	телесна	из себе
<i>помамити се</i>	телесна	из себе
<i>помамљивати се</i>	телесна	из себе
<i>помахнитати</i>	телесна	из себе
<i>пргавити се</i>	телесна	из себе
<i>пробеснети</i>	телесна	из себе
<i>разбеснети се</i>	телесна	из себе
<i>разгневити се</i>	телесна	из себе
<i>разгоропадити се</i>	телесна	из себе
<i>разјарити се</i>	телесна	из себе
<i>разједити се</i>	телесна	из себе

<i>разљутити се</i>	телесна	из себе
<i>распалити се</i>	телесна	из себе
<i>распомамити се</i>	телесна	из себе
<i>распомамљивати се</i>	телесна	из себе
<i>расрдити се</i>	телесна	из себе
<i>рогобатити се</i>	телесна	из себе
<i>снебивати се</i>	телесна	из себе
<i>снебити се</i>	телесна	из себе
<i>снуждити се</i>	телесна	из себе
<i>срдити се</i>	телесна	из себе
<i>треперити</i>	телесна	из себе
<i>узбеснети</i>	телесна	из себе
<i>узбеснети се</i>	телесна	из себе
<i>узврпољити се</i>	телесна	из себе
<i>узгоропадити се</i>	телесна	из себе
<i>усковитлати се</i>	телесна	из себе
<i>ускомешати се</i>	телесна	из себе
<i>усплахирити се</i>	телесна	из себе
<i>успомамити се</i>	телесна	из себе
<i>усталасати се</i>	телесна	из себе
<i>устручавати се</i>	телесна	из себе
<i>додворавати се</i>	телесна	ка другоме
<i>додворити се</i>	телесна	ка другоме
<i>изљубити</i>	телесна	ка другоме
<i>изљубити се (узајамно)</i>	телесна	ка другоме
<i>љубити</i>	телесна	ка другоме
<i>љубити се (узајамно)</i>	телесна	ка другоме
<i>мазити</i>	телесна	ка другоме
<i>мазити се</i>	телесна	ка другоме
<i>мазити се (узајамно)</i>	телесна	ка другоме
<i>мамити</i>	телесна	ка другоме
<i>мамити се (узајамно)</i>	телесна	ка другоме
<i>миловати</i>	телесна	ка другоме
<i>миловати се (узајамно)</i>	телесна	ка другоме
<i>пољубити</i>	телесна	ка другоме

<i>пољубити се (узајамно)</i>	телесна	ка другоме
<i>удварати се</i>	телесна	ка другоме
<i>умиљавати се</i>	телесна	ка другоме
<i>дурити се</i>	фацијална	из себе
<i>збланути се</i>	фацијална	из себе
<i>намргодити се</i>	фацијална	из себе
<i>намршитити се</i>	фацијална	из себе
<i>начудити се</i>	фацијална	из себе
<i>озарити се</i>	фацијална	из себе
<i>осмехнути се</i>	фацијална	из себе
<i>осмехивати се</i>	фацијална	из себе
<i>потмурити се</i>	фацијална	из себе
<i>пренеразити се</i>	фацијална	из себе
<i>прочудити се</i>	фацијална	из себе
<i>смркнути се</i>	фацијална	из себе
<i>нежити се</i>	фацијална	из себе
<i>дрхтати</i>	физиолошка	из себе
<i>заплакати</i>	физиолошка	из себе
<i>заплакати се</i>	физиолошка	из себе
<i>исплакати (некога)</i>	физиолошка	из себе
<i>исплакати се</i>	физиолошка	из себе
<i>најежити се</i>	физиолошка	из себе
<i>наплакати се</i>	физиолошка	из себе
<i>насмејати се</i>	физиолошка	из себе
<i>плакати</i>	физиолошка	из себе
<i>поплакати</i>	физиолошка	из себе
<i>проплакати</i>	физиолошка	из себе
<i>проплакати се</i>	физиолошка	из себе
<i>расплакати се</i>	физиолошка	из себе
<i>смејати се</i>	физиолошка	из себе
<i>трести се</i>	физиолошка	из себе
<i>трнути</i>	физиолошка	из себе
<i>уздрхтати</i>	физиолошка	из себе
<i>устрнути</i>	физиолошка	из себе

Биографија

Ана Миленковић рођена је 30.10.1979. године у Београду. Основну и средњу школу завршавала је у Сиднеју и у Београду. Дипломирала је 2003. године на групи за Општу лингвистику, Филолошког факултета у Београду. Магистарску тезу под насловом *Конотативно груписање вербалних асоцијата у зависности од семантичких карактеристика вербалних стимулуса* одбранила је 2009. године на Филолошком факултету у Београду. Била је сарадник у истраживањима и пројектима у Лабораторији за експерименталну психологију на Филозофском факултету у Београду. Од 2009. године запослена је у Институту за српски језик САНУ, на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

Области научног интересовања: *лексикологија, лексикографија, семантика, психолингвистика и развојна психолингвистика.*

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Ана Миленковић

Број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Семантичка и илордена анализа глагола којима се
означавају осећања у савременом српском језику

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 25.4.2017.

Ана Миленковић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Ана Миланковић

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада Семантичка и изборена анализа глагола којима се
значавају остатак у савременом српском језику

Ментор Проф. др Раја Златичевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 25.4.2017.

Ана Миланковић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Семантичко и изворбена анализа стајала којима се означавају осећања у савременом српском језику

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 25. 4. 2017.

Ана Миленковић

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.